



НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ

**ЛЮДСТВО
НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ:
ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ**

Матеріали
науково-практичної
конференції



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ:
ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ
МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Київ 2003

ББК 60я43
Л93

Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій. Матеріали науково – практ. конф. 23. 05. 2003. – К. : Нац. акад. упр. – К., 2003. – 329 с.

У збірнику представлені матеріали учасників Третьої науково-практичної конференції: “Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій”, проведеної 23 травня 2003 року Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України за підтримки Національної академії наук України, а також журналу “Актуальні проблеми економіки”

Редакційна колегія: *Гошовська В.А.*, д. політ. н.
Єрмошенко М.М., д. екон. н.
Єрохін С.А., к. екон. н.
Льчук Л.І., к. політ. н.
Осічнюк Ю.В., д. філос. н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ “Національна академія управління” та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

Упорядник: Буряк Л.І., к. іст. н., зав. кафедрою суспільних наук Національної академії управління.

ISBN 966-7742-12-1

УЧАСНИКАМ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ “ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ”

Дорогі друзі!

Уже третій рік навесні в стінах вищого навчального закладу Національної академії управління відбуваються науково-практичні конференції, присвячені актуальним проблемам сучасності. Тема сьогоднішньої конференції «Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій» уже говорить сама за себе. Безперечно, вона є особливо гострою в контексті можливих різновекторних трансформацій, що намітились і вже відбуваються в сучасних умовах, необхідності, у зв'язку з цим, пошуку нових напрямків розвитку українського суспільства.

Початок нового тисячоліття, вихід людства, суспільств на нові часові горизонти стимулюють переосмислення значної кількості проблем, накопичених цивілізацією. До питань, що з особливою гостротою постали на початку третього тисячоліття, належать такі, як: процеси трансформації суспільства з виходом на багатополлярний рівень світового розвитку; зіткнення цивілізацій; виокремлення культурно-духовних цінностей та національної ідентичності в умовах глобалізації; загострення гуманітарних проблем в умовах переходу від індустріального до інформаційного суспільства; поліваріантність моделей соціального розвитку та соціальної безпеки тощо.

При домінанті економічного підходу щодо аналізу сучасних змін у світі все більш голосно заявляють про себе культурно-релігійні чинники, які часто відіграють роль ключових. У зв'язку з цим гостро постає проблема визначення релігійно-духовної та національної ідентичності, оскільки Україна належить до категорії тих держав, де ці поняття ще й досі залишаються недостатньо сформованими і визначеними.

Саме тому метою даної науково–практичної конференції є: осмислення, з огляду на Україну, змін і трансформації, які відбуваються сьогодні в країнах світу; визначення місця України в сучасному цивілізаційному поступі та перспектив її розвитку; аналіз можливих моделей українського суспільства на межі тисячоліть у контексті специфіки економічного, релігійного, історичного та правового розвитку суспільств Заходу та Сходу.

Для обговорення і дискусії пропонуємо такі питання:

- Суперечності переходу від індустріального до інформаційного суспільства: соціокультурний аспект;
- Трансформація суспільства: монополярна, біполярна та багатополарна моделі світу;
- Зіткнення цивілізацій: міф чи реальність?
- Духовні цінності сучасної цивілізації крізь призму релігії;
- Західна і східна моделі розвитку суспільства, економічна парадигма та соціальна безпека.
- Глобалізація та її наслідки: економічні, соціальні, культурні, екологічні.
- Право та правові традиції Заходу і Сходу: історія і сучасність.
- Конституційно-правовий статус людини і громадянина: сутність, специфіка.
- Правова відповідальність: міжнародний і національний контекст.

Я глибоко переконаний, що ця конференція, як і дві попередні, є унікальною можливістю побудувати різновекторний продуктивний діалог між науковцями, дипломатами, політичними, громадськими діячами, представниками Церков, і спробувати знайти відповіді на актуальні проблеми сьогодення. Особливістю конференцій, які вже стали традиційними, є те, що до участі у них запрошуються представники різних конфесій, що діють в Україні.

Діячі церков виступають в цій аудиторії і як учені, що аналізують глобальні проблеми сучасності, і як дослідники людських душ. Адже, відомо, що економічні і правові реформи – це лише зовнішні перетворення. Навіть досконало побудовані системи не

розв'язують головних проблем людства з тієї причини, що наслідки завжди випливають з того, яким чином їх будуть використовувати конкретні особи. Ці реформи, якщо образно говорити, лише одне з двох крил космічного корабля, на борту якого перебуває наша цивілізація. Друге ж крило – це душа людини, якою необхідно опікуватись і про яку треба постійно дбати.

Крім того, як ректор, я сподіваюсь, що заходи подібного формату - це ще одна нагода залучити студентів до осмислення широкого кола гуманітарних проблем, до науково-дослідної роботи в цій сфері, пробудити у них азарт до самостійного надбання гуманітарних знань. Молоді люди, що знаходяться в цій залі, сьогодні матимуть можливість поспілкуватися з людьми, які мають великий життєвий і науковий досвід, оригінальні думки, не говорячи вже про харизматичність, властиву цим неординарним особам. Я впевнений, що подібне спілкування завжди збагачує, відкриває ще невідомі істини, надихає на творчий пошук.

Серед учасників конференції “Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій” - відомі і знані в Україні особи - Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, Єпископ Києво-Житомирської дієцезії Станіслав Ширококордюк, Муфтії Шейх Ахмед Тамім, радник посольства Росії в Україні, доктор економічних наук В.І.Анікін, керівник центру інформації та документації НАТО в Україні Мішель Дюре, доктор філософських наук Ю.В.Павленко, доктор політичних наук В.Ф.Смоляннюк та інші.

Я радий вітати всіх присутніх на нашій конференції! Бажаю вам, щоб сьогоднішня зустріч була плідною, інформаційно й інтелектуально насиченою, дала поштовх до нового осмислення складних глобалізаційних процесів сучасності і до нових дискусій!

ЄРОХІН С.А.

Ректор Національної академії управління

*Сьомін С.В.**

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Ваші Високоповажності!

Шановні учасники та гості науково-практичної конференції!

Передусім дозвольте привітати всіх учасників сьогоднішнього представницького зібрання і висловити щире задоволення тим, що тема конференції: “Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій” виступає логічним продовженням започаткованого Національною академією управління та Центром перспективних соціальних досліджень постійно діючого “круглого столу” “Соціальна безпека: пошук нової парадигми”.

У цьому контексті я бачу завдання нашої конференції не лише в тому, щоб обмежитися розглядом планетарної різнобарвності та особливостей людського розвитку. Перед нами стоїть завдання спробувати окреслити найбільш ефективні форми взаємодії цивілізацій у сучасному світі, виокремити роль та місце України в контексті процесів глобалізації та запропонувати власне бачення проголошеного Президентом України Л.Д.Кучмою євроінтеграційного курсу нашої держави.

Історія людства сповнена повчальними прикладами взаємного збагачення матеріальних і духовних культур різних народів. Запитаймо себе: що являв би собою сучасний західний світ, якби протягом століть Європа активно не використовувала надбання інших цивілізацій у таких сферах, як математика, астрономія, медицина, архітектура, філософія та багатьох інших?

На моє глибоке переконання, сьогодні ключ до повноцінного діалогу цивілізацій полягає насамперед не у намаганні нав'язати власний світогляд, а в сприйнятті цінностей інших.

Це, безумовно, не означає, що слід закривати очі на грубі

* Завідувач відділу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства та НАН України, д. політ.н., ст. н. с.

порушення прав людини, виправдовуючись місцевими традиціями. Проте не можна не бачити й іншого: ігнорування культурних та релігійних особливостей будь-якої нації може мати надзвичайно серйозні наслідки.

Мушу зазначити, що існують дещо спрощені погляди на сучасні процеси глобалізації. Складається враження, що революція у сфері комунікацій, розвиток Інтернету, різке збільшення інформаційних можливостей людства виконують функцію поширення насамперед західних цінностей, значно посилюючи їхній вплив на решту регіонів світу.

На мою думку, світовий інформаційний потік не повинен перетворюватися на “вулицю з одностороннім рухом”, а глобалізацію не слід вважати синонімом вестернізації. Розмаїття сучасного світу лише підкреслює необхідність цільного, комплексного сприйняття людського буття, у якому Захід і Схід, Північ та Південь залишаються невіддільними один від одного.

Уже стало традиційним, що західна культура у громадській свідомості ототожнюється з такими поняттями, як демократія, плюралізм і толерантність. Але не треба забувати, що ще два з половиною століття тому у феодально-монархічній Європі ідеї демократії були надбанням лише невеликої групи філософів і не мали реального впливу на державну політику.

Натомість, ще у XVII ст. Українська козацька держава являла собою передовий зразок демократичного державного устрою. Перша українська конституція, заснована на засадах глибокого демократизму, була написана ще у квітні 1710 р., тобто на 77 років раніше, ніж американська і на 81 рік – ніж французька.

Рональд Рейган колись дуже влучно підкреслив, що лінії розподілу існують не на картах, а в головах людей. Це означає, що певні межі проходять через будь-яке суспільство і навіть у свідомості кожного з нас. У старих західних демократіях теж часом піднімають голови демони минулого у вигляді ультранационалізму, ксенофобії, расизму й антисемітизму.

Проблеми країн із перехідною економікою, зокрема й України, полягають не у дефіциті демократії, який можна зустріти повсюди, а насамперед в складності завдань, що доводиться вирішувати

вати. Держави, що довгі роки існували в умовах тоталітаризму, не поновлюють демократію, а фактично будують її заново, з чистого аркуша.

Шановні пані та панове!

Діалог між цивілізаціями на міжнародному рівні неможливий сьогодні без діалогу всередині цивілізацій, окремих держав та суспільних груп. Справжній діалог починається вдома.

Нашій державі, на відміну від багатьох пострадянських країн, вдалося уникнути конфліктів і кровопролиття на міжетнічному та міжконфесійному ґрунті. Історія також переконливо довела безпідставність численних прогнозів щодо розпаду України навпіл за лінією схід-захід.

Не останню роль у налагодженні громадянської толерантності в Україні відіграють і українські церкви та конфесії, чиїх вельмишановних представників я маю честь привітати на нашій конференції. Сьогодні Церква – це природне явище для кожного українця. Вона для нас не просто окрема інституція, нехай і надзвичайно авторитетна, – це Храм, це Дім, це Місія, яка змінює на краще кожну людину, а отже – і всю українську націю.

На завершення я хотів би висловити переконання: діалог цивілізацій повинен розглядатися нами як іманентно необхідний атрибут сучасного міжнародного життя. Ми не маємо морального права чекати, поки конфлікти та суперечки примусять нас до пошуку спільної мови. Адже здатність вести діалог замість монологу, вміння вислухати і сприйняти іншу позицію завжди були найкоротшим шляхом до взаєморозуміння.

Запрошую Вас до активного діалогу та плідної дискусії.

Дякую за увагу.

ПРИВІТАННЯ

Предстоятеля Української Православної Церкви
блаженнішого Митрополита Київського і всієї України
Володимира (Сабодана)

Шановні учасники науково-практичної конференції "Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій"!

Сердечно вітаю Вас з відкриттям конференції і бажаю плідних обговорень та дискусій на найактуальніші теми сьогодення. Пошук відповідей на питання, поставлені нинішньою дійсністю, надзвичайно цінна реальність. Для православної церкви найприємнішим є те, що серед поставлених питань є питання духовних цінностей. Ці питання для кожної людини і для всього суспільства є завжди першорядними, особливо в часи глибокої духовної кризи та моральної дезорієнтації, які сьогодні ми переживаємо.

Дуже добре, що дана конференція ставить це питання прямо і не двозначно. Визначення релігійно духовної ідентичності. Саме так треба ставити питання в Україні, народ якої вже друге тисячоліття живе духовностями православної церкви. Народ наш, прийнявши великі духовні скарби східного християнства, розвинув їх та набув велику православну спадщину духовних цінностей для своїх нащадків. Тому питання духовно ідентичної релігійності в Україні однозначно веде до православного минулого нашого народу, до духовних цінностей, переданих нам нашими православними предками. Не може бути іншої ідентичності у народу, який живе понад тисячу років духовними скарбами православної церкви. Ось чому поставлене питання духовно релігійної ідентичності повинно привести нас до відповіді: ми православний народ, ми успадкували надзвичайно духовну скарбницю православної церкви, ми частина всесвітнього православ'я. Ми повинні відкрити ці духовні скарби, вводити їх у життя, відроджуючи православну духовність у нашому суспільстві.

Розвивати їх та примножувати багатющу православну спадщину українського народу. Це справа нелегка, надзвичайно копітка і тривала. Це є той шлях, йдучи яким ми набудемо свою релігійну

ідентичність, і допоможемо українському суспільству нашої держави розв'язати і багато інших питань, бо, прийнявши правильну орієнтацію у духовно релігійних питаннях, нам буде легше зорієнтуватися і в інших питаннях нашого життя. Хай Господь благословляє та допомагає вам успішно провести цю конференцію. Володимир, митрополит київський і всієї України.

Дякую.

Привітання зачитав **о. Миколай (Макар)**, протоієрей української православної церкви.

ПРИВІТАННЯ

Патріарха Київського і всієї Руси-України

Філарета

Шановні учасники конференції!

Я хочу привітати всіх вас і висловити організаторам вдячність за те, що представників різних конфесій запрошують на обговорення таких глобальних проблем, як діалог цивілізацій.

Беззаперечно, що між цивілізаціями повинен бути діалог. До проблем, які постають перед людством в третьому тисячолітті, ми підходимо з позицій того, що все людство створено єдиним Богом. Він піклується про все Своє творіння – для Нього немає ні українця, ні американця, ні китайця, ні африканця, а всі вони є створінням Божим.

Ми, християни, сповідуємо віру в те, що Син Божий, Сам Творець, став людиною для того, щоб спасти не один Ізраїльський народ, як богообраний, а спасти без виключення все людство. Це є той фундамент, на якому базується наше бачення історичного процесу. Разом з тим ми бачимо, що не зважаючи на єдність людства, воно розділене не тільки на різні релігії, але й на різні цивілізації. І для того, щоб вести діалог між цими цивілізаціями, необхідно до нього бути готовими, адже діалог може відбуватися і не як спілкування рівних.

Зупинюся на європейській цивілізації, до якої належить і Україна. Хоч вона є нібито домінуючою в сучасному світі, але виникає питання – чи спроможна вона в майбутньому вступити в рівноправний діалог зі, скажімо, ісламською цивілізацією, з китайською, індійською та іншими? Можливо зараз це питання не здається актуальним, але з часом ми побачимо, що ми не зможемо витримати цього діалогу. Чому? Тому, що в європейській цивілізації крок за кроком падає духовність і мораль, а це є основа людської діяльності, бо без міцної духовності цивілізації зникають зі світу. Ми знаємо з історії, як зникали цілі народи.

Візьмемо для прикладу демографічну ситуацію в Європі. В розвинених країнах європейської цивілізації корінні, історичні нації зменшуються, кількість населення падає. Така ж ситуація є і в Україні. Ми чуємо, що з часом і в Україні, і Європі кількість населення буде зростати. Але це зростання відбуватиметься за рахунок інших націй і цивілізацій. Ви подивіться на Європу, якою вона сьогодні є. Вона сьогодні вже не чисто європейська. Там і африканці, і мусульмани, і китайці. Кількість населення цих націй і цивілізацій, а населення християнської, європейської цивілізації – зменшується.

Це для нашої цивілізації небезпечно, а тому щоб вести на рівних діалог з іншими цивілізаціями необхідно подбати про зміцнення самих себе. Зміцнити ми можемо тільки тоді, коли ми будемо відроджувати духовність. Одним з елементів духовності є зміцнення християнської сім'ї. На сьогодні християнська сім'я є дуже слабкою. Дуже промовистий факт: з усіх шлюбів, які реєструються в Україні, 85% розпадаються. Сім'я, сімейні цінності вже втрачають вплив на суспільство. Тому мені здається, що не зважаючи на те, до яких конфесій ми належимо – до православ'я, католицизму чи протестантизму, в цьому відношенні у відродженні духовності, у зміцненні християнської сім'ї ми всі повинні взяти активну участь.

Ми всі християни і повинні дбати про зміцнення моралі в нашому суспільстві. Ви бачите, якою потужною силою виступає проти християнства зло. З ним ми стикаємося і в телевізійних програмах, і в елементах молодіжної культури, в електронних

іграх, в мережі Інтернет. Люди приваблюються приємними гаслами, ідеями, які, в решті решт, приводять до руйнації духовності і в нашому суспільстві, і в європейській цивілізації. Тому важливою передумовою повноцінного і рівноправного діалогу з іншими цивілізаціями є відродження духовності – насамперед в самому християнстві, яке поступово відступає від своїх ідеалів. Дякую за увагу і бажаю конференції успіхів.

*Мішель Дюре**

НАТО І СУСПІЛЬСТВО: ЯК ПРАЦЮЄ КОНСЕНСУС КУЛЬТУР

Шановні пані та панове!

Мабуть, вам дивно, що ми можемо говорити про НАТО і суспільство, про НАТО і культуру. Це, безумовно, тому що існують декілька міфів стосовно нашої системи колективної безпеки. І перший, що НАТО є представником європейської католицької цивілізації. І я хотів би тут дещо зруйнувати цей міф.

Коли створили НАТО, більше 50 років тому, безумовно були умови, коли ми повинні були створити НАТО. Сьогодні НАТО - організації колективної безпеки, яка об'єднує 19 країн, де дуже багато релігій, дуже багато культур. Але всі працюють разом, і вони все об'єднують біля безпеки. Мені здається і для людства, і для суспільства, і для людей, для родини дуже важливо, що безпека існує. І до сьогодні існує цей феномен глобалізації, і дуже багато пишуть про глобалізацію. Для нас здається, що глобалізація це одне, але безпека і майбутня загроза існують також. І нам треба відповідати на ці загрози.

Безумовно, ми підготувались, ми хотіли захиститися від Радянського Союзу, але сьогодні мова не йде про ворога для НАТО, мова йде про відсутність цінностей, про відсутність моралі. Я в

* Керівник центру інформації та документації НАТО в Україні.

усьому згоден з попереднім доповідачем. Нас турбує, коли є фанатизм, коли є тероризм, які використовують як інструмент, щоб знищити як можливо більше людей, як це було 11 вересня в Америці.

Мені здається що сьогодні, коли ми говоримо про НАТО, то, перш за все, це система колективної безпеки. Колективної - це означає колектив, це означає разом працювати, це означає консенсус. І я завжди підкреслюю, що тема консенсусу дуже важлива, без консенсусу ми не можемо працювати, ми не можемо навіть існувати.

Наша система консенсусу дуже складна, тому що дозволяє, навіть одній невеликій країні, не бути згодній, з однією, навіть дуже великою країною. І ця система дозволяє консенсус культур. І без цього консенсусу культур ми не змогли б розширювати цю систему колективної безпеки. Ми не змогли б думати, що сьогодні це можливо, підтримувати намір України вступати в євроатлантичні структури. І бути, що Україна вже є донором безпеки, а бути стовідсотково членом цієї системи безпеки, і цієї системи економічного розвитку, яким є європейський союз.

Я хотів би додати, що цю систему треба відкоректувати шляхом мільтикультуралізму, без якого ми не можемо жити і не можемо розвиватися. Це мультикультуралізм, який існує, мабуть більше 300 років. Коли ви згадаєте, в Європі, в європейській цивілізації протягом трьох століть були війни. А сьогодні ми навіть не можемо думати про можливість війни в Європі, тому що є ця система колективної безпеки. Були проблеми, безумовно, але всі міжнародні організації є результатом криз, які ми намагаємося вирішувати шляхом консенсусу. Я, як бельгієць, як людина, яка живе в одній міжкультурній країні, можу сказати, що ми маємо три мови, ми маємо дуже багато людей з усіх країн світу. Мені здається, що мультикультуралізм і консенсус у суспільстві дуже важливі.

Я нагадаю, що минулого тижня ми організували семінар у Бахчисараї, щоб пояснити, що це стовідсотково можливо: працювати між мусульманами, між протестантами, між католиками і православними в НАТО. І це працює. Ми мабуть, до сих пір є тим заводом, який продукує безпеку, з проблемами безумовно, але все-

таки продукує. У нас існує колегія 19 директорів, які всі мають свій голос. Я хотів би ще раз підкреслити, що сьогодні, наша організація дуже змінилася, аби запросити нові країни, нових членів. Перш за все, наша організація є міжурядова, де всі країни мають свій голос.

Я переконаний, що колись Україна буде інтегруватися до євроатлантичних структур, що вимагає від неї також бути відкритою.

Криза, яка відбулася кілька місяців тому, між деякими членами, може розглядатися як досвід. У той же час вона доводить, що ми можемо все ж таки працювати.

Я дуже вдячний вам за увагу.

*Хохлов О.В. **

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Шановні учасники конференції!

Від імені колегії Державного комітету України у справах релігій і себе особисто щиро вітаю учасників конференції "Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій".

Ми живемо в час, якому характерне формування нових синкретичних ментальних структур, в яких поєднуються елементи різних форм і типів свідомості, час, коли твориться нова соціальна і духовна реальність, благодатна плюралістичному співіснуванню культурних, релігійних систем і поглядів, які раніше перебували у більш чи менш замкненому стані, зумовленому "закритістю" різних національно-культурних регіонів. Відповідно, в умовах інтеграції і зростання розмаїття світу, стикаються і вступають у діалог різні культурні, релігійні традиції. Людство має нові стратегії соціалізації людини, і її виховання відбувається в дусі толерантності, поваги до досягнень різних національних культур, релігійних традицій.

* Співробітник Державного комітету України у справах релігій.

Нова соціокультурна реальність напряму пов'язана з глобалізаційними процесами, які є загальноцивілізаційними і справляють величезний вплив на політичну, фінансово-економічну, культурну, релігійну, ідеологічну сфери людського буття як у світі в цілому, так і в Україні зокрема. Щодо взаємозалежності глобалізації й релігії, то вона є неоднозначною. Новітня глобалізація супроводжується підвищеною увагою до релігії. Усі попередні передбачення про поступове відмирання релігії, неминучу й цілковиту секуляризацію світу не оправдалися. Релігія дедалі стає повноправним учасником суспільного дискурсу. Це безпосередньо стосується глобалізації, оскільки, релігія, з одного боку, вносить складні світоглядні системи понад національні бар'єри, чим сприяє формуванню "загальносвітової" ідентичності, а з другого – локалізує універсальні релігійні ідеї, інкультурує їх у місцевий контекст і, як результат, національні культури позбуваються своїх локальних обмеженостей.

Зважаючи на це, в у мовах нової соціокультурної реальності світові релігії можуть відігравати дві головні ролі. З одного боку, вони можуть мобілізувати своїх вірних на негативістські антиглобалізаційні протести, спираючись на міжетнічні суперництва та фундаменталістські настрої. З іншого – вони можуть сприяти утвердженню справедливості й соціальної гармонії, впливаючи на індивідуальну і групову свідомість та мобілізуючи вірних на захист релігійної свободи, прав людини, довкілля тощо.

Безперечно, духовна і соціальна реальності взаємодіють, впливають одна на одну, духовна реальність стає самодостатнім чинником формування нових відносин між різними культурними парадигмами. Сучасна соціокультурна реальність гостро порушує питання про співіснування різних світоглядних парадигм, релігійних у тому числі, адже сучасний плюралістичний, пронизаний тисячами комунікаційних каналів, світ неминуче виводить релігійну свідомість на проблеми діалогу релігій, релігії стоять перед необхідністю діалогу, перед пошуками спільного ґрунту для діалогу, для зближення.

Тому проведення форумів, предметом обговорення яких є сучасні цивілізаційні процеси, проблеми конструктивного діалогу різних національних, культурних, релігійних традицій є надзви-

чайно актуальними, оскільки зароджені під час обговорення ідеї, плідні дискусії та результативні концепти, допоможуть вчасно реагувати на світові зрушення, визначити адекватні вимогам часу стратегії поступу українського суспільства як в релігійній, культурній, так і в політичній та фінансово-економічній сферах.

Упевнений, що нинішній форум слугуватиме культурному і духовному єднанню, стане запорукою подальшого зміцнення як українського, так і світового суспільства.

Бажаю учасникам конференції творчих звершень і плідної роботи!

*Здіорук С.І.**

СУСПІЛЬНО-РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Суспільно-релігійні відносини включають у себе весь комплекс стосунків з релігійними феноменами як інституалізованого порядку, так і на особистому рівні. До інституалізованих форм відносин першочергово належать державно-конфесійні, державно-церковні, міжконфесійні та міжцерковні відносини. Саме вони справляють визначальний вплив на формування парадигми суспільно-релігійних відносин в цілому.

Усі форми виявлення свободи совісті належать до особистого рівня і проявляються індивідуально в конкретних людях, залежно від усього комплексу їхніх знань, досвіду, соціального положення тощо. В даній статті ми розглянемо лише деякі з відносин, оскільки весь комплекс суспільно-релігійних відносин є предметом більш широкого окремого дослідження.

Сучасний період трансформації духовності українського народу вимагає вдумливого та ґрунтовного аналізу процесу повер-

* Завідувач відділу гуманітарної політики Національного Інституту стратегічних досліджень, к.філос.н., доцент.

нення до релігійних цінностей, вивчення етноконфесійної специфіки релігії в Україні, усвідомлення і врахування релігійних чинників у національній стратегії свого розвитку. Етноконфесійна специфіка релігії стимулюється необхідністю потреб нації у власній релігійній структурі, суттєво допомагає самоусвідомленню нації як самоцінності й самодостатності, а відтак є могутнім чинником розбудови власної національної держави як повноправного і рівноправного суб'єкта міжнародних відносин.

Тому цілком закономірно, що в сучасних умовах функціонування Української держави, відновлення культурно-самобутніх традицій українського народу та зростання його історичної самосвідомості популярності набуває ідея творення національної Церкви, що знову ж таки є невіддільним елементом національної ідеї або рельєфніше це можна назвати *ідеєю національного поступу*. В її реалізації вбачається дієвий засіб врегулювання міжцерковних конфліктів, зменшення напруженості в релігійному середовищі, особливо поміж православними юрисдикціями, досягнення консолідації та єднання суспільства загалом.

У сучасній науковій літературі поняття «національна церква» і «національна релігія» хоча і набули значного поширення, однак не мають якогось уніфікованого смислового наповнення. Вони вирізняються досить різноманітним спектром семантичних значень. Звернемо увагу на деякі з них. У країнах, де традиційно вкорінені національні релігії (синтоїзм — в Японії, конфуціанство та даосизм — у Китаї, іудаїзм — в Ізраїлі, індуїзм та джайнізм — в Індії), церкви відповідної конфесійної приналежності також є національними. Інколи поняття «національна церква» і «національна релігія» вживають як синоніми домінуючих у тому чи іншому регіоні релігійних напрямків, що за тривалий період історичного розвитку адаптувалися до місцевої культури й стали в подальшому фундаментом її поступу (католицизм — в Італії, православ'я — в Болгарії, іслам — в Туреччині, Ірані, Саудівській Аравії тощо). З точки зору православної еклезіології, національними називають переважну більшість помісних православних церков. У політико-правовому аспекті вищенаведені концепти часто фігурують як аналоги найбільш прийнятної для певної нації духовної ідеології, яку

конкретна держава залучає до арсеналу засобів розв'язання стратегічно важливих завдань. Власне на основі такого розуміння постав давній принцип: окрема нація (в європейському розумінні як нація-держава) — окрема Церква.

У деяких відомих випадках поняття «національна церква» абсорбує в себе й поняття «державна церква». До речі, таке розуміння живе й нині та навіть взяте «на озброєння» окремими сучасними популяризаторами ідеї фундації національних церковних структур в Україні. Але ось тут і постає запитання: чи відповідає таке бачення перспектив розвитку релігійної ситуації в Україні реаліям сьогодення?

Наскільки перекоонує історичний досвід попередніх століть, усі спроби утворити на українських землях єдину християнську національну Церкву зазнали краху. У 988 році Володимир Великий приймає сам і запроваджує християнство на Русі. Православ'я проголошується державною релігією русичів. Але воно так і не змогло стати єдиним віросповіданням українського народу. Попри всілякі езекуційні заходи Київського князя, спрямовані на викорінення язичництва, останнє збереглося, продовжуючи впливати на розвиток народної культури. Отже, фактично процес християнізації продовжується і сьогодні. Й не лише тому, що народжуються нові покоління.

Інший приклад — Берестейська унія 1596 року. Багато дослідників вважають, що бажаного результату вона не дала. Об'єднання частини православних парафій з Римсько-католицькою церквою не тільки не стерло (як сподівалися деякі її сучасники з обох сторін) відмінностей між православ'ям і католицизмом, а й зумовило появу поряд з двома зазначеними релігійними напрямками третього — греко-католицизму. В подальшому розшарування на конфесійному ґрунті поглибилися і навіть призвели до певної регіональної протидії церков¹. Очевидно, на основі цього ряд і сучасних учених підтримують традиційну (принаймні на теренах колишніх Російської імперії та її модифікації ХХ століття — Радянсь-

¹ Берестейська унія (1596-1996). Статті й матеріали / Редкол. М. Гайковський, в. Гаюк, О. Гринів, Я Дашкевич та ін. — Л.: «Логос», 1996. — 276 с.

кого Союзу) тезу про унію як першопричину поділу української нації. Тобто, що укладення Берестейської унії «поклало початок (курсив мій — С. З.) розділенню українського суспільства на дві духовно-культурні зони, що тривалий час протистояли одна одній. Релігійне розмежування посилювалося різними політичними системами, адміністративним підпорядкуванням територій, наявністю певних регіональних відмінностей у культурі, мові, звичаях та традиціях українців»².

У даній статті не місце вдаватися з цього приводу до детального аналізу. Але тут все майже навпаки! Чвари і розділення, що тривали на українських землях кілька попередніх століть, якраз і призвели до укладення Берестейських угод.

Адже в цьому контексті можна навести й інші характерні приклади. Болісно зреагувавши на укладення унійної угоди в Берестечку, православні спробували утворити союз з протестантами. У Вільно під керівництвом князя К. Острозького православне духовенство зібрало з'їзд спільно з представниками лютеран, кальвіністів і чеських братів, де утворили конфедерацію. Однак об'єднання не сталося через непорозуміння з приводу деяких догматичних положень, звичаїв та обрядів. Православна церква не допускала протестантів до активного впливу на формування національної свідомості українців. Ця сфера була монополізована нею.

Відомі й інші зусилля, спрямовані на створення національної Церкви в Україні. Зокрема, у першій половині ХVІІІ ст. в контексті загострення міжцерковних суперечок митрополити Йосип Рутський та Петро Могила (відповідно з боку Греко-католицької та Православної церков) спрямували свою енергію на пошук шляхів досягнення компромісу між вказаними церковними структурами. Ієрархи виходили, передусім, з того, що відмінності між православ'ям і греко-католицизмом не такі вже й глибокі, а відтак поставили собі за мету привести обидві церкви до так званого «генерального примирення». У результаті нової унії передбачалося утворити Київський патріархат, незалежний від Константинополя. Але наявні віроповчальні розбіжності і неузгодженість у ви-

² Шуба О. В. Релігія в етнонаціональному розвитку України (політологічний аналіз). — К.: Криниця, 1999. — С. 243.

рішенні організаційних питань після смерті Йосипа Рутського, а потім і Петра Могили звели нанівець ідею церковного єднання у проголошений ними спосіб.

Свій варіант стимулювання національного поступу українського народу шляхом об'єднання православних і греко-католиків запропонував М. Смотрицький. Але і його ідея «справедливої унії» не була прийнята широкими колами віруючих і не знайшла свого укорінення в релігійно-церковному житті України.

Як бачимо, робилося немало реальних спроб об'єднання церков, проте більшість із них були невдалими. Головна причина їхньої невдачі — бездержавницьке існування українського народу протягом багатьох століть та підпорядкування його території різним загарбникам. Нерідко поспішні, непідготовлені церковні утворення, які формувалися переважно з політичною метою, не витримували випробувань часом і розпадалися. Але найчастіше їх удушували «в братерських обіймах» держави тих сусідніх народів, які господарювали в ті чи інші часи на українських землях.

Незважаючи на невдалі попередні історичні спроби, ідея створення національної релігійної організації в Україні й нині має помітну популярність. Більше того, деякі церковні діячі висловлювалися навіть за статус не просто національної, а державної Церкви. Ось лише кілька офіційних заяв нині покійного предстоятеля Української Православної Церкви Київського Патріархату Патріарха Володимира (Романюка): «Будь-які тлумачення, що, мовляв, усі конфесії мають бути рівними, що нам не потрібна державна Церква, мені просто не зрозумілі. Я, наприклад, вважаю, що повинна бути Церква державною, якщо вже не де-юре, то де-факто... Наша державна влада не повинна ресструвати все підряд і казати: будьмо всі однакові, рівні перед законом... нема такого у світі, щоб всюди були релігії рівні»³. І далі: «Я — за державну Церкву. Це необхідно, коли нація будується. Має бути фундамент, і в Україні ним має бути православ'я»⁴.

Дійсно, останнє має глибоке коріння на українських теренах,

³ Релігія і суспільство в Україні: фактори змін. Матеріали міжнародної конференції 15-16 травня 1998 р. — К., 1998. — С. 118.

⁴ Там само.

його духом проникнуті національна культура, свідомість, традиції значної частини українського народу. Проте через складну та суперечливу роль в історії України Православної церкви важко стати загальнонаціональною. Адже в одні часи вона певною мірою гуртувала націю, в інші — ставала фактором національної дезінтеграції. Особливо це проявилось, коли Київська Митрополія перестала бути Екзархатом Вселенського (Константинопольського) Патріархату й загарбана була до складу Російської Православної Церкви.

Окрім того, сьогодні українське православ'я переживає не кращі часи. Хоча воно і зберігає за собою провідні позиції серед інших конфесій, однак його вплив на населення поступово зменшується. На думку дослідників, цьому, окрім іншого сприяє надмірний консерватизм, що здавна був характерним для православної Церкви, а це не дозволяє їй крокувати в ногу з часом. Ось як це означає керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Григорія Сковороди НАН України професор А. Колодний: «Визнаємо те, що якщо у вітчизняному православ'ї не відбудеться докорінна зміна у всьому на подобу аджорнаменто в католицизмі, якщо воно не знайде внутрішні чинники вирішення своїх колізій і здолання своїх доцентричних прагнень, не навчиться жити в умовах демократичного суспільства, то за два-три покоління на теренах України воно стане тупиковою конфесією»⁵.

Особливо варто відзначити те, що гострою проблемою для сучасного українського православ'я залишається його внутрішня диференційованість на кілька гілок (одну — Московську і дві — Київські). (див. Діаграму 1).

Звичайно, у такому стані воно нездатне виступати духовним інтегратором соціуму, а відтак — претендувати на роль Помісної Православної Церкви в Україні. Природно, що більш значимі перспективи очікують його на шляху консолідації. Але навіть об'єднавшись, православ'я матиме ряд проблем. Це пов'язано як з неоднорідністю православного середовища України, так і з тим, що дана конфесія не охоплює всього населення. Адже не всі громадяни України є релігійними і не всі віруючі — православними.

⁵ Колодний А. Релігійні процеси в Україні: реалії сьогодення // Релігія і церква в контексті реалій сьогодення. — К., 1995. — С. 32.

Дані про чисельність православних юрисдикцій в Україні на початок 2003 року



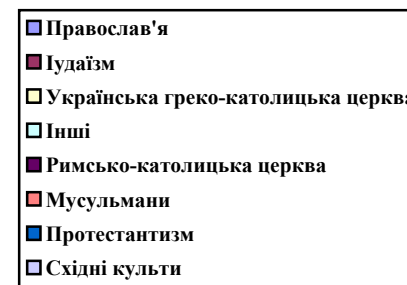
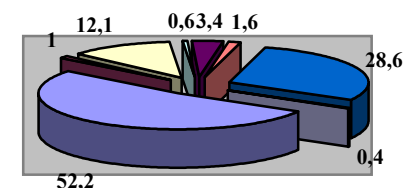
У західних областях України, наприклад, досить потужними є позиції УГКЦ. Українська Греко-Католицька Церква в новітній час виявляє неабияку активність у процесі творення незалежної Української держави, всіляко сприяє духовному і культурному відродженню України, водночас прагне поширювати свій вплив на всі її регіони. Чималий відсоток її вірних підтримує ідею міжцерковного єднання, пропонуючи, щоправда, як основу для нього свою Церкву. Але чітко виявлений регіональний характер поширення громад УГКЦ неспроможний забезпечити останній статус безперечного національного духовного лідера. Та й сама вона має проблеми з обстоюванням власних прав, викладених ще в “Артикулах, що належать до з’єднання з Римською Церквою”⁶.

Не варто забувати і той факт, що поширення поліконфесійності в сучасній Україні зумовило інтенсивний поступ багатьох релігійних рухів та течій як традиційного, так і новітнього спрямування. Активно йдуть процеси поширення на українських землях римо-католицизму, ісламу, котрий поступово відновлює свої форпости в Криму. У геометричній прогресії зростають протестантські організації та різноманітні неорелігійні згуродження.

Всі зазначені конфесії мають численних послідовників, власні сфери впливу та переслідують певні інтереси. (див. Діаграму 2).

Об’єктивно оцінюючи релігійну ситуацію в Українській

⁶ Артикули, що належать до з’єднання з Римською Церквою // Берестейська унія (1596-1996). Статті й матеріали / Редкол. М. Гайковський, В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич та ін. – Л. : «Логос», 1996. – С. 8-12.



державі, необхідно зазначити, що переважна більшість церков активно підтримує справу поступу української нації. Однак жодна з них не охоплює своїм впливом переважну масу населення, що є по суті однією з головних перешкод для того, щоб претендувати на роль превалюючої національної Церкви.

Треба також враховувати, що в Українській державі свобода совісті, а відтак і поліконфесійність та поліцерковність закріплені політико-правовими нормами згідно з міжнародною практикою. Конституція України та Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантують рівноправність усіх конфесій, право громадянина на сповідання будь-якої віри. Стаття 35 Основного Закону зазначає: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність... Жодна релігія не може бути визнана держа-

вою як обов'язкова»⁷.

Тому-то подальша гармонізація відносин між Українською державою та релігійними організаціями потребує невідкладного розв'язання цілої низки проблем, котрі одночасно виступають суттєвою перешкодою на шляху входження України до європейської спільноти.

Найперше залишається невирішеним питання врегулювання відносин між трьома гілками православ'я — УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ — й об'єднання їх в єдиній Українській Помісній Православній Церкві. Як переконує світова практика, традиційно православні країни — Греція, Грузія, Болгарія, Румунія та інші — мають власні помісні православні церкви, і це досить позитивно впливає на зміцнення їх внутрішньо- і зовнішньополітичних позицій. Україна, будучи теж традиційно православною державою, прагне до набуття на своїй конфесійній карті аналогічної національної церковної структури. Про це неодноразово у своїх виступах наголошували як Президент, так і представники уряду нашої країни.

Сучасна Українська держава впевнено бере курс на розвиток демократії, складовою якої є плюралізм — політичний, ідеологічний, релігійний. Поліконфесійність в Україні стала об'єктивною реальністю, з якою не можна не рахуватися при поступі правовим шляхом у сім'ю цивілізованих народів Об'єднаної Європи.

*Смолянук В.Ф.**

ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ ?

“Я вважаю, що у світі, який народжується, головним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія і не економіка. Найважливіші кордони, що розділяють людство, та переважаючі джерела

⁷ Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К.: Преса України, 1997. — С. 14.

* Завідувач відділу Центру перспективних соціальних досліджень Мінсоцпраці та НАН України, д.політ.н., доцент.

конфліктів визначатимуться культурою. Нація-держава залишиться головною дійовою особою у міжнародних справах, але найбільш значущі конфлікти глобальної політики розгортатимуться між націями та групами, що належатимуть до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Лінії розлому між цивілізаціями — це і є лінії майбутніх фронтів”

(С.Хантінгтон “Зіткнення цивілізацій”)

Як вважає С.Хантінгтон, після Вестфальського миру (1648 р.), що оформив сучасну міжнародну систему, у західному ареалі конфлікти розгортались здебільшого між монархами, які на перше місце своєї державної діяльності ставили захоплення нових і нових територій. Процес територіальних нагромаджень під егідою однієї корони породив нації-держави.

Починаючи з Великої Французької революції (1789-1799), основні лінії конфліктів стали пролягати не стільки між правителями, скільки між націями.

1917 р. — початок конфлікту ідеологій. Спочатку в антагоністичний конфлікт між собою вступили комунізм, нацизм, ліберальна демократія, після 1945 р. — комунізм та ліберальна демократія. 1946-1991 роки — період “холодної війни” між Заходом і Сходом, “безкровну” перемогу у якій отримав західний світ на чолі з США.

1991 р. — рік закінчення “холодної війни” — С.Хантінгтоном пропонується розглядати як “стартову лінію” формування системи міжнародних відносин, заснованих у першу чергу на міжцивілізаційних відмінностях як окремих держав, так і цілих регіонів планети.

Цивілізація — культурна спільність найвищого рангу, найбільш широкий рівень культурної ідентичності людей.

Цивілізація визначається наступними рисами: мовою, історією, релігією, звичаями, інститутами, а також самоідентифікацією людей на засадах культурно-ментальної подібності.

За підрахунками А.Тойнбі, історія людства знала 21 цивілізацію (з них залишилось 6).

Як вважає С.Хантінгтон, **вигляд сучасного світу формуватиметься у ході взаємодії 7-8 великих цивілізацій.** До них нале-

жать:

Західна (європейська та північноамериканська);
Конфуціанська (китайська);
Японська;
Ісламська (арабська, турецька, малайська);
Індуїстська;
Православно-слов'янська;
Латиноамериканська;
Можливо, африканська.

Найбільш істотні конфлікти майбутнього розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями. Чому?

Перше. Міжцивілізаційні відмінності – більш фундаментальні, ніж відмінності між політичними системами або ідеологіями. Люди різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людьми, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідношення прав і обов'язків, свободи та примусу, рівності та ієрархії. Як свідчить історичний досвід, найбільш затяжні та кровопролитні конфлікти виникали саме через відмінності між цивілізаціями.

Друге. Посилюється взаємодія між цивілізаціями. Це призводить до зростання цивілізаційної самосвідомості та до поглиблення розуміння різниці між самими цивілізаціями та окремими соціальними групами всередині цивілізацій.

Третє. Більш слабкою стає роль націй-держав як джерел ідентифікації особистості та соціальної групи. “Порожнини ідентифікації” заповнюються релігією, нерідко у формі фундаменталістських рухів. Це стосується **західного християнства, іудаїзму, буддизму, індуїзму.** Відбувається відродження релігії, “реванш Бога”, що створює основу для об'єднання людей не на основі громадянства, а на основі цивілізаційно-релігійної спільності.

Четверте. Захід перебуває на вершині своєї могутності. Проте саме це стимулює повернення незахідних цивілізацій до власних витоків. Приклади: “повернення в Азію” Японії, “індуїзація” Індії (відхід від ідей Джавахарлала Неру), “реісламізація” Близького Сходу, “русифікація” Росії...

На вершині своєї могутності Заходу доводиться взаємодіяти з незахідними країнами, у яких досить устремлень, волі та ресурсів, щоб надати світові незахідний вигляд.

У багатьох незахідних країнах відбувається інтенсивний процес девестернізації їх еліт та повернення до власного культурного коріння.

П'яте. Культурні особливості та відмінності менш піддані змінам, аніж економічні та політичні. Внаслідок цього їх набагато складніше вирішити або звести до компромісу. Перетворення комуністів у демократів, багатих у бідних – більш природний процес, аніж трансформація українців у естонців або навпаки.

Шосте. Посилюється економічний регіоналізм. Приклади: наддержавні об'єднання ЄС, НАФТА, Організація економічного співробітництва (10 неарабських мусульманських країн), Договір про вічну дружбу (екс-радянські республіки Центральної Азії) та ін.

Таким чином, ми є свідками посилення боротьби цивілізацій на двох рівнях:

Мікрорівні (боротьба, ініційована країнами-лідерами, за домінування над менш успішними державами в межах однієї цивілізації);

Макрорівні (суперництво країн, що належать до різних цивілізацій, за вплив у військовій та в економічній сферах, за контроль над міжнародними організаціями та “третіми” країнами).

Для України особливе значення мають дві лінії розлому між цивілізаціями: західною та слов'янсько-православною (лінія проходить через Україну), західною та ісламською.

Як підкреслює С.Хантінгтон, одна з найглибших ліній міжцивілізаційного розлому – лінія, вздовж якої західна та православно-слов'янська цивілізації взаємодіють із своїм мусульманським аналогом.

Приклади боротьби з ісламським впливом (досвід кінця ХХ-го – початку ХХІ ст.):

різня у Боснії та у Сараєво,
боротьба між сербами та албанцями,
напруженість між греками та турками в регіоні Середземно-

мор'я,

боротьба між осетинами та інгушами,
боротьба між вірменами та азербайджанцями,
конфлікти між росіянами і мусульманами на Північному Кавказі (Чечня) та у Центральній Азії,
антиталібська операція США та їх союзників в Афганістані (починаючи з 2001 р.),

антисаддамівська операція США та їх союзників в Іраку (2003 р.),

психологічний тиск США на Сирію, Іран, Лівію як на країни, віднесені Вашингтоном до “осі зла” сучасної геополітики.

Для України проблема міжцивілізаційних контактів у широкому діапазоні їх об'єктивації (від діалогу до конфронтації) має особливе значення, виходячи з наступних причин.

По-перше, Україна – цивілізаційно роз'єднана держава. Західна Україна століттями історично належала до світу західної культури. Світоглядні (і особливо політико-ідеологічні і релігійні) відмінності між населенням Сходу та Заходу України досі даються взнаки при визначенні відповідей на принципові питання подальшого розвитку державотворчого процесу. Це, як мінімум, засади зовнішньої та внутрішньої політики, стратегічне партнерство, “російський фактор”, мовна проблема, ставлення до статусу блоковості/позаблоковості, ядерності/без'ядерності та ін. питання, відповіді на які у Харкові та у Львові іноді звучать з протилежних позицій.

По-друге, європейська та євроатлантична інтеграція України неможливі без перетворення лінії міжцивілізаційних відмінностей у лінію міжцивілізаційного діалогу, що означає можливість відчувати себе на рівних з десятками держав західного світу.

По-третє, для України дедалі більшого значення набуває Крим – регіон, що має перспективи істотного збільшення кількості кримсько-татарського населення, відповідно, перетворення у “генератор ісламізації” Півдня України.

По-четверте, Україна географічно розміщена у центрі “дуги нестабільності”, яку утворюють Північний Кавказ, Близький Схід, Балкани. Вихідці з десятків азійських країн розглядають Україну як транзитний простір, через який найпростіше потрапити

в економічно розвинуті країни Західної Європи.

Події останніх років свідчать: чимало жителів афроазіатського регіону, які прагнуть переселитися у країни з розвинутою ринковою економікою, можуть віддати перевагу Україні (попри нижчий, ніж на Заході, рівень життя), якщо можливості поселення та проживання (набуття громадянства, підвищення соціального статусу тощо) тут будуть кращими, ніж в інших країнах.

Чисельність та вікова структура мігруючого населення значно відрізняються в областях України. Переважну більшість серед мігрантів складають депортовані, це пов'язано з переселенням до Криму кримсько-татарського населення. Чисельність цієї групи перевищує 240 тис. осіб.

Переважна більшість депортованих – 97,15% мешкає у Криму, в інших областях – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській їх налічується незначна кількість.

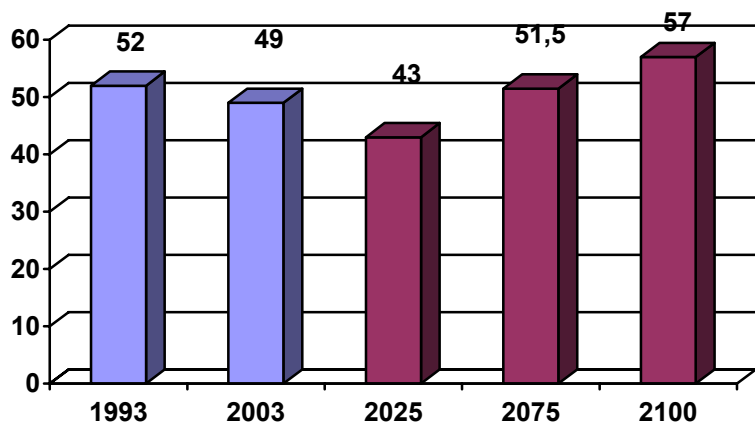
Усього в Україні зареєстровано близько 1,5 тис. біженців з понад 30 країн світу. Найбільша кількість біженців та прирівняних до них зареєстрована в Донецькій та Одеській областях. З них приблизно 40% становлять українці, які постраждали внаслідок стихійного лиха у Закарпатті, 30% – абхазці, 10% – афганці, 15% – представники різних національностей (росіяни, грузини, таджики, вихідці з країн Африки, Азії та Латинської Америки).

Майбутня чисельність населення України та його склад (через 1-2 покоління) насамперед залежатимуть від масштабів та спрямованості міграційних процесів. Проблема полягає не лише у безпосередньому припливі населення, а й у тому, що наслідком багаторічної переваги прибуття над вибуттям стане омолодження вікової структури населення (переважну більшість мігрантів становлять молоді люди).

Відповідно, за продуманого планування та реалізації демографічної політики частка молоді в чисельності населення зросте, збільшиться народжуваність та зменшиться смертність. Крім того, поселення в нашій державі численної групи вихідців з країн із традиційно високою народжуваністю сприятиме її зростанню і в Україні.

Прогнозується, що мінімальним за чисельністю населення

Графік-прогноз зміни кількості населення України на період до 2100 року (у млн. чол.):



України стане приблизно у 2025 р. – очікується, що воно дещо перевищуватиме 43 млн. чол. Протягом наступних 50 років завдяки припливу переселенців з країн Азії та Африки загальна кількість жителів нашої держави поступово зростатиме і на початок 2075 р. становитиме 51,5 млн. чол.

Виходячи з цього, назріла необхідність поставити питання про удосконалення демографічної політики держави в питанні міграції у цілому. Боротися з міграцією неможливо, це явище набуло планетарного характеру. Проте впорядкувати міграційні потоки, забезпечити національні інтереси України у цій сфері ми повинні.

До основних заходів щодо вдосконалення державного управління у сфері контролю та регулювання міграційних процесів слід віднести:

подальшу розробку та удосконалення нормативно-правових актів, що забезпечують контроль за в'їздом, виїздом та перебуванням на території України іноземних громадян, а також натуралізацію мігрантів;

розробку механізмів залучення в Україну іммігрантів репро-

дуктивного віку, які мають високий кваліфікаційний рівень у професіях, що є пріоритетними для соціально-економічного розвитку нашої країни.

Активну імміграційну політику ведуть країни Заходу, підвищену увагу до цієї проблеми демонструє Російська Федерація. За таких умов Україна може і повинна ставити питання про відстоювання власних інтересів у рухливому, швидкозмінному соціальному середовищі “зіткнення цивілізацій”.

*Павленко Ю.В.**

ГЛОБАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПРИРОДА УКРАЇНИ

Визначаючи місце України в системі світової цивілізації, ми мусимо спочатку з'ясувати, що саме являє собою сучасна світова макроцивілізаційна система, до якої з її субсистем належить Україна, яке місце вона займає в цій субсистемі та як пов'язана з іншими цивілізаційними світами.

Не маючи можливості навести огляд основних концепцій щодо цивілізаційної структури людства, зазначу, що базовою в цьому сенсі залишається концепція видатного британського філософа історії А. Дж. Тойнбі.¹ Розвиваючи її положення можна сказати, що основними цивілізаціями виступають Китайсько-Східноазійська, Індійсько-Південноазійська, Мусульмансько-Афроазійська, Східнохристиянська та Західнохристиянсько-Новосвітовевропейська, або, точніше, Північноатлантична, Європейсько-Північноамериканська.

* Головний науковий співробітник Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, професор, д.філос.наук.

¹ Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Скороч. Версія у 2-х томах. – К., 1995.

Між тим, як про те вже йшлося², впродовж Нового часу цивілізаційна структура людства набула якісних ознак, не дуже чітко відбитих в концепції А. Дж. Тойнбі. Йдеться про те, що починаючи з XVI ст., навколо Західної Європи утворилась досить стала макроцивілізаційна система, яку було запропоновано визначати поняттям *макрохристиянський світ*. Вона утворилась внаслідок військово-політичної, економічної і культурної експансії Заходу і складається з базового, провідного компоненту, яким і виступає Захід, та двох периферійних, функціонально залежних від нього блоків: Латиноамериканського та Східноєвропейсько-Євразійського, а також підпорядкованої йому Чорної Африки.

Мусульмансько-Афразійський, Індійсько-Південноазійський та Китайсько-Східноазійський світи ретельно зберігають власну традиційну цивілізаційну ідентичність попри подекуди (Японія, Південна Корея, сучасний Китай тощо) надзвичайно високий рівень інтегрованості у світогосподарчу систему. Глобалізація, яка на сьогодні вже стала реальністю, не заперечує збереження цивілізаційної дискретності людства. Більше того, найвиразніші успіхи серед незахідних країн демонструють саме ті, де відповідно до державних програм цілеспрямовано здійснюється адаптація передових досягнень людства на власному цивілізаційному тлі. Прикладами тому є Японія, Південна Корея чи Китай двох останніх десятиліть. Саме вони в наш час утворюють другий - Далекосхідний, альтернативний по відношенню до Західного, Північноатлантичного, центр випереджаючого розвитку людства.

Відповідно до наведених міркувань, проблема місця України в системі світової макроцивілізації має бути конкретизованою через питання про її відношення до Східнохристиянської цивілізації, Східноєвропейсько-Євразійської ("Руської" в розумінні східнослов'янської Русі) цивілізаційної спільності та власне Західної, раніше Західнохристиянсько-Новоєвропейської, а тепер Західноєвропейсько-Північноамериканської системи. Справа ускладнюється тим, що нерозв'язаним залишається питання співвідношення

² Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. – К., 1996; Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998.

Східнохристиянської та Східноєвропейсько-Євразійської цивілізаційних систем як між собою, так і з Заходом – провідним і домінуючим центром *макрохристиянського світу*.

Вже А. Дж. Тойнбі коливався: чи слід вести мову про єдиний Східнохристиянський світ, чи варто розрізняти в ньому дві окремі, споріднені і спадкоємно пов'язані між собою, цивілізації – Візантійсько-Східнохристиянську та Східнослов'янсько-(Русько)-Православну. Спеціальний розгляд цього питання схиляє до другої відповіді. Київська Русь, яка водночас була і субцивілізаційною структурою Візантійсько-Східнохристиянського світу, і макроетнічною східнослов'янською спільністю³, стає основою подальшого розвитку Східнослов'янсько-Православної цивілізації.

Остання – в межах Російської імперії та (у викривленому, "іконоборчеському" вигляді) СРСР – набуває виразних ознак євразійської геополітичної системи. Але слід підкреслити, що така система має не власне цивілізаційну, а, так би мовити, квазіцивілізаційну природу⁴, оскільки ґрунтується не на спільному ідейно-ціннісно-мотиваційному, духовному тлі (що є природним для кожної окремої цивілізації), а (як і імперія Чингізидів) утворюється військово-політичними структурами, що доповнюються економічними зв'язками між регіонами, що її складають.

Отже, євразійська спільність, маючи деякі ознаки окремої цивілізації, є квазіцивілізаційним утворенням. Вона охоплює власне Східнослов'янсько-Православну цивілізацію з деякими найближчими до неї неслов'янськими народами східнохристиянської традиції (грузини, вірмени, молдавани тощо) та частини деяких інших цивілізаційних світів – Мусульманського, Буддійського, навіть, за радянських часів, Західнохристиянського.

Так само не варто вести мову про якусь окрему Слов'янську цивілізацію. Слов'янство є етнмовною спільністю народів, що у цивілізаційному відношенні чітко розподіляються між Західнохристиянським (поляки, чехи, хорвати тощо) і Східнохристиянським

³ Павленко Ю.В. Етнічний розвиток Київської Русі // Генеза. – 1998, 1-2 (6-7). – С.88-93.

⁴ Павленко Ю.В. Евразийство и цивилизационная природа постсоветского пространства // Наука та наукознавство. – 2001, № 2. – С.11-22.

(росіяни, болгари, серби тощо) світами. Показово, що при органічній причетності українців до Православного світу, на західноукраїнських землях утвердилася перехідна в конфесійному і цивілізаційному відношенні форма християнства – уніатство або греко-католицизм. Воно переважає саме там (Галичина, Закарпаття), де безпосереднє панування держав західнохристиянської цивілізаційної природи було найтривалішим. До того ж ці землі входили до Євразійської системи лише нетривалий час свого залучення до складу СРСР.

При цьому важливо враховувати ту обставину, що Східнослов'янсько-Православна цивілізація, приходячи до тьми після монгольської навали та золотоординського панування, по-перше, майже не могла спиратися на базову щодо неї Візантійсько-Східнохристиянську цивілізаційну систему (яка руйнувалася та поневолювалася Мусульмансько-Афразійським світом в особі Османської імперії) і, по-друге, відразу ж опинилася поруч, а з часом все більше і в силовому полі Західнохристиянського, незабаром Новоевропейського світу, що динамічно розвивався і починав стверджувати своє панування на планеті саме у цей час.

Висловлюючись термінологією А. Дж. Тойнбі, можна сказати, що саме утвердження Східнослов'янсько-Православної цивілізації на межі Середньовіччя і Нового часу відбувалося у формі своєрідного “відгука” на “виклик” з боку Західної цивілізації. Але у XVI – XVII ст. цей відгук на українсько-білоруських та московсько-російських землях був виразно відмінним.

У першому випадку (за умов входження до складу Польсько-Литовської держави) він здійснювався через свідому адаптацію західних культурних надбань на власному духовному тлі (Києво-Могилянська академія) при посиленні самоорганізації і опору польській експансії з боку міських братств, православних церковних структур та, особливо, козацтва. У другому (при збереженні власної державності попри випробування “Смутного часу”) розвиток відбувався через пріоритетне зміцнення (у протистоянні Речі Посполитій та Швеції) військово-політичних структур при недовірливому ставленні до західних культурних надбань, але запозиченні окремих військово-технічних винаходів.

Петровська (Російська) імперія стала своєрідним синтезом обох тенденцій. Мета здобуття військово-політичного паритету з Заходом (та переваги над Мусульманським Сходом) вирішувалася через всіляке залучення технічного, політичного та культурного досвіду європейських країн, у чому чи не вирішальну роль у XVIII ст. відіграли освічені українці. Досить згадати хоча б Феофана Прокоповича, ідеолога і проектувальника Петровських реформ, або канцлера О.О.Безбородька. Важко погодитись з поширеним твердженням, що Україна у складі Російської імперії та СРСР була лише пригнобленою колонією. Без активної діяльності українців у царині культури та на всіх щаблях суспільно-політичної ієрархії ці держави були б неможливими.

Таким чином традиційно, впродовж останніх століть, Україна є органічною складовою частиною Східнослов'янсько-Православної цивілізації макрохристиянського цивілізаційного світу, в системі якого Західна, в наш час Північноатлантична – Західноєвропейсько-Північноамериканська цивілізація відіграє роль провідного центру, центру випереджаючого розвитку, який вирішальною мірою обумовлює трансформаційні процеси як у межах *макрохристиянського світу*, так і на всій Земній кулі.

При цьому в етнічному відношенні Україна є органічною, до певної міри навіть центральною частиною слов'янського світу, а в геополітичному сенсі своєю основною територією (де, між іншим, розташовані її базові економічні потужності) причетна до Євразійського світу. Крім того, Україна безпосередньо дотична і до Мусульмансько-Афразійської цивілізації, представниками якої на її теренах виступає кримсько-татарський народ.

Тепер поглянемо на сучасне положення України в системі глобальної цивілізаційної (точніше – квазіцивілізаційної) макросистеми. Остання чверть XX ст. пройшла під знаком глобалізації та утвердження у центрах випереджаючого розвитку – Західному, Північноатлантичному та, частково, Далекосхідному – постіндустріального, інформаційного типу суспільства. Саме вихід найрозвинутіших країн світу на рівень інформаційного суспільства і обумовив завершення процесу глобалізації, змістом якого стало перетворення людства в єдину ієрархічно побудовану структурно-

функціональну систему.

Всяка система організована за ієрархічним принципом. Окремі елементи, блоки, підсистеми працюють на забезпечення інших, що є провідними, системоутворюючими. Впадає в око рязюча нерівноправність компонентів, що утворюють глобальну цивілізацію, усе зростаюча прірва (зокрема за параметрами якості життя пересічної маси людей) між її провідною ланкою - Заходом, групою найбільш розвинутих країн, що вийшли на рівень інформаційного суспільства, й іншим людством, яке все разючіше відстає від світових лідерів. Останні, використовуючи свою економічну і військово-технічну перевагу, змогли організувати навколо себе (і у своїх власних інтересах) інше людство, мобілізувати природні і людські ресурси планети в інтересах власного прискореного розвитку, зростання своєї могутності і комфортності життя.

Здійснювалося і здійснюється це відповідно до принципу нееквівалентного обміну. Його наслідком є виснаження ресурсів більшості регіонів планети і погіршення якості життя їхніх мешканців, включених у процес глобалізації. Обґрунтуванню цієї тези присвячена велика кількість наукових праць, у тому числі й виданих останніми роками в Україні⁵.

Тому основною контраверзою глобалізації є протиріччя (що посилюється) між групою найбільш розвинутих країн Заходу й рештою людства, яке зазнає експлуатації (головно через нееквівалентний обмін) з боку світових лідерів і все більше, у своїй масі, відстає від них⁶. Це відставання в багатьох випадках, якщо не майже повсюдно, набуває необоротний характер.

Основне протиріччя глобалізації розкривається багатьма аспектами. Серед них можна виділяти: інформаційно-технологічний, економічний, соціальний, політичний, демографічний, екологічний та культурний аспекти.

Як лідер у розробці новітніх електронних й інших техноло-

⁵ Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998; Глобалізація і безпека розвитку / Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. – К., 2001.

⁶ Павленко Ю.В. Глобалізація та її протиріччя // Наука та наукознавство. – 200, № 3.

гій, Захід забезпечив за собою монопольне право контролю над інформаційними потоками. Продукуючи новітні виробничі технології, він реалізує на світовому ринку товари вищої якості і встигає оновити свою технологічну базу і налагодити випуск нового покоління продукції до того, як у решті країн встигнуть досягти і реалізувати ці його стандарти. Інші країни приречені або тиражувати його вже морально застарілі виробничі зразки, одержуючи від цього мінімальний прибуток, або задовольнятися сферами, що не потребують високих технологій, зокрема сільським господарством і видобутковою промисловістю, ціни на продукцію яких у цілому не високі.

Надприбутки мають найрозвинутіші країни, що виготовляють і експортують новітні технології. За ними йдуть держави - виробники товарів. Найменші ж доходи припадають тим, хто змушений спеціалізуватися на експорті сировини (за винятком країн – експортерів нафти і газу). Монополізувавши контроль над інформацією і виробництвом передових технологій, Захід забезпечив інформаційно-технологічне панування на планеті і поставив цим у залежність від себе всі інші країни.

Зростаюча економічна нерівність між групою передових в інформаційно-технологічному відношенні і відстаючих, залежних від неї держав, нині реалізується прискореними темпами. Завдяки нееквівалентному обміну останніх сторіч спочатку між Європою і Новим Світом, а потім між Західноєвропейсько-Північно-американським центром випереджаючого розвитку і всім іншим людством, Захід акумулював у своїх руках величезний капітал. Сьогодні він набув характеру капіталу транснаціональних кампаній, що базуються в силу відомих причин у країнах Заходу, насамперед у США. Останні й отримують від його функціонування надприбутки, тоді як більшість інших держав опинилася в залежності від неконтрольованих ніякими міжнародними організаціями потоків цього капіталу, догоджає йому - як правило за рахунок інтересів власних народів.

Капітал транснаціональних кампаній на користь собі, незважаючи на інтереси окремих регіонів і людства в цілому, визначає темпи і спрямованість розвитку окремих держав. Він закріплює з

вигодою для Заходу характер міжнародного поділу праці і, тим самим, забезпечуючи штучно завишені життєві стандарти країнам свого базування, прирікає інші держави на існування в екстремальних умовах.

У результаті зростаючої інформаційно-технологічної й економічної нерівності зростає соціальна прірва між багатюю і бідною частинами людства. Можна говорити навіть про утвердження глобальної, надкраїнової – світової – соціальної структури. Її утворять надклас багатих і надклас бідних, представники яких вкрай нерівномірно розпорощені в різних регіонах Земної кулі.

Представники першого, що панує, надкласу є власниками і співвласниками світового капіталу, що функціонує через національні, а все більше через транснаціональні фінансові структури. Вони репрезентуються більшістю населення західних країн, а також тими стратами і прошарками населення не західних держав, що працюють в інтересах цих структур (компрадорська буржуазія, корумповані уряди друго- і третьорядних країн тощо).

Представники другого – надкласу, що зазнає експлуатації, – утворюють основну масу населення планети і репрезентовані у всіх країнах світу. Проте в чистому вигляді вони представлені переважно більшістю населення не західних держав, оскільки в країнах Заходу (завдяки перерозподілу його структурами світового багатства) на високий рівень піднята система соціальної підтримки малозаможних і трудящим у цілому забезпечені високі стандарти життя.

Тому, схематизуючи реальність, можна сказати, що в сучасному світі основне соціальне протиріччя розгортається вже не тільки в межах окремих країн, скільки на глобальному рівні. У розвинутих державах ефективно працює система соціального забезпечення, завдяки котрій соціально-класові протиріччя значною мірою втрачають свою гостроту. Але з тим більшою силою ці протиріччя виявляються в планетарному масштабі, визначаючи накопичення надлишкового багатства на однім полюсі і злиднів на протилежному.

Зростаючий інформаційно-технологічний розрив, нееквівалентний обмін між провідними та відсталими країнами і соціально-

майнова нерівність у світовому масштабі потребують забезпечення необхідної для продовження такого розвитку подій у світовому масштабі системи політичних засобів та інститутів. Захід і домінуючі в його системі транснаціональні корпорації з переважним місцем базування в США підкріплюють своє інформаційно-технологічне, економічне і соціальне панування політичними і військовими методами, що останніми роками добре видно на Балканах.

У більшості випадків країни, що поводяться всупереч Заходу, дійсно запламували себе порушеннями прав людини, управляються тоталітарними або принаймні авторитарними режимами та ін. Проте урядів, які порушують права людини, і відверто злочинних режимів достатньо і серед тих держав, що цілком лояльні до Заходу, а тому не піддаються з його боку скільки-небудь істотному засудженню.

Водночас на міжнародній арені і після краху СРСР залишаються держави, достатньо потужні для того, щоб проводити самостійну політику. Серед них не тільки Японія, але і Китай, Індія й Іран, а в деяких ситуаціях навіть Росія, що періодично демонструє амбіції «великої держави». Ці країни створюють деяку політичну противагу планетарної гегемонії Заходу.

Виведені колоніальним і неокolonіальним втручанням Заходу зі стану соціоприродної рівноваги різноманітні регіони планети, а тому і Земля в цілому, опинилися сьогодні у стані неконтрольованих демографічних змін. Швидко зростання чисельності людей при невисоких темпах економічного розвитку, а то і зовсім його негативних показників, визначає примноження злиднів у державах тропічної Африки, багатьох регіонах Азії і Латинської Америки. При розвитку глобальних інформаційних систем і засобів інформації повідомлення найбільш активні індивіди масово емігрують у країни з високим рівнем добробуту, долаючи протидію з боку останніх найрізноманітнішими, найчастіше кримінальними, методами.

Захід, таким чином, просякується нелегальними емігрантами, що породжує додаткові антагонізми в його власній системі. Проте, водночас, він сам усе більш потребує надходження дешевої

і невибагливої, готової на будь-яку роботу, безправної маси емігрантів. Цим, у той же час, слабозвинені перенаселені країни позбавляються найбільше енергійних, працездатних осіб - того людського матеріалу, що міг би сприяти своїми знаннями і працею підйому відсталіх регіонів планети.

Особливої гостроти в наш час набувають екологічні проблеми. Традиційні цивілізації орієнтувалися на просте, а не розширене відтворення і стосовно до природно-господарських умов окремих регіонів планети вже в давнину виробили оптимальні форми соціально-екологічного балансу. Але підтримувати цей баланс можна було тільки за умови простого, а не розширеного виробництва.

Базуючись на індустріальній економічній системі розширеного відтворення, Захід розгорнув глобальне використання ресурсів планети у власних інтересах, тим самим виснажуючи їх і наносячи непоправний збиток довкіллю. Згодом, турбуючись про якість власного життя, він почав піклуватися і про охорону навколишнього середовища у своєму Західноєвропейсько-Північно-американському ареалі, виносячи шкідливі виробництва подалі від себе і розміщуючи їх відходи в інших частинах планети.

Новий світовий порядок, що стверджується, цілком влаштовує західне суспільство, узятє в цілому. Більш того, воно знаходить у ньому реалізацію ідейно-ціннісних, соціокультурних установок Західної цивілізації Нового часу, найбільше чітко виражених у протестантизмі, особливо в кальвінізмі з його вірою в богообраність підприємливих ділків, які використовують інше людство і природне середовище як засіб для досягнення своїх (що осмислюються як «богоугодні») цілей.

За умов глобалізації та виходу найрозвинутішої частини людства на постіндустріально-інформаційний рівень розвитку спостерігаємо і розкриття глибоких культурних протиріч - як між західними формами масової культури і традиційними цінностями не західних народів, так і в межах самої соціокультурної системи Заходу, про що вже доводилося писати окремо⁷. Зараз достатньо від-

⁷ Павленко Ю.В. Культурно-языковые противоречия глобализации // Мова і культура. Вип. 3. Т. I. Філософія мови і культури. – К., 2001. – С. 111 – 114.

значити, що маємо розрізнати два основних рівні культурних контраверз епохи глобалізації: у самій західній культурі й у масштабах культурного розвитку людства як такого.

Перше полягає у несумісності протестантських у своїй основі духовних цінностей, що забезпечили саму можливість утвердження капіталізму в європейському і планетарному масштабі, і цінностей масової культури суспільства споживання, що брутально нав'язуються рекламою засобів масової інформації. Друге вбачається у непереборному антагонізмі між специфічними ідейно-ціннісно-мотиваційними засадами великих традиційних цивілізацій, насамперед Мусульмансько-Афразійською, Індійсько-Південноазійською та Китайсько-Далекосхідною, і квазіцінностями комерціалізованої культури "одномірного", за виразом Г. Маркузе⁸, суспільства масового споживання.

На протигагу різноманіттю ідейно-ціннісних засад традиційних цивілізацій, що вступили між собою в продуктивний діалог, всесвітня вестернізація, точніше – квазівестернізація (оскільки не західні народи як такі, споживаючи комерційні культурні сурогати, зовсім не долучаються до фундаментальних основ високої культури Заходу) веде до культурно-цивілізаційного нівелювання людства.

Руйнуючи традиційне соціокультурне підґрунтя, квазівестернізація насаджує фрагментарні, поверхневі стереотипи. Останні, суперечачи місцевим традиціям, переносяться без того додаткового культурного супроводу, яким врівноважуються на Заході. Тому на соціокультурні засадничі принципи не західних регіонів планети глобалізація здійснює не менше руйнівний вплив, ніж на їхню економіку або екологію.

Варто підкреслити, що найбільш руйнівний вплив квазівестернізація чинить на культуру близьких у цивілізаційному відношенні до Запасу регіонів: на культуру країн Латинської Америки і Пострадянської Євразії. Власне цивілізаційне підґрунтя останніх в силу численних причин не настільки викристалізоване і міцне, щоб ефективно протистояти квазівестернізаційним струмам.

⁸ Маркузе Г. Одномерный человек. – М., 1994.

Отже, маємо починати пошуки ефективної, реалістичної і сильної моделі продуктивної реорганізації економічної та соціокультурної системи України, виходячи з наявних на сьогоднішній день позитивних тенденцій, укорінених у національно-цивілізаційну традицію. Але спочатку треба відмежуватися від штучно нав'язуваних суспільству впродовж 90-х рр. квазіміфів.

*Аникин В.И.**

О НЕКОТОРЫХ ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ФИЛОСОФИИ ИНФОРМАЦИОННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Уважаемые участники конференции!

Прежде всего разрешите поблагодарить организаторов, руководство Национальной академии управления за приглашение участвовать в работе столь представительной научной конференции. Новый этап развития мирового сообщества характеризуется тем, что все стороны жизни общества в каждой стране – национальная безопасность, материальное производство, социальная сфера, наука и образование, культура, международные отношения – изменяются под воздействием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). По существу, сегодня мы можем говорить об информационной революции и переходе на качественно новую ступень развития – к информационной цивилизации, Глобальному Информационному Обществу (ГИО).

Сегодня уже очевидно, что первые десятилетия XXI века пройдут под знаком формирования ГИО и что ни одно государство мира не может позволить себе остаться в стороне от этого процес-

* Советник Посольства России в Украине, заслуженный деятель науки Российской Федерации, академик Международной академии информатизации, д. эк. н., профессор.

са. Доказано, что уровень информатизации и информационной безопасности уже стал критерием могущества и фактором конкурентоспособности государств, определяя не только экономическое, но также политическое и военное положение страны в мире.

Идея построения глобальной информационной инфраструктуры была выдвинута бывшим вице-президентом США А.Гором, поддержана Европейским Союзом, Японией и широко представлена на международном уровне на 1-ой Всемирной конференции по развитию электросвязи, созванной Международным союзом электросвязи (МСЭ) в г.Буэнос-Айрес, Аргентина, в марте 1994 года.

Все это предопределило в практическом плане наряду с фундаментальными теоретическими исследованиями ряда выдающихся ученых (В.Вернадского, Н.Винера, И.Пригожина, С.Хантингтона, В.Готта, У.Эшби, В.Глушкова) зарождение новой системы взаимоотношений человечества – Глобального Информационного Общества с широкими возможностями каждого индивидуума в плане доступа к новейшим достижениям культуры, науки, технологий.

Обсуждение данной проблематики с разработкой Концепции ГИО было продолжено на ряде международных межправительственных конференций (февраль 1995 г., г.Брюссель, Бельгия; май 1996 г., г.Мидранд, ЮАР) с участием более 40 стран (страны "семерки", Австралии, Израиля, России, Китая, Индии и других стран). О степени важности данной проблематики для ведущих держав мира убедительно свидетельствует сам факт включения этого вопроса в повестку дня ряда встреч "семерки"/"восьмерки" на высшем уровне в Галифаксе (1995 г.), Лионе (1996 г.), на Окинаве (2000 г.).

Идея проведения Всемирной встречи на высшем уровне по вопросам информационного общества (ВВУИО) была выдвинута на Полномочной конференции Международного союза электросвязи, состоявшейся в 1998 г. в г.Миннеаполис, США. В результате шагов, предпринятых МСЭ, в декабре 2001 г. Генеральная Ассамблея ООН приняла консенсусом резолюцию 56/183 о проведении ВВУИО. Совет МСЭ в 2001 г. одобрил проведение первого этапа ВВУИО в Женеве, 10-12 декабря 2003 г. и в Тунисе в 2005 г.; для

решения финансовых вопросов в соответствии с резолюцией ГА ООН 56/183 учрежден специальный фонд МСЭ (около 16,0 млн. шв. франков).

Основными целями Всемирной встречи, как ожидается, станут выработка единого понимания современного информационно-общества, принятие декларации и стратегического плана совместных действий для его развития, определение задач и мобилизуемых ресурсов, роли различных участников в создании такого общества в каждом из государств.

Однако вопрос о субстантивном наполнении саммита до сих пор остается открытым, и, в частности, в мировом сообществе сейчас активно обсуждается проблема преодоления так называемого "цифрового разрыва" (digital divide). В этом термине, впервые введенном на официальном международном уровне в Окинавской Хартии Глобального информационного общества, принятой "восьмеркой" в июле 2000 г., под "цифровым разрывом" понимается неравенство в доступе к современным телекоммуникационным технологиям и телеинфокоммуникационным службам, неизбежно влекущее за собой его углубление в экономической, социальной, культурной сферах как между государствами, так и социальными группами внутри одной страны.

Россия в своем видении информационного общества исходит из понимания его как многогранного явления с определением равнодоступности информационных технологий для людей во всем мире в качестве основополагающего жизненного принципа мирового сообщества.

Когда в 1998 году мы у себя в России, в Дипломатической академии (ДА) МИД на встрече с известным американским ученым С.Хантингтоном по случаю присуждения ему звания "Почетный доктор Дипломатической академии" задали один весьма интересный вопрос, то ответа, к сожалению, не услышали. Этот вопрос был следующего содержания: "Скажите, господин профессор, Ваш основной тезис о столкновении цивилизаций каким-либо образом подкреплен *прикладными исследованиями в вопросах исторической смены поколений, в том числе оценок изменений качественного уровня развития общества на основе философии инфор-*

мационной цивилизации?".

Именно поэтому в ряде российских высших учебных заведений, в академических учреждениях была разработана концепция новой философии информационной цивилизации, ставшей основой *концепции "устойчивого развития"*, разработанной академиком Р.Ф.Абдеевым в 90-е годы на кафедре управления и информатики ДА МИД России. Новые теоретические подходы к теории развития глобального информационного общества и прикладных аспектов внешнеполитической деятельности были реализованы не только в соответствующих учебных курсах, но и легли в основу *системы показателей экономической и информационной безопасности России*, используемой Советом Безопасности.

Концепция "устойчивого развития" базируется на трех основных принципах – *историзма, функционализма управления, структуризации*, используя два основных постулата исследований: *нелинейность развития и процессы самоорганизации больших систем в синергетических координатах*. В научный и практический оборот сейчас введены в системе ряд новых понятий и категорий: механизм самоорганизации систем с обратной связью, энтропия, устойчивость системы, гомеостатический диапазон отклонений при возмущениях, точка бифуркации. *Определены практические шаги и методики* при формировании больших информационно-аналитических систем принятия решений во внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности, которые успешно применяются в работе загранучреждений.

В своей практической деятельности мы достаточно широко используем системный подход при принятии решений во внешнеэкономической деятельности, формировании Единого экономического пространства, гармонизации законодательства наших стран, что находит отражение в конкретных результатах нашего сотрудничества (в частности, за первые 5 месяцев 2003 г. внешний товарооборот России и Украины вырос на 35,7 % по сравнению с аналогичным периодом прошлого года, достигнув 4,63 млрд. долл.).

В условиях открытого демократического общества, когда информация, обмен товарами и духовные отношения определяют прозрачность действий, возможность создания конкурентной сре-

ды с выходом на внешний рынок, *новые информационные подходы будут решающими в создании глобального информационного общества.*

*Ширококордюк С.**

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

В Україні завжди було важко пізнати, що діється насправді у світі. А що до розуміння якоїсь конкретної проблеми, то все залежало від того, як ми сприймаємо інформацію, яка доходить до нас, і коментарі, які нам надаються. Як відомо, вони завжди залежали від політичного стану. Таким чином ми вже звикли, що інформацію і коментарі ми отримуємо з огляду на думку правлячої влади. Тому зрозуміти причину конфліктів, що існують між державами, між культурами та між конфесіями є надзвичайно складно. Для цього потрібні незалежні джерела інформації.

Отже, тема, яку сьогодні розглядаємо, має дві складові: проблема повної, докладної і незалежної інформації про події. Наше розуміння цих подій, враховуючи нашу українську ментальність.

Щодо інформації, то тут дійсно бракує незалежної інформації, як історичної про минуле, так і сьогоденної. Ми хочемо знати, що діється тепер між релігіями і різними культурами, а також між державами з різними політичними устроями. Для кожного християнина надзвичайно важливо пізнати й оцінити свою християнську історію і культуру з її багатством і цінностями. Бо як можна говорити про конфлікти між християнством та ісламом, не знаючи християнської історії, яка була збагачена кров'ю християн - мучеників, починаючи від 1-го століття аж до сьогоднішніх днів. Про успіхи і невдачі християнства знають дуже мало. А якщо говорити про хрестові походи, що було може найбільшим і найнебезпечнішим кон-

* Єпископ Києво-Житомирської дієцезії.

фліктом між християнами та мусульманами, сама перша ідея визволення Святої Землі і доступ паломників до святого Гробу Господнього перетворилася на звичайні загарбницькі війни як, наприклад, напад на Константинополь підчас цих походів. Або про та сама інквізиція в самому християнському світі. Чим це все було і який слід залишило в історії? Хто з наших християн достатньо ознайомлений з цими історичними фактами і подіями? Щодо мучеництва християн першого століття, то ця тема була закрита, а про хрестові походи та інквізиції знаємо з войовничого атеїзму. До цього часу нам дуже мало відомо про християн -мучеників XX століття. Ще й сьогодні, коли живемо в часи відродження християнства, ми мало обізнані з християнськими конфесіями, їх суттю, історією і навіть не знаємо, чим вони відрізняються від не християнських релігій.

Україна є християнською у своїй суті і ментальності, тому усвідомлення і пізнання цієї християнської суті допоможе їй зрозуміти своє гідне місце у новому тисячолітті, в новітній цивілізації.

Після 11 вересня 2001р. світ змінився, став іншим, поділений і більш непевним, так кажуть сьогодні. Говорять теж про конфлікт християнства та ісламу, про конфлікт культур і цивілізацій. З'явився страх, чи точніше відновлення страху, перед самознищенням світу. Такий страх був у часи холодної війни. Якщо говорити про світ, який змінився, то треба чітко зрозуміти, що означає світ, з чого він складається?

Основою і головною причиною світу є людина, - і від людини залежить, яким цей світ є. Ось чому я порушив питання інформації, яка доходить до нас, та сприйняття того, що вже було, і того, що діється. Отже, знаючи хоч трохи історію християнства і аналізуючи все, що вже відбулося в історії людства, можна сміло ствердити, що людина не змінюється - світ людей незмінний у своїх здібностях, нахилах до добра і до зла. Може змінюватись світ технічний, науковий, може змінюватись спосіб і рівень життя, що часто називають цивілізацією. Людина ж залишається завжди людиною, маючи не смертelnу тугу і свої завжди вічні проблеми, як матеріальні так і духовні. Жодна цивілізація, а ні матеріалізм вищого гатунку ніколи не заспокоять духовних потреб людини. Збільшення

можливостей, як технічних, так і наукових, не зменшує здібностей людини щодо її творення як добра, так і зла. Заглядаючи в минуле, нас дивують великі людські особистості, що залишили слід в історії, слід святості. Дивують також і інші особистості, які залишили страшний слід зла і ненависті. Дивно, але порівнюючи віки та епохи, ми бачимо, що люди - незмінні у своїх можливостях творити. Так можна порівнювати святість і жорстокість перших віків нашої ери. Те ж саме бачимо й у Середньовіччі. Нічим не відрізняється наша історія XX століття, як і XXI-го. Я маю на увазі не тільки 11 вересня 2001р., але також і 21 березня 2003р., коли розпочалася війна в Іраку. Нам важко погодитись з тим, що ми так само здатні, як і ті, що жили 1000 років тому, як до святості, так і до жорстокості. Усе залежить від того, якою є ця людина, за якими нормами моралі вона живе і хто її зробив такою. Конфлікт між релігіями чи культурами - це ті ж самі прояви людських здібностей, незалежно від того, проти кого чи за кого вони направлені без огляду на релігійну приналежність людини, проти якої скерована певна дія добра чи зла. Так у святих людей ці здібності до добра були такі великі, що для них не існували ніякі конфесійні перешкоди, як, наприклад, Святий Ян Боско чи Матір Тереза з Калькутти. Вони проявляли любов і милосердя до людини, незважаючи на те, хто ця людина і це є той найбільший прояв святості християнства. Подібних прикладів є дуже багато, так само, зрештою, як і протилежних. Хрестові війни поділили християн на тих, які вірили в ідею, і на тих, які боролися за свої власні інтереси, покладаючи надію на силу, а боротьба за територію поділила також і мусульман. Ще й сьогодні в багатьох храмах у святій землі в одному й тому ж храмі перебувають щонайменше три конфесії, але поділ цього храму до сантиметра строго охороняється. Так і сьогодні звичайні територіальні і політичні війни пробують тлумачити, як міжконфесійні або боротьбу різних культур. Проте факти показують зовсім інше; як, наприклад, бомбардування християнської Сербії за мусульманське Косово. А мусульманська Туреччина рветься до бою з курдами і самим Іраком. Німеччина ділиться досвідом, як дійшла згоди після 25-річної війни між лютеранами і католиками. В Ірландії не можуть помирити християн католиків і протестантів. У християнській Росії сього-

дні офіційним законодавством признані як повноцінні офіційні конфесії, крім православної, іудейська і мусульманська, всі інші, в тому числі і католики як другорядні і навіть трактуються як секти, тому що беруться до уваги існуючі конфесії, які зареєстровані не пізніше як 25 років тому, це означає стан за часів радянської влади признаний як норма. Всім відомо авторство і причина такого законодавства, але це розуміється як потреба часу й інтерес більшості.

Тому нам необхідно визнати цю гірку правду існування добра і зла в нас самих, у людях різних епох і століть. Нас дивують сьогодні, з одного боку, мудрість і здібність сучасної людини, досягнення лікарів у врятуванні людського життя у різний спосіб, як пересадка внутрішніх органів, можливість поділитись здоров'ям однієї людини з іншою - це величезна праця, яку виконують в цьому напрямку. А з іншого боку, нам важко повірити, що найбільш здібні уми людства все ж таки працюють над тим, як найбільше й найефективніше знищити якнайбільшу кількість людей. Це величезна як матеріальна, так й інтелектуальна військова машина, яка має найкращий розвиток сьогодні, в нашу цивілізовану епоху. З одного боку, наука докладає всі зусилля, щоб продовжити вік людини, щоб краще прийняти людське життя в пренатальних клініках. А з другого боку, приймаються закони в так званих цивілізованих державах про цивілізовану смерть через евтаназію й аборти. Тому для України так важливо не тільки знати, що у всій цій історії боротьби добра і зла зробило християнство, і чітко розуміти походження добра і зла, починаючи від первородного гріха, який завжди дає про себе знати. Це потрібно для того, щоб не жити у постійному страху, але відрізяти добро від зла, конфлікт від війни, а особливо конфлікти міжконфесійні від політичних. Бо говорити, що існує зіткнення різних культур чи конфлікт ісламу з християнством - це подібно, твердженню, що перше вбивство, яке було скоєне на землі, було на релігійній основі, коли Каїн убив Авеля. Це дуже вдалий приклад, щоб зрозуміти, як можна звичайну людську ненависть, заздрість пояснити як релігійну проблему подібно як пояснюються сьогодні війни і тероризм держав з різними конфесіями. Тут було б доречно вже почати боятись витіснення однієї культури іншою, і це дійсно відбувається демографічним шляхом.

Якщо християнам пропонують цивілізацію смерті через евтаназію та аборти, то мусульмани заселяють землю через цивілізацію життя, через народження кожної зачатої дитини. Так сьогодні у християнському Відні мусульман набагато більше ніж під час війни з турками за часів Яна Собеського. Світ так створений, що земля повинна бути заселена людьми, якщо якась певна нація не вміє доцінити дару життя, навіть своїх власних дітей, то така нація не має майбутнього, а її територію заселяє інша нація. У теперішній час ціла Європа, в тому числі й Україна, спокійно спостерігає, як вмирає наша національна культура разом із цивілізованими націями, підраховуючи, наскільки коефіцієнт смертності перевищує народжуваність. Думаю, що найстрашніші хрестові походи, інквізиція і тероризм нашої епохи - це масове вбивство ненароджених дітей, понад 5 мільйонів у Європі, з яких 1 мільйон припадає на Україну. Україна має свою багату християнську історію, культуру і духовність. І тому майбутнє України залежить від відродження саме християнських цінностей, від відновлення духовності, від цього ж залежить її місце та роль у сучасному цивілізованому світі. Бо шанс у суттєвому утвердженні державності і нації дійсно є.

А надійне майбутнє, як і всіх, залежить від того, що обираємо: якщо обираємо цивілізацію смерті - ми приречені на вимирання і зникнення з лиця землі; якщо обираємо цивілізацію життя на християнських принципах, тоді ми будемо мати майбутнє. Ось такі є реалії нашого сьогоднішнього, нашої культури й цивілізації, яка має шанс існування у світі, такому різноманітному, в якому існує добро і зло.

*Шейх Ахмед Тамим**

**ИСЛАМСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ**

Я, прежде всего, хочу выразить свою благодарность председателю конференции, всем участникам за приглашение, и желаю, чтобы такие контакты, такие конференции были направлены, на развитие дружбы, взаимоотношений, служили всеобщему благу, сохранности человеческих ценностей.

Раз речь идет о цивилизации, то надо сказать, что это время - начало новой эпохи нового тысячелетия. Хочу использовать момент, чтобы напомнить о тех трагедиях, которые были в прошлом веке, мировые войны, полное разрушение и уничтожение многих моральных качеств не одного государства и не одной нации.

Кроме этого, на пороге нового тысячелетия, как вы знаете, тоже были большие трагедии. Много из этого, к сожалению, связывалось больше всего с религией, и проходило под лозунгом религии.

Если говорить о тех случаях, которые произошли в начале этого века, то были попытки связывать это с Исламом. Но Ислам сам по себе, как мы заявили, чист от сектантов, которые совершают террористические акты, ибо в принципах Ислама такого нет.

Конференция проходит под лозунгом цивилизации и под лозунгом развития. В то же время кое-кто начал игнорировать существование исламской цивилизации.

Я поэтому хотел бы уделить более пристальное внимание этому вопросу. Раз мы говорим о диалоге, то, прежде всего, надо признавать друг друга, признавать, что мы существуем, чтобы один смог говорить, а второй смог слышать. Именно это и есть диалог.

Диалог развивает взаимопонимание, развивает взаимоотношения и дает хотя бы границы, чтобы каждый знал, где может выступать и где есть общий интерес, где мы должны вместе объединить все наши усилия для блага, для процветания того общества,

* Муфтий Украины.

где мы находимся.

По вопросу терминологии цивилизации очень много определений. Но речь идет о тех качествах, которые характерны для конкретного общества, если это, например, нация или больше.

Как бы вы не определили слово «цивилизация», то все равно речь идет о качестве человека. Потому что, в конце концов, все это делается для блага человека. И вокруг человека все это развивается.

Поэтому, очень важно, каких убеждений придерживается человек, знает ли он, для чего существует или нет, какие у него убеждения. В зависимости от этого идет его понятие цивилизации, и его понятие о строении своего общества.

Иногда есть убеждения и принципы, которые идут под влиянием определенной личности, и в результате этого строится свое понятие цивилизации, и продолжает существовать десятки или сотни лет. Я приведу пример: было монгольское иго, существовавшее долго. В наше время был фашизм существовавший недолго. Был марксизм, ленинизм, которые существовали и создали свое общество и свое понятие цивилизации.

Есть и другие, которые обосновали свои цивилизации на понятиях нравственности и культуры и связывали это с духовностью. Именно по этому направлению развивали свои понятия цивилизации и строили свое общество. Были всякие моменты, когда были спады и подъемы. А в зависимости от того, как человек сохранил свои принципы, сохранилось развитие или был спад.

Что касается Исламской цивилизации, то хочу сначала объяснить, чтобы всем было ясно: Ислам, для нас как мусульман, не новая религия. Достаточно знать слово Ислам, чтобы мы имели общее представление. Раз у нас есть диалог, чтобы понимать для чего обоснована Исламская цивилизация. Ислам – это слово означает покорность. Арабские термины, как слово Шариат, как слово Ислам, Рамадан, как и другие слова, остались в арабской терминологии у многих народов. Но раз Ислам - это покорность, то речь идет о том, что признаем, что есть Один Единственный Бог, и признаем, что Он существует вечно, и признаем, что мы обязаны быть покорны, значит поклоняться только Богу. Мы признаем, что

Бог послал Пророков и Посланников для того, чтобы люди знали, как вести себя, чтобы знали, что такое грех, что такое справедливость, что такое нравственность, что такое повеление, для того чтобы была покорность Богу и правильное соблюдение. Исходя из этого, мы, несомненно, верим в то, что с момента существования первого человека Адама, была и первая цивилизация, потому что Он Пророк, мир Ему. Он не так, как некоторые говорят, произошел от обезьяны. Бог даровал ему разум, даровал ему знать, как жить, как поступать, и Его дети пошли по правильному пути.

Вот это первая цивилизация, когда было одно убеждение и одно направление для развития человеческой ценности.

Были после этого разные истории, и был Всемирный Потоп, и был Пророк Ной, мир Ему, и Его спасенные дети были верующими. От них все остальные люди и появились. Поэтому тоже была новая эпоха развития человеческих ценностей, и опять дальше пошло это через Пророков и Посланников до самого последнего Мухаммада, мир Ему.

Поэтому, мы никак по Вере не отличаем ни одного из Пророков и Посланников. Мы верим, что у них одно убеждение, одна вера, одна религия, но не все арабы. Пророк Мухаммад, мир Ему, - араб, и он говорил по-арабски, и передано Откровение на арабском. А другие Пророки: некоторые говорили на арамейском, есть те, которые говорили на других языках, но основной принцип, на основе чего должна строиться цивилизация, это духовность и поклонение Богу Всевышнему. И тогда человек найдет свои пределы и границы.

Исламская цивилизация, если вы знаете историю, показывает, что с распространением Ислама после Пророка Мухаммада, мир Ему, языки разных народов остались до нашего времени. А после коммунизма татары уже не умеют говорить по-татарски, а многие украинцы уже не умеют говорить по-украински. А всего-то прошло то 70 только лет. А при Исламской цивилизации и распространении Ислама среди разных народностей у каждого были и остались свои обычаи, свои традиции, своя культура, свое искусство. И знали дополнительно то, чего раньше не знали. И каждый сохранил свое лицо. И развивались взаимоотношения для общего

блага, и поэтому те, кто принял эту веру, до сих пор знают свои языки, и у каждого народа есть свои традиции.

Это наш пример Исламской цивилизации. Мы не отрицаем ни одного из Пророков и Посланников. Мы верим, что это путь истинный, и Исламская цивилизация обратила больше всего внимания на развитие нравственности и культуры самого человека. Чтобы это уникальное существо - человек - знал, как ему надо поступать, потому что все, что вокруг него, именно для него. Мы используем эту природу для того, чтобы мы правильно поступали и правильно существовали.

Я хочу пожелать, чтобы такой диалог развивал наши взаимоотношения, как бы не было тяжело кому-либо, все равно есть разные нации, есть разные культуры, есть разные языки, и есть разные убеждения, но есть и общие принципы, которые объединяют людей. Мы сейчас встречаем на пороге нового тысячелетия большую опасность: это терроризм, это экстремизм, это крайности убеждений. Хотя многие сейчас изучают вопросы глобально, но мы видим, что терроризм уже опередил их. Сделал свое представление на счет глобальности, он и американец, он и араб, он и афганец, он и русский, поэтому цивилизация как бы не отличалась у того или иного народа, нам надо смотреть, что нас объединяет для общего блага, для процветания человека. Спасибо.

*Петрова О. **

МАРГІНАЛІЗАЦІЯ МЕЙНСТРІМУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: МИСТЕЦТВО, АРХІТЕКТУРА

«Ноосфера» за Вернадським це не тільки сума знань людства, що не гине зі смертю носіїв цих знань, але, що є важливим і принциповим, це знання, піднесені у космічні шари на хвилі «глобальної моральності». Ідея моральності, норми та її порушення,

*Національний університет «Києво-Могилянська Академія», д.філос. н.

вихід за табуоване родом, суспільством, його інститутами — проблема споконвічна. Вона існує ще з тих часів, коли тварина піднялася з чотирьох лап і стала соціалізованою істотою, і аж до нашої інформаційно-технологічної доби. У вченнях багатьох народів, у першу чергу в релігіях, норма визначалась за сутнісними критеріями: здоров'я, збереження виду, психологічно та раціонально прийняттого, привабливого, розумного, достойного, доброго та естетичного.

Нормою для людства було не лише доцільне та корисне, але більшою мірою — ідеальне — бажане. Отже, моральні чесноти, записано в нормативних актах (Біблія, Коран, Тора, та інші) кожної з релігій. Вони існують як домінуючі фактори «владної магістралі» (мейнстриму) суспільства. В Новому часі, зокрема в добу Просвітництва (XVII ст.), з його культом раціонального, особистої та суспільної добродієвності, ідеєю моральності, які до того обстоювала церква, бачимо в якості громадянського імперативу. Переконання Жан Жака Руссо щодо «уродженої моральності людського серця», яке є таким без потреби будь-яких доказів чи пояснень, поділяли Р.Декарт та Е.Кант. Філософи розуміли моральність однією з уроджених ідей, божим насланням, яке не потребує доказів та в межах якого людство перебуватиме вічно. «Ми не в змозі розщипити моральність, якщо побажаємо дізнатися про її походження. Так само як не в змозі розщипити тавтологію розуму, якщо маємо намір дізнатися, звідки і в який спосіб з'явилася у нас така форма чуттєвості та розуму, якими володіємо». (М.Мамардашвили. Кантианские вариации).

Апріорну даність моральності Е.Кант визначав «надзвичайним внутрішнім впливом» усієї сфери людських можливостей сприйняття (інтелект, інстинкт, чуттєвість, індивідуальна та родова пам'ять, та інше). «Апріорі» Канта – Сковороди – Вернадського – Мамардашвілі та інших філософів просвітницького спрямування збігається з бездоказовістю теологічного постулату «Вірую, бо абсурдно». Церква теж пояснює походження моральності божественним промыслом. Але в XX–XXI століттях як релігійні, так і світські постулати аж надто часто виявляються подоланими нігілізмом, як контраргументом. Філософія «ніщо» підсилюється соці-

льним та моральним дискомфортом громадян, якщо говорити про Україну як про державу, яка аж надто довго (і здається штучно) затрималась у маргінальному стані, тобто в ситуації переходу від однієї суспільної системи до іншої. Україна, її громадяни вже не в старому вимірі, але ще й не в новому, – між «там» та «тут», на межі, балансуємо між симпатіями до Росії, з властивим їй імперським інстинктом та політикою, та Заходом, з притаманним його державам демократизмом. Наша країна – класичний маргінал, який політично та психологічно не готовий до визначення. Хвиля перебудови початку 90-х рр. XX ст. зламала інституалізовані явища радянських часів і за десять років, не створивши нові, усталені версії розвитку, не отримала статусу світових практик – «мейнстриму».

Ще в 1937 р. американський соціолог Еверест Стоунквіст, досліджуючи феномен маргінези, виокремив характерні риси маргінального суб'єкта: неспроможність виділити джерело внутрішнього конфлікту, дезорганізованість, відчуття неприлаштованості, розчарування; поєднання цих рис із честолюбством та агресивністю. Соціолог вважав, що маргінали, адаптуючись до нових умов, здатні формувати власну спільноту. Українська ситуація 90-х років XX ст. – початку XXI ст., де все зсунулось з місць: люди, що часто мають сумнівне минуле, піднялися нагору та утворили вершину піраміди і назвалися «елітою», а духовна еліта – інтелігенція опинилась на маргінезах буття, щодо шахтарів, інших професійних груп – нова еліта не вважає за потрібне ними опікуватися.

Поняття «маргінальності» – терміну, що працює у сучасній філософській думці, соціології, політології, культурології та мистецтві, має широкі, часто взаємовиключні береги та орієнтири. Розмаїтий зміст поняття досліджуються з 30-х років XX століття. Мартин Хайдеггер, цей онтологічний нігіліст», напередодні фашистської навали визначив риси маргінала як людини з узбіччя центральної магістралі соціуму. Це образ людини закинutoї, самотньої, з почуттям меншовартості, тотожний образу «маленької людини» Достоєвського. Зазвичай у класичній літературі образ був позитивним і викликав симпатію. Акакій Акакієвич, інші петербурзькі персонажі М.Гоголя саме і уособлюють маргінала. Подальша ідентифікація поняття включила до маргінального

зубожілих хворих, божевільних (за Мішелем Фуко), а також представників сексуальних меншин, збоченців. Бунтівники – артисти, митці, всі, хто перебуває в опозиції до державницького «мейнстриму» – маргінали. Це стосується інакодумців в Радянському Союзі, мистецького андеграунду.

В усі віки існували норми та відхилення від них. Накопичуючись, вони формували нові норми. Поряд з «бітлами» (колись революціонерами – пізніше істеблішментом) бачимо не лише київських студентів з «наметового містечка» на Майдані Незалежності, але й Діогена з його діжкою, античних кініків. Цей контекст «маргінального» романтизується, навіть героїзується. Маргінальне набуває значення прогресивного, формує контркультуру. В умовах політичної та творчої свободи втрачається первинне значення маргінального, бо стару систему цінностей та оцінок подолано. Некласична філософія XX століття довела частковість та невідповідність людської сутності раціонально – просвітницькій нормативності. Природа людини виявилася складнішою, суперечливішою, ніж її витлумачувала класична етика. Кожному чогось бракує, кожен має комплекси, якісь страхи, атипові якості – кожен несе в собі певні ознаки маргінального, якщо навіть вжити це слово в його початковому сенсі – малюнок на берегах рукопису. Те, що знаходиться за межею тексту (а саме, Біблії) Космосу, належить Хаосу. Людина XXI століття несе власний хаос у собі, навіть коли вибудовує космос.

Існує ще один рівень розуміння маргінального – він не підпадає під романтизоване сприйняття цього феномену. Йдеться про особистість (явище) індіферентну до думки, до її розвитку, до самого процесу думання, тобто до інтелектуально-духовних навантажень, як норми. Недарма філософія (Декарт – автор філософії як невпинного творення) вважає постійне зусилля в розумінні світу – органічним для людини.

Після більшовицького перевороту, в час ленінського терору сформувався «господар нової доби» – істота не мислення, а декларацій. Рівень інтелекту революційних вождів різних шаблів у час експропріації значення не мав. Саме ця «нова еліта» нищила найморальніші якості народу, культивує експропріацію чужого,

стукачество та інші риси, які все ще працюють у соціумі. З дна соціуму до владних структур піднялися Швондери, жінки-комісари, Павлики Морозови. Ленін, який в юнацькі роки захоплювався екстремізмом терориста Нечаєва, перейнявся ідеєю щодо декласованих елементів (люмпену) як діючої сили революції. Цей тип революціонера геніально відтворено М.Булгаковим в образі Шарикова. Напівтварина-напівлюдина, цей люмпен за рівнем бездуховності має претензії жити в професорській квартирі та виправити власну породу в шлюбі із спадкоємною дворянкою. Цей тип люмпена-маргінала виявився невмирущим.

На побутовому рівні «духовний люмпен» як специфічний соціальний тип виникає в «шпаринах» між двома культурами: сільською та міською. Покидаючи рідні пенати, маргінал хоче позбутися будь-яких родових плям «власного походження», але не має снаги та духовних зусиль, щоб опанувати культуру міста. Приток прагматично налаштованих прибульців, які шукають посад та теплих місць і нехтують самоосвітою, розмивають культуру міст. Виникає соціокультурна проблема «сільського населення міст» як «третьої культури».

Визначений тип маргінала стрімко піднімається вгору переважно в часи соціальних зламів, зсувів та суспільних катастроф. Не обтяжений духовністю, докорами совісті чи інтелектом, цей персонаж задовольняється обмеженим багажем знань, компенсуючи їх відсутність вульгарним прагматизмом. Цей тип у нас на очах, він співає на екрані ТУ, посміхається зі шпальт лискучих часописів. Він дрейфує між приймальнями та елітними кабінетами, щоб бути в макітрі з варениками.

Ще в час нарощування революційної ситуації М.Бердяєв попереджав про небезпеку плебеїзації культури. Про безкультур'я в оточенні Й.Сталіна як про загрозу державі читаємо записи в щоденнику В.Вернадського: «Масштабні прорахунки нашої влади - писав 1941 р. мислитель, - результат послаблення її культурності... керівництво країни нижче середнього рівня культури безпартійних... У тюрмах, на засланні страчені найкращі люди партії».

Підміна морального та духовного сурогатами непокоїла тих діячів культури всього світу у ХХ столітті, які опиралися наступу

«нового варварства».

«Якщо письменник віддав фізіології місце, яке до того посідала душа людини, зображаючи замість високих почуттів функцію залоз внутрішньої секреції, загибель людства є невідворотною», – писав У. Толкнер.

Бачимо, як страхи Фолкнера реалізувалися в «Польових дослідженнях українського сексу» вишуканої інтелектуалки О.Забужко. Совковість–люмпенізацію введено до обігу і в утаємниченому.

Вітчизняний «совок», власне, і є реалізованим бердяєвським «хамом», наближення якого футурологічно непокоїло філософа. Вітчизняний маргінал, з якого формується нині «мейстрім», не знає мук закинутості чи хворобливої невпевненості в собі, не гнітить його шизофренія або уроджена геніальність. «Совок» не підніметься на бунт заради переустрою суспільства чи блага інших. Він є гібридом раціонального та інфантильного в межах єдиної свідомості, де миготить гасло: «купується все». Духовний зміст люмпена тяжіє до нуля і тому все, що не підсилю його інтелекту, викликає родову агресію. Цей тип маргінала в умовах соціальних зламів стає замовником життя.

Герої часу перед нами, найвиразніший - П.Лазаренко з його нігілістичною нездатністю уявити якусь цінність, крім власного «бажаю». Ситуація народу, країни «прем'єр-міністру-люмпену» були байдужі, насолода та привласнення – мета цього маргінала. Візитна картка йому подібних – імперська колона на Майдані Незалежності.

Наше суспільство «переходу-зламу» - явище інфантильне. Нібито про нього казав поет та дипломат Петро Чаадаєв, коли визначав Росію, як «пробіл у розумінні». Україна вимирає, це засвідчено статистично. Населення, його кількість значення не мають, бо вони є жертвами за призначенням, їх можна не помічати, компенсувати смертність у містах за рахунок ліміти, їх можна розсіяти, заселяти молоддю України інші береги... нібито ми такі вже багаті на інтелект та силу. Ці речі разом кидають пронизливі промені на весь контекст розмов про свободу слова, про незалежність суспільних інстанцій, інше. Це дійсно «Чорна билиця» про нашу люмпені-

зацію, така чорна та гірка, як полин із зони відчуження.

Сумну посмішку викликають сьогодні клопотання науковців, які в категоріях «глобальної, ноосферної моральності» пропонують подолати антогонізм між біосферою та техносферою. Новим героям ноосферність (космічний інтелект) В.Вернадського ні до чого, як і міркування Просвітників про космічне походження совісті та моральності. Культура, як щось непідсильне для розуміння, ледь жевріє, натомість пишно, паростю піднімається кічева напівкультура — йде люмпенізація масової свідомості, в першу чергу — молодіжної. Достатньо згадати диплом, який в Університеті культури можна одержати за два місяці перебування у вузі, чи популяризацію програм блатного «Шансону», галасливі концерти попси на Майдані Незалежності, знесення археологічних пам'яток Києва Х століття і будівництво на тому місці «Макдональдса». Вся діяльність Р.Кухаренка та К, його безсоромне відмивання грошей та пограбування киян — все це обличчя люмпена-маргінала.

Звільняючий ефект часів 1989 - 92 років та боротьба з остогидлим соцреалізмом інтенсивно вплинула на свідомість художньої молоді України. У бунті проти нормативності ідеологізованого мистецтва дехто з водою вихлюпнув і дитину — професіоналізм та гарний смак. У моду увійшло все з грифом «маргінальне» — потворне. До речі, руйнація естетики прекрасного, зниження та експерименти з потворним (аж до некрофілії) — все це експортовані «іграшки». Ще 1917р. (дивний збіг із соціальними руйнаціями в Росії) дилетант від мистецтва — Марсель Дюшан експонував в Нью-Йорку «Фонтан-пісуар». З того часу все, що означили як мистецтво було приречено ним вважатися. Тоді біля пісуару сперечалися два критики. Джордж Беллоуз кричав: «Якщо нам надішлють кінський гній, приклеєний до полотна, ми будемо змушені прийняти його?» Вальтер Аренсберг відповів: «Думаю, що ми будемо змушені це робити». Так воно і сталося. «Ефект» від «Пляшок на сушильці» та «Фонтану-пісуару» Дюшана був шоком маргінези, запереченням традиції, школи, будь-якої потреби у професіоналізмі. Гній та гниття зробилося об'єктом мистецтва. Відбувся (за Б.Гройсом) «крах раціоналізму на межі XIX та XX століть, який змусив людину обернутися «проти руху історії та прогресу», тобто

проти духовних надбань людства.

У 50-х роках XX ст. американець Енді Уорхол створив мистецтво з предметного середовища (брухт, обгортки тощо) індустріального міста. Маргінальне поєдналося з банальним, відбулася потетизація масових фетишів. Загравання з натовпом мало успіх.

В Україні за десять років вільної творчості маргінальний бунт молодіжного руху 1989 - 95 рр. перетворився на добре відпрацьований комерціалізований процес. Представники «Нової реальності» та «Актуального мистецтва» захопили у власні руки чільні місця у поважних благодійних фондах та спрямовують грошові потоки грантів для власних потреб. Як бачимо, совкові моделі працюють у середовищі, яке мислить себе альтернативним щодо мейнстріму. Програмне забезпечення проєктів з домінуванням потворного, розумово відсталого — один із способів спекуляції на почуттях західних платників-симпатиків маргінального. Зазираючи в майбутнє, Мераб Мамардашвілі писав: «Людина із здичавілою свідомістю не може жити в XX столітті». Як це не прикро, мислитель не уявляв, що на межі XX та XXI століть настільки поглибиться деформація моральних та духовно-інтелектуальних сфер, відбудеться геологічний зсув свідомості в бік «нового варварства». Екстаз «великого прання» — відмивання грошей зробить нечутливим «володарів життя» до голосу народу. В Україні (як на всьому пострадянському просторі) вирощено унікальний, невідомий для світової соціології тип «елітарного маргінала». Це наше ноу-хау.

Горпинчук В.*

УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО: ПОГЛЯД НА МОЖЛИВУ ПАРАДИГМУ ЙОГО РОЗВИТКУ ЧЕРЕЗ ДЕКАЛОГ У ТЛУМАЧЕННІ ДОКТОРА МАРТИНА ЛЮТЕРА

Дорогі друзі! Дозвольте, для початку, навести три епізоди з життя, що сталися зі мною за останні три-чотири тижні. Отже, перший епізод: польсько-чеський кордон у районі Цешина, п'ята година ранку. Делегація Української Лютеранської Церкви їде до чеського міста в Пільзень, щоб взяти участь в Європейській богословській конференції. Чеський митник, зауваживши, що ми – українці, в грубій формі відправляє нас в окрему чергу, де до нас протягом сорока (!) хвилин ніхто не підходить за умов майже повної відсутності автомобілів на кордоні. Епізод другий: через декілька днів чесько-польський кордон, близько сьомої вечора. Знову чеські митники, знову окрема черга, і якісь не зовсім тверезі чехи всередині митниці вигукують на нашу адресу незрозумілі вимоги (бо знають тільки чеську мову і трошки польської). Серед тих вимог найчастіше чути слово “піво”, а потім все це формалізується в умову проїзду – триста п'ятдесят доларів США. Якщо ми цього не дамо, то чекатимемо півтори доби на кордоні до понеділка, допоки не підійде якийсь їхній начальник. На наші погрози, що ми подамо в суд, начальник зміни чехів після півторагодинної дискусії раптом “нічогоже сумяшеся” пропускає нас на польську територію. Епізод третій: Україна, вулиця Антоновича, пішохідний перехід. Двічі за один день, одне і те само авто з номерами Верховної Ради жодного разу не пропустило пішоходів з дітьми, але проїздило на великій швидкості, наражаючи життя пішоходів на небезпеку. Як не дивно, але набагато ввічливішими за народних депутатів або ж їхніх працівників, виявилися звичайні водії, авто яких мали звичайні київські номери.

Погодьтеся, дорогі друзі, що вже цих епізодів достатньо

* Єпископ Української Лютеранської Церкви.

для пересиченого українця, щоб замислитися про те, чому нас зневажають представники влади деяких країн за кордоном, як ми повинні на це реагувати, що ми можемо зробити, щоб змінити таке ставлення до себе, яким чином змінити нашу сьогодишню українську реальність таким чином, щоб ті, що видають нібито добрі закони, були прикладом у їхньому дотримуванні.

На жаль сьогодишня Україна дуже нагадує Ізраїль часів земного служіння нашого Господа Ісуса Христа, який про ставлення простих ізраїльтян до вчителів закону говорив таке: “Тож усе, що вони скажуть вам, робіть і виконуйте; та за вчинками їхніми не робіть, бо говорять вони та не роблять того! Вони ж в'яжуть тяжкі тягарі, і кладуть їх на людські рамена, самі ж навіть пальцем своїм не хотять їх порушити...” (Матвія 23:3-4). Звісна річ, коли ті, що пишуть закони на закони, написані та проголосовані собою, не зважають, то годі очікувати від них пошани до рідного народу. А також у такому випадку треба готуватися як до певного співчуття, так і до зневаги з боку тих країн, з якими ми спілкуємося, залежно від того, наскільки цивілізованими чи нецивілізованими (як у випадку з Чеською митницею) є вони самі.

Як каже проповідник у Книзі Еклезіяста: “Що було, воно й буде, і що робилося, буде робитись воно, і немає нічого нового під сонцем!...” (Еккл. 1:9) Подібна проблема є властивою для кожної країни, яка переживала насамперед глибоку духовну кризу. Біда наша в тому, що більшість європейських країн цю кризу пережили в епоху “темного середньовіччя.” Наше “темне середньовіччя” повторилося в ХХ столітті, коли країну було захоплено комуністичною владою, і як наслідок всі духовні інститути були практично знищеними. Відповідно була зруйнована і ціла система християнських цінностей і значно понівечено народні традиції українців.

Певно, що найстрашнішим ударом по менталітетові нашого народу було завдано привчанням його до існування в однозначній негативній системі мислення, коли відповіддю на багато питань було “нельзя” – “не можна!”

Власне кажучи, таким чином ідеологія минулого намагалася дублювати Десять Заповідей Божих. Така система цінностей була необхідною для комунізму як релігії закону, для підтримки

певного порядку в середині суспільства. Власне кажучи будь-яка диктатура, з мусульманською включно, намагатиметься запровадити своєрідний “декалог” для підтримки світського порядку серед мешканців краю, де та диктатура панує. Іншими словами, організованість і дисципліна, можуть утримуватися через ту частку природного закону, що будується на принципах заперечення, заборони, як-от: не вбий, не укради тощо. Суспільство, яке будується на негативних принципах, не може мати динамічного характеру, адже основним чинником виступає заборона і пошук шляхів обійти заборону, замість реалізації потенціалу (щоправда не тільки обмеженого гріхом, але й часто спотвореного гріхом) людини. Постмодерне суспільство, яке впевнено використовує виключно позитивні принципи (за відсутності відповіді на питання Понтія Пілата: “А що таке істина?”), є приреченим до повільного саморуйнування. І навпаки, суспільство, що будується на балансові негативних і позитивних принципів, є динамічним і, як правило, громадянським, і має перспективу постійного розвитку.

Християнство, зокрема лютеранство, наголошує не тільки на негативному аспекті Декалогу, тобто тому аспекті, який стримує зло, але й наголошує на необхідності застосування позитивної площини Десяти Заповідей, адже саме в цій площині живуть і діють християни. Саме християнство пропонує абсолютні цінності, що їх дає нам наш Творець, і саме християнство здатне запропонувати ідеальний баланс негативного (про відношенню до гріха) та позитивного (по відношенню до добрих діл, як до плодів віри) принципу. Безперечно, що збалансований погляд на Божий Закон, на Декалог пов’язаний безпосередньо із лютеранським поглядом на виправдання людини перед Богом. Визнання тотальної людської зіпсованості внаслідок прабатьківського гріха приводить нас до визнання повної безвиході у досягненні спасіння самотужки чи у співпраці з Богом (е.г. Пс. 129:3-4) . Натомість Христова замісниця жертва, Його смерть за наші гріхи та воскресіння для проголошення нашої праведності сповнює нас вдячністю до Бога за наше спасіння благодаттю Божою через саму віру в Христа (е. г. Рим. 4:24, 25; Рим. 3:28). І відповідно з вірою в Спасителя, з вдячності до нього, ми як християни, Божий народ, правдивий Ізраїль, не

тільки прагнемо не порушувати Божих Заповідей, але й знаходимо в Божому Законі, в Його Десяти Заповідях утіху. Як про це, наприклад, висловлено в Псалмах 1 і 118: “Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні злоріків, та в Законі Господнім його насолода, і про Закон Його вдень та вночі він роздумує!” і відповідно: “Від наказів Твоїх я мудріший стаю, тому то ненавиджу всяку дорогу неправди! Для моєї ноги Твоє слово світильник, то світло для стежки моєї.”

Виведена зі Святого Письма отцями-Реформаторами формула існування людини “simul justus et peccator”, тобто “водночас праведник і грішник” аналогічно знаходить своє відображення в інтерпретаціях доктором Мартіном Лютером Десяти Божих Заповідей у його “Малому катехізисі,” який на століття вперед визначив розвиток взаємин у суспільствах, на які мало значний вплив євангельсько-лютеранське віросповідання.

Доктор Лютер вказує на те, що кожна заповідь має як негативний, так і позитивний аспекти. Для прикладу, Перша Скрижаль Декалогу витлумачується в контексті здійсненого Христом виправдання, виправдання реально існуючого, виправдання, на яке не має впливу філософія Аристотеля, а чи Платона, і відповідно, виправдання, яке є вільним від будь-яких впливів семі-пелагіанства. Отже, християнин повинен не тільки уникати поклоніння іншим богам, ідолослужіння та призивання Божого Імені, за словами доктора Лютера, “для прокльонів, присягання, ворожіння, брехні чи обману,”⁸ але й як християни, ми повинні “звертатися до Божого Імені у кожній турботі, молитися до Нього, прославляти Його та дякувати Йому.”⁹

Оптимізмом та підбадьоренням сповнене тлумачення так само Третьої Заповіді про пам’ятання святого дня (доктор Лютер перекладає термін “шабат” не словом “субота”, а словом “святий день”, що є близьким до гебрайського контексту). Пояснення третьої заповіді у Малому катехізисі звучить таким чином: “Ми повинні боятися і любити Бога так, щоб не зневажати проповідування

⁸ Збірник віросповідань Євангелицько-Лютеранської Церкви. Малий Катехізис доктора Мартіна Лютера (далі МК). LHF 2000. - С. 118.

⁹ Там само.

та Його Слова, але свято шанувати їх, а також радо їх слухати та вивчати.”

Особливу увагу для розвитку не тільки Церкви, але й нашого суспільства і закріплення в ньому позитивізму та християнського оптимізму, варто приділити інтерпретації доктором Лютером Другої Скрижалі. Якщо навіть не брати до уваги підходу до Четвертої Заповіді, яка чималою частиною парафіян на початку сприймається досить стримано через повчання необхідності шанування не тільки батьків, але й учителів, усіх старших, включно з владою. Як відступ - звісна річ, посттоталітарному суспільству сама думка про шанування влади може видаватися наївною, але це та необхідність, яку для довгого та доброго життя, вимагає Біблія. Як витлумачує цю необхідність Апостол Павло: “Шануй свого батька та матір - це перша заповідь з обітницею, щоб добре велося тобі, і щоб ти був на землі довголітній!” (Ефесян 6:2, 3).

Поза тим становленню соціального суспільства в Україні потрібне значно глибше розуміння цінності людського життя. Адже християнська культура, що будується відповідно до лютеранського принципу *sola Scriptura*, винятково на Біблії, не залишає місця байдужості левита чи священника, що проходить повз свого умираючого одноплемінника, втішаючи себе думкою про те, що він не винен в убивстві чоловіка, бо мовляв, він не завдавав йому ран тощо. Але християнство в лютеранському контексті бачить застосування цій заповіді значно ширше: “Ми повинні боятися і любити Бога так, щоб не завдавати болю чи шкоди нашому ближньому щодо тіла його [негативний аспект], а [позитивний аспект] допомагати йому та бути йому другом у всякій тілесній потребі [у кожній потребі та небезпеці для життя і тіла]. Умовно лютеранські суспільства відомі саме високою соціальною захищеністю своїх громадян (напр., Швеція чи Німеччина або ж Сполучені Штати Америки, що за умови низьких податків, надають можливість активно займатися соціальною діяльністю церквам). Певно, що і українському суспільству використання в такому висвітленні цієї заповіді могло б принести тільки користь і додало б оптимізму значній частині наших людей.

Наступне питання, яке є вкрай болючим для нашого суспіль-

ства, це питання сім'ї. Не секрет, що Україна є лідером в епідемії СНІДу, як також те, що друге місце по наркоманії з передачі цієї чуми, належить позашлюбним статевим стосункам, або Біблійною мовою, перелюбові. Зупинившись біля будь-якого газетного кіоску, ввімкнувши якийсь один із загальнонаціональних недержавних каналів, стане зрозумілим, чому так низько впали сімейні цінності в наших містах і селах. Держава наша вживає недостатньо регуляторних заходів у цій сфері, а на думку церков теле та радіовласники уваги не звертають. Хоча, власне, насамперед побожне, або, якщо хочете, світського терміну, консервативне ставлення до теми сімейних цінностей є передумовою успішного функціонування будь-якого суспільства. Держава не повинна усуватися від захисту сім'ї і сімейних цінностей українського суспільства. І саме на захист основної ланки суспільства і спрямована дана нашим Творцем Шоста Заповідь: “Не чини перелюбу.” На відміну від усіх інших заповідей, ця в лютеранському контексті має тільки позитивний зміст: “Ми повинні боятися і любити Бога так, щоб вести чисте та пристойне життя в словах і вчинках, та щоб чоловік і дружина любили та шанували одне одного.”¹⁰

Питання підприємництва, якими б актуальними для нас вони не здавалися, були актуальними для нашого Бога в усі часи. Не випадково, єврейський народ відзначався завжди високою підприємливістю. Бог хоче, щоб служіння Євангелія підтримувалося, як політично (мир і свобода віросповідання в країні)¹¹, так і економічно (шанування власності, низькі податки тощо).¹² Відповідно Сьома Заповідь дана на захист найдорожчого, що йде після життя та сім'ї і вона проголошує: “Не кради.” Коментар доктора Лютера з 1525 року напрочуд актуальний для сьогоднішньої України: “Ми повинні боятися і любити Бога так, щоб не відбирати у нашого ближнього грошей чи його власності і не здобувати цього підркою товарів чи нечесною торгівлею [тут завершується негативний аспект спрямований на захист нас від дійсного гріха і далі йде ви-

¹⁰ Збірник віросповідань Євангелицько-Лютеранської Церкви. Малий Катехізіс доктора Мартіна Лютера (далі МК). LHF 2000, С. 119.

¹¹ Напр. 1 Тим. 2:1-4.

¹² Напр. 1 Цар. 12:1-17.

тлумачення позитивного аспекту, що спрямований на захист нас від гріха упушення], а допомагати йому [нашому ближньому], захищати його власність та поліпшувати справу [щоб його засоби для життя зберігалися, а його стан поліпшувався]. Власне тут, а якщо дивитися глибше, то в Біблії розміщено принцип протестантської етики праці, розвитку капіталізму та ділових взаємин, так оспіваних Максом Вебером.

Так само актуальними та цінними для розвитку нашого суспільства є і весь Декалог і його інтерпретація доктором Лютером, що може бути темою не одного виступу чи дослідження. Я лишень молюся, щоб ми як християни, не забували того, що маємо живого і могутнього, ревнивого, але й люблячого Бога, воскреслого Христа, Його Духа, як також щоб ми вірили в Бога і поклалися на Нього, і як Його народ сміливо йшли і будували насамперед Його Церкву. Щоб про наш народ збувалися слова із Псалма (32:12): “Блаженний той люд, що Богом у нього Господь, блаженний народ, що Він вибрав його на спадок Собі!”

А коли народ є Божим, то він обов’язково буде будувати справедливе, соціальне, і підприємливе суспільство, суспільство, що цінує людське життя і гідність усіх людей, незважаючи на расу, національність і громадянство, суспільство, що високо шанує сімейні цінності, добру славу і репутацію кожної людини. Звісно, що жити в такому суспільстві буде вважати за честь будь-яка людина і проблема еміграції наших роботящих рук із Галичини, Закарпаття, Волині чи Донецька обернеться на проблему захисту від нелегальної еміграції саме в нашу країну, але з цією проблемою наш уряд, дасть Бог, справиться.

Дорогі друзі, повертаючись до тих прикрих епізодів останніх трьох тижнів, що я наводив на початку свого виступу, хочу висловити надію, що вони повторюватимуться все менше і менше в міру того, як наше суспільство поступово виходитиме із посттоталітарного суспільства і прямуватиме не в постмодернове із його запереченням будь-якої правди до сучасного, але морального суспільства, що має за основу саме християнські цінності, і більшість людей, що вірять в Бога і сповідують вільно свою віру. Чи ми будемо захищені від повторення недоречностей на кордонах інших де-

яких країн і на наших вулицях? Певно, що ні. Але ми зможемо такі випадки мінімізувати. Як також, принаймні, зупинити поділ українців на касты (як за реєстраційними номерами на авто так і за іншими ознаками), і наше суспільство зможе дати спосіб кожній людині самореалізуватися, як того від неї хоче Бог, і це буде не гірше, ніж в Євросоюзі чи на Північноамериканському континенті. А як на те буде воля Божа, то буде ще й краще. Хай Господь нам у цьому допомагає! Soli Deo Gloria!

*Гаваньо І. **

ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? *(Визначення місця України в сучасному цивілізаційному постуні)*

За бравадним, але досить влучним, журналістським висловом Дмитра Корчинського приховано значущу геополітичну реальність: настала справжня “війна культур”, Бен Ладен проти Міккі Мауса. Реальне ім’я “терориста № 1” планети є знаком реалізованого міфу (у сприйнятті західного цивілізаційного мислення) ісламської релігійно-соціальної культури. Ім’я диснейлендівського мультиказового героя є знаком міфологізованої реальності західної пост-модерної лібералістичної цивілізації.

Чечня, Югославія, Манхеттен, Афганістан, Ірак – це реальність зіткнення цивілізацій.

Монокультурна глобалізація, планування монополярної моделі світу політикою США, біполярні тези політики пострадянської Росії – це спроби міфологізації реальності.

Тому краще мовити: зіткнення цивілізацій – і міф, і реальність. Для України в умовах її національно-державного становлення важливо правильно відчитати сучасну цивілізаційну реальність і

*Викладач Дрогобицького Катехитичного інституту, протоієрей, ліцензіат богословських наук.

застерегти від політики, базованої на міфі.

Критерії вибору місця України в сучасному цивілізаційному поступі багатогранні. Спробуймо зупинитись на аналізі духовно-культурного, тісно пов'язаного з релігійно-церковним фактором, критерію.

Спробуймо накреслити “тектонічну” карту вікового і сучасного європейського цивілізаційного процесу з визначенням в ньому місця України. Перша реальна теза українського вибору: Україна – європейська держава. Геополітичне місце України – Середня Європа. Зустріч у Ялті лідерів країн Балто-Чорноморського співтовариства (1999 р), по суті, реально окреслила давно утопічну мрію багатьох політиків і мислителів про формування Середньої Європи як геополітичної цілісності.

Перші проекти такого об'єднання відносяться ще до періоду кінця XIX – початку XX століття. Характерною у цьому плані була українська спроба в добу УНР (1919 р) об'єднати зусилля народів між Балтикою і Чорним морем, задля чого була проведена спеціальна конференція громадсько-політичних представників України, Кубані, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Латвії, Литви, Естонії в Одесі. Цю ідею у міжвоєнну добу розвивали українські ідеологи Д. Донцов, Ю. Липа, С. Руданський.

Другим етапом розвитку ідеї Середньої Європи в повоєнну добу було активне осмислення проблеми середньоєвропейської самобутності в середовищі чеських, угорських, румунських та польських опозиційних до місцевих комуністичних режимів інтелектуалів, що вилилося в геополітичну концепцію Міжмор'я, запропоновану польськими теоретиками “Солідарності”.

З розпадом Радянського Союзу історія висунула на провідну роль у Середній Європі саме Україну. “Нова Ялта” 1999 року засвідчила зруйнування межі-муру (страшнішого від Берлінської стіни), яким у 1945 році саме в Ялті було поділено Європу на Західну і Східну.

Те, що вважалося навки запечатаним міфом, стало реальністю. Стародавня цивілізаційна тектоніка легко струснула м'яку породу новітніх історичних нашарувань. Варто усвідомити тисячолітню цивілізаційну вісь Середньої Європи.

Ще від античних часів геополітична сув'язь Егейського і Чорного морів творила свої надзвичайно важливі цивілізаційні центри, які відігравали самодостатню культуротворчу роль. Спочатку зпосеред них виділилося Понтійське царство, що об'єднало майже всі країни довкола Чорного моря (III – I століття до Р. Х.) і протиставилося Римові.

У період Середньовіччя Середня Європа розбуяла такими могутніми культурно багатогранними державами, як Візантійська імперія (V – XV ст.), Болгарське царство (VII – XIV ст.), Велико-моравське князівство (VIII – IX ст.), Київська Русь (IX – XIV ст.), Сербське царство (X – XIV ст.), Польське і Угорське королівства (X – XVIII ст.), князівство Валахії і Молдови (XIV – XVII ст.), Велике князівство Литовське (XIV – XVI ст.).

Лише на початку Новітньої доби (XV – XVIII ст.) цей культурно і геополітично цілісний простір був поглинутий спочатку Оттоманською, а потім Російською імперіями, Австрією і Німеччиною. Власне тоді Європа надовго втратила одну зі своїх найоригінальніших цивілізаційних відмін.

Таким чином, віковий цивілізаційний процес визначив існування в Європі трьох основних культурних “тектонічних платформ” з їх традиційними геополітичними цивілізаційними означеннями: Захід, Схід, Середня Європа.

При всій однозначній соціокультурній полярності Заходу і Сходу, для цих європейських цивілізаційних “тектонічних платформ” однаково притаманною була тенденція до цивілізаційної домінації в європейській геополітичній структурі, бажання побудови монополярної моделі Європи. Це привело, в результаті, до утворення біполярної геополітичної структури в Європі (а в XX столітті – й у світі). Природньо, що ареною зіткнення двох цивілізаційних відмін була “платформа” середньоєвропейська.

І хоча колонізаційні за суттю своєю цивілізаційні процеси не могли поглинути культурної середньоєвропейської самобутності, вони позначилися на розвитку середньоєвропейської цивілізації, визначили багато її соціокультурних рис.

Так етнопсихологічною домінантою народів Середньої Європи є більше серце, емоція, аніж розум, холодний розрахунок, як

у західноєвропейця. Але емоції не “засліплюють”, не міфологізують розум як у росіян, а більше згармонізовані з інтелектуальністю.

Це у свою чергу визначило специфіку релігійності народів Середньої Європи (без огляду на конфесійність), яка ніколи не відзначалася нетерпимістю аж до фанатизму у ставленні до інакочерговців як на Заході в добу інквізиції і релігійних війн, чи в Росії з її релігійним ізоляціонізмом та ексклюзивізмом. Певною мірою через це народи Середньої Європи не виробили у собі такого динамізму, індивідуалізму та прагматичності, як західноєвропейці; водночас їм не властива така надмірна консервативність, стабільність, життєва непрактичність, як у росіян.

Середньоєвропейська натура – це розміреність, округлена гармонійність, “бароковість” світогляду на відміну від західноєвропейської “готичності” і російської хаотичності, неоформленості.

Середня Європа – це атмосфера тонкого відчуття природи, ліризації побуту, філософії самозаглиблення, що значно контрастує із західноєвропейською схильністю до технізації простору та російською мегаломанією.

Зрештою, Середня Європа – це гармонійне соціокультурне співіснування міста і села, що не зливаються і не протистоять одне одному, на відміну від західноєвропейської суперурбанізації, де місто розчиняє в собі село і світу російської “деревні”, де міста зростають як холодні й байдужі гіганти.

Перша міфічна пропозиція – вибір України у подальшому зіткненні цивілізацій Захід-Схід полягатиме у спіранні на одну з полярних “тектонічних платформ”.

У протистояння вступають два протилежні геополітичні вектори вибору України: до західноєвропейської цивілізаційної стандартизації під егідою ЄС і НАТО чи до нового тісного союзу з Росією на засадах євразійства.

Як показали події в Югославії, просування на Схід континенту, в тому числі й у Середню Європу, західних лібералістичних в основі своїй вартостей і моделей суспільного життя не є безумовно успішним. Ліберальні цінності і форми політичного управління й

економічного розвитку зустрічають бар’єри несприйняття з боку відмінної культурної ментальності народів Середньої Європи. Про це свідчить, зокрема, навіть неоднозначне, часто негативне сприйняття польським суспільством безоглядного вступу Польщі у ЄС. Це доводить і найновіший український досвід неуспішного автоматичного впровадження у життя держави таких здавалось би “ідеальних” суспільно-економічних моделей Заходу, як вільний ринок, громадянське суспільство, права людини.

Теорії ж євразійства небезпечні тим, що вони й надалі плекають ідеологію протистояння між Сходом і Заходом, де Україні відводиться роль “буфера” у місці зіткнення “протиставних платформ”, що знову приведе до руйнування української державності і цивілізаційної самобутності.

Друга міфічна пропозиція – перед Україною немає вибору, цей вибір давно здійснила історія, віднісши Україну через її віросповідництво Православ’я до східного цивілізаційного простору. Єдина втрата України у віковичному цивілізаційному протистоянні Захід-Схід – Галичина, де запанували релігійно-культурні впливи агресивного західноєвропейського католицизму, що знаходять підтримку в діяльності уніатської чи то пак Греко-Католицької Церкви. Тому Україні слід і надалі зміцнювати свої позиції на “тектонічній платформі” європейського Сходу.

Це означає, що основний критерій політики держави в діяльності церковного будівництва в Україні простий і однозначний: у цілому дотримуючись демократичного законодавства у релігійній сфері, пріоритетну підтримку надавати саме Православній Церкві, маргіналізуючи діяльність інших конфесій та релігійних деномінацій.

Що ж до розколу у самому українському Православ’ї, то слід спрямовувати зусилля на досягнення єдності під егідою Московського Патріархату – церковно-духовного виразника єдності і солідарності народів східноєвропейської цивілізації.

Позірна правота такої міфічної пропозиції підтверджується висновками відомого американського геополітика Самюела Хантингтона, що проводить лінію культурно-цивілізаційного водорозділу за конфесійним принципом і відносить Східну Україну до

сфери східноєвропейської цивілізації, а Західну Україну – до західноєвропейської цивілізації, визначаючи Галичину з її Греко-Католицькою Церквою як територію католицької культури.

Друга реальна теза: так, безсумнівно, Україна за духовно-культурною ментальністю – православна країна і в жодному разі не католицька. Православна Україна – спадкоємиця візантійської християнської традиції. Але українське Православ'я не тотожне московському Православ'ю. На початку позначимо його як Київське святоволодимирівське Православ'я. Західне (латинське і протестантське) християнство у богослов'ї визначається як схоластично-легалістичне, моральноцентричне; натомість, московське християнство можна дефініювати як містично-есхатологічне, монастичне.

Київське християнство зуміло інтегрально поєднати обидва аспекти, тому його можна визначити як суспільно-літургійне. Усі ці визначення відкривають парадоксальний факт: три відміни європейського християнства визначаються специфікою відповідного культурно-цивілізаційного простору.

Таким чином, можна наважитись визначити київське християнство як середньоєвропейське. Тут не місце розважати над зворотним впливом, впливом християнства на розвиток культур, у які воно втілюється. Цей вплив безперечний. Підкреслюємо, натомість, за богословським принципом інкультурації, первинність впливу культури на вираження, сповідання (не онтологічну, догматичну сутність, яка є назавжди визначена Одкровенням і тому незмінна) християнства.

Звідси випливає ще один висновок: історична доля розвитку християнства первинно визначається культурно-цивілізаційними процесами, з тим, щоб згодом визначати (не абсолютно, але значуще) самі культурно-цивілізаційні процеси.

Вище ми розглянули специфіку історичних цивілізаційних процесів в Європі. У світлі цього розгляду можна пояснити історичний розвиток європейського християнства.

Тенденція до монополярності в Європі (а згодом і у світі) західноєвропейської цивілізації визначила папоцентричний напрямок розвитку римського католицизму та протестантського сотеріологічного ексклюзивізму. Римо-католицький принцип централізму

породив концепцію “навернення Сходу”, яка стала ідеологічним підґрунтям західноєвропейського цивілізаційного стремління до монополярності в Європі. Така ж тенденція до монополярності східноєвропейської цивілізації породила московську імперсько-церковну парадигму “Москва – третій Рим” (після падіння під турками Константинополя – другого Риму). Зіткнення цивілізацій, а з ними різних церковно-християнських парадигм, було неминучим. Таким чином, в Європі на довгі століття (по суті справи аж до XXI століття) встановилась біполярна геополітична ситуація: у зіткненні не було переможців, були переможені...

Третя міфологічна теза, яка служить підтвердженню другої міфологічної пропозиції: умовно можна прийняти поняття Середньої Європи, але не як величину цивілізаційно самодостатню. Середня Європа – поняття історично і геополітично відносне; воно позначає тільки арену зіткнення двох реальних цивілізаційних “тектонічних платформ”. Середня Європа – це відповідні місця двох “тектонічних плит”, по лінії яких відбулось (і відбувається) цивілізаційне зіткнення. Найбільша втрата у зіткненні з боку східноєвропейської цивілізації – греко-католицька Галичина. Возз'єднання українських земель в єдиній радянській Україні у 1939 році та ліквідація УГКЦ в 1946 році – цивілізаційний реванш і акт культурно-історичної справедливості. Утворення незалежної української держави у відриві від нового союзу з Росією та відродження структур УГКЦ в 90-х роках XX століття – цивілізаційне недорозуміння та перешкода як до формування єдиної Європи від Атлантики до Уралу, так і на шляху до поєднання Церков.

Третя реальна теза: Середня Європа, а в ній особливо Україна, - це справді арена зіткнення двох протиставлених цивілізацій Заходу і Сходу Європи. Але це зіткнення відбувалось не просто в межах Середньої Європи, а за Середню Європу! Міфологічні тенденції до монополярності з двох сторін скерували зсув “тектонічних платформ” західно- та східноєвропейських цивілізацій на знищення реальної “тектонічної платформи” середньоєвропейської цивілізації, яка свідчила про поліполярність європейської геополітичної структури і тим самим заперечувала міфи про монополярність європейської цивілізаційної структури. Відродження країн

Середньої Європи, нові спроби реалізації, насамперед Україною, ідеї Балто-Чорноморського співтовариства руйнують і усталений міф про біполярність Європи.

Міфологічно трактована теза, яка насправді завжди була і знову є реальністю: Київське середньоевропейське Православ'я в часі зіткнення протиставних цивілізацій на гребені протистояння двох церковних централістичних парадигм не тільки відкинуло антагоністичну дилему - або Схід, або Захід, а й запропонувало вперше вихід із протистояння в антиномії і Схід, і Захід. Позиція поліполярності середньоевропейської цивілізації виразилась в духовно-релігійній парадигмі церковної "помісності" Київського Православ'я, новими етапами реалізації якої були дві славнозвісні українські унії: церковна Берестейська Унія і духовно-культурна унія Могилянського Православ'я.

Четверта реальна теза, що переростає в пропозицію: у зіткненні цивілізацій не було переможців, були переможені – інокультурне покриття середньоевропейської цивілізації, розкол Київського Православ'я, яке не стало, як за задумом, Берестейсько-Могилянським Православ'ям і було поглинуте іноцерковними центрами. Дві українські унії міфологічною свідомістю монополярних цивілізацій були визначені відповідно як "малороссийское предательство" і "латинское пленение восточного богословия" (вислови російського богослова ХХ століття о. Георгія Флоровського).

Так, у зіткненні цивілізацій були переможені, але не було знищених!!! Годі об'єктивно не могло відбутись повноцінної реалізації Берестейсько-Могилянського Православ'я, але відбулась його декларація, яка по суті є його онтологічною реалізацією. На ґрунті відновленої середньоевропейської цивілізації ця реалізація продовжується значними темпами і буде тривати аж до своєї історичної повноти.

Попри гіркоту інокультурного гніту, загрозу втрати своєї ідентичності та асиміляції переможені, але не знищені, здобули певний неоціненний і небачений досвід. Назвемо його досвідом "зчеплення"! Тобто, йдеться не просто про відновлення цивілізаційної самобутності та церковної ідентичності, зокрема, а про про-

позицію гармонізації, навіть своєрідного синтезу двох досі протиставних цивілізацій – західної та східної. Адже, і в цьому парадокс і велич історії, по церковному – мудрість Промислу Божого, що кровоточиві місця "поранень", нанесених Середній Європі, а Україні в найбільшій мірі, зіткненням протиставних цивілізацій, стали на новому етапі відродження справжніми "зчепами", здатними паритетно поєднати протиставних. Ні, Україна та й уся Середня Європа не буде "буфером", ані "містком" для стику гегемоністських цивілізацій, а рівноправним партнером поліполярної цивілізаційної структури нової Європи. В цьому аспекті дуже важливою є здійснення двовекторності європейської політики української держави, тільки, щоб вона не стала геополітичним балансуванням чи хитанням між двома цивілізаційними просторами.

У цьому аспекті надзвичайно важлива і співдія Церкви і Держави в Україні. Для держави важливо бачити і підтримувати процес відродження Київської Церкви, який відбувається у двох напрямках. Насамперед у проголошенні автокефалії Київського Православ'я та заснуванні Київського Патріархату, які, правда, ще не засвідчені сопричастям з помісними Церквами-Сестрами, та у поміснотворчих тенденціях канонічного Православ'я – УПЦ МП. Саме там за зовнішніми лаштунками московського благочестя б'ється здорове серце Могилянського Православ'я. Другий – паритетний – напрямок відродження у розвитку УГКЦ з її вpleвненням крокуванням до проголошення власного Патріархату, яке очолоє сам Глава Церкви Любомир (Гузар), що й стане повнотою реалізації Берестейського Православ'я. Майбутнє пророкує безсумнівне наближення Берестейського і Могилянського Православ'я, які у своєму досвіді сопричастя з поки що роз'єднаними центрами християнства стають "зчепами" для поєднання вселенського християнства.

Доповідь побудовано за спрощеною схемою використання історіософського методу дослідження культурно-історичної дійсності. Але ця методологічна спрощеність служить ефективним засобом для підкреслення надзвичайно важливої тези про необхідність врахування культурно-церковного, релігійного взагалі, фактору для адекватного геополітичного вибору України, для успішного визначення місця України в сучасному цивілізаційному поступі.

Мелков Ю.А.*

ПРОБЛЕМА ЕДИНСТВА И МНОЖЕСТВЕННОСТИ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Глобализация предстаёт перед нами сложным многоплановым феноменом, в котором переплетаются, накладываются друг на друга совершенно различные процессы и интенции. Помимо понимания глобализации как субъективного стремления определённых сил к политическому монополизму, существует и объективный аспект данного процесса – как попытки объединения сил человечества, попытки ответа на вызов современного кризиса цивилизации – глобальные проблемы требуют для своего решения именно глобальных средств. Такая попытка объединения сил является стремлением к взаимодействию всей множественности форм культурной деятельности человека и не имеет ничего общего с глобализацией, понимаемой как унификация культуры.

Понятие культуры также выступает чрезвычайно многозначным и многоуровневым. Многообразие форм проявления является существенной и неотъемлемой характеристикой феномена культуры. Вместе с тем, современная культура выявляет и стремление к единству, которое не приводит к отрицанию её множественности, но выступает как “верхний этаж” (С. Крымский) над многообразием. Становление такого единства культурного многообразия можно проследить как во “внешнем” аспекте культуры (многообразие культур народов мира), так и во “внутреннем” аспекте (многообразие сфер культурного творчества: наука, искусство, религия и др.).

Методологическую основу для философского осмысления подобного “единства многообразия” предоставляют, в частности, новые идеи современной науки, которая получает название “постнеклассической”. Если классическое мышление стремилось к однообразному единству, а неклассическое мышление утверждало примат несводимой к единству множественности, то современное мышление стремится к гармоническому соединению “тезиса” и

“антитезиса”. Многообразные формы проявления культуры рассматриваются по отношению друг к другу как “дополнительные”, а не взаимоисключающие образования.

Также и единство не исключает множественности, универсальность не отрицает единичности – наоборот, универсальное может проявляться именно через единичное. Этому соответствует принцип монадности: монада – это единичность, которая репрезентирует собой универсальное, личность, которая представляет собой всю культуру. Философские идеи Г. Лейбница находят подтверждение в теории фракталов современной науки. Фрактальность культуры проявляется в её одновременном единстве / множественности: при изменении масштаба рассмотрения культуры, точки зрения, с которой мы изучаем данное явление, оно может представлять перед нами как в виде единства, так и в виде множественности. Так, единая культура человечества при более близком рассмотрении “распадается” на западноевропейскую, славянскую, китайскую, индийскую и др., славянская, в свою очередь – на восточнославянскую, западнославянскую и южнославянскую и т. д. С другой стороны, каждая отдельная личность, каждый человек не может быть подведён под абстрактную формулировку “носителя” только одной, отдельной культуры – в каждом из нас, вероятно, присутствуют различные, многообразные культурные слои. Диалог культур, таким образом, происходит не только между отдельными людьми, ну и внутри каждого человека.

Культура как единство многообразного вместе с тем предстаёт и как определённая целостность. В рамках нового направления “экологии культуры” (термин, предложенный Д. Лихачёвым), каждая культурная среда рассматривается как целостная система, как организм, наподобие экосистемы. Органическая целостность экосистемы может быть безвозвратно нарушена деятельностью человека, даже если человек стремится её “улучшить”, например, привнося в неё некоторые новые, нетуземные виды. То, что является полезным для одной системы, может быть совершенно вредным для другой. Так же и каждая культура – и национальная культура, со свойственными только ей чертами быта, менталитетом, языком, и культура отдельных форм человеческого творчества –

* Сотрудник “Центра практической философии”, к. филос. н.

философии, науки, религии – является чем-то подобным экосистеме, когда привнесение чуждых элементов может привести к её гибели.

В соответствии с таким рассмотрением культуры как организма, каждая культура, существующая на Земле, во всей полноте своих форм, является самоценностью. Среди элементов культуры нельзя выделить “ценные” и “неценные”, нельзя пытаться внести в неё иные элементы. Вместе с тем, стремление к единству как необходимый способ решения глобального кризиса современности, предполагает, в своей объективной форме, не унификацию культуры, не замещение ценностей конкретных культур абстрактными “общечеловеческими ценностями”, а новый подход, новое видение многообразия как “дополнительного”, подход, который представляет собой попытку взаимопризнания, взаимодействия, соразвития всей множественности культур человечества. Только таким образом человечество сможет обеспечить своё существование в XXI веке.

Конечно же, такой подход, такая позиция рассмотрения культурного многообразия ещё далека от реального воплощения. Мы видим скорее такой процесс глобализации, который осуществляется по классическому принципу подчинения или уничтожения одной культурой всех других. Однако, доминирующая, как это может показаться на первый взгляд, в современном мире западная культура является на самом деле суррогатной техногенной, “массовой” культурой, которая давно утратила свои истинные духовные ценности (Ж. Бодрийяр). Противодействием унификации мирового культурного пространства выступает, в лучшем случае, тенденция “антиглобализма”, которая либо проявляется как рассмотрение процесса культурного взаимодействия по абстрактной бессодержательной схеме “Мы / Они” (“Запад” / “Восток” и т. д.), либо же, выступая с неклассических позиций, отстаивает многообразие культур, отрицая всякую возможность их взаимодействия. И та, и другая позиция, к сожалению, не способны привести к разрешению глобальных проблем, возникнувших перед человечеством. На мой взгляд, необходимо преодоление культурной изоляции, стремление к диалогу культур – диалогу не абстрактного “запада”

с ещё более абстрактным “востоком”, и тем более не “диалогу” с военно-политической мощью американского империализма, а такому общению культур, когда каждая из них признаёт самоценность другой, видит в ней то, что не противоречит её содержанию, а дополняет, обогащает его. Это можно отнести и к многообразию национально-этнических культур, и к многообразию сфер отдельной культуры, включая различные феномены “субкультуры”, и к каждому отдельному человеку, представляющему собой монадное выражение многообразия культур. Принадлежность к “общечеловеческим ценностям”, к ценностям общечеловеческой цивилизации может выражаться лишь конкретно, посредством ценностей каждой отдельной культуры.

*Альмов А., *Микитенко В.***

НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ПРОГРЕСС И ПРОБЛЕМЫ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

Стратегическая цель Украины в контексте глобальной экономизации развития это обеспечение постоянного и сбалансированного социально-экономического прогресса, достигаемого путем укрепления экономической, политической и социальной безопасности. Неотъемлемой составляющей этого процесса стало формирование энергетического пространства – внутреннего энергетического рынка, новой энергетической политики, охватывающей все подсектора топливно-энергетического комплекса (ТЭК). Украина имеет один из самых крупных энергетических комплексов в Европе, но уровень обеспечения энергетической безопасности как одного из основных направлений сохранения экономической безопа-

* Академик НАН Украины, зав. отделом пром. потенциала Института экономики НАН Украины, д.экон. наук.

** Науковий співробітник відділу промислового потенціалу України Інституту економіки НАН України, к. екон.н.

ности государства далеко не по всем показателям отвечает европейским стандартам. Под энергетической безопасностью следует понимать способность государства: а) к обеспечению эффективно-го использования собственной топливно-энергетической базы; б) к осуществлению оптимальной диверсификации источников и путей снабжения Украины энергоносителями для обеспечения жизнедеятельности населения и функционирования национальной экономики в режиме обычного и чрезвычайного положения; в) к предупреждению резких ценовых колебаний на топливно-энергетические ресурсы (ТЭР) или же к созданию условий для безболезненной адаптации национальной экономики к новым ценам на эти ресурсы.

Критерием надежной энергетической безопасности Украины является: а) комплексное освоение ТЭР; б) техническое переоснащение добывающей и перерабатывающей промышленности; в) защита национального товаропроизводителя; г) эффективное использование рекреационных ресурсов; д) географическая диверсификация экспорта и импорта энергетических ресурсов; ж) проведение геологоразведочных работ и промышленной добычи ТЭР; з) комплексные мероприятия по ресурсо- и энергосбережению, восстановлению и охране энергетических ресурсов. Таким образом, эффективная долгосрочная энергетическая политика и научно-технический прогресс (НТП) являются основой системы энергетической безопасности страны.

В последние годы в Украине сложилось крайне тяжелое положение в ТЭКе, которое можно оценить как серьезную угрозу отечественной национальной безопасности Украины. Основными причинами глубокого энергетического кризиса в Украине можно назвать: 1) отсутствие модели трансформации ТЭКа и экономики в целом на рыночных основах, которое бы отвечало особенностям общества; 2) отсутствие надежной системы экономической безопасности; 3) высокий и все возрастающий уровень энергопотребления; 4) истощенность собственных топливно-энергетических источников и невозможность обеспечения существования за счет собственных ресурсов; 5) резкое сокращение добычи и потребления угля; 6) закрытие и прекращение строительства АЭС; 7) высокая

зависимость от импорта энергоносителей.

Сегодня для всех развитых стран характерно активное замещение нефтепродуктов ядерной энергией и углем при одновременном снижении темпов прироста потребления энергии. Такая энергетическая политика привела к существенным сдвигам в структуре ТЭКа и снижению зависимости этих стран от импорта энергоносителей. Структурная политика ведущих стран, являющаяся одним из основных факторов снижения энергоемкости промышленной продукции, повышения ее качества и количества, осуществляется в таких направлениях: 1) Изменение макроэкономических пропорций в экономике с целью снижения уровней потребления энергии. 2) Уменьшение удельного веса энергоемких отраслей, промышленных производств и транспорта, возрастание доли энергосберегающих технологий и оборудования мирового уровня. 3) Форсированное развитие наукоемких отраслей и производств, которые отличаются низкой энергоемкостью и материалоемкостью, повышенным качеством продукции. 4) Усовершенствование структуры топливно-энергетического баланса (ТЭБ) с целью снижения доли нефтегазового топлива. 5) Усовершенствование структуры конечного потребления ТЭР за счет дальнейшего расширения и углубления электрификации во всех сферах экономики, а также замена дефицитных видов энергоносителей.

Последние два-три года Украина обеспечивает около 53% своих потребностей в ТЭР за счет импорта, что соответствует среднеевропейским показателям. Так, в 2000 году потребление ТЭР составило 202,1 млн. т. у. т., с учетом реальной потребности – 210-220, импорт – почти 107 млн. т. у. т. значит, доля собственных ТЭР составила около 47% (причем, проблема в том, что 60% энергоносителей в Украину импортируется из России). Из общего количества объема ТЭР поступившего в отрасли экономики природный газ составил 41%, т.е. его доля в общем потреблении энергоносителей чрезмерно высока – почти в два раза превышает мировые показатели (22,3%) и соответствует практике государств, владеющих большими его запасами (Россия, Нидерланды и др.). Нефти и нефтепродуктов – 18,4% (ЕС - 41,7%, мировые показатели - 38,5%). Наше государство имеет ограниченные запасы нефти и

природного газа. В 2000 году покрытие потребности в нефти за счет собственной добычи составило около 39,4%, природного газа – 26,2%. Доля ядерного топлива в общем потреблении – 212,5%, атомной энергии – 16,3% (ЕС-20,3%, мировые показатели – 10,7%). Угля – 24,3%, его доля в ТЭБ почти соответствует мировым показателям (28,5%), но она значительно ниже, нежели в странах, имеющих, как и Украина, значительные его запасы. Например, Польша имеет совершенно иную структуру потребления энергоносителей: уголь – 68,1%, нефть – 20,9%, газ 10,5%, гидроэнергия – 0,5%. Доля гидроэнергии в общем потреблении ТЭР в Украине – 2,5%, других видов топлива (торфа, метана, нетрадиционных ресурсов) – 1,2%.

Динамика базовых показателей работы ТЭК на протяжении 1990-2002 гг. характеризуется уменьшением добычи (производства) ТЭР при увеличении энергоемкости ВВП и снижении его выпуска на душу населения. Тенденции потребления энергии в Украине сложились исторически, состояние экономики характеризуется деформированной структурой производства, большую часть которой занимают технологии энерго- и материалоемких видов продукции. Вместе с тем, энергоемкая структура промышленного производства обуславливает довольно большие объемы потребления первичных энергоресурсов (в 2000 г. – около 191,7 млн. т у. т.). Сравнимая энергоемкость ВВП Украины и стран мира (важнейшего показателя энергетической безопасности) – констатируем, что превышение мирового показателя в 2-5 раз определяет и завышенное потребление ТЭР, а также обуславливает как низкую конкурентоспособность отдельных видов продукции, так и конкурентоспособность экономики Украины в целом. На наш взгляд, это одна из основных причин накопления кризисных явлений в ТЭКе. Резкое падение выпуска ВВП за предыдущее десятилетие привело к повышению и удельных расходов ТЭР, их условно-постоянной составляющей затрат, связанных с использованием энергоресурсов для поддержки в рабочем состоянии основных фондов и незагруженных мощностей. Однако следует отметить, что система национальных показателей Украины пока не предусматривает корректировку ВВП и других показателей с учетом "теневой" экономики,

что приводит к их искривлению и ошибочному представлению о настоящем состоянии экономики страны. В ближайшие 5-7 лет рост ВВП пока будет обеспечен нынешними мощностями ТЭК (при условии их модернизации) и разведанными ресурсами энергоносителей. Это потребует: а) увеличения производства электроэнергии на 40-50%; б) добычи первичных энергоресурсов на 25-30%; в) использования потенциала энергосбережения в Украине на уровне 55 млн. т. у. т. Если эти показатели будут достигнуты, то на протяжении последующих 20 лет уровень зависимости Украины от импорта ТЭР снизится до 27%. Реализация запланированных Национальной энергетической программой мероприятий по энергообеспечению, наращиванию объемов добычи газа, использованию нетрадиционных источников энергии даст возможность сократить объемы потребления природного газа народным хозяйством к 2010г. относительно 2000г. на 32,3 %, а также уменьшить его импорт на 49 % [1, с.240].

Достижение гарантированной энергетической безопасности невозможно без выявления отрицательных факторов, влияющих на развитие топливно-энергетического комплекса. Углубление негативных процессов в ТЭКе обусловлено имеющимися ключевыми проблемами, а именно: 1) неплатежами потребителей; 2) дисбалансом в финансовой системе; 3) энергоемкой структурой и технологической отсталостью всех отраслей; 4) существованием теневой экономики; 5) угрозой развала единой энергетической системы; 6) прогрессирующим отставанием развития сырьевой базы добывающих отраслей; 7) долгами за импортные энергоносители и зависимостью практически от одного поставщика – России; 8) дефицитом инвестиций в развитие отраслей ТЭК; 9) изношенностью основных фондов; 10) низким уровнем экологической безопасности; 11) нереалистичностью политики планирования и прогнозирования; 12) низким уровнем социальной защиты и охраны труда на предприятиях; 13) чрезмерной открытостью экономики Украины; 14) необоснованной либерализацией внешнеэкономической деятельности.

Необходимо отметить, что в настоящий момент на 25% возросли потери при транспортировании энергоресурсов. Так, при

транспортировании электроэнергии потери составляют 18% – вследствие изношенности кабельных линий и электропередач, а также в связи с тем, что оборудование на 40% подстанций уже отработало свой ресурс. Что касается доли приватизированных предприятий, то их количество в ТЭКе не превышает 27%. Отметим, что бесконтрольная приватизация, распыление акций и потеря ответственности покупателей за результаты деятельности приватизированных объектов подтверждают ошибочность этого направления, сопровождаемое прикрытым перераспределением государственной собственности. Тем более, что поставка энергоносителей до недавнего времени осуществлялась под государственные гарантии, но эта система не была объективно необходима субъектам предпринимательской деятельности, да и не гарантировала их ответственности перед государством. Функционирующие на рынке энергоносителей компании имели очень небольшой уставной капитал по отношению к годовому объему торговли. Это создавало опасность невозвращения долга государству за поставку нефти и газа на условиях товарного кредита. Большинство компаний прекратили свою деятельность, оставив государству долги, вследствие чего внутренний долг отечественных предприятий превратился во внешний долг государства.

С учетом этих проблем надо взвешено осуществлять следующие шаги в направлении приватизации отраслей ТЭКа, с учетом того, что новыми собственниками, зачастую, становятся преимущественно посреднические структуры, не имеющие опыта в энергетическом бизнесе. На фоне обесценивания основных фондов и отсутствия оборотных средств такая заинтересованность предпринимателей понятна лишь при условии дальнейшей перепродажи акций третьим физическим или юридическим лицам, поскольку в современных условиях выполнение инвестиционных обязательств практически невозможно. Убытки, которые будет иметь государственный бюджет от срочной приватизации, в перспективе будут намного больше, чем текущие поступления. В частности, приватизация таких стратегических объектов как Одесский нефтеперерабатывающий завод (НПЗ) и переход акционерного капитала к нерезидентам Украины, тоже являются нецелесообразными. Дру-

гие НПЗ целесообразно приватизировать по принципу создания интегрированных компаний, которые принадлежат как резидентам, так и нерезидентам Украины, не допуская перехода большей части нефтеперерабатывающих мощностей к одной компании или стране (например, к России).

Таким образом, нынешнее состояние энергетической безопасности Украины в связи с накоплением проблем можно оценить как критическое почти по всем показателям:

энергоёмкости ВВП, который в 3-5 раз превышает показатель промышленно развитых стран;

инвестициям в развитие ТЭКа, составляющим 1% от стоимости основных фондов, что не позволяет компенсировать даже выбытие производственных мощностей;

изношенности производственных фондов ТЭКа (до 60%); диверсификации внешних источников поставки нефти (из России, Казахстана) и газа (из России, Туркменистана);

отношению запасов нефти к их годовой добыче (в среднем 0,5);

суммарной недопоставке ТЭР всем категориям потребителей (более 10%);

нормативно-правовому обеспечению (обеспеченность на 75%).

Для Украины вопрос энергетической безопасности является главным условием ее существования как самостоятельного государства. Мероприятия государственного регулирования относительно обеспечения энергетической безопасности можно разделить на превентивные и ликвидационные. Реализация превентивных мероприятий может оказывать содействие формированию в Украине менее чувствительной к энергетическим потрясениям экономики. Это прежде всего: энергосбережение, диверсификация источников поступления энергоносителей, стимулирование добычи основных видов топлива и производства электроэнергии, использование нетрадиционных и восстановительных видов энергии [2, с.144].

Ликвидационные мероприятия предусматривают создание в Украине стратегических и подконтрольных государственным ор-

ганам газовых и нефтяных резервов, системы распределения нефти и газа в случае серьезных нарушений в инфраструктуре обеспечения потребителей, а также разработка разведанных и пробуренных нефтяных месторождений стратегического назначения. При проведении форсированной модернизации, реконструкции и расширения подземных хранилищ путем замены оборудования, увеличения объема активного газа и увеличения его суточного отбора за счет разработки новых горизонтов, увеличения количества буровых скважин и усиления мощностей промышленного оборудования, внедрении информационно-управляющих систем будет возможным увеличение степени использования резервных хранилищ на 50%. Большею частью это технические вопросы, но они также требуют принятия законодательных актов и создания специальной структуры по управлению запасами. Сложность состоит в необходимости привлечения значительных инвестиций на закупку нефти, хотя создание стратегических запасов (в объеме 60-дневного потребления) существенно повысит поступления в Государственный бюджет от услуг за хранение. Создание резервов и использование украинских хранилищ для хранения запасов нефти и газа будет способствовать более полному использованию основных фондов хранилищ, экономии энергоресурсов на компрессорных станциях, привлечению инвестиций на модернизацию и реконструкцию.

По нашему мнению, приоритетными направлениями использования энергоносителей в Украине можно считать следующие:

уголь – для генерации электрической энергии, обеспечения бытовых нужд потребителей топлива, производства кокса;

природный газ – для обеспечения коммунально-бытового сектора топливом, в том числе теплоэлектроцентрали, использования в качестве сырья для производства минеральных удобрений, газохимии, обеспечения технологических процессов в металлургии, машиностроении, промышленности строительных материалов;

нефть – для производства горючесмазочных материалов при условии повышения глубины переработки нефти, использования ее в качестве сырья для нефтехимии.

Добыча угля для Украины имеет приоритетное значение, хо-

тя его часть в общем ТЭБ страны составляет 24,3%. Учитывая значительные запасы угля (еще на 450 лет), который может полностью обеспечить нынешние потребности экономики в нем, этот стратегический ресурс может содействовать подъему уровня обеспечения энергетической безопасности Украины. Из-за недостаточного финансирования капитального строительства и вследствие неподготовленности очистных забоев – выбытие промышленных мощностей в 2000 г. составило 93 млн. т. у. т., введение новых лишь 8,6 млн. т. у. т., что привело к резкому падению объемов добычи угля (на 50%). Можно предположить и дальнейшее падение добычи – вследствие низкого уровня введения производственных мощностей и при одновременном их использовании лишь на 70%.

Развитие комплексной механизации технологических процессов на основе НПТ, реструктуризация углеперерабатывающих предприятий и их техническое перевооружение повысит конкурентоспособность угольной продукции и уровень ее переработки. Необходимо учитывать и возможность снижения расхода материальных ресурсов по бассейнам и угольной промышленности в целом, чему будут способствовать применение на глубоких шахтах передовых способов подготовки и технологических систем разработки, обеспечивающих возможность повторного использования выработок в разгруженных от горного давления зонах. Ускоренное развитие угольной промышленности Украины является гарантом ее энергетической и экономической независимости, а потому требует немедленной финансовой поддержки государства. Отдельные утверждения о нецелесообразности развития угольной промышленности из-за низких качественных характеристик собственного угля, экономической невыгодности его использования, больших материальных и финансовых затрат являются недостаточно обоснованными, а в контексте национальной безопасности – ошибочными.

Необходимо принимать меры относительно диверсификации источников поступления в Украину энергоносителей. В частности, строительства нефтяных терминалов и расширения экономических связей, решая проблемы поставки нефти и газа с Туркменистана, стран Ближнего и Среднего Востока, Турции. Создание диверсифи-

цированной модели нефтегазообеспечения Украины состоит не только в присоединении нашей экономики к альтернативным источникам энергии, а также в развитии собственных внутренних источников энергообеспечения. Недостаточное внимание отводится и финансированию геологоразведочных работ – необходимому условию увеличения уровня обеспечения Украины собственными нефтью и газом. Из разведанных геологами запасов нефти добывается лишь около 10%, в то время как зарубежные нефтяные компании добывают 50% и более. Как свидетельствует опыт, для обеспечения стабильной добычи нефти и газа и ее наращивания необходимо, чтобы прирост запасов, по меньшей мере, в два раза был выше, чем годовая добыча. Недостаточное проведение геологоразведочных работ может привести к уменьшению добычи нефти и газа в Украине в будущем. Необходимо отметить, что даже уже разведанные запасы этих энергоносителей дают возможность увеличить такую добычу как минимум вдвое, а это сэкономит более двух миллиардов долларов США бюджетных денег ежегодно.

Поучительным есть пример России, которая осуществляет политику параллельных стратегий, одна из которых состоит в ускоренном развитии нефтегазовой инфраструктуры на собственной территории, а вторая – в установлении контроля объектами нефтегазовой инфраструктуры в бывших союзных республиках. В частности, вторая стратегия направлена на овладение правами собственности на важные объекты нефтегазового комплекса в процессе приватизации или на получение их в качестве компенсации за государственные долги, возникшие в результате импорта русских энергоносителей.

Украина имеет широкие возможности относительно транзита природного газа. Однако свыше 35% газопроводов эксплуатируются уже свыше 20 лет и морально устарели. Ежегодно необходимо осуществлять капитальный ремонт 250-300 километров газопроводов. Неудовлетворительное техническое состояние газопроводов дает возможность транспортировать сегодня в европейские страны без особого экономического риска не более 100 млрд. кубометров газа при реальной возможности – свыше 120 млрд. кубометров газа. Это угрожает потерей Украины своего геостратегиче-

ского положения как главного транзитного звена трубопроводной системы «Восток-Запад».

С точки зрения обеспечения энергетической безопасности особое значение имеет создание в Украине собственного ядерного топливного цикла. Это даст возможность гарантировать ей независимость обеспечения АЭС топливом и экономить валютные средства. Следующая задача – повышение надежности обеспечения топливом электроэнергетики, снижение зависимости от импорта точного мазута, природного газа и замещения в перспективе углем этих видов топлива. Следует отметить, что в развитых странах для производства электроэнергии используется целый спектр современных технологий. Это делается по двум причинам: во-первых, повышения уровня экономичности некоторых технологий; во-вторых, необходимости диверсификации видов и источников топлива для надежности обеспечения ими ТЭС и энергетической независимости. Следовало бы применить такой подход и в нашем государстве. Для повышения надежности и безопасности функционирования атомных электростанций провести реконструкцию и модернизацию действующих блоков типа ВВЕР, усовершенствовать систему научно-технической поддержки атомно-энергетического комплекса.

Одной из главных целей государственной энергетической политики, воплотившейся в Национальной энергетической программе Украины до 2010 г., является удовлетворение экономики в ТЭР путем увеличения собственной добычи и снижения внешней энергетической зависимости страны путем уменьшения объемов импорта. Необходимо отметить, что объемы потребления энергии определяют также технический уровень отраслей и предприятий. Обратная связь состоит в том, что и сами энергоносители существенным образом влияют на характер производства, количество и качество продукции. Тогда объемы и структура энергопотребления определяют формирование и функционирование его подсистем, влияют на организационные и технологические аспекты промышленного производства. Концепцией государственной энергетической политики Украины до 2020 г. [3, с.2-63] для достижения цели – энергетической безопасности страны – определены основные зада-

ния и мероприятия по таким приоритетным направлениям: создание конкурентных рынков энергоресурсов, формирование инвестиционной политики, приватизация энергетических объектов, развитие фондового рынка, структурные изменения, энергосбережение, нетрадиционные и возобновляющиеся источники энергии, добыча и переработка нефти и газа, производство электроэнергии, магистральный трубопроводный транспорт, энергетическое машиностроение, социальная политика и охрана труда, ядерная и радиационная безопасность, экологическая политика, научно-техническое обеспечение, региональная политика, внешнеполитическое обеспечение.

Осуществить запланированные мероприятия возможно с учетом использования последних достижений научно-технического прогресса и технологий мирового уровня.

Использованная литература

1. Б.З. Піріашвілі, Б.Ч. Чиркін, І.К. Чукаєва. Перспективний паливно-енергетичний баланс – основа формування енергетичної стратегії України до 2030 року. //За ред. С. І. Дорогунцова. Наукова думка. К.; 2002.
2. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько : Монографія. – К. : НІСД, 1997.
3. Концепція державної енергетичної політики України на період до 2020 року (проект УЦЕПД). // Національна безпека і оборона. – 2001, №2.

*Решетніков Ю.Є.**

СВОБОДА РЕЛІГІЇ ТА ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА МІЖКОНФЕСІЙНОГО ДІАЛОГУ

Шановні учасники конференції! Шановні присутні!

Дозвольте привітати вас від імені правління Всеукраїнського Союзу Об'єднань євангельських християн-баптистів, особисто від імені Голови ВСОЄХБ Григорія Івановича Коменданта, побажати плідної роботи задля пошуків шляхів гармонізації нашого суспільства, сприяння його стабільності та злагоди, в тому числі релігійної.

Релігія і релігійність є одним з наріжних каменів суспільного життя особистості, соціальних груп і суспільства в цілому. З іншого боку, наочною є небезпека розпалювання конфліктів на релігійному ґрунті. Деякими дослідниками події, починаючи з 11 вересня 2001 року, розглядаються саме у контексті історичного протистояння християнства та ісламу. Релігійне підґрунтя мають й складні процеси на Близькому Сході. Наприклад, відомий американський політолог і соціолог Семюел Хантінгтон вважає, що на теперішньому етапі розвитку суспільства джерелом конфліктів у світі постають культурні відмінності між різними цивілізаціями, а особливо релігійні відмінності. Уільям Уоллес у свою чергу вважає, що на місце політично-ідеологічного поділу Європи приходять культурний поділ між західним християнством, з одного боку, й православ'ям та ісламом, з іншого. Саме тому можна почути вислови, що третє тисячоліття буде тисячоліттям релігій. Наприкінці своєї роботи “Зіткнення цивілізацій” згаданий С.Хантінгтон приходиться до висновку, що кожна з цивілізацій має навчитися співіснувати з іншими.

Саме тому великого значення для стабільного розвитку людства, подолання небезпеки релігійних конфліктів, розбудови демо-

* Проректор Київського Християнського університету Всеукраїнського союзу євангельських християн-баптистів, к. філос. н.

кратичних держав набувають принципи толерантності та свободи релігії.

Свобода релігії – поняття, яке характеризує правові, політичні, економічні можливості і гарантії для вільного релігійного самовизначення, незалежної діяльності релігійних організацій. На особистому рівні свобода релігії передбачає права та можливості людини вільно обирати, сповідувати, практикувати та змінювати будь-яку релігію, мати та користуватися усіма громадянськими правами незалежно від належності або неналежності до будь-якої релігії, рівність віруючих усіх релігійних течій перед законом, відсутність якоїсь дискримінації за релігійним принципом. Тобто, на цьому рівні поняття свободи релігії практично збігається з принципом свободи совісті. На рівні релігійних організацій поняття свободи релігії стосується взаємовідносин релігійних організацій з державою, прав релігійних організацій, а також питання взаємовідносин різних релігійних організацій. На цьому рівні поняття свободи релігії знаходить своє відображення у принципі відділення церкви (релігійних організацій) від держави.

На сьогоднішній день свобода релігії розглядається у демократичних суспільствах як одна з головних свобод людини. Таке розуміння знайшло своє відображення й у міжнародних документах, визнаних значною кількістю країн, у тому числі й Україною, зокрема у Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р. Свобода релігії закріплюється й українським законодавством, зокрема статтями Конституції України та Закону України про свободу совісті та релігійні організації.

Баптисти першими почали захищати повну релігійну свободу в Англії. 1612 р. Томас Хелвіс, керівник першої баптистської церкви в Англії, надрукував першу роботу англійською мовою, в якій ясно виклав принципи релігійної свободи і надіслав її королю Якову. Ця сміливість коштувала йому життя: він помер у в'язниці в 1616 р. Баптисти офіційно послідовно сповідують розуміння свободи як однієї з вищих фундаментальних цінностей людського буття. Вони розуміють релігійну свободу як поняття, що має глибокі коріння в Писанні.

І особистості, і соціальні групи, будучи носіями певних релігійних ідей, не живуть у вакуумі, відсторонено один від одного, але у постійному контакті, створюючи полірелігійне суспільство. При цьому їхні релігійні інтереси тим чи іншим чином перетинаються, формуючи певні відносини між різними конфесіями.

Конституція України, закріплюючи рівність усіх релігій, якраз й забезпечує полірелігійність українського суспільства. Полірелігійність же природно ставить питання про толерантність. Особливо це питання актуальне для нашого суспільства, в якому у минулому формувалось протилежне відношення. Це характерно й для імперського періоду, коли лише Російська Православна церква офіційно вважалась панівною, й для радянського періоду з конституційним закріпленням примату марксистсько-ленінської ідеології.

Природно, що говорячи про необхідність формування толерантності в українському суспільстві, особливу увагу слід приділяти вихованню цієї якості у молоді, оскільки саме останній належить подальше будівництво нашого майбутнього. І яким буде це майбутнє: засноване на загальному та повсюдному дотриманні демократичних принципів, у тому числі й принципу рівноправ'я релігій, їхнього мирного співіснування, або це майбутнє буде супроводжуватися упередженістю, взаємною ворожнечею і релігійними конфліктами, в значній мірі залежить від того, повага до яких цінностей сьогодні виховується у молоді. Зазначимо, що говорячи про небезпеку релігійних конфліктів, Семюель Хантінгтон відзначає той факт, що активну частину багатьох релігійних рухів складає саме молодь, причому з університетською або іншою фаховою освітою.

Толерантність - не є синонімом релігійного лібералізму. Вона не означає, що усі повинні думати однаково, навпаки, передбачає наявність різних думок і позицій. Толерантність - це повага до думок і позицій, що є відмінними від моїх, внутрішню згоду з їхнім правом на існування. Це не заперечує можливості дискусії або аполгетики своїх ідей. Але ця дискусія повинна будуватися на повазі до опонента та до його думки. В той же час бажання сформувати упередженість проти носіїв тих чи інших ідей якраз говорить про нестачу толерантності.

Також толерантність не говорить про відсутність своєї позиції або про розмитість своїх переконань. Якраз навпаки. Саме людині, що має свідомі переконання, може бути властива толерантність. Бо людині, що твердо й свідомо стоїть у своїй вірі, не можуть загрозувати інші релігійні переконання. Тобто толерантність, релігійна терпимість базуються як раз на твердих власних переконаннях. У жодному випадку толерантність не означає відмови від свідчення власних переконань, але є передумовою їхнього свідчення на підставі любові та поваги до іншого, в тому числі й поваги до його поглядів, а це є характеристикою правдивого євангельського свідчення.

Толерантність передбачає взаємоповагу представників різних релігійних течій, свідому відмову від зверхності, ображення прав та гідності один одного, визнання за іншими права на власне розуміння істини. З нею є несумісними оціночні категорії, які доволі часто використовуються представниками різних релігійних течій по відношенню один до одного. Мабуть, найбільш невинним подібним поняттям, що постійно мусується, є поняття „секта”. Часто до цього слова додаються ще й визначення „деструктивна”, „тоталітарна”. Нерідкими є спроби свідомо створити негативний імідж тій чи іншій релігійній групі, звинувативши її у заподіянні шкоди фізичному та психічному здоров'ю громадян. Зрозуміло, що визначення факту пошкодження, особливо психічного здоров'я, є доволі спірною справою, результат якої часто залежить від особистої позиції експерта, а простіше кажучи, від його конфесійної заангажованості. Мабуть варто нагадати, що у не такі вже давні радянські часи будь-який віруючий через свої переконання міг потрапити у категорію психічнохворих з усіма наслідками цього.

З іншого боку, для створення позитивного іміджу використовується поняття «традиційності». Але що таке «традиційність»? Наскільки традиційність пов'язана з терміном існування тієї чи іншої конфесії в даній країні? Або необхідно чітко визначитись, який термін існування є необхідним для визнання тієї чи іншої конфесії «традиційною»: п'ятдесят років, стоп'ятдесят, п'ятсот, тисяча? Адже відомо, що протестантські церкви (що об'єднують саме українців) існують в Україні вже протягом 150 років. Мабуть

з точки зору давнини існування найбільш „традиційним” для України є язичництво. Якщо ж «традиційність» пов'язана зі спорідненістю з населенням, то слід нагадати, що в Україні зараз діє близько шести з половиною тисяч протестантських громад (навіть не рахуючи громад Свідків Єгови), що складає майже 25 відсотків від загальної кількості релігійних громад в Україні [Релігійні організації в Україні станом на 1 січня 2002 року // Людина і світ. - 2002. - № 1. - С. 35-38]. Також навряд чи будь-яку церкву можна розглядати як традиційну у загальнодержавному контексті, оскільки УГКЦ не є традиційною для східного регіону України, а УПЦ у підпорядкуванні Московському патріархату багатьма не визнається традиційною для Західної України.

Толерантність завжди свідчить про вихованість, високу культуру особистості та її гуманізм. З іншого боку, відсутність толерантності наочно демонструє обмеженість людини, її сектантський тип мислення (що проявляється у безсумнівній переконаності у своїй правоті при агресивному ставленні до інших поглядів та тих, хто їх висловлює), відсутність загальної культури, не говорячи про релігійну.

Толерантність є виявленням поваги й любові до ближнього. Тільки дякуючи толерантності, люди різних релігійних переконань здатні вислухати один одного й бути готовими до діалогу. А те, що такий діалог є необхідним показує велика кількість найскладніших соціальних питань: алкоголізм, наркоманія, зростання насильства та розпусти - які багато в чому пов'язані із зростаючою бездуховністю суспільства. Ці питання торкаються усіх членів нашого суспільства, незалежно від їхніх релігійних переконань. Розв'язати ці питання поодиноці не під силу жодній конфесії. А це ставить питання толерантного ставлення один до одного у контексті необхідності спільної праці заради блага нашого суспільства.

Нестача толерантності спільно з релігійною заангажованістю представників влади загрожує релігійній свободі в суспільстві. Дійсна релігійна свобода у демократичній, правовій державі, а побудову саме такої держави проголосила своєю метою незалежна Україна, існує лише тоді, коли держава в особі своїх представників рівно ставиться до усіх існуючих і діючих у рамках закону релігій-

них організацій.

Проблемою є й упереджене ставлення частини віруючих до інших релігійних течій, а особливо до нових релігійних рухів. Дані рухи часто звинувачують у тому, що «старим релігіям» ніколи не ставлять у провину. Ті чи інші елементи віроповчальної доктрини або культової практики, які реально є частиною традиційної релігійності, викликають занепокоєння, коли постають оновленими в діяльності новітніх релігійних рухів. У зв'язку з цим хотів би навести вельми показову цитату з статті В.Є.Єленського «Новітні релігійні рухи – зони занепокоєння» (Людина і світ. – 2000. - № 8. – С. 2-10): „Класичним став у цьому сенсі опис американськими соціологами культу “Тневнос” [Тневнок], який залучав до своїх лав молодих жінок. Від них вимагали голити голову, одягатися у спеціальну уніформу, в них відбирали імена й давали нові, іноземні. Вони мусили також складати персональні обітниця і спати на жорстких ліжках. У період ініціації контакти новопосвячених з родичами практично припинялися. Після посвячення жінки вступали в ритуальний символічний шлюб з уже покійним засновником культу. Автори цього опису... отримали велику кількість звернень... з проханням докладніше проінформувати громадськість про цей зловісний культ. Насправді ж цей опис виявився дуже показовим соціально-психологічним тестом на сприйняття тих вимог, які існують у різних релігійних організаціях, по-різному налаштованою громадською думкою... Культ “Тневнос” – це написане ззаду наперед слово convent, що англійською мовою означає жіночий монастир. Отже, занепокоєність у даному разі стала безпосередньою реакцією на незвичайний, “чужинецький” подразник. Навряд чи звичайний опис монастирського статуту здатен був викликати таку стурбованість та негативне ставлення і спричинитися до дій на захист “жертв культу”.

Мабуть, про це варто пам'ятати охочим звинувачувати інші релігійні групи у тому, що вони руйнують сім'ї, призводять до розриву соціальних зв'язків своїх членів, уводять дітей з дому тощо. Тим більш, що знов-таки у недалекому минулому будь-яка церква розглядалася з боку панівної ідеології як асоціальна та суспільно-шкідлива.

Встановлення в Україні релігійної свободи, усунення тотального контролю з боку держави релігійної сфери призвело й до нової ситуації у міжконфесійних відносинах.

Демократія, частиною якої є свобода релігії, відкриває перед релігійними організаціями нові можливості для їхньої діяльності. З іншого боку, ця свобода зобов'язує їх боротися за душі самостійно, без державної підтримки. В певному сенсі демократія є випробуванням для кожної релігійної течії. Вона забороняє будь-яке упривілейовування будь-яких релігійних організацій. Вони повинні бути рівними. Їх виживання і майбутнє поширення мають залежати від переконливості їхньої проповіді, від віри їхніх послідовників, а не від державного примусу. А це змушує, в тому числі і нас, нарощувати свою щирість і стійкість. З іншого боку, відданість істині повинна змушувати нас захищати свободу релігії. Відданість істині і відданість свободі релігії не суперечать один одному. Релігійні переконання не повинні бути лише приватною справою і не мати можливості бути висловленими публічно. Але кожне окреме переконання не повинно наполягати на тому, щоб це право було надане винятково йому. Прихильники інших переконань повинні так само мати право висловлювати їх. Ми визнаємо себе зобов'язаними проповідувати свої переконання, але разом з тим ми погоджуємось з тим, що інші так само мають право проповідувати. Лише дотримання свободи релігії дозволяє висловлюватися і бути почутими усім складовим полірелігійного суспільства, а отже саме у свободі релігії полягає безпека і нашої власної проповіді.

*Ільчук Л.**

ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ (ІСТОРИКО – ПОЛІТОЛОГІЧНА РЕТРОСПЕКТИВА)

Сучасний світ неможливо уявити собі без прав людини, які є невід'ємними та необхідними умовами її життя, мають універсальний характер і лежать в основі будь-якого вільного та розвинутого суспільства. Права людини є однією з найвищих цінностей людської цивілізації і виступають явищем складним, глибинним та фундаментальним. Сучасна думка розглядає права людини не тільки як явище юридичне. Багато мислителів розкривали зв'язок прав людини з політикою, моральністю, філософією, релігією та іншими сферами життєдіяльності людини. У різні епохи права людини, незмінно залишаючись політико-правовою проблемою, набували етичного, духовно-культурного чи релігійного наповнення.

Значущість уявлень людей про права людини і ставлення до них у суспільстві важко переоцінити. Права людини формують принципи, які є ціннісними орієнтирами в сучасному світі і є невід'ємною часткою культури людства. Тільки опанування культури прав людини дає орієнтир особистості в оцінці існуючих політичних режимів, гуманітарної і соціальної діяльності держав, правової та моральної культури політичних лідерів, правосвідомості народу. Тому права людини в сучасній Україні це не просто нормотворча чи соціально-економічна проблема реформування, але й відповідальна справа кожного з нас. Як відомо, правова держава та громадське суспільство є різними сторонами однієї й тієї медалі, і правову державу неможливо побудувати в суспільстві, яке має стійкі традиції правого нігілізму, зневажання гідності, прав та свобод людини, низького рівня загальної культури, та правової зокрема. Отже,

* Вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Мінсоцпраці та НАН України, к. політ. н., доцент

знання про права людини, моральні фактори, солідарність і об'єднання навколо загально визнаних цінностей це ті фактори, які лежать в основі формування правової держави, розбудови розвинутого та багатого суспільства. Український народ – громадяни України усіх національностей – обрав шлях до побудови такого суспільства, і кожен повинен пам'ятати, що від нього залежить утілення багатівікових уявлень про людину, яка самовизначається, вільну від бідності, насильства та приниження. Історія становлення прав людини нараховує тисячоліття. Сучасна концепція прав та свобод людини є результатом тривалого історичного формування еталонів та стандартів, які стали нормою для сучасного демократичного суспільства. Теорія та практика прав людини має драматичну та повчальну історію. Шлях людей до свободи та прогресу не був завжди рівним та поступовим. Людство пройшло крізь жорстокість і забуту цінність людини, безліч кривавих національних, релігійних та інших конфліктів, бійню двох світових воєн, пережило тяжкі тоталітарні режими та інше, поки на всесвітньому рівні людське суспільство проголосило про найвищу цінність людської особистості, виключність та невід'ємність її прав, і що найважливіша справа усіх людей – створення такого миру, в якому люди матимуть свободу слова і переконань. І будуть вільні від страху та бідності. Крім цього, проблема прав людини і сьогодні залишається однією з найболючіших тем у світі, і в нашій країні також. Історія переконливо свідчить, що кожне покоління відповідає на вічний позов історії, пов'язаний з відстоюванням такої великої цінності, як свобода та права людини.

Формування уявлень і понять про права людини почалося з найдавніших часів людської історії. Так, ще в античному світі, в стародавніх державах-полісах (Афіни, Рим), де вперше з'явилися ідеї демократії, почали формуватися певні концепції прав людини, природного права, які мали важливий вплив на подальшу теорію і практику прав людини і зайняли гідне місце в історії політико-правової думки. На той час (5-3 ст. до н.е.) в цьому регіоні сформувалася найбільш висока духовна культура – політична думка, форми державної організації, мистецтво, література та ін. В умовах стародавнього полісу виникла ідея громадянства, тобто уявлення

про громадянина, наділеного певним комплексом прав та обов'язків. Полісна демократія породила перші паростки явищ, які можуть бути названі правами людини. З громадянством у стародавніх полісах були пов'язані насамперед політичні права: свобода, право на вирішення державних справ, участь у відправленні правосуддя та ін. Тут слід підкреслити, що такими правами наділялися лише ті, хто не займався фізичною працею. Але при усій замкнутості й обмеженості громадянства стародавніх полісів такий Інститут міг бути породжений лише високим рівнем розвитку культури.

Початкові уявлення про громадянство і права людини в античному світі формувалися в загальному руслі теорій, що підкреслювали високу цінність закону та законності (Платон, Сократ, Аристотель, Перикл, Демосфен та ін.). Уже в античності починають зароджуватися перші ідеї концепції природного права. Концепція природного права, в загальному розумінні, висуває головний принцип - свободу та невід'ємні, невідчужувані права людини, які належать їй від народження як представнику роду людського. Природно-правові ідеї лежать в основі проголошення пріоритету прав людини над державною владою, юридичної рівності верховенства закону, народного суверенітету та інших сучасних цінностей.

Політико-правова думка в Стародавній Греції та Римі пов'язана з іменами багатьох відомих мислителів. Так, наприклад, знаменитий афінський державний діяч та законодавець Солон (6 ст. до н. е.) розробив конституцію, що закріплювала деякі елементи демократії і встановлювала право на притягнення до відповідальності державних чиновників. У політико-правових ідеях Демокрита (5-4 ст. до н.е.) зустрічається характеристика закону та держави як чогось штучного, повторного і зумовленого деяким природним початком (природним розвитком людського суспільства). З Гераклітом (6-5 ст. до н.е.) пов'язане уявлення про божественний логос (розум) – першоджерело людської справедливості та права. Він виражав ідею, пов'язану з непохитністю закону в суспільстві, яку багато авторів вважають предтечею природно-правової доктрини. Основоположний принцип уявлень давньогрецьких мислителів-софістів: «Людина – міра всіх речей...», був сформульований Про-

тагором (прибл. 481-411 рр. до н.е.).

Римські юристи (Ульпіан, Гай, Павел, Модестин та ін.) розробили цілу низку фундаментальних положень юриспруденції, внесли значний вклад у розвиток і формування юридичних конструкцій прав і свобод людини, правове визначення повноважень і обов'язків посадових осіб і установ, трактування справедливості як необхідної властивості самого права. Відомий римський оратор, юрист, державний діяч та мислитель Цицерон (106-43 рр. до н.е.) з позицій природного права ґрунтовно розробив філософське вчення про державу, закон і права людей. Природне право (вищий, істинний закон), за Цицероном, виникло «раніше, ніж будь-який писаний закон». Сама держава як «загальний правопорядок» – це, по суті, природне право самих людей (громадян держави). Творча спадщина Цицерона справила великий вплив на мислителів епохи Відродження, діячів Французької революції та інших мислителів людства. Фундаментальний внесок у поступове формування гуманістичних ідей зробило християнство. Християнство народилося в епоху рабовласництва і виникло як релігія свободи. Воно відіграло значну роль у становленні універсальних понять про права людини. У Євангелії чимало гуманістичних принципів і нормативів загальнолюдського характеру, які походять з релігійно-моральних цінностей. У період середньовіччя свобода була вкрай обмежена, оскільки феодальне суспільство – суспільство загальної залежності. Система позаекономічного примусу, станова ієрархія, безправ'я більшості породжували свавілля, культ сили, систематичне насильство. Феодальне суспільство було суворо ритуалізовано, всі дії його членів повинні були відповідати традиції, звичаю, припису закону, які спиралися на «освячену» старовину. Для феодальної держави була характерна відсутність єдиної правової системи і загальних для даної держави джерел права, і, навпаки, рішучу роль відігравало звичаєве, місцеве право (Франція, Німеччина, Італія та ін.).

Незважаючи на лад та духовний клімат середньовічного суспільства, думка про цінність людської особистості та свободу все ж пробивала собі дорогу. Певні ідеї рівності всіх перед законом, обмеження феодального свавілля, розкріпачування від жорстокої фе-

одальної регламентації усіх сфер життєдіяльності, визволення від церкви поступово виникали в свідомості та суспільній практиці. Світські та релігійні мислителі середньовіччя багато в чому сприйняли античні ідеї свободи та рівності людей. Так, низка середньовічних мислителів (Марсилій Падуанський, Генрі Бректон, Філіп де Бомануар та ін.) захищали ідеї свободи та рівності усіх перед законом. Марсилій Падуанський (1275-1343), автор твору «Захисник світу» критикував всевладдя церкви і виступив за відділення її від держави. Він висловлював думки про «народ – суверен», про те, що тільки він є носієм суверенітету та верховний законодавець, про співвідношення законодавчої і виконавчої влад, про обов'язковість закону для всіх осіб у державі та ін. У трактаті Генрі Бректона «Про закони та звичаї Англії» висловлюються думки про формування сановно-представницької монархії, яка має лімітувати публічно-владні повноваження монархів.

Першою на шляху антифеодальної боротьби, за розвиток свободи та прав людини, становлення прогресивних політико-правових інститутів і конструкцій багато хто вважає Англію. У часи розвинутого феодального ладу в Англії виявилися спроби обмеження влади монарха, поєднання монархії з станово-представницькими установами, намагання визначити для володарювання монарха правила, яких він повинен дотримуватися.

В умовах політичного конфлікту між королівською владою і пануючими станами в 1215р. королем Іоанном Безземельним була підписана «Велика Хартія вільностей». У ній містяться статті, спрямовані на приборкання свавілля королівських чиновників, вимоги не призначати на посади суддів, шерифів і констеблів осіб, які не знають законів або не бажають їх виконувати. Цей важливий правовий документ і сьогодні є одним із чинних конституційних законів у Великій Британії. Донині зберігають своє значення зафіксовані у ст.ст. 39,42 Великої Хартії принцип недоторканності особи і право людини на вільне пересування. Хартія справила значний вплив на розвиток ідеї прав людини не тільки у Великій Британії, але й у світовій правовій думці в цілому.

Величезний вклад у розвиток ідей свободи і прав людини, природно-правової доктрини, конституціоналізму і глибоких де-

мократичних традицій внесли Сполучені Штати Америки. США до проголошення незалежності в 1776 р. перебували під колоніальним пануванням Великої Британії, і американська буржуазна революція XVIII ст. мала не тільки соціальний, але і національно-визвольний характер, який переріс у війну за незалежність від колоніального володарювання. 12 червня 1776 року Конвент Вірджинії схвалив Декларацію прав Вірджинії, яка була написана Джорджем Мейсоном та відредагована Джеймсом Медисоном. У ній вперше офіційно було закріплено, що усі люди від природи є вільними, незалежними і такими, що, вступають в суспільство, і яких вони не можуть позбавити своє потомство, а саме: «насолотою життям та свободою шляхом набуття та володіння власністю, а також прагнення та знаходження щастя та безпеки».

Декларація незалежності США, що була прийнята одноставно тринадцятьма штатами та затверджена Третім Континентальним конгресом 4 липня 1776 р., є видатним історичним документом, який розвиває ідеї свободи та невідчужуваних прав людини і народу. Декларація проголосила: «Ми вважаємо самоочевидними ті істини, що усі люди створені рівними і наділені Творцем певними невідчужуваними правами, до яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя, і що для забезпечення цих прав серед людей засновані держави, які здобувають свої розумні повноваження у згоді з тими, якими управляють».

Неоціненний вплив на прогресивний розвиток людської цивілізації справила Велика французька буржуазна демократична революція 1789 року, її значення вийшло далеко за межі однієї держави і вплинуло на зміну суспільної ситуації, політико-правову думку в багатьох країнах. У період Французької революції був створений визначний історичний документ «Декларація прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 року». Декларація була сформульована у дусі загальнонаціонального маніфесту, який урочисто проголошував «природні, невідчужувані, священні права людини». Декларація проголошує презумпцію невинності, свободу совісті, вільне вираження думок, свободу друку, гарантії особистих та інших прав.

Звернення до вітчизняної історії свідчить, що свій гідний

внесок у становлення прогресивних уявлень про права людини і найвищі цінності у суспільстві зробив і український народ. Як вважають, чимало демократичних інститутів і гуманістичних ідей (народоправство, відмова від смертної кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України. Об'єктивні факти рішуче спростовують неправдиві висловлювання, що українці нібито не здатні до демократії, традиційно схильні до авторитарної влади, відрізняються провінціалізмом (хуторянством), відсутністю власного обличчя у державотворенні. У добу Київської Русі (IX-XIII ст.), внаслідок збігу історичних обставин рабовласницького ладу, окремі його риси у вигляді так званого холопства мали місце. Перехід від первіснообщинного ладу до феодалізму, утворення Київської Русі, а потім на її місці Київського, Чернігівського, Галицько-Волинського та інших самостійних князівств теж не призвели до широкого розвитку властительського свавілля, зневажання людських прав і правового нігілізму, який був властивий багатьом європейським феодальним державам. Давнє звичаєве право (Закон Руський), хоча й узаконювало панування феодалів, але водночас і обмежувало його, створювало певні правові гарантії для нижчих верств населення. Певними ознаками демократизму були так звані «ряди» договори, які укладали жителі зі своїми князями. Згодом, протягом кількох століть, правовий лад Київської Русі визначався таким видатним і добре відомим документом, як «Руська Правда» (1036-1037 рр.), авторство якого пов'язують з іменем Ярослава Мудрого і його нащадків. Це був перший писаний кодекс руського феодального права який у багатьох аспектах вигідно відрізнявся від аналогічних європейських «варварських правд». Слід зазначити, що в «Руській Правді» не передбачалося застосування смертної кари, відрубання рук, ніг чи інших покарань такого типу. А кривава помста, що допускалася ще за часів Ярослава Мудрого, вже його синами була категорично заборонена.

Починаючи з XIV ст., більша частина українських земель перебувала у складі Великого князівства Литовського. Це була багатонаціональна держава, і як свідчать історики, литовські за етнічним походженням князі зазнали значного слов'янського культур-

ного впливу. Вони засвоїли давньоруську писемність і прийняли «Руську Правду» як власне джерело права. Згодом «Руську Правду» і давні правові звичаї замінили акти великокнязівської влади, серед яких найбільше значення мали Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 років. Литовські Статути, особливо останній з них, закріпили ряд принципово нових підходів до статусу особи. Офіційно встановлювалася єдність законодавства для всіх підданих держави та їх рівність перед законом. Було проголошено недопустимість арешту без законних підстав і покарання без суду, право на розгляд справи неупередженим судом, а також право на адвокатську допомогу, в тому числі і для осіб, які не здатні її оплатити. Заборонялося карати за чужу провину родичів або слуг правопорушника. Декларувалася свобода віросповідання, яка однак стосувалася лише «християнських» релігій і не поширювалася на «євреїв, татар і всяких бусурманів». Цигани взагалі проголошувалися «людьми непотрібними і бездіяльними», яких слід гнати за межі території держави. Вільну людину за жодних обставин не можна було перетворити на невільника, вона мала право вільного виїзду до будь-якої країни, з якою не ведеться війна.

Ідеали рівності, свободи та поваги до гідності людини панували і в «козацькій християнській республіці» Запорозькій Січі, звідки в роки національно-визвольної війни 1648-1654 рр. вони поширилися по всій Україні, стали могутнім чинником народного руху. На звільненій козаками території створилася оригінальна система суспільно-політичного управління, яка ґрунтувалася на демократичних засадах виборності всієї адміністрації, підзвітності її «козацькій масі» тощо. Козацькою шаблею на якийсь час було скасовано кріпосне право, колишні феодально залежні селяни відчули себе вільними людьми, а українська шляхта і козацька верхівка зазнала пільг і привілеїв «благородного стану». Значне місце в історії української політико-правової думки займає Конституція Пилипа Орлика 1710 р. («Пакти й Конституції законів та вільностей Війська Запорізького») – договір, укладений між гетьманом емігрантом Пилипом Орликом і його оточенням з санкції шведського короля Карла XII. Цей документ був написаний під впливом передових на той час західноєвропейських наукових доктрин (природ-

ного права, поділу влади тощо) і вважається певною мірою вершиною козацького нормотворення. У ньому декларується ідея «виправлення і піднесення своїх принижених прав та вільностей», за суджуються колишні гетьмани, які «узурпували владу, порушуючи всіляке природне право і рівність». У тексті Конституції Пилипа Орлика можна знайти закріплення елементів своєрідного розподілу влади між Гетьманом, Генеральною Радою і Генеральним Судом, а також принципу обрання урядовців вільним волевиявленням населення. У разі повернення Орлика в Україну обіцялося відновити козацькі права, зберегти привілеї міст, полегшити податковий тягар селянам, надати державну допомогу вдовам, сиротам та іншим соціально незахищеним верствам населення. Були в цьому документі і неприйнятні, з точки зору сучасних уявлень, норми, що закріплювали нетерпимість до інших, крім православної, релігій. Загалом же Конституція Пилипа Орлика реальної сили так і не набула, а тому залишилася в історії тільки як значна й оригінальна правова пам'ятка.

Після входження України до складу Російської імперії багато українських мислителів зверталися до різних політико-правових ідей гуманістичного змісту. Так, у конституційному проекті М. Драгоманова «Вільна спілка» найважливішим було завдання перебудови Російської імперії у децентралізовану федерацію на засадах політичної свободи. Під політичною свободою розумілися права людини і громадянина та самоврядування як місцеве, так і загальнодержавне. Політичними свободами були визнані «недоторканість тіла для ганебних покарань та смертності страти», недоторканість особи і житла без судової постанови, свобода вибору місця проживання, свобода совісті, слова, зборів, друку, товариств і спілок тощо. Проект Конституції Драгоманова передбачав право судового позову. Видатний український філософ і правознавець Б.О. Кістяківський у своїй праці «Держава правова і соціалістична» (1906 р.) писав про роль та значення у майбутньому суспільстві соціально-економічних прав людини.

Особливої уваги заслуговують життя і політична діяльність Михайла Грушевського, який був своєрідним живим символом української національної і державної ідеї на початку ХХ сторіччя.

У конституційному проекті М. Грушевського 1905 року передбачалося право українців на українське громадянство, рівноправність жінок і чоловіків, забезпечення особистої свободи людини, відокремлення церкви від держави тощо. Українська мова визнавалася офіційною, але і всі мови, уживані в Україні, проголошувалися вільними. Під безпосереднім керівництвом М. Грушевського з кінця 1917 і до 28 квітня 1918 р. на засіданнях Малої ради, яка мала повноваження законодавчого органу, було прийнято 30 законів, які мали б закласти правовий фундамент Української держави. Він науково обґрунтував засади державного життя в Україні, а реалізувати їх, з різних об'єктивних і суб'єктивних причин, не зміг. Але саме завдяки зусиллям М. Грушевського Україна організувала на той час національно-державне життя і вийшла на міжнародну арену. В Конституціях Радянської України 1919 і 1929 рр. було закріплено значно ширший, ніж традиційний, каталог прав людини і громадянина. Найбільш повним він був у Конституції УРСР 1937 р., заснованій на союзній Конституції 1936 р. Права на працю, відпочинок, матеріальне забезпечення у старості на випадок хвороби і втрати працездатності, безкоштовну освіту доповнювали широкий спектр традиційних політичних і громадянських (особистих) прав. Проте трагедія України та інших радянських республік полягала в тому, що правильні ідеали погано узгоджувалися з диктатом радянських керівників, а конституційні норми з реальною державно-правовою практикою. «Червоний терор» часів громадянської війни та сталінські репресії перекреслювали тезу про повноту прав радянських громадян.

У другій половині 80-х років широко розгорнулися процеси демократизації й оновлення радянського суспільства («перебудова»), які врешті-решт привели до відмови від політичної орієнтації на комуністичну перспективу і до проголошення необхідності розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки. Згодом, внаслідок загострення різних соціально-політичних та міжнародних проблем, відомих подій серпня 1991 року відбувся розпад колишнього СРСР, а Україна стала незалежною державою. Конституційні основи суверенної України заклали Декларація про державний суверенітет України 1990 р., Акт проголошення незалежності

України 1991 р., а нова Конституція України 1996 р. стала великим і найдемократичнішим документом в історії українського державотворення. Передбачений у ній найширший каталог демократичних прав і свобод людини і громадянина повністю відповідає міжнародним стандартам прав людини і є фундаментом побудови в Україні правової держави.

У сучасних умовах розвитку держав, їх трансформацій та змін у політичному, економічному, ідеологічному відношенні вченими розробляються різні напрямки та доктрини стосовно прав людини. До основних із них можна віднести: ліберальна доктрина прав людини; концепція природного права; принципи щодо прав людини. Усі вони розкривають і характеризують всі положення стосовно прав людини, наполягаючи на тому, що вони є природними, невід'ємними та невідчужуваними.

У міжнародному аспекті права людини розглядалися і розглядаються як величезне і гідне досягнення усього людства. Міжнародне співробітництво у сфері захисту прав і свобод людини є однією з найбільш значущих та таких, що динамічно розвиваються сфер міжнародно-правових відносин. Але міжнародні стандарти прав людини та механізми їх захисту з'явилися не відразу. До недавнього часу питання прав людини в міжнародному праві вважалося виключно внутрішньою проблемою кожної держави. Держави – учасниці міжнародних відносин виходили з того, що усі ці питання належать до їх внутрішньої компетенції. З позицій міжнародного права, яке ще діяло в XIX і на початку XX століть, вважалося, що держава самостійно визначає права й обов'язки своїх підданих у межах державної території. Піддані під час перебування за кордоном залишаються підданими верховної влади своєї держави, а тому підвладні законам своєї країни, наскільки це можливо з огляду на місцеві закони. Піддані не повинні вдаватися до захисту іноземного уряду проти вітчизняної влади. Першим міжнародним актом, незважаючи на його недоліки, який можна вважати спробою з боку цивілізованих держав поставити міжнародне право на захист свободи, слід вважати «Декларацію відносно торгівлі неграми», яка була ухвалена 9 лютого 1815 р. Конгресом у Відні. Ця Декларація оголосила работоргівлю діянням, «яке суперечить

принципам гуманності і загальновизнаним нормам права», але визначення терміну, до якого ненависній торгівлі буде покладено край, згідно з Декларацією, – мало відбутися на майбутніх переговорах. Минуло довгих 75 років, і тільки в липні 1890 року в Брюсселі відбулася конференція головних європейських держав і США, на якій було підписано Конвенцію, що передбачала застосування деяких заходів для знищення работоргівлі в кількох регіонах Індійського океану і Червоного моря. Крейсери сторін Конвенції на обопільній основі дістали право на обшук і огляд, у межах визначеної зони, уздовж берегів Африки, суден тоннажністю близько 500 тонн. Таким чином, на початку XX сторіччя взаємовідносини між державою і громадянами розглядалися як внутрішня справа держави. Класичне міжнародне право не регулювало проблеми захисту прав і свобод людини, за винятком заборони рабства і работоргівлі. Тільки в мирних договорах, підписаних після Першої світової війни, работоргівля була визнана злочином. Стаття 22 Статуту Ліги Націй забороняла работоргівлю на підмандатних територіях, у колоніях Німеччини і васальних територіях Туреччини, які передавалися під управління держав Антанти.

Значним кроком уперед стали, як уже зазначалося, мирні договори 1919 р., підписані після Першої світової війни з Австрією, Угорщиною, Болгарією і Туреччиною, що містили розділи, які передбачали захист прав національних меншин. Договори про стан національних меншин були також підписані між головними союзними державами і Грецією, Польщею і Чехословаччиною. Вони передбачали забезпечення рівності перед законом усіх громадян держав-учасниць, захист життя і свободи, в тому числі свободи віросповідання для всіх без різниці, незалежно від мови, раси, релігії, забезпечення державою можливості навчати дітей у початковій школі їх рідною мовою в районах, де національні меншини становлять значний процент населення.

Створення ООН і прийняття Статуту поклали початок якісно новому етапу міждержавних відносин у сфері прав людини. Статут ООН став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, який заклав основи широкого розвитку співробітництва держав у сфері прав людини. Були розроблені і запроваджені в

життя: “Біль про права людини” (1946 р.); “Загальна декларація прав людини” (1948 р.) З 10 грудня 1948 р. щорічно відзначається у всьому світі день прав людини. Визначені дієвими міжнародні пакти про право людини 1966 року, до яких відносяться: 1-й факультативний протокол до Пакту про громадянські та політичні права (16.12.1966 р.); 2-й факультативний протокол Пакту про громадянські та політичні права (1991р.). Крім того, під егідою ООН було прийнято низку різних документів відносно прав людини. Значним кроком на шляху удосконалення прав людини стали прийняті документи на регіональному рівні, а саме: Статут Ради Європи 1949р.; Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) Стосовно американського континенту та Африки, то у цих регіонах були прийняті: Міжамериканська конвенція про права людини (1969 р.); Африканська Хартія прав людини і народів (1981р.)

Таким чином, потрібно зазначити, що питання прав людини завжди було в центрі уваги історичного розвитку держав, незалежно від їх політичного та економічного режиму. Безумовно, що реалізація прав людини в різних державах була різко протилежна. Все це відбувалося в залежності від дієвості та значимості демократичних політичних інститутів, політичного режиму та політичної влади в певний період історичного розвитку. Україна як незалежна держава прагне стати дієвим, демократичним інститутом, де людина і її права повинні і будуть захищені законом.

Використана література

Основи законодавства України. //За заг. ред. Кириленка В.І. Вінниця. “Нова книга”. 2002.

М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредні. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / Пер. з англ., К.: “Артек”, 1977.-с.13

Т. Андрусак. Права людини. Підручник для 10-11 класів загальноосвітніх шкіл, – К.: “Право”, 1977.

Міжнародний захист прав людини. Зб. «Міжнародні документи та коментарії» / Упоряд. та автор коментарів М.В. Буроменський – Харків: “Синтекс ЛТД”, 1998.

*Осичнюк Е.В.**

ДИАЛОГ ЦИВИЛИЗАЦИЙ: ПРОБЛЕМА БУДУЩНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Современный этап исторического развития общества характеризуется огромным усложнением, взаимопереплетением, всех сторон всех сфер человеческой жизнедеятельности. Достигнув достаточно высокого уровня развития, общество оказалось в плену целого ряда противоречий в сфере производства, общественных отношений, духовной жизни общества, отношений человек – природа (экологические проблемы). В мире сложилась довольно таки сложная кризисная ситуация.

Попытки выхода из этой ситуации находят свое выражение в диалоге цивилизаций. Этот диалог проявляется, во-первых, как диалог между существующими различными цивилизациями, и во-вторых – как диалог современной цивилизации и общества будущего.

В данном случае речь идет о втором аспекте диалога. На первый план здесь выступают вопросы о том, каким должно быть общество будущего по своей сущности, способно ли оно разрешить те противоречия, которые разъедают существующий мир человеческого бытия.

Можно сказать, что проблема будущего человечества часто в незримой, а часто в открытой форме присутствует в решении всех проблем настоящего. Люди не могут жить, не думая о будущем, не задумываясь над тем, куда движется общество, что ожидает человечество в будущем.

На современном этапе вопрос о будущем решается преимущественно под углом зрения выявления его специфики по отношению к современному обществу. Современные футурологические концепции представляют общество будущего как постиндустриальное, технотронное и др., в которых, фактически, акцентируется внимание на выяснении технико-

* Национальная академия управления, д. филос. н., профессор.

технологической основы жизнедеятельности людей. Но проблема будущности человечества это и проблема формирования системы общественных отношений, социально-политического устройства общества, выработки и выбора мировоззренческих ориентиров, проблема целей и смысла жизни. Без видения будущего нельзя успешно строить настоящее. Больше того, видение будущего обуславливает особенности становления настоящего. Настоящее - не только результат прошлого, но и воплощение представлений о будущем. Настоящее – это прошлое, устремленное в будущее. Представление о будущем формируется прежде всего как представление об общественном строе, представляющем собой интегрированное выражение всей системы общественных отношений. К сожалению, в социологической и философской литературе вопрос о содержании понятия «общественный строй» разработан слабо, хотя этот термин употребляется очень часто.

Основу общественного строя составляют господствующие в данном обществе экономические отношения и институты, обеспечивающие их существование, функционирование. Роль общественного строя заключается в том, что он обуславливает установление общего для данного общества способа, степени и характера удовлетворения потребностей. Он выполняет организующую и регулятивную функцию в жизни общества. Зависимость жизнедеятельности людей от характера общественного строя находит свое выражение в коренном интересе. Содержание коренного интереса определяется, во-первых, содержанием, характером, направленностью потребностей; во-вторых, тем, в какой степени общественный строй обеспечивает или не обеспечивает удовлетворение потребностей людей; в-третьих, тем, в какой степени коренный интерес совпадает или не совпадает с направлением действия объективных законов развития общества. Так как общественный строй является интегрированным выражением всей системы общественных интересов, то коренный интерес предстает как интегрированное выражение всех интересов и оказывает на них влияние. Осознание коренного интереса, осознание зависимости жизнедеятельности людей от хара-

ктера общественного строя, находит свое выражение в идеологии. Основным содержанием идеологии является представление об общественном строе. Осознание значения общественного строя в жизнедеятельности людей способствует превращению его в общественный идеал. Осознание роли общественного идеала в ориентации социальной деятельности людей превращает его в высшую цель жизни. Осознание необходимости деятельности для реализации этой цели становится смыслом жизни социальных субъектов.

Если общественный строй обеспечивает создание необходимых условий жизни социальных субъектов, они стремятся к его сохранению, укреплению, развитию. Если же общественный строй не обеспечивает создание необходимых условий для нормальной жизнедеятельности, социальные субъекты заинтересованы в его изменении или в замене его другим общественным строем. Поэтому общественный идеал становится фактором, активизирующим деятельность социальных субъектов.

Для осмысления проблем становления будущего необходимо учитывать, что в развитии общества, как и любых открытых, сложных, саморегулирующихся систем, действуют две очень важные, взаимосвязанные тенденции: дифференциация и интеграция. Дифференциация проявляется в стремлении систем к членению, разделению на относительно самостоятельные структурные элементы. Кроме того, дифференциация проявляется и как процесс отмирания старых и возникновения новых структурных элементов, накопление которых может привести к существенным качественным изменениям. При этом каждый структурный элемент стремится к совершенствованию и укреплению относительной самостоятельности. Однако развитие каждого из этих структурных элементов не может осуществляться вне связи и взаимодействия с другими элементами. Возникает потребность в интеграции.

Интеграция выражает тенденцию укрепления взаимосвязей между структурными элементами, которые являются необходимым условием существования каждого из них.

В современном обществе эти две тенденции имеют свою специфику проявления. Это, с одной стороны, стремление каждой стороны добиться политического суверенитета, экономической независимости, развития духовной жизни общества, а для некоторых стран – добиться освобождения от колониальных и других форм независимости от высокоразвитых стран. С другой стороны – ни одна высокоразвитая и ни одна слаборазвитая страны не могут существовать, не вступая во взаимосвязи, в различные формы сотрудничества. Возникает множество проблем, которые могут быть разрешены только при их взаимодействии.

Интеграционные процессы охватывают все стороны жизни. Это находит свое проявление в историческом развитии общества. Общество в своем развитии движется от общества как суммативного целого к обществу как целостности. В обществе, как суммативном целом, структурные элементы (возникновение человека в Африке, Китае) не были взаимосвязаны. Сущность целого здесь определяется качественной определенностью и сущностью структурных элементов. В обществе, как целостности, сущность структурных элементов определяется сущностью целого.

Развитие интеграционных связей в современных условиях, охватывая все сферы жизни, обуславливает потребность в формировании особых институтов, выполняющих регулятивную функцию. Уже сейчас существует ЕС, европарламент, ООН, международные банки и т.п.

Интеграционные процессы все больше принимают глобальный характер, что находит свое выражение в появлении потребностей общества как целостной системы. Идет речь о потребностях в новых источниках энергии, в пресной воде, в чистой атмосфере, в сохранении озонового слоя и многих других. Все это потребности, удовлетворение которых является условием выживания человечества. Решение этих проблем возможно только объединенными усилиями всех стран, всех народов.

В этом сложном и противоречивом процессе особую роль играет субъективный фактор. Вся история человечества осуществляется в диалектике объективного и субъективного.

Субъективный фактор может способствовать прогрессивному развитию общества, а может и тормозить его. Эта роль зависит от того, в какой степени интересы социальных субъектов соответствуют или не соответствуют действию объективных законов развития общества.

Роль субъективного фактора зависит и от того, в какой мере представления об обществе будущего будут базироваться на глубоком анализе настоящего. Как сейчас, так и в будущем, интегрированным выражением всех общественных отношений будет общественный строй. Но каким конкретно он будет, предсказать невозможно. Поэтому в представлениях о будущем всегда имеет место момент утопии. Часто утопию рассматривают как невозможность достижения желаемого или воображаемого. В действительности утопия означает, что для достижения желаемого, воплощения его в жизнь на данном этапе нет необходимых предпосылок, условий. Но это вовсе не значит, что со временем не могут быть созданы условия для реализации этого желаемого.

Но как бы ни были утопическими представления о будущем, они включают в себя вопросы, нуждающиеся в решении.

Так, если основу общественного строя составляют экономические отношения и институты, обеспечивающие их существование, функционирование, то возникает вопрос, а какими же должны быть эти отношения и институты. Представить все это в конкретных формах невозможно, но сущность представить можно.

Экономические отношения – это отношения между людьми в процессе производства, обусловленные их взаимным отношением к средствам производства и результатам труда и проявляющиеся: 1) в конкретно исторических формах собственности; 2) в способе соединения рабочей силы с орудиями труда; 3) в формах обмена деятельностью, обусловленных общественным разделением труда и различием места, положения лиц, групп, классов в системе производства; 4) в формах распределения, обмена, потребления. Наиболее важными являются формы собственности и способ соединения рабочей силы с орудиями труда.

Если средства производства и результаты труда в обществе будущего должны принадлежать тем, кто производит, творит, созидает, то напрашивается вывод, что она должна быть частной, принадлежать непосредственным социальным субъектам. Однако здесь не должно быть эксплуатации человека человеком, труд должен быть свободным, а не подневольным. Следовательно, должен измениться способ соединения рабочей силы со средствами производства, но при наличии частной собственности. Но возможно ли это? Очевидно, да.

Можно предположить, не вдаваясь в подробные пророчества, что по мере перехода собственности в руки производителей (личность, группа, класс, общество), по мере того, как она становится достоянием всех, она перестает быть частной собственностью в прежнем понимании и превращается в свою противоположность – общественную собственность. Именно теперь, когда она становится достоянием каждого (в качестве социального субъекта), она становится общественной по существу. Она перестает быть и общественной в качестве ничейной. Естественно, что при этом должен измениться и характер труда.

Расширение и углубление интеграционных связей в мировом масштабе во всех сферах жизни обуславливает потребность в формировании всеобщего средства общения между людьми, странами, регионами, континентами – единого языка. И хотя решение этой проблемы дело далекого будущего, думать о нем нужно уже сегодня. Это связано с тем, что уже сейчас начался процесс накопления словарного состава, имеющего международное значение. Так, в области информатики, внедрения новейших технологий уже есть большое количество слов, которые становятся понятными для всех и во всем мире (компьютер, файл, менеджер, дистрибьютер и т.д.). Естественно, что по мере накопления словарного запаса возникает потребность в формировании грамматического строя. Это произойдет подобно тому, как на более низком уровне интеграции на базе племенных языков сложились качественно новые языки: французский, английский, испанский, немецкий, русский, украинский и другие. Это естественный процесс, как уже говорилось, движения общества

от общества как суммативного целого к обществу как целостности. И эта целостность должна будет характеризоваться соответствующей целостностью общественного строя. Во всем этом проявляется тенденция к формированию мировой цивилизации.

Для решения вопросов о будущем человечества нужны знания. И прежде всего знания научные. В наиболее общей форме наука – это система проверенных практикой знаний об окружающем мире и о самом человеке. В начале зарождения наука была вплетена в непосредственную практику. Но затем она приобретает относительную самостоятельность. На ранних этапах наука выступала в форме лично-мировоззренческой ориентации ученых (Пифагор, Галилей, Джордано Бруно, Коперник, Ньютон...).

С зарождением капитализма идет процесс формирования естествознания, которое дифференцируется: появляется физика, химия, биология, медицина и др. В 17-18 веках зарождаются зачатки науки об обществе. В результате сложилось две сферы научных знаний: науки о природе и науки об обществе, которые затем в будущем интегрируют в единую науку – науку о человеке.

В современных условиях значительное место занимает политехнизация науки. Но уже сейчас намечается резкий поворот в ориентации на раскрытие зависимости развития науки от интеллектуального, творческого уровня развития личности. В этой связи возникла потребность в выработке эффективной системы образования, воспитания, формирования личности. С целью успешного решения задач формирования высокого интеллектуального уровня развития личности необходимо, во-первых, внедрить индивидуальный подход к обучающемуся. Главной целью этого этапа формирования личности должно быть обнаружение и развитие задатков, способностей, призвания каждого отдельного ребенка.

Во-вторых, необходимо осуществить переход от политехнизации обучения к его гуманитаризации. Формирующаяся личность должна предстать не только в качестве высококвалифицированного специалиста, но и в качестве гражданина, созна-

тельного социального субъекта, осознающего свое место в мире, свое отношение к миру, к другим людям, к себе. Здесь идет речь не просто о взаимосвязи технологизации и гумонитаризации процессов обучения, а о гуманизации формирующейся личности.

В третьих, что является естественным продолжением сказанного, если общеобразовательный процесс обучения имеет своей целью раскрытие задатков, способностей, призваний, то профессиональный аспект обучения должен быть сориентированным на то, чтобы формирующаяся личность смогла получить профессиональную подготовку, которая соответствует его задачам, способностям, призваниям.

Короче говоря, успешное решение задач общественного развития невозможно без высокого интеллектуального развития личности. Можно сказать, что интеллектуальный потенциал общества всецело зависит от интеллектуального потенциала личности.

А это становится возможным только при условии обеспечения свободного доступа всех детей к получению необходимого и желаемого образования. Платное обучение создает привилегии вузам. Но при этом ограничивается доступ к обучению миллионам способных, талантливых, гениальных детей. Обучение должно быть бесплатным, всеохватывающим.

Проблема будущего человечества предполагает необходимость реального осуществления социальной справедливости, свободы, равенства. Все это становится возможным только в обществе, в котором будет достигнут высочайший уровень развития производства на основе новейших достижений науки и техники; в котором будут установлены экономические отношения, в которых средства производства и результаты труда будут принадлежать социальным субъектам. В этом обществе должны быть ликвидированы все формы эксплуатации человека человеком, должно быть осуществлено научное управление развитием общества на основе установления действительного народовластия, социальной справедливости, равенства, свободы. В общест-

ве должны быть созданы реальные условия для свободного, всестороннего развития личности.

Особенно важным условием построения общества будущего, в котором высшей целью и ценностью будет человек, является отказ от расходования колоссальных материальных, научных и духовных средств для производства оружия массового уничтожения. Войны должны быть исключены из жизни общества, а колоссальные средства, расходуемые на военные нужды должны быть использованы не просто для сохранения окружающей среды, а для ее воспроизводства. Речь идет о необходимости восстановления лесных массивов, очистке рек, озер, питьевой воды, атмосферы. Конечно для этого нужны, пожалуй, даже большие средства, чем для производства пищи. Но воспроизводство природной среды является необходимым условием выживания человечества.

Сейчас трудно предсказать, какое название дадут люди этому обществу будущего, но в нем должны найти свое воплощение вековые чаяния людей о счастливой жизни.

РОЗДІЛ I

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

*Алістратова О. **

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

Процеси і наслідки соціалізації наприкінці ХХ століття особливо гостро поставили питання подальшого розвитку людини, а також питання якості життя, традиційної для ХХ століття людини економічної. Йдеться про формування нової соціальної людини. Уявляється, що глобальна людина ХХІ століття буде демонструвати тенденцію поступово ставати людиною не стільки економічною, скільки соціальною.

Взагалі ця тенденція пробивала собі дорогу і в ХХ столітті, однак соціалізація гальмувалася ринковими відносинами. І все-таки навіть у цих умовах у передових країнах сама економіка ставала соціально орієнтованою. Щодо регресу ринкових відносин, тобто руху економіки шляхом відродження тенденцій необмеженої лібералізації, то ці зміни суттєво гальмували трансформації процесів соціалізації в особистісні якості людини.

Разом з тим гальмівна дія цих процесів з часом стала слабшати під впливом об'єктивних обставин, що за своєю природою є антиринковими, антикорупційними. Вони обумовлюють моменти згортання ринку, декомерціалізації людини, а значить – домінування засад соціальних. Серед цих обставин є такі.

По-перше, розвиток освіти і науки. Питома вага освіти і науки та всього, що з ними пов'язане, безперервно зростає. Наука, за своєю глибинною природою, навіть якщо результати її і стають об'єктом комерційної діяльності, є некомерційною. В ній закладені такі моменти як спільність знань, що виявляється у неможливості повної локалізації знання. Все це веде до глобальної інтелектуалізації виробництва і всього суспільного розвитку.

Знання мають властивість вільно розтікатися. Причому ті знання, що виникли раніше, дають імпульс появи інших знань. Крім

* Національна академія управління, студентка.

того, в науці закладені властивості невизначеності. Ринкові ж відносини націлені на конкретику, скажімо, на конкретний продукт, на його якість, на його кількість. У науці часто невідомо, що з відкриття вийде. Резерфорд, наприклад, який зробив величезне відкриття у сфері ядра, отримав Нобелівську премію як хімік. Чому? Тому, що його відкриття у сфері ядра не ставило жодного інтересу, ніхто не знав, що з цього вийде, і ніхто не міг визначити, наскільки це важливо.

У науці закладена ще одна особливість – відкладений ефект. Комерційна діяльність сама по собі, не коригована державою, орієнтується на швидкий ефект, на те, що можна отримати відразу. Передбачається регулювання науки на основі некомерційних важелів. І не випадково у високорозвинутих країнах все більше й більше функцію фінансування науки бере на себе держава та міждержавні інтеграційні утворення (ЕС, НАТО). Це теж заперечення ринку. І прояв глобалізаційної інтелектуалізації та соціалізації. Таким чином, фактор все більшого домінування науки (високих технологій) – це фактор підриву ринку.

Наступним фактором, що діє в цьому ж напрямку, є інформатизація. У даному випадку під інформатизацією ми розуміємо не видовищні речі, які є комерційними, а інформатизацію як процес, котрий, як і наука, безперервно посилюється і використовується в комп'ютеризації управління. Йдеться про можливості перевести управління буквально всіма процесами в будь-якій сфері людської діяльності з ручного режиму на режим автоматичного пошуку оптимальних рішень. Саме в цьому пункті ринок не просто відступає, але виявляється несумісним із кібернетичним управлінням. А там, де відтісняється ринок, де звужується сфера негайного інтересу, відтвореного комерціалізацією, - там вакуум заповнюється іншим типом відносин, у тому числі соціалізацією. Посилення соціалізації, у свою чергу, означає все більше занурення людини в інтереси й мотивації, далекі від комерційних.

Наступний момент – глобальна екологія. Заходи щодо захисту природного середовища це, знову-таки, той бар'єр, що стоїть на шляху ринку, який його відтісняє та спонукає людство до його згорання. Ринковий ажіотаж – це головне джерело екологічного ли-

ха, тотального руйнування природного середовища. І якщо розум все-таки переможе, то фактор врятування природного середовища стане наймогутнішим важелем звуження сфери ринку, а значить - заміни комерції іншими, в тому числі і соціальними регуляторами, які збагачують сутність людини як істоти соціальної.

Останнє ж означає, що в стрій вступає інша сила – сила любові до природи, сила турботи про неї, а значить і витрати, пов'язані не з комерційним ажіотажем, а з благодатною для планети людською діяльністю. Все це і є позитивна соціалізація, яка витісняє шкідливу комерціалізацію. Ось такими, в основному, є фактори, що об'єктивно наростають і відтісняють ринок, а значить, замінюють комерційну діяльність іншими інтересами, інтересами соціальними. І відповідно до цих видів діяльності людина стає соціально збагаченою.

Наступний момент, на якому необхідно наголосити, теж пов'язаний із ринком, але вже не з об'єктивними факторами, а з надмірним ринковим розгулом на ниві суто економічній. Надмірним, що завдає шкоди людству, виявилось перекачування багатства на користь Заходу на підґрунті зростаючої нееквівалентності і глобальної несправедливості. Усім було зрозуміло, що цей катастрофічний для країн, що розвиваються і трансформуються, результат є наслідком всевладдя ринкової стихії. Врешті-решт на цьому підґрунті вибухнула в останні роки ХХ століття небезпечна вже й для Заходу світова фінансова криза.

Величезні хвилі спекулятивного капіталу, що породжувалися ринковою вседозволеністю, наводнили тепер уже країни, які успішно розвивалися і які, дякуючи стабільному підйому, стали предметом ажіотажної експансії глобального фінансово-спекулятивного капіталу. Ця шкода завдана країнам Південно-Східної Азії і Сходу (особливо Росії) виявилася значною. У результаті після 1997-1998 рр. намітився процес посилення ролі держави та "раціональної закритості економік", що саме й знаменує послаблення глобального ринкового саморегулювання. А відносно згорання впливу ринку, як вже говорилося, - це неминуче розширення меж соціалізації. Тобто, в майбутньому головною тенденцією буде все більший відхід від людини комерційної у бік людини соціаль-

ної. Глобальна соціалізація стає закономірністю і законом нової ери розвитку.

Використана література

Глобалізація і безпека розвитку/ Монографія. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Керівник авт. кол. і наук. ред. Білорус О.Г. – К.: КНЕУ, 2001.

Глобалізація і нації. – К.: Фенікс, 2002.

Ерохін С.А. Структурна трансформація національної економіки (теоретико-методологічний аспект)/ Наукова монографія / – К.: “Світ Знань”, 2002р.

Полития. Журнал политической философии и социологии политики. – М., № 2 (25).

*Арутюнов В. **

ГЛОБАЛІСТИКА ЯК НАУКА

Складні проблеми, які постали перед людством протягом останніх десятиріч і можуть бути розв'язані лише в масштабах всієї планети, дістали назву глобальних. Ці проблеми охоплюють надзвичайно широке коло питань: екологічних, економічних, демографічних, політичних, моральних та ін. До них, як правило, відносять проблеми: забезпечення миру на землі, роззброєння; боротьби проти міжнародного тероризму; проведення оптимальної демографічної політики; виробництва для швидко зростаючого населення якісних продуктів харчування; раціонального використання і відтворення природних ресурсів; ефективного виходу з енергетичної кризи; модернізації і універсалізації системи освіти; боротьби з епідемічними і генетичними хворобами, створення надійної системи охорони здоров'я; інформатизації суспільства; втілення “високих технологій”; екуменізації релігійного життя; демократизації суспільного життя і забезпечення прав людини; екологізації мис-

* Київський національний економічний університет., к. філос. н., доцент.

лення і людської діяльності; гуманізації ринкових механізмів; культурної, економічної, політичної інтеграції людства, створення єдиної планетарної цивілізації; підвищення якості життя людей, безпеки їх існування тощо [1].

Всеохоплюючий, комплексний, взаємообумовлений характер глобальних проблем сучасності наближує їх до філософії і філософського світорозуміння. Предмет філософії, як відомо, складається з найбільш широкого, всеохоплюючого погляду людини на світ. Філософія вивчає загальне в системі “Людина – Світ”. Відношення в цій системі включає багато аспектів: світоглядний, антропологічний, онтологічний, гносеологічний, методологічний, праксеологічний, аксіологічний та ін. Глобалістика стимулює розвиток багатьох наук (екології, економіки, демографії, інформатики, математики, прогностики, соціології, політології, конфліктології, філософії) і сама акумулює досягнення названих наукових знань у своїй теорії і практиці постановки, аналізу і розв'язання глобальних проблем сучасності. Для того, щоб певна галузь знання мала право називатися наукою, необхідно, щоб вона відповідала певним вимогам: а) мала чітко визначений предмет (глобальні проблеми сучасності); б) закони, що відкриті в її межах (закони гармонії, органічного або сталого розвитку, глобальної рівноваги, гомеостазу екосистеми); в) специфічні методи дослідження (експертних оцінок, глобального моделювання, екстраполяції тенденцій розвитку, історичної аналогії); г) сформовану теорію (ноосферогенезу, екологічної, економічної, політичної та інших глобалістик); д) сферу практичного застосування (екологія, політика, економіка, наука, техніка, технологія, інформатика тощо); ж) інституційованість у певних наукових, суспільних і державних колах, організаціях і установах (програми ООН, прогнози-попередження Римського клубу, навчальні програми тощо) [1]. Основні параметри глобалістики як міждисциплінарної науки сформовані, а деякі з них ще формуються. Глобальні проблеми є комплексними, тобто взаємообумовленими і тісно пов'язаними одна з одною. Саме становлення їх і подальший розвиток можна вважати одним з підсумків взаємодії на перший погляд різних соціально-політичних, техніко-економічних, природних процесів.

До перших досягнень глобалістики слід віднести систематизацію на емпіричній основі глобальних проблем сучасності. Аналіз різних за змістом, характером і формами виявлення глобальних проблем дозволяє, наприклад, авторам монографії “Глобалізація і безпека розвитку” [3] запропонувати таку їх класифікацію: 1) універсальні проблеми політичного і соціально-економічного характеру (глобальна проблема сталого розвитку світу, глобальна проблема суспільної організованості і керованості світовим співтовариством та ін.); 2) глобальні проблеми переважно природно-економічного характеру (енергетична, продовольча, сировинна, ресурсна та ін.); 3) глобальні проблеми переважно соціального характеру (демографічна, міжнаціональних, міжконфесійних відносин, демократії, духовності, охорони здоров’я, корупції, безробіття, організованої злочинності та ін.); 4) глобальні проблеми екологічного характеру (забруднення навколишнього середовища, гомеостазного розвитку системи “Людство – Природа” тощо); 5) глобальні проблеми інформаційного характеру (“інформаційного вибуху”, створення єдиного інформаційного поля, інформатизації суспільства тощо); 6) глобальні проблеми технологічного характеру (“високої” технологізації виробництва, освіти, управління тощо); 7) глобальні проблеми науково-інтелектуального характеру (інтеграції науки, кризи освіти тощо); 8) глобальні проблеми змішаного типу (війни і миру, міжнародного тероризму, культури, цивілізації) [3].

Існування дисциплін у межах глобалістики дозволяє запропонувати подібну класифікацію на підставі диференції її предмету, тобто виділити економічну, політичну, екологічну, демографічну, соціальну, інформаційну, інтелектуальну та інші глобалістики. До розряду найбільш пріоритетних глобальних проблем сучасності відносять [4]:

глобальну проблему сталого розвитку (вона має економічний, екологічний, соціокультурний, політичний та ін. аспекти);

глобальну проблему управління, розв’язання якої має забезпечити синхронізований, справедливий розвиток усіх країн і народів (в енергетичній, продовольчій, ресурсній, інформаційній, екологічній та інших сферах);

глобальну проблему соціалізації розвитку (вона включає демографічні, етноконфесійні, правові, цивілізаційні та ін. аспекти).

В. Вернадський разом з Е. Леруа і П. Тейяр де Шарденом проголосили необхідність глибокого філософського аналізу діяльності людини, з’ясування ролі розуму на землі, надали поняттю “ноосфера” природничо-наукового, біогеохімічного змісту. Зміст цього поняття В. Вернадський тлумачив по-різному: в одному випадку, під ноосферою він мав на увазі “біосферу”, в другому – сферу прояву наукової думки, як планетарного явища, в третьому – геологічну діяльність людини. За його існують кілька етапів виникнення і розвитку ноосфери: перший з них – це передноосфера (він відповідає природному її народженню як геологічного явища), другий етап характеризує процес її становлення і розвитку, третій етап фіксує наступ “царства розуму людського, гомеостазного стану (стану енергетичної рівноваги) ноосфери як системи [2]. Як глобаліст він захищав свободу наукових досліджень, вільний обмін науковою інформацією, співпрацю вчених усіх країн. Його “Листи про вищу освіту в Росії” і в XXI ст. зберегли свою актуальність незважаючи на те, що написані вони на початку XX ст. Розвиток вищої освіти, як пише він, обумовлений трьома загальними для всього людства обставинами: по-перше, зростанням знання і досконалою організацією науки і наукової діяльності; по-друге, демократизацією суспільного і державного життя; по-третє, поширенням єдиної культури на всій земній кулі. Ці фактори впливають на вищу освіту у всіх країнах. Тому вища освіта у будь-якій країні, якщо вона позбавлена названих умов розвитку, буде приречена на відставання і занепад.

Використана література.

1. Арутюнов В.Х., Свінціцький В.М. Філософія глобальних проблем сучасності: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. – К.: КНЕУ. 2003

2. Вернадський В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988

3. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія О.Г. Білорус,

Д.Г. Лук'яненко та ін.; Кер. авт. кол. і наук. ред. О.Г. Білорус, – К.; КНЕУ, 2001

4. Програма дій “Порядок денний на XXI століття”. – К.; Ін-телсфера, 2000

*Баран О.**

ПРОБЛЕМА ГЛОБАЛІЗАЦІЇ У ПОЛІТИЧНИХ ДОКТРИНАХ СОЦІНТЕРНУ

На сучасному етапі історичного розвитку глобалізація настільки впливає на усі сфери суспільного життя, що міжнародні організації при виробленні власної стратегії у політиці просто-таки не можуть не враховувати цей фактор. Однією з міжнародних структур, яка вважає за доцільне дати власну відповідь глобалізаційним процесам, є Соціалістичний Інтернаціонал (СІ) – об'єднання соціалістичних, соціал-демократичних та лейбористських партій.

Уперше своє ставлення до глобалізації Соцінтерн висловив у Стокгольмській декларації принципів (1989р.). Надалі це питання піднімалось на ХХ конгресі (Нью-Йорк), у ході якого було прийнято Декларацію про світову економіку. У документі наголошувалось на необхідності створення нової системи колективної відповідальності за такі негативні наслідки глобалізації, як фінансові кризи, незбалансований розвиток господарства, високий рівень безробіття, соціальна нерівність тощо. Сесія Ради Соцінтерну у Женеві наприкінці листопада 1998 р. підтвердила основні висновки даного форуму і прийняла декларацію „Регулювати глобалізацію і глобалізувати регулювання”. У ній глобальне регулювання розглядається як єдиний можливий шлях, спрямований на обмеження негативних і покращення позитивних аспектів глобалізації [1]. (Аналогічною щодо цього питання є позиція Міжнародного союзу соціаліс-

* Прикарпатський університет ім. В. Стефаника.

тичної молоді – неурядової міжнародної структури, яка об'єднує понад 60 національних молодіжних організацій багатьох країн світу. Так, він засуджує екстремістські дії антиглобалістів, але разом з тим поділяє занепокоєність світової громадськості з приводу негативних соціальних проявів глобалізаційних процесів). Та найбільш завершеного вигляду концепції організації стосовно цього питання набули у ході ХХІ конгресу (8-11 листопада 1999р.) у Парижі. Одним із центральних документів конгресу стала „Паризька декларація”, в основу якої лягли результати роботи Комісії з питань глобального прогресу, сформованої у 1996р. під керівництвом віце-президента СІ Ф. Гонсалеса. Не останню роль у цьому процесі відіграло і обговорення всередині ряду соціал-демократичних партій. Це підтверджують слова відомого російського політика М. Горбачова: “Питання про те, як зараз вписатися в новий глобальний світ, сьогодні займає основне місце у дискусіях партій, об'єднаних Соцінтерном”[2].

Підзаголовок декларації – “Виклики глобалізації” засвідчив, наскільки важливими вважає СІ проблеми, що постали перед людством у зв'язку з глобалізацією. Так, Соцінтерн констатує: “Наша взаємозалежність зростає разом з тим, як основні проблеми – такі, як фінансові кризи, міграційні потоки, небезпечний стан довкілля та збройні конфлікти – поступово охоплюють усю планету”[3, с.146]. За таких складних умов соціал-демократи висловились за те, щоб змусити глобалізацію слугувати прогресові людства, реформувати світову економічну і фінансову системи на принципах підзвітності, регульованості. Серед конкретних пропозицій були вимоги демократизації ООН і розширення складу Ради Безпеки, а також створення нового органу – Ради економічної безпеки при ООН. З огляду на це, соціал-демократів можна зарахувати до трансформаціоналістів, тобто тих, хто відносить глобалізацію до нового типу соціальної трансформації, вважаючи її незавершеною і здатною змінити свій характер як під впливом об'єктивних обставин, нелінійності сучасних процесів, так і в результаті політики, спрямованої на подолання її наслідків [4, с.48].

Наразі соціал-демократи говорять про процес “регіональної глобалізації” всередині Європи, під час якої європейські націона-

льні держави втрачають здатність використовувати певні традиційні інструменти економічної політики. Однак, особливо важкого удару глобалізація завдає по державах “третього світу”. Сі вважає, що сучасна політика західних монополій і пов’язаних із ними політичних та інтелектуальних кіл – це по-суті та ж сама колоніальна політика чи неокolonіалізм, який ставить за мету збагачення за рахунок експлуатації трудових і сировинних ресурсів цих країн [5, с. 45].

Загалом всі заходи, які пропонує здійснити організація, свідчать, що “для Соціалістичного Інтернаціоналу глобалізація є не просто розширенням торговельного обміну товарами та послугами, але явищем, яке підкреслює усю спільну історію людства і тому закликає до ще більшої солідарності у міжнародному масштабі, всередині держав та між громадянами” [3, с. 164]

Отже, у всіх програмних документах Соцінтерну глобалізація розцінюється як суперечливий процес, що має і позитивні, і негативні сторони, тому, на думку членів організації, необхідна консолідація сил міжнародної спільноти для надання цьому процесу керованого характеру.

Використана література

1. To regulate globalization and to globalize regulation // www.socialist-international/6Meetings/SIMETINGS/Council/Geneva-Nov98/SICounGene-va-e.html.
2. Горбачев М. Социал-демократия в глобальном мире // www.gorby.ru/news.asp
3. Соцінтерн в епоху глобалізації: Матеріали Нью-Йоркського (1996р.) та Паризького (1999 р.) конгресів. – К., 2000. – 236 с.
4. Федотова В. Третий путь // Свободная мысль – XXI. – 2002. – №2. – С. 47-61.
5. Шин А., Шин В. Социалистический Интернационал о влиянии глобализации мировой экономики на развивающиеся страны // Азия и Африка сегодня. – 2000. – №10. – С. 42-46.

*Белінська Я.**

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Одним з ключових пріоритетів української державної політики на 2002-2003 рр. визначено вступ до Світової організації торгівлі (СОТ), який, певною мірою, є етапним для України, оскільки набуття членства в СОТ є вагомим чинником включення України до глобалізаційних процесів і обов’язковою умовою приєднання до Європейського Союзу (ЄС). Членство у СОТ дасть можливість Україні отримати статус нації найбільшого сприяння та ввести відповідний торговельний режим, використовувати механізми СОТ у врегулюванні торговельних суперечок з іншими країнами світу, отримати доступ до світових ринків товарів та послуг на паритетних умовах. Реалізація цих переваг значною мірою залежить від здатності уряду України створити чітку програму реформ економіки та забезпечити дотримання її принципів, долаючи при цьому політичні протиріччя між прихованими корпоративними інтересами і протекціоністські перешкоди в країнах-торговельних партнерах.

З метою більш ефективного захисту національних товаровиробників необхідно розробити засади і механізми економічної політики, яка буде повною мірою враховувати як національні інтереси та реальні економічні можливості України, так і вимоги СОТ. Відповідно до головної стратегії має бути визначена серія спланованих кроків, кожен з яких повинен узгоджуватися з рештою і слугувати логічним продовженням руху країни у напрямку утвердження інноваційної соціально-орієнтованої моделі розвитку. В цьому контексті курс на входження України у світове господарство передбачає поступове і диференційоване по секторах відкриття українського ринку із дотриманням необхідних і допустимих світовою практикою заходів стимулювання та захисту національного

* Ст. наук. співробітник Інституту економіки НАН України, к. екон. н.

виробництва. Інтеграція України у світовий економічний простір все більше має набувати рис керованого державою процесу реструктуризації економіки з метою вдосконалення існуючих і створення нових порівняльних переваг паралельно з трансформацією торговельного режиму на засадах СОТ.

Досвід вступу до СОТ інших країн свідчить, що цей процес має бути поступовим та виваженим, хоча надмірне уповільнення процесу приєднання України до СОТ також може призвести до багатьох негативних наслідків, зокрема необхідності постійно пристосовуватися до появи нових правил СОТ¹⁴ та погіршення умов торгівлі з нашими традиційними партнерами (перш за все, країнами Східної Європи та Китаєм), які вже вступили до СОТ. Вступ України до СОТ має складатися з наступних дій: по-перше, узгодження з кожною країною-членом робочої групи з розгляду заявки України про вступ до СОТ (до якої входять країни, зацікавлені у складанні з Україною графіків надходжень), графіків зниження ставок мита за товарами, які є предметом тарифних запитів. Більшість запитів іноземних країн є нижчими від граничних рівнів тарифних ставок, встановлених Концепцією трансформації митного тарифу України на період 1996-2005 рр. На цей час у ході переговорів досягнуто згоди стосовно 80% зазначеної кількості товарних позицій. По-друге, завершення процедури вступу шляхом надання Робочій групі та Секретаріату СОТ чітких і ґрунтовних доказів гармонізації всієї торговельноорієнтованої сфери законодавства України до норм і правил угод системи СОТ, для чого, за оцінками експертів, необхідно ввести в дію близько 60 законодавчих актів¹⁵.

¹⁴ Четверта конференція Світової організації торгівлі, що відбулася 14 листопада 2001 року ухвалила декларацію, яка відкрила шлях до початку нового раунду багатосторонніх переговорів щодо вдосконалення правил світової торгівлі на користь їх лібералізації / Проблеми та перспективи інтеграції України у світовий економічний простір. Експертна група з питань імплементації УПС. – Тенденції української економіки. – Грудень 2001. – С.1-5, [integ.pdf](#); Бландіньєр Ж-П. Вступ до Сот до економічні реформи. –С.1-2, [wto4_ukr.pdf//www.ueplac.kiev.ua](#)

¹⁵ Україна у Світовій організації торгівлі: очікування та реальні перспективи: Зб.наук.ст. / За ред. Я.А.Жаліла. – К.: НІСД, 2002. – С. 41.

Між тим існує низка суттєвих проблем, які перешкоджають реалізації очікуваних позитивних наслідків від вступу до СОТ, а саме: невідповідність чинного законодавства нормам та принципам СОТ, обмеженість сучасного експортного потенціалу в Україні, несприятливий інвестиційний клімат, дорогі кредитні ресурси, і, як наслідок, низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг на ринках країн ЄС, невідповідність української продукції високим європейським стандартам і технічним регламентам (сертифікації, санітарним, фітосанітарним нормам, екологічним вимогам тощо), неспроможність України внаслідок нерозвиненості інституційної сфери та економіко-правового середовища повною мірою застосовувати передбачені системою СОТ захисні заходи, які використовуються високорозвиненими країнами, слабкість позицій України на черговому раунді переговорів СОТ, що пов'язано зі значною відмінністю її інтересів від інтересів основної маси країн, які виступають за модифікацію угод СОТ.

При цьому для чіткої роботи з наближення законодавства у сфері торговельно-економічних відносин бракує координації зусиль уряду і Парламенту: непередбачуваність і непослідовність при прийнятті нових законів, постанов уряду й інших нормативних документів створює ситуацію, коли нове законодавство часто не відповідає вимогам СОТ, тож нагальним питанням є внесення необхідних змін до ряду законів, норми яких порушують базові правила СОТ¹⁶. Відтак особливої ролі в процесі вступу України до СОТ набуває узгодженість дій парламенту та уряду країни.

Першочерговим заходом є також проведення економічних реформ із використанням субсидій для реструктуризації за прин-

¹⁶ Морґос П.. Угода про партнерство та співробітництво (УПС) між Україною та ЄС та інтеграція України до Європи все ще викликає запитання. – Тенденції української економіки. – С.1-8, [rga_questions_ukr.pdf//www.ueplac.kiev.ua](#); Пятницький В. Деякі аспекти формування стратегії вступу України до СОТ. Тези. – Науково-практична конференція “Перспективи та проблеми участі України у СОТ в контексті економічної безпеки” Київ, 15 лютого 2002 року. – Інститут міжнародних відносин КНУ ім Тараса Шевченка. – С.1-6, [weekly1.pdf//www.ueplac.kiev.ua](#)

ципом “порівняльної переваги”, як того вимагає вільна торгівля в рамках СОТ. Причому реструктуризація повинна бути частиною гармонійної загальної політики у сфері приватизації, що нерозривно пов’язано з розробкою корпоративного законодавства. Великого значення при цьому набуває соціальний аспект, оскільки без ретельно розробленого плану перепідготовки і навчання звільнених працівників, які можуть бути працевлаштовані у сфері, де створюється нова інфраструктура, на позитивні результати від реструктуризації не варто розраховувати.

Важливість дієвої структурної політики видається особливо актуальною з огляду на те, що, за оцінками фахівців, при вступі України до СОТ можна очікувати безпосереднього погіршення економічних умов для ряду галузей. За оцінками учасників науково-практичної конференції “Перспективи і проблеми участі України в СОТ в контексті економічної безпеки”, що відбулася в лютому 2002 року в Києві, серед таких галузей, зокрема, автомобілебудування, авіабудування, суднобудування, електронна промисловість, легка промисловість, шинна промисловість, виробництво окремих видів продовольчих товарів та споживчих товарів тривалого використання.¹⁷ Суттєвою загрозою, що супроводжуватиме прийняття вимог щодо зменшення підтримки сільського господарства, є втрата сільськогосподарського машинобудування. Адже вітчизняні виробники галузі не мають розвиненої системи збуту (через кредитування, лізинг тощо). Зі зниженням бар’єрів на шляху торгівлі послугами може погіршуватися конкурентне становище українських транспортних компаній, банків, страхових та інвестиційних компаній тощо, які за відсутності чіткої стратегії розвитку ринків послуг в Україні будуть нездатні на рівних боротися із зарубіжними постачальниками аналогічних видів послуг.

Щодо активізації зовнішньоторговельної діяльності і полегшення доступу українських експортерів на зовнішні ринки, то поліпшення структури експорту може бути досягнуто в результаті підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок цінових переваг, або за рахунок підвищення якості продукції. Можли-

¹⁷ Варналий З. Сильные конкуренты – это и угроза и шанс / День. – 2002. – 22 февраля.

вості зниження цін практично себе вичерпали, про що свідчать численні антидемпінгові розслідування, підвищення ж якості неможливе без розгортання активних інвестиційних та інноваційних процесів. Відтак, зважаючи на досить широкий набір важелів контролю за збутом та цінами, що мають лідери світових ринків продукції переробних галузей, можливості України займати на цих ринках певну частку є досить сумнівними. З іншого боку, більшість підприємств-експортерів і зараз у силу відносної дешевизни ресурсів спроможні витримувати значні перепади імпорتنних тарифів.

Прискорене зростання експортоорієнтованих виробництв та збільшення обсягів імпорту загрожують посиленням диференціації національних підприємств на успішних експортерів і тих, які зможуть включитися до світових технологічних ланцюжків, та “відсталіх” внутрішніх виробників. Результативне погіршення якості і доступності внутрішніх ресурсів, сировини, комплектуючих, виробничої інфраструктури призведе до того, що й успішні підприємства-експортери вичерпають свої резерви конкурентоспроможності на світових ринках.

Відтак пріоритетним питанням є розробка таких механізмів захисту внутрішнього ринку України, які не порушували б при цьому положень СОТ. Деякі з цих способів мають під собою законодавчу основу і тому є правовими за суттю. Інші нерозривно пов’язані з економікою та практикою підприємництва. На нашу думку, особливу увагу слід звернути на такі принципи поведінки країни в міжнародній торгівлі: по-перше, СОТ закликає відмовитись від протекціоністських заходів стосовно вітчизняного виробництва й усунути інші торгові бар’єри через багатосторонні торговельні угоди, по-друге, вимагає проведення передбачуваної торговельної політики, що означає суворе дотримання правил та обов’язків у відповідності з системою угод СОТ¹⁸. В цьому контексті гостро постає питання можливості порушення Україною основних правил і принципів міжнародної торгівлі, оскільки дуже

¹⁸ Офіційний сайт ВТО <http://www.wto.org>; Киреев А. Международная экономика. – М.: «Международные отношения». – 2000. – С.284-285; Пахомов Ю.М., Лук’яненко Д.Г. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі. – К.: “Україна”. – 1997. – С.266-271

часто у співпраці з партнерами робляться винятки із загальних правил і затверджуються різноманітні пільги.

Внаслідок прийняття угод СОТ може бути заблоковано низку механізмів підтримки національного виробництва, а саме Закон про подальший розвиток гірничо-металургійного комплексу, закони про підтримку суднобудування, автомобілебудування, літакобудування. Експерти висловлюють серйозне занепокоєння щодо долі Ашгабатської угоди про кооперацію в рамках СНД, згідно з якою забезпечується торгівля комплектуючими в рамках кооперації за нульовими ставками. З іншого боку, не можна не визнати, що незмінність та взаємоузгодженість правил і положень сприятимуть стабільності та прозорості економічного середовища для більш ефективної діяльності економічних суб'єктів.

Важливою перевагою від вступу до СОТ називають значну вигоду для українських споживачів внаслідок спрощення доступу на український ринок більш дешевих та якісних імпортованих товарів. Але скорочення відповідних національних виробництв зменшить зайнятість та доходи населення, тож і реальних можливостей скористатися поліпшенням товарної пропозиції для українських споживачів також поменшає. Ефект же впливу посилення конкуренції на якість та ціну вітчизняної продукції залежить від внутрішніх умов для цієї конструктивної конкуренції, які в Україні є поки що незадовільними. Так само, розширення можливості придбати імпортне обладнання, комплектуючі, сировину, технології та інші матеріали за нижчими цінами у ширшого кола постачальників та вищої якості не матиме сенсу без потреби в цих товарах, а протягом 2002 р. в Україні спостерігалось сповільнення як інвестиційного процесу, так і ділової активності.

В сучасному світі конкурентоспроможність економіки країни значною мірою визначається рівнем розвитку та здатністю до конкуренції окремих національних компаній. Тому ефективному проведенню переговорів щодо вступу до СОТ та практичній реалізації досягнутих домовленостей значною мірою буде сприяти конструктивне співробітництво, з одного боку, між Урядом та спілками національних виробників товарів і послуг, асоціаціями споживачів, неурядовими організаціями (НУО), а з іншого, – прове-

дення розширених консультацій з Європейською Комісією та європейськими виробниками. Тобто, необхідне поступове зміщення рівня проблем, що виникають у торгівлі між Україною і ЄС, із загальнодержавного на рівень діяльності фірм, що дозволить усунути такий суттєвий недолік як “елітарність” процесу приєднання, який здійснюється виключно у середовищі владних структур. При цьому як українські, так і європейські виробники традиційно скаржаться на недостатню прозорість правил, непропорційність вартості наданих послуг розмірам зборів, що стягуються за них, часті зміни у законодавчій та регуляторній базі, які, крім того, публікуються із запізненням.¹⁹ Тож особливу увагу треба приділити своєчасному поінформуванню зацікавлених сторін про проекти законодавчих актів та врахуванню їх зауважень, оскільки підприємці часто ставлять під сумнів вигоди, які вони можуть отримати від розширення багатосторонньої системи правил саме через погану поінформованість. Економічні агенти мають завчасно отримувати достатню інформацію для здійснення своєї діяльності згідно з новими правилами з метою уникнення порушень у міжнародній торгівлі, і Україна повинна забезпечити своєчасну публікацію проектів правил, стандартів, розмірів зборів і час на проведення процедур до введення їх в дію. Українські виробники мають вміння захищатися: вивчити і добре знати правила та механізми виявлення демпінгу і нелегітимних субсидій та процедур запровадження спеціальних захисних заходів проти недобросовісної торговельної практики іноземних постачальників. При цьому вони можуть спиратися на чинне антидемпінгове, законодавство України, основою для якого слугували положення ГАТТ/СОТ.

Не варто зволікати із впровадженням в Україні двосторонньої зони вільної торгівлі з мінімальною кількістю виключень, які не стосуються базових товарів. Досвід інших країн, де створені зони вільної торгівлі (Польща, Угорщина, Чеська Республіка, Естонія і Словенія), свідчить як про позитивні наслідки, так і специфічні зо-

¹⁹ Пятницькій В. Наближення українського законодавства в сфері торгівлі до норм ЄС в контексті правил і принципів СОТ.– С.1-9, wto1_ukr.pdf // www.ueplac.kiev.ua

бов'язання, обов'язкові для виконання²⁰. Загальною вимогою для всіх країн є відповідна політика уряду і конкретні дії, що стосуються лібералізації торгівлі та режиму прямих іноземних інвестицій, дерегуляції фінансових ринків і розвитку внутрішньої конкуренції, а також розвитку інфраструктури транспорту і зв'язку. Серед переваг створення зони вільної торгівлі можна відзначити, що вона створює економічне підґрунтя для торгівлі і лібералізації не порушуючи при цьому національний суверенітет. В рамках зони вільної торгівлі тарифи та квоти на імпорт країн-членів зони не діють. Таким чином, обсяги торгівлі істотно зростають, що стимулює більш інтенсивний економічний розвиток. Водночас зростають потенційні можливості інституційної системи, відповідність її європейським стандартам, здатність ефективно вирішувати економічні та торговельні питання, що дуже потрібно Україні на сучасному етапі. В рамках СНД можливо створити консультативний орган, завданнями якого будуть: гармонізація зовнішньоекономічної політики країн-учасниць співдружності; організація постійного обміну інформацією про стан економіки; створення системи забезпечення захисту прав власності та господарсько-правової дисципліни, проведення спільних інформаційних науково-технічних досліджень у відповідних сферах тощо.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що реалізація позитивних наслідків від вступу України до СОТ потребує застосування прийнятих у СОТ методів у поєднанні із внутрішньою економічною тактикою по захисту вітчизняних товаровиробників та заходами по підвищенню їх конкурентоспроможності. Оскільки непродумане впровадження типових схем та законів СОТ веде до недооцінки національної специфіки країни, її матеріальних та соціальних можливостей для введення світових стандартів. В умовах розбалансованої економіки уніфікація митних зборів, у відповідності з ринковими законами, створює гірші умови для відстаючих галузей та більш вигідні для розвинутих. Крім того, це відкриває внутрішній ринок, перш за все, для товарів, а не для інвестицій, що закріплює сировинну орієнтацію економіки та уповільнює економічне зростання.

²⁰ Моргос П. Знач. праця. – С. 6-7

Таким чином, необхідно створити багаторівневу систему захисту, яка включатиме не лише інструменти зовнішньоторговельної політики, але й заходи формування ефективної моделі ринкових трансформацій, створення сприятливого середовища для вітчизняного виробництва, зменшення ресурсної залежності національної економіки, стимулювання імпортозаміщення та експортного виробництва тощо. Слід чітко визначити галузеві і структурні пріоритети з метою розробки заходів для їх підтримки. Для інших галузей має бути розроблений та впроваджений механізм адаптації до функціонування в умовах посилення конкуренції.

При формуванні політики вступу України до СОТ необхідно чітко визначити оптимальний термін остаточного вступу України до СОТ з урахуванням потреби досягнення максимальних позитивних зрушень в економіці та нейтралізації негативних наслідків; детально вивчити потенційні вигоди та загрози від вступу України до СОТ; запровадити постійний моніторинг економічних та соціальних наслідків приєднання до вищезазначених угод; визначити межі поступок України у двосторонніх переговорах з урахуванням національних економічних пріоритетів та інтересів, безпеки держави та побудови інноваційної соціально-орієнтованої моделі економічного розвитку. Потрібно визначити реальні можливості використання в Україні захисних механізмів і заходів, дозволених системою СОТ, та напрями інституційних і економіко-правових змін, потрібних для ефективного їх застосування. Враховуючи досвід вступу до СОТ інших країн, треба визначити позицію України як члена цієї організації та створити систему інформаційного забезпечення процесу вступу України до СОТ, включаючи функціонування постійного інформаційного обміну та діалогу з підприємницькими і науковими колами, регулярного проведення експертної роботи тощо. Сучасна світова економіка – це складна і динамічна система, і недостатня активність України у процесі переговорів та недосконале знання механізмів, які складають основу світових торговельних відносин, призведе до перетворення її у сировинну периферію світової економіки.

Биконя С.*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ І ТЕОРІЇ ПЕРЕХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА

Трансформаційні процеси, зокрема у постсоціалістичних країнах, надзвичайно посилили роль теорії, яка б адекватно відображала складність перетворень, що відбуваються в суспільстві. У цьому насамперед прослідковується загальна взаємозалежність: відображуючи реальність, теорія полегшує пошук оптимальних варіантів розвитку на практиці, водночас така актуальність і спрямованість теоретичних пошуків значною мірою зумовлюється різницею положень традиційної економічної теорії і явищ, властивих економічним перетворенням у колишніх соціалістичних країнах. Тому виникла потреба у розробці особливої теорії трансформаційних процесів або навіть виділенні досліджень з перехідної економіки і перехідного суспільства у спеціальну галузь суспільствознавства.

Перехідна економіка – це поняття, яке фіксує, окреслює, позначає характерні риси, чинники і параметри переходу від однієї системи координації господарського життя суспільства до іншої, принципово відмінної від неї. Зміст перехідної економіки полягає не стільки у реформуванні економічної політики і методів господарювання, скільки у перетворенні системи соціально-економічних відносин. Якісним змінам підлягають усі складові економіки: спосіб алокації ресурсів і права власності, тип відтворювання і моделі мотивації економічної поведінки, цілі і чинники економічного розвитку, інституції і право [1, 49]. У процесі трансформації економічних систем постсоціалістичних країн об'єктивно існують три послідовні фундаментальні тенденції ринкових перетворень: 1) поступовий занепад та відмирання економіки радянського типу як найбільш характерної і амбіційної моделі центрально-керованого господарства; 2) генеза відносин сучасної посткласич-

* Доцент Інституту економічного прогнозування НАН України, к. екон. н.

ної ринкової економіки, заснованої на засадах приватно-корпоративної власності; 3) соціалізація зростання ролі суспільних цінностей та інституцій у визначенні економічної поведінки, гуманізація суспільно-економічного життя як фундаментальної передумови будь-яких сучасних трансформаційних процесів [1, 51].

Порівняльний аналіз економічних систем східноєвропейських країн свідчить про досить відчутні відмінності в економічному розвитку між ними. Об'єктивно склалося так, що у країнах з перехідною економікою виявились принаймні дві різні моделі розвитку, хоча деякі з цих країн (насамперед Росія і Україна) утворилися на базі однієї держави. Для центрально- та східно-європейських країн більш властиві авторитет і компетенція, воля і здатність до трансформацій. Тягар комуністичної спадщини тут відносно незначний, зовнішньополітичне та економічне середовище досить сприятливе, насамперед завдяки співробітництву з Заходом та його підтримці. Навпаки, в Росії та Україні посилювалися тенденції до створення “монополістичного й інтервенціоністського ринкового господарства з яскраво вираженими корпоративістськими рисами, слабкою динамікою економічного зростання, ефективності і структурних зрушень, незначною роллю у світовому господарстві, як і з орієнтацією суб'єктів господарювання на одержання ренти та паразитично-експлуататорською спрямованістю всього суспільства стосовно використання ресурсів України”[2, 13–15].

Перехід від економіки радянського типу до ринкової дуже часто розглядається в межах базової моделі неокласичної теорії зростання. В її основу покладена неокласична гіпотеза функціонування цінового механізму, водночас широко застосовує як аргументи агрегативні макроекономічні змінні й зорієнтована на аналіз довгострокових тенденцій розвитку. Вчені, які досліджували трансформацію суспільства з поглядів цієї теорії звертають увагу на знецінення основного капіталу, а з другого – певне розширення виробничих можливостей. Німецькі економісти Г. Брюкер і В. Шреттль припускають, що принаймні окремі країни з перехідною економікою потрапили в так звану “пастку зубожіння”, оскільки зумовлений сучасним виробництвом необхідний рівень споживання значно перевищував потужності і продуктивність народ-

ногосподарських комплексів.

Згідно з історичним підходом вважається, що проблему наздоганяючої модернізації економіки слід розглянути диференційовано, залежно від специфіки попереднього історичного досвіду. Як показали процеси модернізації XIX і XX ст. у Східній і Південно-Східній Європі, для успішної реалізації стратегії наздоганяючого економічного розвитку необхідні певні соціокультурні передумови. Так, проведення ринкових реформ передбачало передусім існування буржуазних середніх верств суспільства з їх специфічною системою цінностей та етичних норм. Такі передумови не виникли у “православно-візантійських суспільствах” колишньої царської імперії. Тому трансформація цих суспільств фактично звелася до “запровадження ранньокapіталістичних систем, адекватне визначення яких ще потрібно буде знайти”.

З кінця 90-х років XX ст. посилюється критичне ставлення не тільки до соціальних та економічних наслідків заходів трансформаційних змін, спрямованих на швидку стабілізацію і приватизацію, але й до їх теоретичного фундаменту – неокласики.

Альтернативну парадигму пропонує інституціональна економіка, зокрема дві її основні течії – неоінституціоналізм та еволюційна економіка. Вона виходить з того, що трансформація економічних систем означає насамперед встановлення нових правил гри, відповідно до яких спочатку змінюються лише “екстернальні інституції” (закони та ін.). Проте успіх економічних трансформацій значною мірою залежить від того, чи вдалося змінити “інтернальні” інституції (цінності, настанови, звичаї). Парадоксальний приклад Китаю, де високі темпи економічного зростання супроводжувались інституційними змінами, не дає підстави для висновку про загальну перевагу градуалістської стратегії трансформації економічних систем.

Неоінституціональна економіка, на відміну від монетаристсько-кейнсіанської школи, зосереджує увагу на внутрішніх відносинах у трансформаційних країнах, особливий наголос роблячи на групових інтересах і пов'язаних з ними загрозах самоблокування розвитку. Варто зазначити, що інституціональна економіка з її аналізом договірних відносин, суспільного контролю за їх здійснен-

ням дала змогу краще зрозуміти внутрішні проблеми управління економікою радянського типу і неможливість її реформування.

З позиції інституціонального детермінізму трансформація економічних систем тісно пов'язана зі зміною права та інституцій, якщо взагалі не тотожна йому. Саме інституції, встановлені в суспільстві “правила гри” полегшують економічні трансакції, зменшуючи потребу суб'єктів господарювання у відповідних знаннях, оскільки дають змогу автоматично поклатися на виявлені закономірності і традиції поведінки у повторюваних ситуаціях.

Розвинута інституційна структура суспільства сприяє зниженню трансакційних витрат порівняно з менш урегульованим станом соціально-економічних відносин. Оскільки трансакційні витрати за економічним змістом визначаються як виробничі, то інституції є основою визначення та прийняття економічних рішень. Застосовуючи у зв'язку з цим поняття “економічна система”, “економічний устрій”, “правила” та “інституції” означають однакові або близькі за своїм змістом сутності, а саме “відносно тривалі, підкріплені санкціями правила людської поведінки, на які можуть орієнтуватися дійові особи у повторюваних інтерактивних відносинах”. Ці правила дають змогу вибрати певні дії, виходячи з розрахованих й обґрунтованих рішень. Далі вони визначають стимули для заохочення певних дій або відмови від них. З цього погляду слід стримано оцінювати перспективи економічних трансформацій і перехід на траєкторію економічного зростання для країн, які зволікають з інституціональною перебудовою економіки і суспільства.

Використана література

1. Курс переходной экономики: Учебник для ВУЗов / Под ред. акад. Л.И. Абалкина. – М.: ЗАО Финстатинформ, 1997.
2. Bruker H., Schrettl W. Entsteht eine neue wirtschaftliche Kluft in Europa ? // Aus Politik und Zeitgeschichte. – 1997. – Bd. 44–45.

*Будз В. **

ТЕХНІКА ЯК ЧИННИК ГЛОБАЛЬНОГО МІЖЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО КОНФЛІКТУ

У цілому, аналізуючи історичний процес, можна спостерігати прогресивний поступ людства. Але, на наш погляд, такий прогресивний поступ відкривається перед нами тільки у певних визначених сферах. Перш за все у поступовому прогресі перебувають матеріальна та науково-технічна сфера діяльності кожного із суспільств.

Аналізуючи сучасні суспільства, ми постійно ведемо мову про “індустріальне суспільство”, “постіндустріальне”, “інформаційне”, “техногенне”. Власне, у самих категоріях, які використовуються у соціальній філософії при аналізі сучасних суспільних відносин, спостерігається присутність технічного елементу, техніки, яка є основою вище вказаних суспільних структур та організацій життєдіяльності.

Проблеми, з якими зустрічається сучасне людство, на наш погляд, породжені перш за все не культурними, національними, расовими, етнічними чи релігійними ідентифікаціями людства, а технічними засобами. Останні є передумовами глобальної соціальної взаємодії, а звідси - глобальних конфліктів.

Цивілізаційні конфлікти породжені не духовними чинниками, світоглядними орієнтаціями та цінностями, а технікою, яка локальні конфлікти може перетворити у глобальні.

Техніка, на наш погляд, дегуманізує суспільні відносини у глобальному масштабі. У глобальному міжнародному контексті перш за все нівелюються правові та моральні можливості взаємодій. Техніка і технічні можливості (економічна та військова потуга країн, яка ґрунтується на основі техніки) створюють сучасні силові міжнародні відносини. Техніка стає причиною кризи цінностей

* Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника, к. філос. н.

цивілізації, оскільки дегуманізує людські відносини. Відносини у межах окремого суспільства і між суспільствами стають дистанційними. Спілкування набуває анонімного характеру. Людина втрачає активний спосіб життя, а звідси - свої природні задатки.

Зіткнення цивілізацій можливе тільки завдяки технічному рівню розвитку людства, який усуває межі між цивілізаціями. Глобалізація приносить із собою поряд з побутовими зручностями глобальні конфлікти. Глобалізація, яка ґрунтується на науково-технічних засобах трансформує суспільні відносини в більш конфліктні.

Діалог цивілізацій також можливий завдяки технічним засобам, оскільки до XVI-XVII ст. такий діалог був фактично неможливий, одиничний, малоінтенсивний, вимагав багато фізичних зусиль і часу. Техніка долає простір та час, тому діалог цивілізацій можливий, але часто такий діалог силовий, бо техніка створює передумови для цього.

Демократичні цінності пропагуються Заходом на основі технічних можливостей. Технічно та технологічно слабші країни змушені приймати такі вартості, оскільки страх перед технікою та її смертельними можливостями сильніший від власних переконань. Якщо уявити собі ситуацію, коли б ідеї Заходу та його цінності не були підкріплені технічними та технологічними можливостями, то навряд чи західно-європейський світогляд був би сильнішим та переконливішим, ніж світогляд і цінності інших культур.

Сучасна економіка, політика, право, мораль безпосередньо пов'язані з технічними й технологічними можливостями. Політичні, економічні, правові та моральні проблеми міжнародних відносин безпосередньо залежать від техніки, яка дозволяє посилити у людині чи у цілому народі негативні почуття: страх, ненависть, гнів.

Зіткнення цивілізацій – це наслідок технічного прогресу Заходу, і тому такий конфлікт є фактично одноосібний та односторонній. Ініціатором цього конфлікту виступає Захід, агресивність якого ґрунтується на технічній і технологічній перевазі перед Сходом. Якщо уявити ситуацію, коли б якась із країн Східної цивілізації заволоділа найновішим видом зброї масового знищення, тоді

Заходу довелося б навпаки, рахуватися із цінностями цієї країни і західна демократія зазнала б краху. Тому ми бачимо у реальних політичних діях провідних країн Заходу відблиски страху, який змушує їх не допустити заволодіння іншими країнами зброєю масового знищення.

Проблема конфлікту між цивілізаціями у такому контексті має чисто технологічний характер, але аж ніяк не культурний чи релігійний, власне духовний. Дух не може бути причиною конфлікту, бо вже сама категорія духовності передбачає високий ступінь моральної досконалості.

Причиною конфліктів є негативні психічні почуття людини, егоїзм, який посилюється через техніку. Тому конфлікт цивілізацій – це конфлікт негативних, антигуманних прагнень людини. Враховуючи сучасні інформаційні технології і науково-технічний прогрес, можна прогнозувати, що конфлікт цивілізацій є неминучим. Але в сучасному світі не існує конфлікту цивілізаційних ідей та ідеологій, переконань і цінностей, а існує конфлікт технічних можливостей цивілізацій і почуттів людини, які мають егоїстичну природу. Тому для усунення конфлікту потрібна моральна чистота та досконалість, які є основою духовності. Власне духовні цінності є загальнозначущими та зрозумілими, тому є універсальними і не можуть бути причиною конфлікту. Проте, універсальним є також егоїзм, який, власне, і є основною причиною будь-якого конфлікту: локального, глобального, цивілізаційного.

*Вознюк О.**

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ШЛЯХ ДО КАТАСТРОФИ ЧИ ПРОГРЕС?

Минуле сторіччя позначилось такою кількістю раніше небачених катастроф, від воєнних до політичних й економічних, що повсюди стало панувати розчарування в ідеях прогресу. Дві світових війни, диктаторські режими, різноманіття екологічних катастроф – це початок величезного переліку “надбань” ХХ сторіччя.

Песимістичні погляди на сучасний розвиток превалюють не тільки у відсталих, але й у процвітаючих країнах. Засоби масової інформації зазвичай оцінюють міжнародні події в термінах “теорії катастроф”. За словами американського соціолога Р. Хольтона: “На зміну оптимістичним поглядам на соціальні зміни та історичну еволюцію прийшли нескінченні розмови про кризу та її нормалізацію”. Чи можна стверджувати, що ідея прогресу, яка пронизувала діалог цивілізацій упродовж трьох тисячоліть, втратила свою актуальність? Розглядаючи діалог цивілізацій у термінах “теорії катастроф”, ми ризикуємо з самого початку попасти в пастку “прогнозів, що здійснюються самі”: очікування кризи здатне детермінувати її появу. Віра у прогресуючий розвиток – стабілізуюча основа політичного і соціокультурного процесу в сучасному суспільстві, без якого позитивний діалог неможливий.

Стверджується, що ідея прогресу, яка була секуляризована, дійшла до нас з біблейських мотивів. Ще представники давньогрецької філософії Аристотель і Платон стверджували про удосконалення політичної організації, яка розвивається від первісної общини до грецького полісу. Філософ доби середньовіччя Р. Бекон стверджував, що наукові знання накопичуються та збагачуються з часом, тому кожне наступне покоління здатне бачити в науці далі і краще, ніж минулі покоління. У добу Нового часу рушійні сили прогресу стали шукати у природничій сфері. Поширилась думка, що прогрес у суспільстві, як і в природі, підкоряється єдиному

* Національна академія управління, студент.

принципу еволюції – неперервній зростаючій складності внутрішньої організації і функціонування. У новітню добу центральну роль у прогресивному розвитку стали відводити людині. Німецький соціолог М. Вебер виділяв загальну тенденцію раціоналізації в управлінні суспільними процесами, а французький соціолог Е. Дюркгейм – тенденцію інтеграції суспільства бачив в “органічній солідарності”, яка базується на взаємовигідному та взаємодоповнюючому внеску всіх членів соціуму. Класики соціально-політичної думки обстоювали ідею поступового звільнення людини від незнання та страху на шляху до більш високих рівнів цивілізації. Після другої світової війни критика основних постулатів теорії прогресу посилилась. Стало очевидно, що прогрес в одній галузі нерідко викликає несприятливі побічні ефекти в іншій. Учені підраховали, якщо рівень споживання в різних країнах наблизиться до західних стандартів, то планета вибухне від екологічного перевантаження. Також у ХХ ст. був нанесений потужний удар по утопічному мисленню, що відображало ідеалізовані уявлення про краще суспільство. Крах світової системи соціалізму став останньою спробою реалізувати утопічне бачення світу.

Сучасні інтелектуальні пошуки мають два напрямки: з одного боку, розчарування, зневіра в науково-технічній раціональності призвело до поширення містицизму та ірраціоналізму, а з іншого, почались активні пошуки альтернативних ідей прогресу. Постмодерністи Р. Нісбет, М. Арчер, У. Баклі та ін. трактують прогрес як можливий шанс на покращення, який з певною ймовірністю може настати, але й може пройти непоміченим. При всьому різноманітті підходів відомих західних соціологів усі вони спираються на принцип “конструктивізму”. Сутність цього підходу полягає в тому, щоб у нормальній повсякденній діяльності людини знайти рушійні сили прогресивного розвитку. Як говорить один з “конструктивістів” К. Леш: “покращення можуть відбутися лише завдяки людським зусиллям, у протилежному випадку загадка є просто невіршальною”.

Однією з найбільш радикальних постмодерністських концепцій стала “теорія світової системи” І. Уоллтерстайна, який не просто переосмислив, а виділив дві причини, через які необхідно від-

мовитись від традиційного поняття “прогрес”. Насамперед прогрес передбачає постійну спрямованість змін, тоді коли історія свідчить, що соціально-політичні процеси часто повертають назад, уповільнюються, призупиняються і деколи зупиняються зовсім. Уоллтерстайн наголошує, що аналіз світової системи повинен позбавити концепцію прогресу від переконання “начебто він має вигляд спрямованої траскторії” і орієнтує на інтерпретацію його як аналітичної змінної. Він також вважає, що провідна роль в історичній динаміці належить наднаціональним, глобальним факторам. Джерелами змін є різноманітні контакти між соціальними утвореннями – конкуренція, зіткнення та конфлікти; при цьому відкидається можливість аналізувати процес глобального розвитку так, начебто національні держави і навіть цивілізації представляють собою автономні, внутрішні еволюційні структури. Іншим шляхом йдуть прихильники теорії дії У. Баклі та М. Арчер. В теорії висвітлюється те, що унікальною рисою соціальних систем, на відміну від механічних, органічних та ін., є їх здатність підлягати радикальній реконструкції, чим вони і зобов’язані людині. Джерелом прогресу є необмежені можливості людини до нарощування знань, удосконалення майстерності, технологій, стратегій, здійсненню інновацій. А. Етціоні висунув теорію активного суспільства. Суспільство, за Етціоні, здатне до прогресивного розвитку в тому випадку, коли виконуються відповідні умови: існують багаті і гнучкі соціальні структури; сформувались і високо цінуються культурні традиції; склався оптимістичний погляд на майбутнє, діють творчі, незалежні діячі, які адекватно усвідомлюють реальність. Слід зазначити, що зараз цю теорію відносять до соціальних утопій нового типу. Стверджується, що Етціоні веде мову про ідеальний тип “активного суспільства”, яке генерує прогресивно орієнтовану діяльність. Альтернативні теорії прогресу, що виникли в руслі теорії діяльності високо абстрактні і трактують прогресивний розвиток на високо теоретичному рівні. Вони не відповідають на головне питання: чому людина – “вільна для” і “вільна від” – інколи вибирає прогресивний розвиток і прагне до активного суспільства, а досить часто діє навпаки – орієнтується на руйнацію та декаданс, що приводить до регресу або стагнації.

Отже, що попереду – прогресуюче суспільство чи глобальна криза? Як зазначає Уолтерстайн, прогрес в одному явищі може призводити до занепаду іншого явища. Але важливим фактором є можливість людини до вивчення більшості явищ. Створюючи руйнівні сили суспільного розвитку, не виключено, що, приклавши інтелектуальні зусилля в іншому напрямку, людина зможе боротися з рушійними, але водночас і руйнівними силами глобалізації.

*Грушківська Л. **

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ

Тіньова економіка — це неконтрольований суспільством рух грошових коштів і товарно-матеріальних цінностей і послуг, тобто приховані від органів державного управління об'єкти соціально-економічних відносин (отже, і самі ці відносини) між окремими громадянами і соціальними групами. Ці відносини включають усі невраховані, нерегламентовані види економічної діяльності. До структури тіньової економіки входять: кримінальна економіка, фіктивна економіка, неформальна економіка, нелегалізована економіка.

В Україні тіньова економіка і тіньовий фінансовий оборот існували ще з часів Радянського Союзу. У цій сфері діяли фарцовщики, цеховики, спекулянти, сутенери в індустрії проституції, різні махіатори та ін. Загальнонародною системою вторинного перерозподілу новоствореного продукту, яка охоплювала приблизно 15% ВВП, було злочинство.

Характерним є те, що всі ці тіньові процеси відбувались у межах однієї країни. Нині ж, в епоху глобалізації економічних систем, тіньова економіка немає меж і кордонів і розгорнулася у глобальних масштабах.

На даний момент у тіні зосереджено близько 60% українсь-

* Київський національний економічний університет, студентка.

кої економіки. Світовий досвід свідчить про те, що коли тіньова сфера охоплює 10% економіки, - це «норма», але 60% - це вже загроза безпеці держави та її існуванню. Звичайно, на фоні масштабів тіньового обороту у світі (\$3 трлн.) та в США (\$1 трлн.) Україна тягне лише на 0,1 відсотка.

Тіньова діяльність, як виробнича, так і кримінальна, пов'язана для її учасників із значною проблемою - легалізацією коштів, отриманих злочинним шляхом або прихованих від оподаткування. Викриття економічних агентів, що зайняті в тіньовій діяльності, та підірив фінансових основ ведення такого бізнесу можливе за несприятливих умов для легалізації.

За даними МВФ, через міжнародні фінансові системи відмивається велика кількість незаконно отриманих грошей – від \$500 млрд. до \$1,5 трлн. щорічно, що становить 1,5-5% валового світового продукту.

Головними об'єктами боротьби з відмиванням грошей залишаються потужні банки, що знаходяться у фінансових центрах та банки в так званих офшорних зонах. У світі функціонує близько 4 тис. офшорних банків, які отримали ліцензії на здійснення банківської діяльності у 60 офшорних регіонах. Майже 44% з них знаходяться на Карибських островах і в Латинській Америці, 28%-в Європі, 18% - в Азії і 10% - на Близькому Сході і в Африці. На рахунках цих банків зосереджено приблизно \$5 трлн. активів.

Але є й інші показники для оцінки обсягів тіньової сфери - не вартість ВВП, а кількість людей, зайнятих у цьому секторі. Тоді на Україну припадатиме вже не 0,1% світової "тіні", а в 10 разів більше. А це є свідченням недосконалості, неконкурентоспроможності нашої державної системи та державного менеджменту, що призваний мінімізувати тіньові обороти. Досить розповсюдженою в Україні є думка, що тіньова економіка вічна, бо вічна мафія і ніхто її не знищить. І тут не допоможе підвищення витрат на утримання каральних органів, бо в Україні нині вже працюють у силовій системі мільйони людей, однак це не дає позитивних результатів. Потрібно збільшувати не масштаби боротьби з прихованим підприємництвом, а її ефективність.

Тіньова економіка є злочинною, бо вона завдає шкоди суспі-

льству. В Україні сьогодні поза офіційним оборотом "гуляє" близько \$30 млрд., готівки, і це вже велика проблема, яку потрібно якнайшвидше вирішувати. Питання відмивання та легалізації капіталу не можна обговорювати і розв'язувати інтравертно, тобто в нашому внутрішньому колі. Минув той час, коли залізна завіса закривала нам світ. Сьогодні Україна перетворилася в частину глобального ринку, в тому числі фінансового. Для того щоб навести порядок і поставити розвиток на природну основу, мені здається, потрібно шукати глобальні прив'язки і відповідні рішення стратегічного, довгострокового плану. Але, на жаль, національної стратегії розвитку Україна не має, що є дуже дивним, особливо в сучасних умовах загальноцивілізаційної кризи.

Конкретно і специфічно вона проявляється в тому, що на зміну індустріалізму, замість очікуваного інформаційного суспільства, насувається силова глобалізація, що несе з собою страшну загрозу для людства. Цей силовий глобалізм, відверто кажучи, нехтує демократичний капіталізм, а також соціалізм та комунізм.

ООН вже 15 років розробляє стратегію і концепцію сталого розвитку, що передбачає перехід до його гуманної соціалізації. А нам нав'язують нову систему світобудови у формі глобального корпоративізму. Сьогодні глобальні корпорації фактично формують нову тоталітарну систему, призначенням якої має стати утвердження їх абсолютної влади над світом. Насамперед вона проявляється в тому, що глобальні корпорації ухиляються від сплати національного податку, чим підривають суверенні нації-держави, навіть великі. Наприклад, величезна глобальна світова корпорація Даймлер-Крайслер відмовилася платити будь-які податки і Німеччині, і США. Це означає, що навіть над найбільшими країнами, які називають себе представниками «золотого мільярду», над країнами-глобалізаторами нависла смертельна загроза глобалізму. І США, з їх небаченими, колосальними нагромадженнями та національними багатствами, і Німеччина, яка завдяки найвищій конкурентоспроможності стала провідним експортером світу, і Японія, яка попри наявність найсучасніших технологій, не має жодного внутрішнього механізму безпеки розвитку, сьогодні опинилися в жахливому стані.

Новий глобалізм, де владарюють транснаціональні корпорації, веде до непривабливої перспективи - повної тінізації світової економіки. Якщо глобальний корпоративізм вирве всю економічну владу у держав (навіть великих, не кажучи вже про такі малі й бідні, як Україна), то їх національна економіка перейде в так звану "відносну тінь". Оскільки уряди, незважаючи на численні спроби застосувати різні механізми регулювання - тоталітарні, адміністративні чи ринкові - безсилі перед міццю нового глобалізму. Відтак людство опинилося на перехресті проблем, які наразі мусить вирішувати: як гарантувати безпечний розвиток національних економік, як досягати соціалізації розвитку, як забезпечити свободу народного підприємництва в кожній країні, як позбутися злочиної тінізації економіки та ін. Сьогодні відбувається пошук сил, спрможних розв'язати ці проблеми.

*Задорожний А.**

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

На наших очах у світовій економіці відбуваються ґрунтовні зміни. Людство послідовно відходить від моделі світу, в якій національна економіка окремих країн була досить ізольованою від решти світу бар'єрами, що стояли на перешкоді міжнародній торгівлі та зовнішнім інвестиціям, відстанями, часовими поясами, мовними бар'єрами, а також особливостями національних законодавства, культури й бізнесу. Людство рухається до такої моделі світу, де економіки окремих країн функціонують у рамках єдиної, взаємозалежної економічної системи. Цей процес називається глобалізація.

Швидке формування глобальної економіки сприяє виникненню низки можливостей для бізнесу, як великого, так і малого. Воно дає змогу підприємствам збільшити обсяги своїх надходжень, скоротити витрати й підвищити прибутки.

* Київський національний лінгвістичний університет, студент.

Хоч формування глобальної економіки дає новим підприємцям та вже діючим підприємствам цілого світу великі можливості, воно призводить також до виникнення певних проблем, навіть небезпек, з якими бізнесовим менеджерам раніше не доводилось стикатись. Наприклад, сучасним менеджерам у робочому порядку доводиться ухвалювати рішення щодо вибору найкращої стратегії проникнення на ринки інших країн: чи експортувати продукцію на ці ринки зі своєї країни? Чи інвестувати кошти у виробничі потужності в країнах, на ринки яких планується проникнути, і продавати продукцію, вироблену “на місці”, чи зосередити виробництво на території якоїсь третьої країни, де виробничі витрати будуть мінімальними, а згодом організувати експорт продукції до інших країн, а, можливо, навіть експортувати її на батьківщину? Менеджерам доводиться вирішувати, як організувати пропозицію своєї продукції, яку маркетингову політику і практику роботи з людськими ресурсами обрати й за допомогою якої бізнесової стратегії долати національні особливості в культурі, мові, законодавстві та практиці бізнесу. Менеджерам також доводиться вирішувати, як протистояти загрозі з боку іноземних конкурентів, що прагнуть проникнути на вітчизняний ринок.

Процес глобалізації, тобто зміщення у напрямку більш інтегрованої та взаємозалежної світової економіки має дві основні складові: глобалізація ринків і глобалізація виробництва.

Глобалізацією ринків називається процес об'єднання історично відокремлених і відмінних між собою національних ринків в один великий ринковий простір. На сьогоднішній день більшість глобальних ринків не є ринками споживчих товарів – у цій сфері національні смаки та уподобання часто виявляються настільки різними, що гальмують процес глобалізації. В основному глобальними є ринки товарів промислового призначення і товарів для задоволення універсальних потреб в усьому світі. До цієї групи належать ринки алюмінію, нафти, пшениці, ринки товарів промислового призначення, таких, як мікропроцесори, мікросхеми комп'ютерної пам'яті (DRAM), реактивні літаки комерційного призначення, ринки фінансових активів.

Глобалізацією виробництва називається тенденція до вироб-

ництва товарів або надання послуг у будь-якій точці планети, де існують сприятливі відмінності у кількісних або якісних факторах виробництва (таких, як робоча сила, енергія, земля та капітал). Діючи в такий спосіб, компанії сподіваються скоротити свої загальні витрати і покращити якість чи функціональність продукції, яку вони пропонують на ринку, а отже одержати переваги в конкурентній боротьбі.

В основі тенденції до глобалізації лежать два макроекономічних чинники. Перший з них – це усунення бар'єрів, що заважають вільному переміщенню товарів, послуг та капіталу, яке спостерігається після другої світової війни. Другий чинник – це технологічні зміни, особливо драматичний розвиток у сфері комунікацій та опрацювання інформації, а також транспорту, що спостерігається останніми роками.

Упродовж двох останніх десятиліть на наших очах відбувається глобалізація ринків та виробництва. Глобалізація ринків означає, що національні внутрішні ринки зливаються в один великий ринковий простір. Проте не варто переоцінювати значення й наслідки цього процесу.

Упродовж останніх тридцяти років характер міжнародних підприємств зазнав драматичних змін. У 1969-ті роки США домінували у світі, на фірми Сполучених Штатів припадала більшість прямих іноземних інвестицій світової економіки. Але вже до середини 1990-х років частка США у світовому виробництві зменшилася наполовину, а частка країн Західної Європи та Південно-Східної Азії істотно зросла.

Вигоди й витрати виникнення глобальної економіки є причиною бурхливих дискусій у бізнесових, економічних і політичних колах. Головна тема цих дискусій – вплив глобалізації на рівень заробітної платні, докільля, умови праці та національний суверенітет.

*Иларионов Е. **

ГЛОБАЛЬНОЕ СОЗНАНИЕ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ

Глобальное сознание – это осознание того, что планета Земля – наш общий дом. Развитие цивилизации поставило все человечество в целом и каждого в отдельную зависимость друг от друга. Оно – есть императив отношений современного общества – как на межгосударственном, межгрупповом, так и на межиндивидуальном уровнях. Однако глобальное сознание не предполагает от кого-то одностороннего самоотречения. Общая зависимость отнюдь не значит, что все человечество слилось в единую, неразличимую внутри себя массу. Общая зависимость – это отношения самостоятельных, уважающих себя и других стран и народов, заботящихся о своих интересах, но умеющих считаться с интересами других. Глобальное сознание в одном из своих важнейших аспектов есть осознание благополучия и процветания собственной страны. Никто не позаботится о стране лучше, чем ее граждане. Глобальные интересы могут заставить мировое сообщество принять меры лишь к локализации кризиса, глобальность современных процессов подтверждает актуальность национально-государственных интересов как универсальной ценности. Кризис государственности какой-либо страны осложняет мировую политическую ситуацию в целом. Экологический и ресурсный кризисы ставят под угрозу экологическое равновесие цивилизации в целом и осложняют проблему ресурсов во всем мире. Учитывая возможные глобальные последствия кризиса в одном месте планеты, следует научиться считаться с интересами других стран и народов, не поступаясь собственными.

Глобальное сознание означает "всего лишь" понимание того, что Земля есть общий дом людей, притом, что люди различны в своих стремлениях и надеждах. Современный человек способен осознать минимум разумных требований перед лицом глобальной угрозы. Однако люди могут противостоять опасности глобальных

катастроф сегодня лишь сообща, координируя свои усилия.

Для глобального сознания вполне справедливы слова Х. Ортеги-и-Гассета, который сказал, что не только не важно, но и не нужно, чтобы отдельные части социального целого совпадали в своих стремлениях и идеях. Важно и нужно, чтобы каждая группа не забывала об остальных и в определенной мере разделяла их жизнь.

Острота глобальных противоречий подвела человечество к выводу о том, что конфликты и войны плохи не только сами по себе, но ставят под угрозу само существование планеты. Поэтому мировая политика сегодня направлена на поиск позитивного разрешения глобальных проблем человечества. Определен круг стратегических целей, идет поиск различных способов их достижения. Большая роль в этом принадлежит ООН и ее специализированным организациям (ЮНЭСКО, ЮНЭП, ВООЗ). Существенная роль в создании нового мирового экономического порядка, в изменении Международной валютной системы, стабилизации населения Земли принадлежит международному банку реконструкции и развития (МБРР) и Программе поддержки нового экономического порядка (НСЭП). Особенная роль в развитии международного сотрудничества в сфере мирного использования атомной энергии, глобального мониторинга и моделирования принадлежит Международному агентству атомной энергетики (МАГАТЭ). Принятие многих других документов Генеральной Ассамблеи ООН свидетельствует о формировании эффективного механизма решения глобальных проблем, что дало начало качественно новому этапу сотрудничества стран и народов в этом направлении.

Глобальное сознание – не миф, не иллюзия, а реальность, которую необходимо подкрепить своими совместными действиями.

* Киевский национальный торгово-экономический университет.

*Ковалевський В.**

ТРИ ВИМІРИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ПОСТАНОВКА ПИТАННЯ

Теорія інформаційного суспільства сьогодні виступає однією з альтернатив поступу людства як глобальної спільноти у майбутнє, що однаково справедливе для всіх локальних суспільств, націй, держав і людей. Як стратегічна мета ця ідея сьогодні украй необхідна людству, виходячи з кризи, у якій воно опинилося, але об'єктивно виникають проблеми тактичного характеру, постають нові питання, що потребують негайного вирішення.

Разом із загальновідомими суперечностями (цифровий розрив, монополізація інформаційних ресурсів та ін.) хотілося відмітити ще один досить важливий аспект. Він стосується трьох рівнів розуміння, трьох вимірів інформаційної демократії як політичної складової глобального інформаційного суспільства. Йдеться про проблему узгодження відповідних тезаурусів трьох домінуючих суб'єктів інформаційної демократії: людини, науки, держави. Всі ці суб'єкти мають власні певні ментальні моделі (в термінології Норта), на основі яких вони сприймають оточуюче та будують свої дії; вони ж створюють умови для збагнення політичних дискурсів (Ільїн М.), тобто виступають підґрунтям політичної участі, що є необхідною умовою демократичного процесу.

Наука в інформаційному суспільстві посідає домінуюче місце, що відмічалось ще на початку зародження відповідної теорії всіма її засновниками (Белл, Турен, Гелбрейт, Тоффлер та ін.). Саме вона бере участь у формуванні первинних тезаурусів, по-перше, у категоріальному смислі – формуючи відповідні концепції, даючи теоретичні пояснення й обґрунтування цивілізаційного розвитку. По-друге, наука, виходячи зі своєї головної функції, пропонує нові понятійні й смислові конструкції окремим громадянам, пояснюю-

*Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, аспірант.

чи те, що відбувається й роблячи відповідні прогнози. І, по-третє, наука в інформаційному суспільстві розробляє ефективні стратегії й оптимальні тактики побудови суспільства нового типу для державних інститутів, корегує ці моделі, якщо це потрібно у процесі переходу до інформаційної цивілізації. Виходячи з цього, наука об'єктивно має найрозвинутіший тезаурус, а її представники виступають тим інтелектуальним авангардом нового суспільства, який втілює своє знання на всіх інших рівнях.

Наступний вимір – держава. Тут ситуація набагато складніша, що виявляється в тому, що категорія держава представлена трьома рівнями – персональним (політику таки творять люди), інституціональним (політична структура) і комунікаційним (структурні й позаструктурні зв'язки). Кожен з цих рівнів має свої тезауруси, а комунікаційний – ще й дуже важко контролювати, особливо у перехідних суспільствах, де він здебільшого має тіньовий характер. З іншого боку, держава діє цілком прогнозовано щодо актуалізації питань інформаційного суспільства (за відомою схемою – виклик-відповідь), але навряд чи це узгоджує тезауруси науки і держави, оскільки це кероване здебільшого кон'юнктурними обставинами, що виявляється у “війні” політичних дискурсів та зрушеннях відповідних смислів.

Нарешті, останній, але не за значенням, вимір інформаційного суспільства – світ окремої людини. Цей рівень найскладніший, оскільки найбільш варіативний і непередбачуваний. У процесі формування ментальної моделі індивіда бере участь велика кількість інститутів, а також на певному етапі він сам. Наука, виходячи зі своєї ролі у інформаційному суспільстві, повинна спочатку пояснити сучасні процеси, з одного боку, і саму нову теорію розвитку, з іншого, в термінах старих понятійних апаратів, тобто нові реалії через відповідні знаки і символи, але зі старими смислами. Далі вона бере участь у формуванні нових категоріальних смислів і понять в ментальних моделях окремих людей чи їх спільнот, тобто вже оперує новими поняттями, що має на увазі певну відповідність і співвіднесеність тезаурусів людини і науки. Спираючись на досягнення науки, але теж спочатку через старі організаційні структури та інститути, держава бере на себе відповідальність за формування

громадянського тезаурусу – через інститути підтримки сім'ї, освіти, соціальної допомоги. Окрім того, демократична держава зацікавлена у формуванні такої ментальної моделі, яка б відповідала вимогам державного керування, тобто йдеться вже не стільки про суто інформаційну культуру, яка сьогодні вже виступає чи не найголовнішою як “рівень практичного досягнення розвинутості інформаційних взаємодій” (Вінарік Л.С. та ін.), а скільки загалом про громадянську культуру, що є підґрунтям функціонування й розвитку демократії.

Цей інтерактивний трикутник таким чином виступає найслабшим місцем процесу переходу до інформаційної цивілізації. Принцип тезаурусу є одним з головних принципів інформаційної взаємодії (Вінер, Шеннон), його порушення призводить до непорозуміння, конфліктів, соціально-політичних катастроф тощо. Це дуже добре помітно у країнах, що розвиваються, у тих країнах, що стали на шлях розвитку демократичного суспільства. Історія та сучасність дають нам приклади того, що відбувається, коли не співпадають тезауруси науки, держави, індивіда. Коли громадяни не розуміють політику своєї держави, її легітимність зводиться до нуля і тоді постає питання – а навіщо потрібно така держава. З іншого боку, втрачаючи реальну владу, держава вдається до насилля (Фуко, Парсонс, Арндт), за яким уже не варто говорити про демократію. Коли ж трапляється невідповідність людини і науки, то з одного боку, люди втрачають віру у науку, її силу чи можливість, а з іншого, сама наука екстремально автономізується, відриваючись від реальних потреб, запитів та вимог індивідів. І нарешті, у разі непорозуміння науки і держави, виникає феномен крайнього офіціозу з декларативними зобов'язаннями та примітивізація політики, а також загальний занепад науки та її представників.

Універсальної відповіді на вирішення поставленого питання звичайно ж сьогодні бути не може – ані силовий авторитет держави, ані єдино вірний науковий підхід не дадуть змоги відповісти на це питання однозначно. Головне, щоб ця проблема не залишилася непомітною, і вона поступово буде вирішена. Звичайно, що одразу ж можна дати кілька відповідей на рівні рішення якихось локальних завдань чи проблем, але їхня ефективність буде тільки тоді

незаперечною, коли всі вони будуть об'єднані у цілісну, струнку систему, де будуть гармонійно взаємодіяти, а відповідно й розуміти та підтримувати один одного людина, наука і держава, що мають посісти свої, належні їм, місця в майбутній інформаційній цивілізації.

*Корнева Д.**

ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ: ПОСТИНДУСТРИАЛЬНОЕ И ПОСТЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО

Особенность постиндустриального общества заключается в том, что оно не может быть неравномерным. Неравномерность социально-экономического мирового пространства представляет серьезную угрозу для его постиндустриального развития. Развитие постиндустриального общества в одних странах невозможно без поддержки этих тенденций в других странах. Парадоксально, но *глобализация* мирового экономического пространства в условиях *неравномерности* общественного развития создает объективные препятствия для постиндустриальной трансформации в постсоциалистических странах. При этом нельзя не заметить, что более развитые страны до поры до времени могут и не вникать во все тонкости того, что же в самом деле происходит в менее развитых государствах. Между тем важнейшей проблемой нашего времени становится формирование относительно стабильного мирового порядка, способного сдерживать деструктивное влияние выявившихся в последние годы тенденций. При этом надо иметь в виду, что если процесс поступательного развития постиндустриального общества был достаточно медленным и постепенным, то деградация может носить обвальный характер и развиваться стремительно с непредвиденными последствиями. В этом смысле постиндустриальный тип общества самый неустойчивый, поскольку, чем сложнее сис-

* Національна академія управління, студентка.

тема, тем труднее остановить процесс ее деградации, если он уже начался. Поэтому важнейшей задачей современности есть поиск принципов и механизмов взаимодействия всех стран, направленных на усвоение тех постэкономических порядков, которые существуют сегодня в западных странах.

Таким образом, постэкономическая эпоха, субъектами которой сегодня реально являются лишь определенные категории нематериалистически мотивированных граждан развитых стран, формируется не как период всеобщего мира и благоденствия, а как наиболее насыщенный противоречиями этап социального прогресса. Возможность занятия Украиной достойного места в рядах постиндустриальных держав кажется нам иллюзорной, повторяя фразу о том, что Украина находится в стадии „переходного периода”. Вот только понимание того, куда же мы „переходим” бывает самым различным. Реформаторы украинской экономики обычно говорят о переходе к рынку, а идеальным состоянием нашей экономики, к которому следовало бы стремиться, считают то, которое существует в развитых странах Запада. Но дело в том, что сам Запад, в том числе его экономические и социальные отношения, стремительно меняются. И то, что некоторым представляется идеальным, может оказаться достоянием прошлого. А это существенно влияет на всю мировую ситуацию, на взаимоотношения развитых и менее развитых стран, создает не только новые возможности, но и новые сложные проблемы. Сегодня теоретики говорят о возникновении постэкономического общества, в котором многие отношения классического капитализма, включая частную собственность, товарное производство, мотивацию деятельности, существенно трансформируются. Эти вопросы нужно обсуждать, ибо речь идет не просто о том, что делается там „у них”, а о том, каково место Украины в этом новом, непривычном и сложном для нас мире, и о том, куда же мы можем и должны „переходить”.

Необходимо остановиться на некоторых основных элементах концепции, которую называют концепцией „постэкономического” общества. Это позволит нам рассмотреть некоторые выводы, вытекающие из ее применения к современным социальным, политическим и хозяйственным процессам. Постэкономическое общество про-

тивопоставляется двум более ранним типам социума – доэкономическому и экономическому. Центральное место в этой триаде занимает экономический строй, предшествующий ему и следующие за ним социальные типы определяются скорее как не обладающие отдельными признаками экономической эпохи, чем как основанные на четко выявленных закономерностях. Указанные три эпохи развития – доэкономическая, экономическая и постэкономическая, безусловно, принадлежат всему человечеству, но не все общества проходят их одновременно, а некоторые не проходят вовсе. „Постэкономическое” – это общественное явление, которое развивается в рамках постиндустриализма. Постэкономическое общество – это общество с новой системой мотиваций, с новым генератором развития. И наконец доиндустриальные типы общества, индустриальные – все они основаны на экономическом типе мотивации. Они составляют экономическую эпоху. Зрелое постиндустриальное общество – это начало формирования общества постэкономического. Оно не возникает автоматически. Но объективная реальность дает основания говорить о том, что воронка нестабильности, возникшая в результате срыва постиндустриальных реформ в постсоциалистических странах, поглощает всех. Срыв постиндустриальной трансформации в этих странах слишком опасен для всех, чтобы строить на нем чье-либо благополучие и праздновать его, как чью-то победу.

*Литовченко Л.**

ФОРМУВАННЯ ГЛОБАЛЬНОГО ТЕХНОГЕННОГО ПРОСТОРУ

Широкий міжнародний резонанс викликав ряд доповідей Римського клубу, в яких пильна увага приділяється глобальним проблемам сучасності, розв’язання яких вимагає спільних і

* Київський національний економічний університет, студентка.

невідкладних зусиль усіх держав і народів. При всіх своїх відмінностях такі проблеми мають спільні характерні риси, що відрізняють їх від багатьох інших проблем сучасності. Зрозуміло, що глобальні проблеми, які постали перед народами різних країн, виникли в різних сферах життєдіяльності людей. Глобальні проблеми загострилися настільки, що без них неможливо нині скласти реалістичне уявлення про сучасні тенденції суспільного розвитку, а значить і про майбутнє людства. “Глобальні проблеми” важливі не лише в теоретичному, а й у практичному плані. Так, наприклад учені на Заході звужують коло глобальних проблем, зводячи їх різноманітність лише до двох або трьох. Інші, навпаки, вдаються до крайнощів, і відносять до глобальних проблем такі проблеми, що не мають нічого спільного зі світовими процесами, а стосуються лише певних країн або окремих соціальних груп. До глобальних проблем сучасності слід віднести, по-перше, ті, які мають насправді планетарний, загальносвітовий характер, зачіпають життєві інтереси всіх народів і держав; по-друге, загрожуватимуть усьому людству, якщо не будуть вчасно вирішені; по-третє, вимагатимуть для свого розв’язання спільних і невідкладних зусиль усіх народів і держав. Ще одна риса глобальних проблем – їхній динамізм, тобто можливість збільшення кількості проблем, що будуть зараховані до глобальних, а також вірогідність послаблення чи посилення гостроти однієї з них. Виходячи з динамічного характеру і складності глобальних проблем сучасності, можна припустити, що спільні зусилля держав не обов’язково швидко призведуть до повсюдного і повного вирішення їх. Для розуміння суті і шляхів вирішення глобальних проблем необхідно з’ясувати їхнє походження і природу, а також причини, що призвели до їх загострення. Загалом, усі глобальні проблеми можна умовно поділити на чотири основні групи: 1) екологічні проблеми; 2) соціальні проблеми; 3) глобальні проблеми навколишнього середовища; 4) демографічні проблеми. Зміни, що відбуваються сьогодні у світі, є важливим кроком на шляху переходу людства до нової цивілізації, яка може бути сформована на шляхах розв’язання глобальних проблем. Усі глобальні проблеми сучасності тісно взаємопов’язані і взаємозумовлені, тому ізольоване вирішення їх практично неможливе. А нездатність люд-

ства розв’язати хоча б одну із них надзвичайно негативно вплине на можливість вирішення всіх інших проблем. Якщо не буде нового в сучасному та не будуть вирішені глобальні проблеми сьогодення, то третє тисячоліття в розвитку людства може і не відбутися. У майбутньому, як це вже було у минулому, суспільний прогрес не застрахований від прогресу чи регресу. Отже, майбутнє, яке людина творить сама, і буде її майбутнім.

Використана література

- Бабенко О.І., Задорожна О.М. Безпека життєдіяльності людини в надзвичайних ситуаціях, К.; КНЕУ, 1996
Губернський Л.В., Приятельчук А.О. Людина і світ, К.; Український центр духовної культури, 1999
Колотило Д.М., Екологія і економка”, КНЕУ, Київ, 1999
Сиротинко А.Й., Чернов Б.О., Плахута В.Я. Географія України, К.; “Освіта”, 1998
Тищенко П.Г., Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Географія. Навчальний посібник для старшокласників і абітурієнтів, К.; “Знання”, 2001

*Макаренко Е.**

МИРОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

На сучасному етапі ми стали свідками і учасниками всеосяжної перебудови міжнародних відносин. На Європейському континенті склалася унікальна можливість вилучити з арсеналу політики держав агресивні спроби розв’язання міжнародних суперечностей за допомогою зброї. Позитивні зміни у воєнно-

* Старший викладач кафедри військової педагогіки і психології Військового інституту Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка, к.філос.н.

політичній обстановці, що відбулися наприкінці ХХ ст. втілення у сферу міжнародних відносин механізмів діалогу, партнерства та довіри сприяють поступовому створенню нової системи міжнародної безпеки, яка ґрунтується на пріоритетності політичних, економічних і дипломатичних засобів над військовими.

Водночас нова воєнно-політична ситуація характеризується зростанням непримиренності політичних, економічних, національних, релігійних та інших інтересів. Події останніх років свідчать, що світові й регіональні міжнародні організації (ООН, ОБСЄ, ЄС, СНД та ін.) виявилися недостатньо підготовленими до врегулювання локальних воєн і збройних конфліктів, а також до протидії міжнародному тероризму.

Акти збройного й терористичного насильства, що виникають на ґрунті міждержавних, внутрішньодержавних та інших суперечностей, не лише підривають економічні, соціально-політичні та інші умови безперешкодного існування й розвитку держав – безпосередніх учасниць конфліктів, але й завдають серйозної шкоди регіональній і навіть глобальній безпеці, тому *міжнародна миротворча діяльність* стала важливою сферою забезпечення глобальної, регіональної та національної безпеки

Проблема запобігання воєнним конфліктам і припинення їх міжнародними зусиллями завжди була актуальною, але зростання взаємозалежності держав у сучасному світі та глобалізація стосунків між ними надають їй все більшої гостроти.

Нині сформовано систему міжнародних організацій, за якими визнано право брати на себе відповідальність за безпеку: *глобальну – ООН, трансатлантичну – НАТО, європейську регіональну – ОБСЄ*. Втілюється нова концепція безпеки, відмітну рису якої Генеральний секретар ООН Кофі Аннан охарактеризував так: *“...якщо раніше забезпечення безпеки означало захист території від зовнішнього нападу, то сьогодні воно передбачає захист усього населення і конкретних людей від насилля, породженого всередині держави...”* (з доповіді Генерального секретаря ООН на 55-й Генеральній Асамблеї ООН).

Визнаним способом встановлення з боку міжнародної спільноти контролю над конфліктуєчими сторонами, блокування їх

збройного протистояння, примушення до миру та підтримання миру стало застосування військової сили за мандатом ООН або ОБСЄ. Воно відбувається зазвичай у формі **міжнародних миротворчих операцій** (ММО).

Чіткої класифікації ММО поки що не існує. Це пов'язано з величезною кількістю відмітних рис, за якими жодна з таких операцій не повторює інші. На підтвердження цього можна навести слова колишнього Генерального секретаря ООН Бутроса Галі: *“Для досягнення успіху і врахування змін у потребах спільноти держав методи здійснення операцій з підтримання миру доводиться весь час винаходити заново; ...сьогодні є стільки видів операцій з підтримання миру, скільки є різновидів конфліктів”*.

У межах понять “миротворча операція” та “миротворча місія” в сучасній літературі вживаються терміни “операція з підтримання миру”, “операція з примушення до миру”, “операція з постконфліктного врегулювання” та “операція щодо загального керівництва врегулюванням конфлікту”. Залежно від мети та умов проведення, такі операції додатково позначаються відповідними прикметниками (превентивні, верифікаційні, спостережні – для класичних місій ООН; оперативні, поглиблені та підтримувальні – для операцій з підтримання миру тощо).

Україна як держава – член ООН та ОБСЄ, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародного миру й безпеки, бере активну участь своїми військовими підрозділами та цивільним персоналом у миротворчих операціях під егідою ООН та інших міжнародних організацій. Провідна роль у виконанні цього важливого завдання зовнішньої політики держави належить Збройним Силам України.

Практична участь нашої держави в міжнародній миротворчій діяльності розпочалася в 1992 р. з моменту звернення Організації Об'єднаних Націй до України з проханням про виділення військового контингенту для здійснення миротворчої місії ООН у колишній Югославії.

У 2000 та 2001 рр. Україна забезпечила розгортання контингентів своїх Збройних Сил чисельністю 650 миротворців у складі сил ООН у Південному Лівані та 639 миротворців – у місії ООН у

Сьєрра-Леоне, направила своїх військових спостерігачів до місій ООН у Грузії, Хорватії, Демократичній Республіці Конго, Ефіопії та Еритреї. За станом на 1 вересня 2001 р. Україна бере участь у восьми миротворчих заходах ООН. Важливим кроком України в контексті миротворчої діяльності стало направлення у квітні 2003 року батальйону РХБЗ до Кувейту для надання спеціалізованої допомоги (очищення забруднених районів Іраку після війни з США.)

Спектр міжнародного співробітництва Збройних Сил України на цей час охоплює близько 70 країн світу та низку провідних міжнародних інституцій безпеки. Найбільш активно розвивається таке співробітництво в рамках стосунків з НАТО. Одним з найважливіших заходів є участь України у програмі “Партнерство заради миру”, яка надає унікальні можливості для використання досвіду країн-членів НАТО у реформуванні й розвитку Збройних Сил України. Широко практикується участь військовослужбовців Збройних Сил України в багатонаціональних військових навчаннях, частина яких проводиться на території України (“Щит миру”, “Сі Бриз”, “Кооператив партнер”). Навчання з миротворчої, пошуково-рятувальної, гуманітарної тематики та заходи, пов’язані з ними, сприяють досягненню ефективної сумісної роботи підрозділів Збройних Сил України та збройних сил НАТО і країн-партнерів, удосконаленню підготовки підрозділів Збройних Сил України до виконання завдань миротворчої діяльності (розвитку мережі спеціальних навчальних центрів і полігонів, використанню сучасних комп’ютерних тренажно-моделюючих засобів, удосконаленню методики підготовки тощо).

Отже, досвід міжнародного військового співробітництва у вигляді перевірених практикою знань і навичок безпосередньо реалізується у процесі виконання завдань, окреслених у Державній програмі реформування та розвитку Збройних Сил України і спрямованих на створення сучасних, з характерними ознаками європейської моделі Збройних Сил – оптимальних за чисельністю, багатofункціональних, мобільних, професійно підготовлених, добре озброєних, надійно забезпечених і спроможних виконувати покладені на них завдання у будь-яких умовах обстановки.

Специфіка так званих нетрадиційних (миротворчих, пошу-

ково-рятувальних, гуманітарних тощо) операцій потребує ретельного всебічного аналізу можливих цілей та умов їх проведення, вироблення наукових підходів до виділення необхідних сил і засобів, організації їх всебічної підготовки й забезпечення, вибору найбільш доцільних форм їх застосування, зокрема пошуку раціонального балансу між застосуванням воєнної сили та іншими способами врегулювання кризи.

Розширення масштабів і географії участі Збройних Сил України в міжнародній миротворчій діяльності ставить питання підготовки й застосування контингентів Збройних Сил України у миротворчих і гуманітарних цілях в ряд актуальних проблем розвитку нашого військового мистецтва. Ефективність розв’язання цих проблем значною мірою залежить від ступеня наукової обґрунтованості відповідних рішень і заходів. Тому цілком об’єктивно виникла потреба у створенні наукових основ підготовки та проведенні міжнародних миротворчих і гуманітарних операцій як складової частини теорії міжнародної миротворчої діяльності.

Головні завдання науки на сучасному етапі і воєнної науки, зокрема, полягають у постійному аналізі вітчизняного й світового досвіду миротворчої діяльності, дослідженні цільової та економічної ефективності участі Збройних Сил України в міжнародних миротворчих заходах, обґрунтуванні практичних рекомендацій щодо подальшого удосконалення підготовки й застосування контингентів Збройних Сил України у складі міжнародних миротворчих сил.

Потребують поглибленого вивчення такі соціальні явища, як міжнаціональні, релігійні та етнічні суперечності, здатні призвести до збройних конфліктів або інших кризових ситуацій. Серед загальнотеоретичних проблем миротворчої діяльності все більшої актуальності набуває питання про регіональні системи безпеки, які можуть стати найбільш ефективними механізмами врегулювання криз і воєнних конфліктів. При цьому виникає потреба в розробленні воєнно-політичних і міжнародно-правових аспектів створення таких систем, у визначенні їх структури та принципів функціонування, а також засад взаємодії держав регіону в питаннях застосування багатонаціональних миротворчих військ.

У межах субрегіонального міжнародного співробітництва

України досить успішно розв'язуються питання щодо створення чотиристороннього українсько-румунсько-словацько-угорського інженерного батальйону "Тиса", призначеного, зокрема, для виконання миротворчих завдань, а також спільного миротворчого підрозділу в рамках неформального міждержавного утворення ГУУАМ. Основи підготовки та застосування контингентів Збройних Сил України в міжнародних миротворчих операціях

З огляду на зростаючу активність України у сфері миротворчої діяльності, формування і підготовка контингентів військ для участі в заходах, пов'язаних з міжнародним військовим співробітництвом, стали важливими складовими діяльності Збройних Сил України.

Характер, умови та форми участі України в ММО визначаються Конституцією та законодавством України, її міжнародними зобов'язаннями й угодами, а також рішеннями Ради Безпеки ООН, керівними документами ОБСЄ та загальноприйнятими нормами міжнародного права.

Участь військових контингентів України в міжнародних миротворчих операціях є для Збройних Сил України важливим джерелом набуття досвіду врегулювання збройних конфліктів, практичних навичок дій у складних умовах обстановки з чітким дотриманням Статуту Сил ООН та норм міжнародного права. Міжнародне співробітництво Збройних Сил України позитивно впливає практично на всі напрями реформування й розвитку Збройних Сил. Воно надає широкі можливості для вивчення й запозичення світового досвіду будівництва сучасних збройних сил – їх структури, завдань, які на них покладаються, організації системи бойової підготовки, управління, комплектування, матеріально-технічного та інших видів забезпечення.

*Макаренко Н.Г.**

ІНФОРМАЦІЙНІ ВІЙНИ ХХІ СТОЛІТТЯ: "СОЦІАЛЬНИЙ КОЛАПС" ЧИ НАДІЯ НА ВИЖИВАННЯ

Різке зростання руйнівних якостей зброї ХХ ст. супроводжується посиленням вразливості, особливо розвинених індустріальних суспільств, від будь-якого збройного конфлікту або війни. До середини минулого століття ніяка війна не могла зупинити суспільний прогрес. Але виникнення ядерної зброї, можливість її використання, висуває на перший план проблему знищення всіх здобутків прогресу людства, а також саме життя на Землі. Але загибель багатьох держав і суспільства може статися і у випадку великомасштабної війни із застосуванням звичної зброї, яка за своїми руйнуючо-знищувальними силами наближається до ядерної (глибинні бомби, хімічна, бактеріологічна, лазерна (засліплююча)). В першу чергу це стосується європейських держав, які можуть функціонувати лише в умовах миру і не виживуть у війні або великомасштабному конфлікті. Це пояснюється складністю, взаємозалежністю різних елементів, розгалуженість і централізованість основних систем життєзабезпечення людей (електрикою, теплом, водою, продуктами харчування, медичними послугами тощо) робить можливим їх руйнування за лічені години у випадку виникнення війни. Руйнування атомних електростанцій, підприємств, пов'язаних з ядерною енергетикою, виробництвом та використанням радіоактивних, хімічних та інших небезпечних матеріалів, здатне викликати багаторазове посилення і без того величезних сил сучасної війни, знівечити та зробити непридатним для життя навколишнє середовище на великих територіях. Це може породити масові психози, всезагальний хаос і дезорганізацію суспільства, "соціальний колапс".

Розуміючи цю небезпеку, людство усвідомлено та неусвідомлено висуває на перший план нові види війн. Так, викликом

* Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка., доцент, к. філос. н.

глобальної та національної безпеки ХХІ ст. є *асиметрична війна* – збройних конфлікт, коли державний та недержавний супротивники, використовуючи технології та нестандартні тактичні прийоми, уникає прямих військових сутичок, діє в умовах відсутності визначених кордонів між ворогуючими сторонами, здійснюють психологічний вплив не стільки на збройні сили супротивника, скільки на мирне населення. Асиметричні загрози можуть виходити як від окремих держав, які прагнуть при можливих збройних сутичках протиставити військовій перевазі супротивника уміння використовувати нові технології (в першу чергу *інформаційні*), так і від наднаціональних структур – міжнародного тероризму, організованої міжнародної злочинності, торговців зброєю, наркомафії.

Саме проблемам інформаційних війн і присвячено тему цієї доповіді. Інформаційна війна як крайня форма протиборства держав та уповноважених на те органів на інформаційному рівні. Вона характеризується використанням спеціальних способів і засобів впливу на інформаційне середовище протилежної сторони та захисту власного інформаційного середовища в інтересах досягнення політичних цілей.

Разом з тим термін **“інформаційна війна”** вживається в багатьох публікаціях стосовно: 1) явищ, які не підпадають під поняття війни (наприклад, боротьба за володіння засобами масової інформації, комп'ютерне злочинство); 2) органів, не уповноважених державою вести війну (наприклад, політичних, етнічних, релігійних груп, організованої злочинності, окремих індивідів, озброєних інформаційними технологіями); 3) усіх рівнів боротьби (індивідуальна, корпоративна, глобальна інформаційна війна); 4) багатьох традиційних способів боротьби на інформаційному рівні та нетрадиційних, що виникли завдяки технологічним досягненням ХХ ст., зокрема радіоелектронна боротьба (*electronic warfare*) та хакерська (цифрова, кібернетична, комп'ютерна) війна (*hacker warfare, digital warfare, netwar, ciberwar*). По суті, більшість дослідників говорить про інформаційне протиборство, підмінюючи його війною.

Теоретичні засади *інформаційної боротьби, інформаційної*

протидії та інформаційної війни розроблені ще за багато років до нашої ери. Зокрема, видатний китайський воєначальник Сунь-Цзи за 500 років до н. е. вважав, що мудрий полководець підкоряє чужу армію не б'ючись.

Є всі підстави вважати, що країни світу вступають у нову стадію стосунків, коли основна увага приділятиметься досягненню політичних цілей без прямого використання масових армій і безпосереднього знищення живої сили противника. З огляду на це, інформаційна боротьба поступово набуває більшого значення відносно інших форм боротьби. Реалістичність цього вже була продемонстрована в ході “холодної війни”. У зв'язку з процесом інформатизації, який стрімко вийшов на авансцену світової історії в останній чверті ХХ ст., важливість проблеми інформаційної боротьби зростає. Спираючись на новітні інформаційні технології, впливати на потенційних противників стало просто, швидко й безкарно, а головне – дешевше за будь-які інші засоби. Саме завдяки цьому в 70-х роках і виникнув феномен “інформаційної війни”. Першим автором, який ще 1976 р. висунув основні положення концепції інформаційної війни і першим вжив цей термін, вважається американський вчений Т. Рона. Але значного поширення ця концепція набула лише протягом останнього десятиріччя, особливо після війни в Перській затоці (1990-1991 рр.), коли її вперше випробували на практиці разом з традиційними методами ведення бойових дій. Значення революційних досягнень, викликаних інформатизацією, ще не осмислене до кінця, але вочевидь, що вони вже впливають на сферу забезпечення національної безпеки.

Систематизація значної кількості публікацій, присвячених інформаційній війні, дає змогу чітко виділити такі три підходи до її концепції.

Перший підхід умовно можна назвати *діалектичним*. З точки зору його прибічників (Т. Шервінські, Е. і Х. Тофлери та ін.), інформаційні війни притаманні країнам, які вступили у фазу історичного розвитку людства, що має назву інформаційної епохи, або третьої хвилі. Кожній з епох розвитку людської цивілізації (або хвилі) відповідає певний тип війн. Отже, людство вже

пройшло крізь війни аграрної та індустріальної епох і наближається до інформаційних війн, або війн інформаційної хвилі. Інтенсивний розвиток інформаційних технологій уможливило значно ефективніше й економніше використання матеріальних і людських ресурсів, у тому числі й у воєнній сфері. Не випадково країни третьої хвилі щороку збільшують фінансування цих технологій. Якщо в США на розвиток інформаційних технологій було витрачено 1980 р. близько 8 млрд. доларів, то 1996 р. – вже понад 30 млрд. доларів.

Другий підхід пов'язаний з виникненням нового середовища для протиборства, так званого “кібернетичного простору”, та нового виду зброї, що має назву інформаційної. Це означувало початок перенесення інформаційного протиборства у сферу високих технологій. Намітився рух до війни без прямої участі в бойових діях особового складу, втрати якого є дуже відчутними. Під інформаційною зброєю в даному контексті розуміють інформаційні пристрої та технології, які використовуються для широкомасштабного, цілеспрямованого, швидкого і схованого впливу на воєнні й цивільні інформаційні системи противника з метою руйнування його економіки, підриву бойової готовності та боєздатності.

Переважає більшість дослідників (Д. Черешкін, Д. Пожидаєв, Дж. Арквілла, Д. Ронфельдт та ін.) розглядає концепцію інформаційної боротьби саме з позицій інформаційних операцій у кібернетичному просторі. Це стає зрозуміло, коли взяти до уваги ступінь розвитку провідних країн світу і їх залежність від комп'ютерних технологій.

Третій підхід, на відміну від діалектичного та комп'ютерно-кібернетичного, більшого значення надає соціальним аспектам інформаційного протиборства. Тому його можна визначити як соціальний. До числа прибічників цього підходу слід віднести багатьох російських (С. Комов, С. Расторгуєв, В. Пірумів та ін.) і деяких українських (А. Рось, Г. Почепцов) учених.

Якщо поняття кібернетичного простору і глобальних комп'ютерних мереж, а отже, й боротьби в кібернетичному прос-

торі для більшості людей нашої країни сьогодні ще мало про що говорить, то сучасний погляд на інформаційне протиборство в соціальних інформаційних системах (СІС) має значний практичний інтерес. До СІС можна віднести як окремих людей, так і певні соціальні групи, народи, країни [6]. Інформаційне протиборство в даному контексті розглядається як цілеспрямовані інформаційні впливи систем одна на одну з метою отримання певного виграву в матеріальній сфері. Інформаційний вплив проводиться з використанням таких засобів, які уможливають здійснення запланованих дій з інформацією, що сприймається, передається та обробляється. Об'єктом потенційного інформаційного впливу може бути будь-яка система, що спроможна за вхідними даними відпрацьовувати той чи інший алгоритм. У ході інформаційного протиборства противнику завдаються збитки за допомогою відповіді маніпулювання вхідними даними та результатом. За такого підходу умовою перемоги в інформаційному протиборстві є вчасне розуміння того, вхідні дані можна обробляти, а які – ні в якому разі.

Цей підхід підкреслює інтелектуальну сутність інформаційного протиборства, яка полягає в досягненні можливості маніпулювати противником у своїх інтересах. Цю думку висловив Сунь-Цзи: “добре б'ється той, хто керує противником і не дає йому керувати собою”.

З діалектичного аспекту впливає така обов'язкова умова розвитку українського суспільства, як інтенсивне розгортання процесів інформатизації. Потрібно повніше враховувати світовий досвід і розвивати всебічне співробітництво у цій сфері з країнами, які першими досягли фази “інформаційного суспільства”. Відставання в інформатизації загрожує небезпекою залишитись на узбіччі світового розвитку й перетворитися з суб'єкта міжнародних стосунків у їхній об'єкт. У сфері оборони розгортання процесу використання нових інформаційних технологій має забезпечити кількісну і якісну перевагу над будь-яким евентуальним противником у збиранні й обробленні інформації, її передаванні та прийнятті рішень, доведенні завдань до підлеглих сил і засобів та у гарантованій нейтралізації джерел загрози з мінімальними витратами.

Мельник О.М. *

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Друга половина 70-х років ХХ ст. у промислово розвинутих країнах ознаменувалась становленням принципово нового типу суспільства – постіндустріального, яке істотно відрізняється від того суспільства, яке існувало до цього часу. Постіндустріальне суспільство – це суспільство, в економіці якого пріоритет перейшов від переважаючого виробництва товарів до виробництва послуг, проведення досліджень, організації системи освіти і підвищення якості життя. Це суспільство, у якому клас технічних фахівців став основною професійною групою і, що найважливіше, у якому впровадження нововведень в усе більшій мірі залежить від досягнень теоретичного знання.

Тут важливо зробити одне зауваження. Перехід від аграрного суспільства до індустріального аж ніяк не призвів до зникнення сільського господарства. Його частка в суспільному продукті знизилася, а домінуючі в суспільстві виробничі відносини стали визначатися промисловим сектором, але не більше того. Точно таке саме явище спостерігається і при переході до постіндустріального суспільства. Промисловий сектор не зникає, але лише скорочує свою частку у ВВП. У процесі економічного розвитку усе більш значну роль починають відігравати наукомісткі, інформаційні галузі виробництва, де виникають нові відносини, де сповідуються нові цінності – і все це формує новий, постіндустріальний вигляд суспільства.

Методологічною базою дослідження змін структури суспільного виробництва служить запропонована в 40-х роках ХХ ст. К. Кларком трисекторна модель [1], відповідно до якої народне господарство поділяється на три сфери (сектори), до першої з яких відносяться видобувні галузі і сільське господарство, до другої — галузі

зі обробної промисловості і будівництво, а до третьої — виробничі та особисті послуги.

У довоєнний період економіка розвинутих країн, і в першу чергу США, характеризувалася відносно рівномірним розподілом зайнятих у цих трьох секторах, однак вже в перше післявоєнне десятиліття стало спостерігатися зростання зайнятості у сфері виробництва, послуг та інформації. Це відбувалося як за рахунок того, що у всіх без винятку галузях збільшилося число "білих комірців" – кваліфікованих працівників, безпосередньо не пов'язаних з фізичною працею, так і в результаті розширення власне сфери послуг, чисельність працівників якої в ці роки перевищила 50% загальної чисельності зайнятих у народному господарстві.

Зрозуміло, сама сфера послуг не є однорідною. Якщо в доіндустріальному суспільстві переважали домашні чи особисті послуги, то в індустріальному акцент змістився у бік послуг, що грали допоміжну роль у виробництві, а також значно зросла роль фінансових послуг. У постіндустріальному суспільстві, що зберігає усі види послуг, що існували раніше, з'являються якісно нові їхні типи, які швидко починають домінувати в структурі професійної діяльності. У нинішніх умовах основними стали фінансові, професійні і конструкторські послуги, охорона здоров'я, освіта і соціальна сфера, і лише на останньому місці цієї шкали знаходяться побутові послуги. Виходячи з цього, прихильники теорії постіндустріалізму доповнили висунуту в 40-і роки К. Кларком трисекторну модель суспільного виробництва ще двома секторами: четвертим, що включає в себе торгівлю, фінансові послуги, страхування й операції з нерухомістю, і п'ятим, до якого віднесені охорона здоров'я, освіта, наукові дослідження, індустрія відпочинку і сфера державного управління. Коли сучасні дослідники говорять про постіндустріальне суспільство як про соціум, заснований на виробництві і споживанні послуг, вони мають на увазі саме ці сектори [2].

Перетворення науки на безпосередню продуктивну силу, зміною характер не тільки знань та інформації, а й усього виробничого процесу. До інформації не може бути віднесена така характеристика, як споживаність, у традиційному розумінні цього поняття. Використання інформації будь-яким споживачем не обмежує можливостей

* Професор КНЕУ, д. екон. н.

інших споживачів синхронно застосовувати для власних цілей ту ж саму інформацію. Інформація довговічна і чудово зберігається після свого «використання». Знання можуть бути використані не тільки особою, що здобула чи засвоїла їх, але і тими, хто ознайомився з інформацією, яка їх складає. При цьому, яким би інтенсивним не було споживання інформації, яким би широким не ставало відчуження чи експорт інформаційних продуктів, їхні виробники залишаються власниками настільки ж великого обсягу знань, як і раніше. Інформаційні ресурси є першими в історії людства воістину невичерпними і безмежно поновлюваними ресурсами. Вони легко тиражуються, а витрати з такого тиражування знижуються в міру збільшення кількості споживачів.

Це стало особливо помітно в промислово розвинутих країнах у другій половині 70-х років, коли усе більш помітним ставав бурхливий розвиток інформаційних технологій, набуття ними якісно нової ролі у виробничому процесі. У 80-і роки інформаційний сектор уперше забезпечив переважаючу частину створених в економіці розвинутих країн нових робочих місць. Інформаційні галузі господарства, а також компанії, що спеціалізувалися на виробництві обчислювальної техніки і програмного забезпечення, розвивалися найбільш швидкими темпами і привертати до себе незмінну увагу інвесторів. Різко зріс попит на програмістів, менеджерів, працівників сфери навчання та освіти; темпи приросту чисельності цих категорій персоналу нерідко перевищували 10 % на рік.

Темпи зростання частки галузей, безпосередньо пов'язаних з виробництвом і використанням знань, у ВВП США також вражають увагу. Якщо в середині 60-х вона оцінювалася різними дослідниками в межах від 29,0% до 34,5%, то через 30 років вона складала вже не менш 60%. Відповідні зрушення відбулися й у структурі зайнятості. Якщо наприкінці 60-х років, на думку багатьох [3, с.80], інформаційні галузі поглинали трохи більш 50 % робочої сили, то наприкінці 80-х, за деякими оцінками, на їхню частку в США припадало до 70% загальної чисельності зайнятих у народному господарстві.

Бурхлива експансія «знаніємістких» галузей, що почалася наприкінці 70х років, змусила багатьох дослідників заговорити про настання «інформаційної ери», що змінює структуру суспільного

виробництва. Усе частіше при вивченні економічних процесів як самостійний став виділятися «інформаційний сектор», оцінка динаміки якого давала дослідникам набагато більш досконалий інструмент аналізу, ніж проста констатація розширення сфери послуг. Інформаційний сектор у його сучасному розумінні містить передові галузі матеріального виробництва, що забезпечують технологічний прогрес; сферу, що пропонує послуги комунікації і зв'язку; виробництво інформаційних технологій і програмного забезпечення; а також – усе зростаючою мірою — різні напрями освіти. Його значення на погляд деяких економістів, настільки велике, що останнім часом при аналізі структури народного господарства все частіше пропонують відійти від традиційних підходів і виділяти в суспільному виробництві галузі, що постачають на ринок «знаніємістку» продукцію, товари широкого вжитку і послуги [4, с.90-91].

Інформація і знання, що розглядаються не як субстанція, втілена у виробничих процесах чи у самих засобах виробництва, а як безпосередня продуктивна сила, виявляються найважливішим фактором сучасного господарства. Галузі, які виробляють знання і які відносяться до «четвертого» чи «п'ятого» секторів економіки, стають нині первинними секторами, що постачають господарству найбільш істотний і важливий ресурс. Маючи на увазі зниження ролі і значення речових факторів виробничого процесу, можна говорити про досягнення матеріальним виробництвом певної природної межі свого розвитку. Сьогодні настав той момент, коли основними ресурсами суспільства стають не стільки праця та капітал, скільки інформація та знання.

Використана література

1. Clurk C. The Conditions of Economic Progress. L.. 1957
2. Bell L The World and the United States in 2013. N.Y., 1987; Bell D. The Third Technological Revolution and Its Possible Socio-Economic Consequences. Токуо. 1990.; Иноземцев В.Л. Современное индустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – Москва - "Логос",2000
3. Ayres R.U. Turning Point. An End to the Growth Paradigm. L., 1998. P.80.
4. Galbraith James K. Created Unequal. The Crisis in American Pay. N.Y.. 1998. P. 90-91.

Набока О.*

ФОРМУВАННЯ ЕТИЧНОЇ МОДЕЛІ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Історія кожного з народів, будь-якої держави чи цивілізації особлива, але разом з тим в ній обов'язково виявляється дія історично зумовлених та логічно оформлених загальних принципів людського буття. Досліджуючи особливості трансформаційних процесів західної моделі розвитку цивілізації на сучасному етапі, необхідно звернутися до історії. Західна модель розвитку цивілізації є своєрідним синтезом античної культури, релігії та європейської традиції, який був універсальним та по суті своїй автономним від суспільних інститутів, незалежним, насамперед, від держави. Суперечливість, дуалізм суспільного буття обумовлені самим існуванням церкви як особливого світу всередині іншого світу, а відтак і появою ідеї реальності існування певної середини між ними, як між будь-якими протилежностями, звідси й лібералізм у його "прикладному", "реальному", а не доктринальному значенні. Отже, в тому ступені, в якому знайдено цю середину, компроміс протилежностей та у своєрідній конкуренції лібералізму з іншими ідейно-політичними системами, а саме консерватизму та соціал-демократизму, можна казати про ліберальну природу європейської політики та європейської цивілізації в цілому.

Саме припущення того, що політика може бути не тільки реалізацією ідеалів, а й складним процесом улагодження конфліктів, обумовило зміни у сприйнятті політики, коли політична проблема стала технічною проблемою. Отже, варто було б розглянути таку модель, яка втілює в собі протиріччя технічних та етичних аспектів і утримуючи їх у певній єдності, породжує нову динаміку західної цивілізації. Така модель найбільш повно обґрунтована концепцією толерантності Джона Локка. Його висновок полягає в тому, що не лише турбота про самозбереження та задоволення основних по-

* Національна академія управління, студентка.

треб, яка є так званим законом природи, а й моральний закон, який робить можливою гармонізацію інтересів, формує у свідомості людини почуття толерантності до інших. А значить, мораль певною мірою створює підставу для більш організованого громадського життя і, врешті решт, для існування держави, хоча вона має і свої досить жорсткі межі.

Звідси випливає, що якщо людиною у точному значенні слова можна вважати лише члена певної спільноти, яка реалізує закон природи, то політичним суб'єктом, підданим чи громадянином може бути і той, хто до такої спільноти не входить, але ставиться морально, лояльно і толерантно до держави, що виникла на її підґрунті.

Цікавим є питання, наскільки ж широке політичне і культурне різноманіття здатна вмістити концепція толерантності. Оскільки в ній не може бути іншого критерію, крім безпеки держави, її межі насправді виявляються дуже вузькими. "Правитель, – пише Локк, – може послабити чи навіть розпустити будь-яку партію, явно небезпечну для уряду, використовуючи будь-які методи". Крім того, існує значна загроза з боку так званих політичних атеїстів, які сприяють моральному падінню суспільства, поширюючи нігілістичні настрої. Отже, фундаментальною основою кожного суспільства має бути деяка моральна спільність, і цей висновок підтверджено історично на практиці розвитку Європи XVII-XVIII ст.

Подальший розвиток західної теорії і практики був обумовлений наростаючим протиріччям етичного та технічного аспекту, в результаті чого помітним був відхід у бік зростаючої технологізації від безпосередньо моральних процесів. Розглядаючи, наприклад, позиції Жан-Жака Руссо стосовно даного питання, можна зазначити, що вищезазначене протиріччя він пропонував нейтралізувати через виділення, абстрагування суспільного порядку від безпосередньо Локківського закону природи. А також пішов далі за Локка у питанні духовної незалежності кожної окремої особи, яка ґрунтується на волі та розумі і не обов'язково призведе до негативних наслідків.

Але ж політика здатна виявити лише "волю всіх", тобто точку зору більшості. Звідси постає питання співвідношення загальної

та особистої свободи людей, яке отримало наступне вирішення: “Свобода не є егоїстичною, не знаючою відповідальності поведінкою, це начебто кожен має спиратися у своїх діях на суспільну волю, приймаючи до уваги права інших”. У цьому Берк та інші вчені й дослідники бачили шлях до всебічного самовдосконалення особистості, для якої задоволення первісних, природних потреб перестав відігравати вирішальну роль у порівнянні з лояльністю та повагою до інших.

Як бачимо, минуле століття надало людству інший приклад, який отримав вираження в усуненні самої проблематики моралі й ототожненні з індивідуальною волею, те, чого так боялися дослідники попередніх віків. Це була абсолютна перемога політичної технології, яка стала вираженням ліберальної демократії. ХХ ст. не просто поглибило регрес, вона взагалі наклала заборону на пов’язування моральних цілей з аморальними засобами їх досягнення, як таке, що загрожує тоталітаризмом, а також таке, що не може автоматично бути пов’язаним з іншими сферами. Як зазначав Р. Арон, “соціальний або людський прогрес не йде поруч із матеріальним прогресом”.

*Ніколаєв Є. **

ЗМІНА СТАТУСУ ДЕРЖАВИ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

”Кінець ХХ ст. приніс різке падіння ролі і статусу націй-держав, особливо держав з низьким рівнем міжнародної конкурентоспроможності і призвів до небаченого зростання впливу наймогутніших країн. Світ вступив у небачено складний трансформаційний етап, вивчення суті якого опинилось у центрі уваги світового інтелектуального співтовариства”[1, с.47]. Окреслимо ті зміни, що вже відбулись або відбуваються зараз із державою як політичним

* Київський національний економічний університет, студент.

інститутом та формою організації суспільства. Ці зміни відбуваються за кількома напрямками.

По-перше, на думку професора Паризького інституту політичних досліджень Б. Баді головним наслідком глобалізації ”є підірив, руйнування національного державного суверенітету під тиском дій нових акторів загальнопланетарної сцени – глобальних фірм, релігійних угруповань, транснаціональних управлінських структур (мереж), які взаємодіють на рівних засадах не тільки між собою, але і з самими державами – традиційними діючими особами міжнародних відносин.”[2, с.91] Цей тиск уже призвів до формування глобалізму – системи ”абсолютної економічної і політичної влади нових глобальних монополістичних корпорацій, які вийшли з-під контролю націй-держав свого походження і базування. Вони маневрують фінансовим капіталом, обертаючи його на світовому ринку з ”швидкістю світла” і посилюють експлуатацію багатьох країн і регіонів, у тому числі і своїх країн і народів.”[3, с.20]. Ця не дуже приємна думка не позбавлена рації. Однак, вона видається передчасною. Поки що великим корпораціям не вдалося потіснити з першого місця в ієрархії суб’єктів міжнародних стосунків держави та міждержавні організації. Те, що транснаціональні корпорації (ТНК) здатні до певної міри впливати на політику урядів – це безперечно, але вести мову про їх абсолютну глобальну владу поки що зарано. Недержавні суб’єкти намагаються перебрати на себе частину державного суверенітету. Але держави не стоять осторонь цього процесу. Вони на противагу цьому примусу самі свідомо і добровільно об’єднуються через міжнародні міждержавні організації (МДО), передаючи їм частину своїх повноважень. Таким шляхом уряди намагаються, окрім вирішення певних проблем та підвищення рівня національної безпеки, частково захиститися від негативного впливу недержавних інститутів, спрямувати цей вплив у позитивне русло. З цього приводу М. Шепелев відзначає: “Показово виявляється трансформація суверенітету, що означає відтепер субординацію держав у міжнародній ієрархії. Не випадково поширеною ознакою суверенітету держави стало членство в ООН. Суверенна держава означає нині ”держава зі зниженим суверенітетом.”[2, с.51]. В цьому виявляється цікавий парадокс.

Великий бізнес примусово бере на себе частину суверенних функцій урядів. Останнім це, звичайно, не подобається. І вони для того, аби "відвоювати" свій суверенітет від корпорацій, не знаходять нічого кращого, ніж передати його ж міждержавним утворенням. Останні розробляють кодекси поведінки ТНК, дискутують про доцільність, можливість та шляхи регулювання на національному рівні діяльності ТНК, намагаються обмежити та заборонити корупційні заходи, до яких вдаються ТНК по відношенню до державних службовців, об'єднують країни-члени проти "засилля глобального капіталу". Насправді схоже на те, що транснаціональні корпорації та міждержавні організації мало чим відрізняються. Головна відмінність полягає в тому, що ТНК інтегрують фірми під контролем урядів, а МДО – уряди під контролем знову урядів. І ще – фірма може входити до складу лише однієї ТНК, а держава – до багатьох МДО. Усе інше (мета діяльності – отримання прибутку, методи і важелі впливу, розподіл повноважень тощо) у МДО і ТНК практично співпадають. Ще однією відмітною рисою сучасності є поява певного мосту між глобальними державними та глобальними комерційними сферами. Він являє собою приватні групи з розробки міжнародної політики, такі, як Міжнародна торговельна палата (заснована у 1919 р.), Міжнародний економічний форум (1971р.), Трестороння комісія (1973 р.), Міжнародна ділова рада зі сталого розвитку (World Business Council for Sustainable Development, заснована у 1995 р.) та ін. [5]. Вони дають можливість представникам урядів та неурядових кіл разом обговорювати важливі проблеми, визначати напрями розвитку міжнародних стосунків. Отже, можна бачити, що великі корпорації намагаються контролювати держави. У свою чергу, держави намагаються контролювати великі корпорації. Тому усі вони об'єднуються і починають працювати як єдина система.

Можливості проведення кожною державою власної, незалежної політики сьогодні обмежуються і таким об'єктивним чинником, як наявність дуже серйозних загальновідомих глобальних проблем. Необхідність їх розв'язання спільними зусиллями всього людства теж накладає певні обмеження на свободу дій кожної окремої країни, яких раніше не існувало. На жаль, останні події

яскраво показали, що ці зусилля усієї світової спільноти можуть бути зведені нанівець непродуманими односторонніми діями однієї-двох країн. Суттєвість зміни статусу держави у міжнародних відносинах стає очевидною з викладеного вище. Але наголосимо на трьох дуже важливих моментах. По-перше, як в межах ТНК та МДО, так і поза ними політику усіх суб'єктів-членів визначають тільки найбільш потужні з них (всупереч декларованим рівноправності та демократичності). По-друге, нерегульовані глобальні ринки, які вже де-факто сформовані, здатні викликати світові циклічні кризи, погіршення глобальних проблем (передусім екологічної ситуації та бідності), подальший ріст нерівності у світовому масштабі. Водночас не зникає загальновідома проблема ринків, у тому числі й глобальних: вони не здатні забезпечити виробництво суспільних товарів, якими є захист екології і збереження миру, запобігання тероризму і боротьба з бідністю. Тому глобалізація вимагає дуже жорсткого державного та міждержавного регулювання. І, по-третє, незважаючи на очевидну трансформацію інституту держави і необхідність адаптації політики кожної країни світу з врахуванням цієї тенденції, поширена думка про можливе зникнення у найближчому майбутньому держави як форми суспільного устрою, "розмивання" державності позбавлена реального підґрунтя. Сьогодні не існує реальної альтернативи державі. Це можна бачити на прикладі Європейського Союзу, який найбільше просунувся вперед щодо перебирання на себе повноважень його країн-членів. Він створювався як міжнародна організація, а у майбутньому має всі шанси стати конфедерацією. Остання є однією з форм державного устрою. Інших способів організації незалежного, суверенного контролю над певною територією, окрім держави, людство поки що не винайшло. Це та складова інституту держави, яку глобалізація змінити не здатна.

Використана література

1. Білорус О. Економічна система глобалізму.– К.; КНЕУ, 2003
2. Вітер І. Сутність, закономірності й тенденції глобалізації розвитку. // Проблеми формування ринкової економіки. Вип. 10. –

К.: КНЕУ, 2002.

3. Білорус О. Економічна система глобалізму.– К.; КНЕУ, 2003.

4. Шепеляв М. Проблеми гео економічної безпеки в контексті процесів глобалізації. // Людина і політика. – 2001. – №5 (17).

5. Carroll W.K., Carson C. Forging a new hegemony? The role of transnational policy groups in the network and discourses of global corporate governance. // Journal of World-Systems Research. – Vol. 9 – № 1.

*Орленко В.**

СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАПРЯМКІВ

В історії людства ХХ ст. являє собою одне із найбільш насичених великими зрушеннями, війнами, революційними, доленосними подіями і процесами століть. За різноманітністю подій і процесів, що сталися за це сторіччя, за широтою і глибиною трансформацій у ньому вміщується декілька епох людської історії. Багато країн і народів, що на початку століття жили в умовах аграрного чи аграрно-промислового суспільства, пройшовши етап індустріалізації, до кінця століття перейшли в постіндустріальне й інформаційне суспільство й якісно змінилися. Одна з важливих особливостей ХХ ст. полягає в тому, що завершився процес об'єднання й освоєння світового простору, заселеного людиною, розпочатий в епоху великих географічних відкриттів. У часи СРСР, геополітика вважалася породженням імпералістичної ідеології. Дійсно, нароби німецької школи геополітики в галузі законів "просторового росту держав" були використані в підготовці офіційної доктрини третього рейху – як теоретичне обґрунтування гасла боротьби за "життєвий простір". Після 1945 р. американці скористалися частиною

* Київський національний торговельно-економічний університет, студент.

спадщини цієї доктрини, використавши та модернізувавши концепцію, що вийшла з лона британського імпералізму – Хатленда (від англ. Heartland – "серцевинна земля"). Американці вважали, що ключ до панування над „Світовим островом” (Старим Світом) не в контролі над євразійським "осьовим регіоном" – Хатлендом, а в контролі над Римлендом (від англ. rim – "край") – приокеанською частиною євразійського материка від Північного моря до Японського через узбережжя приатлантичної і середземноморської Європи, Аравії, Перської затоки, Індостану і Східної Азії. Узагальненням американської геополітичної доктрини стала книга Сола Коена "Географія і політика в розділеному світі" (1963 р.). В ній були протиставлені два геостратегічних регіони: торгово-залежний приморський світ і євразійський континентальний світ. Перший був сформований європейським колоніальним імпералізмом і північноамериканськими переселенцями. Цей регіон характеризується пріоритетним розвитком морських комунікацій з орієнтацією на Атлантичний і Тихоокеанський басейни при домінуванні Північної Атлантики. Євразійський континентальний геостратегічний регіон був "цементований" соціалістичною індустріалізацією в СРСР із створенням потужної промислової бази за Уралом.

Геостратегічні регіони складаються з геополітичних. У торговозалежному приморському світі їх чотири: США з Канадою (Англо-Америка) і Карибами; приморська Європа з Магрибом (Арабський Захід – Марокко, Алжир, Туніс, а також Лівія, Мавританія і Західна Сахара); офшорна Азія (Японія і Філіппіни) з Океанією й Австралією і Південною Америкою. У євразійському континентальному світі два геополітичних регіони: Російський Хатленд зі Східною Європою і материковою Східною Азією. Крім того, між двома геостратегічними регіонами розташовуються два "дрібних пояси": Ближній і Середній Схід і Східна Азія. Африка південніше Сахари має невизначений геополітичний статус. У геостратегічних регіонах є силові центри першого порядку (США й СРСР) і другого порядку (Західна Європа і Китай). Характерними для Євразійського континентального світу є сильні ідеологічні зв'язки, а торговозалежний приморський світ характеризується розвинутою мережею транспортних комунікацій: головні контури

його проходять від північного сходу США через північний захід Європи і від Каліфорнії через Південну Японію до Тайваню і Філіппін. Майже всі країни цього геостратегічного регіону орієнтовані на зовнішню океанічну торгівлю, і тому "глобальна природа американських зобов'язань" полягає у сприянні встановленню усередині нього морських шляхів співробітництва і режиму вільної торгівлі. І Близький і Середній Схід, і Південно-Східна Азія, що контролюють стратегічні моря і володіють сільськогосподарськими і мінеральними ресурсами, розташовані біля євразійського континентального світу є сферами життєвих інтересів торгово залежного приморського світу. Таким розділенням був світ у американській геополітичній доктрині в епоху "холодної війни". В 90-х роках ХХ ст. пріоритети геостратегії значно змінилися. Торгово залежний приморський світ при збереженні домінування США "переважив" увесь інший світ. Одна з колишніх незначних зон – Південно-Східна Азія – здебільшого інтегрувалась у геополітичний регіон "Офшорна Азія й Океанія". Євразійський континентальний світ зменшив свій вплив у зв'язку із випаданням з нього зони Центральної і Східної Європи, але "Росія-Хатландія" залишається впливовою, забезпеченою сировиною та суттєво озброєною державою. Росія і Китай зацікавлені у розгортанні плідного співробітництва. Африка (на південь від Сахари) і Південна Америка перетворилися в "зону геостратегічної маргінальності": їхнє значення (3% світового товарообміну) зведено до мінімуму. Поза основними геостратегічними регіонами знаходиться й особлива геополітична зона Південної Азії (Індія), орієнтована в основному усередину.

На думку американського соціолога Валлерстайна, сучасна капіталістична світ-система історично унікальна саме своїм походженням з економічних процесів всесвітнього масштабу, які виявились невідконтрольними цим територіально-політичним угрупованням. Але ця система трансформується. Валлерстайн припустив, що капіталізм, якщо і загине то, швидше за все, не тому, що якісь соціальні або політичні сили не спроможні жити при цьому ладі (пролетаріат, як проповідували марксистки), а тому, що занадто багато буде тих, хто побажає при ньому жити (підсилення жорсткості законів про імміграцію зараз на порядку денному західних

країн). Однак у всесвітньому масштабі більшість населення не зможе стати середнім класом саме тому, що система відтворює соціальну ієрархію і суспільну нерівність, цілі території виявляються зайвими для ефективного функціонування ринків – без яких-небудь перспектив для мешканців. Американський футуролог і політолог Тоффлер писав про можливих "глобальних гладіаторів" – країн-ізгоїв світового порядку, здатних нароцувати озброєння у відповідь на дискримінаційні економічні і політичні заходи з боку Заходу й кидати йому терористичний виклик. Усе це привело до концепції "зіткнення цивілізацій" (С. Хантінгтон; 1993 р.), до висновків про неминучість конфліктів уздовж культурно-релігійних ліній розподілу світу. Оpubлікована в 1993 р. стаття Семюеля Хантінгтона, директора Інституту стратегічних досліджень при Гарвардському університеті, викликала багато критики, але знайшла і велику кількість прихильників. Хантінгтон показав, що головним конфліктом наприкінці ХХ-го на початку ХХІ ст. стає конфлікт між світовими цивілізаціями. Актуальність цієї проблеми стала як ніколи очевидна після актів тероризму, що на рубежі сторіч заповнили світ. Хантінгтон підкреслює, що у світі, який народжується, основним джерелом конфліктів буде вже не ідеологія й економіка. Найважливіші кордони, що розділять людство, і переважні джерела конфліктів будуть визначатися культурою. Нація-держави залишаться головною діючою особою у міжнародних стосунках, але найбільш важливі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і групами, що належать до різних цивілізацій. Зіткнення цивілізацій стане домінуючим фактором світової політики. Відсутність ідентичності на рівні цивілізації буде ставати усе більш важливим фактором розвитку світу, і його вигляд буде значною мірою формуватися в процесі взаємодії одразу декількох цивілізацій. До них відносяться західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латиноамериканська і африканська цивілізації. Найбільш значні конфлікти майбутнього розгорнуться уздовж кордонів між цими цивілізаціями. Чому? По-перше, розбіжності між цивілізаціями досить суттєві та істотно поглиблюються. Цивілізації несхожі за своєю історією, мовою, культурою, традиціями і, що найважливіше, – релігією. Люди

різних цивілізацій по-різному дивляться на відносини між Богом і людиною, індивідом і групою, громадянином і державою, батьками і дітьми, чоловіком і дружиною, мають різні уявлення про співвідношення прав і обов'язків, волі і примусу, рівності й ієрархії. Ці відмінності склалися сторіччями, не зникнуть вони й у майбутньому, оскільки більш фундаментальні та довгострокові, ніж розходження між політичними ідеологіями і політичними режимами. По-друге, світ стає більш цілісним та взаємопов'язаним. Взаємодія між народами різних цивілізацій поглиблюється. Це веде до розвитку цивілізаційної самосвідомості, до більш чіткого розуміння протиріч між цивілізаціями і спільностями в рамках цивілізації. Взаємодія між представниками різних цивілізацій зміцнює їхню цивілізаційну самосвідомість, а це, у свою чергу, загострює протиріччя і поглиблює ворожість між ними. По-третє, процеси економічної інтеграції і соціальних змін в усьому світі руйнують традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання, водночас знищують і роль нації й держави як джерел ідентифікації. Лакуни заповнюються релігією, здебільшого у формі фундаменталістських рухів. Подібні рухи виникли не тільки в ісламі, але й у західному християнстві, іудаїзмі, буддизмі, індуїзмі. По-четверте, самоідентифікація цивілізаційної самосвідомості визначається роздвоєнням ролі Заходу. З одного боку, Захід знаходиться на вершині своєї могутності, а з іншого, й, можливо, саме тому – серед незахідних цивілізацій відбувається повернення до власних витоків і джерел. На вершині своєї могутності Захід зіштовхується з незахідними країнами, у яких достатньо прагнення, волі і ресурсів, щоб запропонувати світу якісно нові цінності. По-п'яте, культурні відмінності менш піддаються змінам, ніж економічні й політичні, і внаслідок цього їх складніше подолати або звести до компромісу. У соціальних і ідеологічних конфліктах ключовим було питання: "На чиєму ти боці?". І людина мала змогу вибирати, а також змінювати свій вибір і свої уподобання. У конфлікті ж цивілізацій питання ставиться інакше: "Хто ти такий?". Мова йде про те, що аргіогі не підлягає змінам.

У ХХІ ст. людина стає зануреною в історичну реальність, повну конфліктів і суперечок. При цьому вона зустрічається з новим вибором: який погляд на світ, що створюють засоби масової

комунікації, повинен стати основою прийняття рішень та визначення її життя. Однак не слід забувати, що людина з найперших кроків своєї еволюції розвивалася як істота, що володіє волею – і перш за все волею творчості. І по самій своїй суті вона має можливість і в сучасних умовах відкинути стереотипи і моделі, що нав'язуються їй, обрати свій власний шлях просто тому, що вона – Людина.

*Останкова О.С.**

ПАРАДИГМА УСТАЛЕНОГО РОЗВИТКУ: ВИРІШЕННЯ СВІТОВИХ ПРОБЛЕМ АБО НОВА ІГРАШКА ТЕОРЕТИКІВ?

Сучасний світ бізнесу характеризується особливою жорсткістю та швидкоплинністю. Швидкоплинність забезпечується наявними інформаційними безпроводниковими технологіями, а жорсткість (якщо не сказати жорстокість) - обмеженим платоспроможним попитом та наявним ефектом надвиробництва товарів. Економісти-теоретики, до яких знову почали звертатись за поясненнями, чому саме економічні механізми, що діяли впродовж останніх двохсот років, почали давати збій, знаходяться у скрутному положенні: класичні теоретичні положення піддані жорсткій критиці, а нових й досі немає. А однією з основних проблем є те, що більшість питань, що зараз виникають у людей, з одного боку, нібито й не пов'язані з економікою, але з іншого... життя кожного з нас - це безпосередня складова економічної системи, - тому й пошук рішень повинен знаходитись за допомогою не тільки економічних методів, а з використанням міждисциплінарного підходу.

Однак, несправедливо було б говорити, що світ завмер та тільки сподівається на те, що хтось вирішить за нього усі проблеми. Більш ніж двадцять років тому у 1987 р. у звіті Світо-

* Київський національний економічний університет, аспірантка.

вої комісії по зовнішньому середовищу та розвитку (the World Commission on Environment and Development, WCED) під назвою «Наше спільне майбутнє» (Our Common Future) на конференції Організації Об'єднаних Націй (ООН) до уваги світової спільноти було представлено спробу нового сприйняття та розвитку дійсності під назвою «усталений розвиток».

Визначення WCED говорить, що SD - це "такий розвиток, що дає змогу задовольнити потреби сьогодення без створення загрози для можливості наступного покоління задовольнити їх власні потреби"¹. Відмітимо, що концепцію SD було створено Заходом як відповідь на:

- процес глобалізації, коли вже великі корпорації правлять державами, а не законно обраний уряд;
- наявність постійно зростаючого рівня безробіття у високорозвинутих країнах;
- спад народжуваності у європейців та підвищення у азійсько-африканських країнах; - загрозу глобальним катастрофам, що знищують зовнішнє середовище;
- загальну зміну ціннісних орієнтацій населення Землі.

Тобто, ця теорія має загальний характер, і її мета - не просто вирішити окремі економічні проблеми, а перекроїти світосприйняття населення всієї планети, особливо владних осіб, і врятувати світ від руйнування.

Основними поняттями, що характеризують SD- парадигму є такі:

1. *Корпоративне громадянство* (corporate citizenship), що передбачає розвинення у кожного робітника організації почуття глибокої причаєності до бізнесу, гартування командного духу та сприйняття компанії як "сім'ї".

2. *Соціальна відповідальність* (social responsibility) - передбачає створення позитивного іміджу компанії не тільки на ринку завдяки якісній продукції, а й у суспільстві зокрема. Тобто, для того щоб бізнесова діяльність була успішною й в подальшому,

¹ [Http:// www. wbcscd.ch](http://www.wbcsd.ch) – World Business Council for Sustainable Development

необхідно стати частиною громадянського суспільства, створюючи міцні зв'язки між керівництвом компанії та її акціонерами, споживачами, партнерами, засобами масової інформації, державними структурами та громадянськими організаціями.

3. *Екологічна ефективність* (eco-efficiency) - говорить сама за себе: особливу увагу в процесі діяльності приділяти охороні довкілля.

Досить довгий час SD мало лише концептуальний вигляд, жодного практичного застосування. Однак, за останнє десятиріччя було зроблено неймовірний прорив. Так, наприклад, у розробці стандартів, які, на думку дослідників, мають регулювати діяльність підприємств у майбутньому, взяли участь такі провідні світові установи, як: Світовий Банк, Інститут Соціальної та Етичної відповідальності (the Institute for Social and Ethical Accountability) Великої Британії та Організація Британських Стандартів (British Standards Institution), Організація Міжнародних Стандартів (International Standards Organisation) та багато інших. На думку представників Міжнародного Інституту SD (International Institute for Sustainable Development)², очікувати стрімкого прориву SD-поглядів у реальне життя можливо у найближчі п'ять-сім років. І прорив цей відбудеться завдяки використанню нових технологій, упровадженню "м'яких інновацій", зосереджених на:

- формуванні нових форм стратегічного мислення;
- на розробці нових управлінських процедур та
- визначенні меж відповідальності корпорацій перед суспільством;
- створенні єдиної системи "суспільної звітності" для мультинаціональних компаній.³

² [Http:// www. iisd.org](http://www.iisd.org) - International Institute for Sustainable Development

³ при чому у цій звітності економічні показники відіграють аж ніяк не першу роль. Більшість уваги зосереджено на показниках, відображаючих діяльність компанії відносно суспільства: захист зовнішнього середовища, соціальна та благодійна діяльність, моральне «обличчя» компанії, дотримання трудового законодавства, протидія сексуальним

Таким чином SD-концепція набуває зовсім іншого виміру: фокус її інтересів поступово зміщується з соціальних відносин до процесу формування компаніями конкурентних переваг та підвищенню рівня управління підприємствами. Тобто, з'являється практичне втілення, до якого приклали руку такі відомі університети, як Гарвард, Оксфорд, представники бізнес-шкіл з Торонто (Schulich School of Business), Нью-Йорка та Лондона.

Для компаній, що не є доброчинними чи неприбутковими, SD означає вибір та сприйняття відповідної стратегії та дій, за рахунок яких досягаються цілі підприємства та його стейкхолдерів⁴ сьогодні, для того щоб захистити, підтримати та збільшити (цінність) людські та природні ресурси, які компанія буде потребувати у майбутньому.

Це визначення передає дух SD-концепції, й означає, що економічний розвиток повинен враховувати потреби не тільки підприємства, але й тих осіб та організацій, які з ним пов'язані партнерськими, діловими чи то соціальними відносинами. Пітер Друкер, один з засновників сучасного наукового менеджменту, сказав з цього приводу: "Ми повинні діяти за межами корпорації з такою ж енергійністю та відповідальністю, з якою ми створювали підприємства. Вихід за їх межі - це не альтруїзм; це всього-на-всього ділова необхідність та усвідомлена користь." Так розглядає SD світова спільнота: теоретичне підґрунтя знайшло своє місце в діловому світі, і, мабуть, що має приносити дивіденди у (нехай не дуже близькому) майбутньому.

Що ж стосується країн СНД, і України, особливо, - ця парадигма ще не знайшла досить широкого застосування в практичній діяльності. Однак перші кроки вже зроблено, на жаль не в економіці, а в біологічних дослідженнях та природоохоронних

домаганням, відсутність дискримінації за будь-якою ознакою.

⁴ stakeholders - особи, безпосередньо зацікавлені у діяльності компанії: керівництво компанії, робітники та їх сім'ї, акціонери, споживачі, конкуренти та ділові партнери, доброчинні та громадські організації, держава.

розробках.

Звичайно, що більшість людей досить скептично сприймає саму ймовірність застосування принципів SD у практичному житті українськими підприємствами, мовляв є набагато гостріші питання як-то: безробіття, соціальна незахищеність, недосконалість податкової системи тощо. Однак, якщо нашу політику спрямовано до Європи та світу взагалі і ми не бажаємо пасти задніх, а розмовляти на рівних, - необхідність осмислення цієї парадигми суспільного розвитку є беззаперечною.

Використана література

1. «Корпоративное волонтерство: три в одном» Александра Кубайчук // деловой еженедельный журнал «Компанийон», 14.02-20.02.2003 № 7
2. Уемов А.И. «Системный подход и общая теория систем», М.: «Мысль», 1978, 272с.
3. "Business Strategie for Sustainable Development: Leadership and Accountability" // International Institute for Sustainable Development// [http:// www. iisd.org](http://www.iisd.org)
4. Corporate Social Responsibility: Fad or reality? // World Bank Institute Programs//www.worldbank.org.

*Петрук Л.**

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ – СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА ХХІ СТОЛІТТЯ (ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ)

У 60-х роках ХХ ст. учасники "Римського клубу" запровадили у науку термін глобалізація. Але єдиного визначення цього поняття не існує, бо глобалізація – надзвичайно супереч-

* Київський національний торговельно-економічний університет.

ливий феномен суспільного життя. Такі вчені, як С. Робертсон, Дж. Харт, Дж. Модельські дають різні тлумачення цього явища. Та всі вважають, що з 90-х рр. людство вступило в якісно новий етап свого розвитку.

Існують різні точки зору щодо початку глобалізації, але більшість вважає, що тенденція до глобалізації існувала завжди. Зв'язки між локальними цивілізаціями з кожним століттям множились. Сьогодні людство існує як єдине ціле. Чим характеризується глобалізація сьогодні? Демографо-екологічні, економічні, техносферні, геополітичні, соціокультурні риси: 1) демографічно-екологічні фактори: потреби людей зростають; запаси природних ресурсів явно не відповідають їх потребам, посилюється вплив життєдіяльності людей на біосферу; 2) економічна глобалізація: міжнародна конкуренція, поділ праці, ріст виробництва на світовому ринку. Але вигравши від торгівлі задовольняє не всі сторони, виникає нестабільність через взаємозалежність національних економік на світовому рівні; 3) глобалізація техносфери: технологічні системи в більшості своїй шкідливі для людини та біосфери Землі? 4) геополітична глобалізація: формування нових країн за рахунок розпаду колоніальних держав та феодальних імперій. Але сьогодні лише США є центром геополітичного впливу. Сучасна зовнішня політика кожної держави базується на урахуванні складної геополітичної ситуації у світі; 5) соціокультурна глобалізація: з однієї сторони, все виразніше проявляється глобальний характер наукового-технічного прогресу, здійснюється обмін ідеями, культурними цінностями, вченими, посилюється вплив світових релігій. Одночасно можна простежити протилежні тенденції: диференціація, індивідуалізація освіти, поява нових релігійних сект і течій тощо; 6) глобалізація і людина: більшість людей прагнуть знайти своє коріння, протестують проти нових реалій й намагаються додержувати традиційних норм життя.

Сьогодні, більшість дослідників збігається в тому, що сучасним проявом глобалізації суспільного буття є інформація. В індустріальному суспільстві основними способами людської комунікації є виготовлені товари. Товари мають споживчий ха-

ракти, а тому після їх споживання вони зникають. Інформація – це продукт, яким одночасно користується безліч споживачів. Такий продукт у вигляді інформації існує доти, доки існує комунікація. Зникає комунікація – і перестає існувати потреба в інформації. Афоризм “діяти локально, думати глобально” став надзвичайно актуальним у вік глобалізації. Але істотним у глобалізації є глобальність дії, а не мислення. Зрозуміло треба осмислити масштабність усієї сучасної ситуації, враховуючи те, що сучасна цивілізація набула всесвітнього характеру. Найістотнішим важелем розв'язання проблем глобалізації є створення необхідного правового поля. Але врегулювання міжнародних відносин може бути на основі переважно природного права (моральні норми, стосунки етичного характеру), тому що не можна забезпечити в повному обсязі правове регулювання глобалізованого життя, не можна створити закони, які були б однаково корисними для всіх. Ефективним буде закон лише тоді, коли він легітимований, тобто визнаний всією цивілізацією.

Початок ХХІ ст. – це світ конфліктів, руйнівних процесів і ситуацій, які виникли ще у ХХ ст. Сьогодні криза охоплює всі сфери життя людства. Гострою є проблема загострення цінностей, основними серед яких є: благо, справедливість, добро, краса, істина.

Глобалізація – це об'єктивне, незворотне явище, яке вимагає врахування багатьох факторів, але одним універсальним шляхом до взаєморозуміння між державами і народами є діалог. Діалог з розумінням того, що неможливо досягти одночасно і злагоди між всіма цивілізаціями. Країнам, народам, етносам треба не втрачати власну унікальність, але навчитися жити і взаємодіяти у світі разом з усіма на благо всієї світової цивілізації.

*Попова О.**

ОСВІТА І ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА

Криза сучасної освіти визначається глибокою суперечністю між класичною системою освіти та освітою професійно модернізованою, а також однаковою потребою і в тій, і в іншій як на рівні особи, так і на рівні суспільства. Звідси й логічна поява лозунгу гуманітаризації як наслідок надмірної технізації та вузької професіоналізації, що склалася в останні десятиліття ХХ ст.

На наш погляд, визначальними та незмінними принципами освіти за умов постійної трансформації суспільства мають бути: сучасність, компетентність, універсальність, гуманістичність, доброзичливість.

Спиратися на ці принципи треба і з точки зору управління глобальною освітою, поява якої як феномена суспільного життя пов'язана з глобалізацією взагалі. Глобалізм виступає сьогодні і як сутнісна потреба формування сучасної освіти, і як предмет дослідження її як активної субстанційної системи.

Розвиток системи освіти не може відбуватися у відриві від загальнокомунікаційного становлення громадянського суспільства, тому розглядати історію освіти цілком логічно виходячи із сучасної концепції громадянської освіти. Загальносуспільні соціально-політичні парадигми є визначальними для аналізу конкретно-історичного навчально-виховного процесу. В той же час аналіз освіти як системи та як діяльності має спиратися на феномен особистості та здійснюватися у безпосередньому зв'язку з ним. Сучасна система освіти України потребує переосмислення досвіду попередніх епох на новому рівні. Без залучення цього досвіду у сучасну освітню практику неможливий подальший позитивний поступ нашого суспільства.

Громадянське суспільство, що почало формуватися в

* Пошукач Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.

Україні ще у ХІХ ст., містило у собі традиційно-оформлені структурні елементи, які впливають на систему освіти та взаємодіють з нею. Особистість, що знаходиться в середині системи освіти неминуче зазнає їх впливу, що зумовлює необхідність адекватного на це реагування.

Метод соціальних компонент у поєднанні з методом історичного моделювання допоможе чіткіше побачити приховати процеси та проблеми в системі освіти та знайти шляхи для їх подолання.

Система освіти незалежно від історично-культурної ситуації, в якій протікає її розвиток, базується на основних буттєвих цінностях людського життя, на принципах виховання та спілкування, вироблених тисячолітньою історією людства. Це – свобода, любов, доброта, толерантність, справедливість та ін. У будь-якому соціально-політичному режимі ці цінності залишаються незмінними, бо самі початки системи освіти базуються на них, без даних цінностей перестає бути собою за визначенням. Морально-етичні засади освіти залишаються незмінними всередині однієї соціально-політичної системи. Але із зміною базових політичних ідеологем суспільства трансформується і соціальна етика освіти, і за демократичного ладу вказані цінності відіграють уже принципово визначальну роль.

Особа формується під впливом комунікативної взаємодії громадянського суспільства та системи освіти, знаходячись у середині складної структури останньої. Тут вона проходить усі стадії світоглядного становлення.

У взаємодії системи освіти з іншими складовими соціуму спостерігається все більша раціоналізація та атомізація комунікативних моментів. Освіта роздирається на частинки різними зацікавленими в ній суб'єктами, що прагнуть миттєвої вигоди, а не постійного й поступального розвитку взаємовідносин, що не сприяє удосконаленню системи, а лише знецінює та принижує її роль у суспільстві. А це, у свою чергу, розриває комунікативний зв'язок між учителем як суб'єктом освіти та учнем як об'єктом навчання. Такий розрив спричинює недостатність просування молоді особистості до стадії перетворення з

об'єкта на суб'єкт процесу самоосвіти, до саморозвитку, самоусвідомлення та самоудосконалення. Момент істини освіти – самоосвіта – не настає, мета не досягається, процес консервується, починається деструкція і руйнування системи. Формально система освіти функціонує, але оберти механізму відбуваються марно, результат не досягається, що стає зрозуміло набагато пізніше, коли “вибраковка” потрапляє в механізм суспільства.

Громадянське суспільство прагне здійснювати постійний контроль за функціонуванням системи освіти і за результатами її діяльності, і під час протікання процесу. Воно першим відчуває на собі усі недоліки та недоробки освітньої системи, але дати їм всебічну експертну оцінку може тільки фаховий науковий аналіз, зорієнтований на вияви нестиковки результатів освітньої діяльності та потреб суспільства. Науковими інституціями, здатними здійснювати подібний аналіз, можуть бути тільки такі, що працюють, з одного боку, всередині системи освіти, а, з іншого, мають можливість здійснювати сторонній аналіз, застосовуючи, як системний, так і суто емпіричний підходи.

Телеологічний та аксіологічний характер освіти спричинює необхідність підготовки сприймаючого суб'єкта або об'єкта навчання до усвідомлення як універсально-суспільних, так і індивідуалістично-зорієнтованих цілей.

Повернення до історично-традиційних форм існування системи освіти формує прозоре розуміння витоків її сучасних проблем, викриває іманентно визначені конфліктні ситуації. Постає картина цілковитої паралельності комунікативних дискурсів, що виникають на історичному просторі однієї етносоціальної зони. Трансформації суспільно-політичних систем не впливають на базові культурні засади формування та управління освітньою системою. Зміна ідеології, що ставить акценти часто цілком протилежно до попередньої ідеологічної парадигми, все ж не здатна зламати традиційно-сформовані форми мислення в межах даної культури. Вплив соціально-політичного режиму все ж залишається обмеженим суто політичними символами, автоматично фіксованими на побутово-захисному рівні мислення.

Це не стільки справжня світоглядна переконаність, як акт самозахисту, виживання у неможливих умовах соціального експерименту. Психіка людини поступово пристосовується до незручних політико-економічних реалій, але на рівні підсвідомого вона зберігає базову матрицю гуманістично-традиційного світогляду, що і гарантує справжнє збереження етносу, його виживання в період соціальної деструкції і готовність до нового відродження.

Саме тому моменти “зламів”, соціальних змін відіграють роль “експериментальних майданчиків” для накопичення емпіричного досвіду на майбутнє, за допомогою яких можна моделювати різноманітні варіанти розвитку складнодиференційованої системи, якою є система освіти.

Принципово важливим для сучасного досвіду є момент максимально коректного ставлення працівників освітніх закладів до дітей різних соціальних станів, їхнє уміння досягти усього можливого задля нівелювання соціальних протиріч у дитячому середовищі, не акцентувати уваги на майновій нерівності, що, як відомо, завжди найболючіше відбивається на дитячій душі.

Для аналізу системи освіти, її основних функцій та взаємодії з іншими соціальними інституціями логічно виділити базові методологічні підходи-концепції, а саме: концепція “всебічного впливу на особистість” у системі освіти; концепція “рівності прав” в освітньо-виховному процесі для представників різних суспільних страт; концепція “незаперечного авторитету педагога-вихователя”; концепція “освіти як самоорганізуючої системи”.

Амбівалентний характер діяльності в освіті, зумовлений її спрямованістю як на холістично-системні цінності, так і на індивідуалістично-зорієнтовані цінності, спонукає появу дисфункціональних протиріч у системі освіти, своєчасний вияв яких вбачається надзвичайно необхідним.

Формування еліти в системі освіти вимагає телеологічного і аксіологічного підходів, виваженої стратегії і тактики, бо будь-яка похибка у програмах може привести до катастрофічних наслідків. Метою функціонування державно зорієнтованої сис-

теми освіти, коли інтереси держави та народу співпадають, є патріотична національна еліта, що повинна стати ядром формування нації, що знаходиться у постійному розвитку.

*Самоненко І.**

ТЕХНОЛОГІЗАЦІЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ У ВИРІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Технологізація і глобалізація відкриває перед світовою цивілізацією нові неосяжні і захоплюючі горизонти на шляху її розвитку. Поява нових технологій, подальше пізнання і відкриття нових комп'ютерних технологій, інші досягнення матеріальної культури, які можуть зараз лише вражати людську уяву, завтра стануть реальністю. Водночас початок нової епохи несе населенню Землі нові виклики і загрози, такі, як розширення міжетнічних і міжконфесійних протистоянь, наростання природних, техногенних і гуманітарних катастроф, загострення енергетичних і екологічних проблем. Очевидно, що людство, зіткнувшись з проблемами глобального значення, з одного боку, знаходиться в стані розгубленості і шоку, а з іншого – дедалі більше усвідомлює необхідність появи нової парадигми організації земної цивілізації і її подальшого розвитку. В цьому ракурсі Україна намагається тримати не передостанню позицію.

Для системи освіти України сьогодні стало актуальним повномасштабне включення психологічних механізмів інтеграції особи в культурне середовище в освітній практиці, а воно можливе лише на основі переосмислення самої суті освітнього процесу. З певною долею умовності суть такого переосмислення можна охарактеризувати як технологізацію освітньої практики. Тобто, технологізація у даному випадку вказує на те, що ці соціокультурні фактори стають предметом вивчення, упорядкування та управління на

* Київський національний лінгвістичний університет, студентка.

спеціально розроблених наукових засадах, у той час як раніше вони діяли виключно стихійно (не були технологічно організовані). Технологічне описання освітньої практики базується перш за все на врахуванні психологічних механізмів інтеграції особи в культурне середовище і не може не включати в себе знання про процес саморозвитку особи та систему навчально-предметної діяльності, що його забезпечує. Організація освітньої практики на основі тотального застосування педагогічних технологій у навчально-виховному процесі виражає суть процесу її технологізації. Наприклад, учні які проживають у віддалених куточках країни можуть завдяки Internet спілкуватися та виконувати повний обсяг зобов'язань за існуючими програмами (стандартами).

Педагогічні соціальні технології, на відміну від виробничих, не можуть бути реалізовані без особистісної людської участі, а тому переважно ґрунтуються на конкретних проявах індивідуально-психологічних та психологічно-міжособистісних закономірностей. У цьому відношенні педагогічні технології є конкретною формою реалізації психологічних механізмів інтеграції особи у культурне середовище, що у максимальній мірі піддається операціональній обробці, формалізації та організаційному управлінню. У змістовному плані технологізація освітньої практики, таким чином, зводиться в основному до розробки культурно-ціннісних та психологічних операціональних підходів до взаємодії учня з вчителем у процесі створення педагогічного середовища соціокультурного характеру. Педагогічна технологія є основним фактором успішності усієї навчально-виховної роботи, оскільки її ефективність залежить від здатності педагога до актуалізації в навчальному процесі досвіду своєї внутрішньої роботи як щодо оволодіння культурним знанням, так і щодо його розвитку. Тоді культура, яку він транслює, наповнюється його особистісним ціннісно-смісловим досвідом, який фактично стає змістом навчання та виховання, одночасно залишаючись суверенним внутрішнім світом людини, що задає модель культурної інтеграції учням, з якими спілкується педагог.

Дія педагогічної відповідальності обмежується формуванням здатності учня до саморозвитку, що є одним із запобіжних засобів проти культурного маніпулювання. Звичайно, цим завданням педа-

гога не спрощується, оскільки замість формування світогляду та цінностей йому потрібно виконувати значно складніше завдання – формувати комплекс універсальних культуротворюючих здібностей учнів, на основі яких останні можуть ініціювати та підтримувати процеси соціокультурного розвитку України. Управління розвитком учня здійснюється не безпосередньо, а опосередковано, через передачу йому у проблемній ситуації такої інформації, яка може слугувати основою для прийняття ним рішення чи засобом для вироблення відповідної стратегії дій у навчальній ситуації. Дуже важливо, що таке рефлексивне управління розповсюджується і на сферу інтеріоризації учнем отриманої інформації, надаючи їй індивідуального, особистісного смислу. Знання виявляються укоріненими в особистісний досвід учня, його генезис та культурні функції в житті суспільства і його власному.

Педагогічні технології, що забезпечують процес технологізації, не зводяться лише до технології навчання, а включають у себе і духовну атмосферу, і спосіб життя школи, що мають бути інтегровані ідеєю національного відродження та культурного будівництва. Потрібна своєрідна культурно-технологічна концепція розвитку школи, що координує всі психолого-педагогічні процеси, які в ній відбуваються. Безпосередньою основою такої концепції має стати програма регіонального соціокультурного будівництва, у якій мають бути сформульовані конкретні завдання та способи вирішення проблем національно-культурного відродження у регіоні, що мають стати об'єктом спільних творчих зусиль шкільних колективів – як учителів, так і учнів. Технологізація освітньої практики в національній школі практично не має якихось предметних чи функціональних обмежень, а це означає, що в принципі може бути безліч педагогічних технологій різного напрямку та змісту. Проте базисних технологій, що пов'язані з вирішенням стратегічних навчально-виховних проблем, звичайно, існує обмежена кількість, що пояснюється узагальненим та універсальним характером і цих завдань, і націлених на їх виконання технологій. Для реалізації культурологічного підходу до формування національної школи найбільше значення мають саме ті технології, завдяки яким досягається гармонізація процесів особистісного інтегрування в соціоку-

льтурний простір, саморозвитку особи та відродження національної культури. З певною долею умовності можна виділити дві основні педагогічні технології цього напрямку. Педагогічна технологія національно-культурної ідентифікації має справу з аналізом та дооформленням власної культурної традиції учнів і базується на психологічному механізмові самовизначення.

Педагогічна технологія міжкультурного синтезу забезпечує проникнення в інші культури і спирається на логіку діалогічної взаємодії та спілкування у ракурсі процесу глобалізації. Базисним елементом педагогічної технології націокультурної ідентифікації є сумісний акт самовизначення учителя з учнем у тій чи іншій значимій культурно-історичній ситуації. Критеріями відбору навчального матеріалу для конструювання такого навчального предмета мають бути подання цього матеріалу через драматичну за своїм характером долю певної людини, допустимість тлумачення цієї долі як ряду екзистенціальних виборів, можливість багатопозиційного описання даної ситуації з точки зору різних суб'єктів історичної дії. Реалізація технології включає кілька основних етапів. На першому етапі на основі зазначених вище критеріїв здійснюється побудова культурного семіотичного простору навчальної ситуації, який сприймається учнем як простір історичної реальності. На другому етапі здійснюється раціональний аналіз культурного історичного матеріалу, тому потрібно стимулювати аналітико-синтетичну діяльність учнів через проблематизацію ситуації, співставлення, зіткнення, дооформлення ціннісно-сміслових позицій учнів по відношенню до історичної події. На третьому етапі учням надається можливість обґрунтувати зайняту ними позицію на основі надання їм відповідного фактологічного матеріалу. У процесі осмисленого пошуку аргументів на користь своєї позиції учень ідентифікує себе і свої погляди з конкретними історичними фактами та ціннісно-смісловими позиціями.

Технологізація освітньої практики в Україні здійснюється у процесі глобалізації системи освіти і проявляється не тільки у виробленні нових загально-операціональних підходів до організації навчально-виховного процесу, а й у конкретних напрямках реформування тих чи інших навчальних дисциплін та міжпредметної

взаємодії. Технологізація освітньої практики в Україні має вирішувати свій специфічний комплекс проблем практично-операціонального характеру та новими технологічними основами, розробками, впровадженими світовими науковими центрами для ефективного навчання в умовах глобалізації. Взагалі я вважаю, що процес технологізації освіти в Україні впливає позитивно на розвиток не тільки освіти, а й суспільства в цілому. Звичайно, є й свої недоліки, особливо в технічній та матеріальних сферах, але це не лякає нас, а, навпаки, дає додатковий стимул для дій та розвитку даної сфери в освіті.

*Свистунов С.**

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗІТКНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Глобальний теракт 11 вересня 2001 року в Нью-Йорку певним чином відмежував старий світ від нового і по-новому поставив питання про взаємозв'язок і взаємодію світових культур, передусім найбільш структурованих, – західної (іудео-християнської) і ісламської. Слід все ж таки сказати, що головною причиною є не протистояння релігій, а конкуренція певних соціально-економічних структур, організацій і регіонів.

Глобалізація світового суспільства має безліч проявів: фінансово-економічний, технологічний, комунікаційний, соціальний, культурний, етичний, а також релігійний. На жаль, більшість проблем сучасного однополюсного світу не вирішуються раціонально в силу нездатності ліберального ринку до саморегуляції в усіх сферах. Суттєво посилилися контрасти злиденності й багатства. І тоді на перший план виходять ірраціональні аспекти, які з характерним для них фанатизмом формують асиметричний вектор протидії.

Чи відбувається взагалі зіткнення цивілізацій? Якщо сприймати зіткнення цивілізацій як війну цивілізацій – то ні. Якщо ж

* Ст. наук. співробітник Інституту філософії НАН України, к.філос.н.

широко подивитися на це питання, як на прояв боротьби аналогічній конкуренції на ринку, – то так. І відбувається воно постійно практично в усіх куточках світу. Це відбувається і тоді, коли намагаються купувати товари лише своєї національної марки, і тоді, коли європейці здригаються, почувши поруч гортанну арабську мову, і тоді, коли американці не бажають з'являтися в китайському чи африканському кварталі. Татарські і слов'янські села в Криму несуть на собі відбиток різних цивілізацій, і це можна побачити неозброєним оком. Владі необхідно постійно докладати багато зусиль для запобігання конфліктам внаслідок різного підходу до одних і тих самих питань у представників ісламської і православної (християнської) культур.

Тому можна говорити про зіткнення цивілізацій у певних сферах життєдіяльності людини і на різних рівнях: глобальному, регіональному, локальному, місцевому, груповому і міжособистісному рівнях. І навіть на глобальному рівні відбуваються лише функціональні зіткнення: військове захоплення Афганістану й Іраку нічого не змінює у відношенні їх до ісламської цивілізації.

Західні мас-медіа, а особливо американські, намагаються не говорити в голос про це. Зрозуміло, що не в інтересах США говорити про зіткнення цивілізацій, адже вони фактично проводять в останні роки тиск у багатьох напрямках (певних векторах, де їх потенціал однозначно вище), спираючись на іудео-християнський менталітет заради своїх національних інтересів. Маючи безперечно наймогутнішу військово-політичну і фінансово-економічну силу і залучаючи до своїх акцій більшість країн світу, вони намагаються поширити зону впливу на територіях, де домінує інша культура. Раціональні розрахунки, які вкорінені в іудео-християнській культурі, допомагають методично і з невеликими втратами знищувати противника, як це було в Іраку і (або) завойовувати нові ринки збуту своєї продукції.

Чи сприймають іракці американців, як тих, хто хоче допомогти розвитку місцевої культури? До якої категорії протистояння можна віднести трагедію в Кадуні, яка була спричинена проведенням конкурсу "Міс Світу". Там було спалено і зруйновано чотири християнські церкви. У ході дводенних заворушень загинуло біль-

ше ста чоловік¹. Цивілізаційно-провокаційний захід глобального західнохристиянського світу довелося переносити з Нігерії до більш спокійного Лондона.

Тобто, відбуваються епізодичні, спонтанні здебільшого, зіткнення. Мусульмани в Нігерії відчули себе переможцями. І з ними, безперечно, солідарна більшість із 1 мільярда 300 мільйонів мусульман світу. Відтак, є сфери життєдіяльності – “функції цивілізацій”, які не піддаються раціональному розрахунку і послідовному менеджменту. І в цих сферах більш слабкі цивілізації можуть отримувати переконливі перемоги. Прикладом є закриття великої кількості “Макдональдсів” на Близькому Сході і перепрофілювання заводу “Кока-Кола” в Саудівській Аравії. Як бачимо, духовна енергія може ефективно діяти і без політичної волі чи військової сили й відтак створювати активний силовий вектор протидії.

Отже, іудео-християнський Захід і ісламський Схід свідомо чи несвідомо, скоріше і те й інше разом, знаходяться в стадії перманентного зіткнення-протистояння. Проте, це не війна цивілізацій у класичному варіанті. Навіть події у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року не є таким. Це акція, безумовно, символічна, але це дії окремого військово-політичного і конфесійно орієнтованого угруповання. У неї є багато симпатиків в ісламському світі, але нема ресурсів, щоб протистояти Західному глобалізаційному тиску. Відтак, відбуваються функціональні зіткнення цивілізацій, а позаяк потенціал функціональних можливостей різний (різні вектори сили і нетотожність конфігурацій цивілізацій), то відбувається асиметричне зіткнення цивілізацій на всіх рівнях, у тому числі і глобальному.

Сучасна глобалізація уявляється нам перш за все як тотальний науково-технічний прогрес, який за умови розвитку комунікацій, лібералізації торгівлі і вільно діючих економічних законів надає його учасникам можливість отримати максимальний прибуток, а також тягне за собою зближення людей, стандартизацію життя, трансформацію й уніфікацію національних культур і конфесій,

¹ «Міс Світу» коштувала життя 100 нігерійцям // День. - 23 листопада 2002. День.

тобто до змін в усіх сферах життя як на світовому, міжнаціональному, так і на національному рівнях.

Глобалізація сама по собі не абстрактна й хаотична сила і має своїх головних провідників, послідовників, сателітів, індиферентних та антиглобалістів – послідовних і латентних. Виходячи з американоцентричності сучасної глобалізації можна спрогнозувати підходи різних конфесій до цього процесу. Але і тут знову ми визначимо лише потенційність, умовно визначене місце у складному й багатоманітному процесі глобалізації. В реальній ситуації аналізу діяльності конкретної конфесії важливими будуть також суб’єктивні фактори, традиції тощо. Відтак можна віднести до головних провідників і послідовників глобалізації більшість протестантських конфесій. Провідниками, безумовно, будуть ті протестантські конфесії, які зародилися у США, або мають там свої центри, головні офіси. Саме ці конфесії ми бачимо у числі лідерів змін, саме у них відбуваються найбільш радикальні трансформації, що відповідають тенденціям американоцентричного глобалізаційного процесу.

Західні країни і, перш за все США, за роки, коли було проголошено курс на глобалізацію, отримали величезні надприбутки. Разом із тим було згорнуто більшість програм соціальної допомоги бідним країнам, на території яких живе більше половини мусульман. Проте не всі зміни й трансформації, що їх спричинив процес глобалізації, виявилися прогнозованими й керованими. Сильна взаємозалежність суб’єктів і об’єктів дії спричиняє велику невизначеність. Найбільше це проявляється у сфері людського духу, в релігійній сфері.

Відомий філософ і політичний діяч Збігнев Бжезінський вважає, що зараз взагалі починається “нова ера людства”. Протягом більшої частини історії людство намагалося “контролювати зовнішні фактори нашого існування”. Проте в наш час усе більше проблемних питань, які “постають перед нами, стосуватимуться внутрішніх факторів існування, внутрішнього світу, а не зовнішнього”. Він говорить: “З філософської точки зору, ми збентежені, а з релігійної – у стані невизначеності”.

Саме таке відчуття охоплює більшість прихильників амери-

каноцентричної глобалізації, незважаючи на певні успіхи в окремих сферах функціонування. Носії ісламської, а також, вочевидь, індо-буддистської і буддо-конфуціанської глобальних цивілізацій мають більш визначену точку зору, щодо релігійних перспектив.

*Тарковський І.**

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ПЕРЕХІД ВІД ІНДУСТРІАЛЬНОГО ДО ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА (ГЛОБАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Інформаційне суспільство — це свого роду прояв інстинкту самозбереження людства як біологічного виду. Таке суспільство зорієнтоване на отримання інформації не лише власне про себе, а й про навколишнє природне середовище, що має допомогти тонше і гнучкіше адаптуватися до нього, виключаючи будь-які економічні потрясіння. Ще в середині ХХ ст. американський вчений Норберт Вінер констатував, що, на відміну від сировини та енергії, інформація має специфічну властивість: у міру використання її величина не лише не зменшується, а, навпаки, значно зростає. Оволодівши інформацією, людина може змінити хід розвитку суспільства.

Глобальне інформаційне суспільство формується локально, у різних країнах цей процес йде з різною інтенсивністю і особливостями. Інформаційні товариства мають три головних характеристики. По-перше, інформація використовується як економічний ресурс. Організації використовують інформацію у все більших масштабах з метою підвищити ефективність, стимулювати інновації, укріпити конкурентоспроможність. По-друге, інформація стає предметом масового споживання у населення. По-третє, відбувається інтенсивне формування інформаційного сектору економіки, який зростає більш швидкими темпами, ніж інші галузі. Причому рух до інформаційного суспільства — загальна тенденція для розвинених держав і країн, що

* Національна академія управління, студент.

розвиваються.

Ось чому інформаційні технології стали стимулом розвитку не лише для гуманітарної сфери, а й для економіки в цілому. Дослідники виділяють чотири інформаційні революції, які відбулися впродовж історії людства. Перша була пов'язана з появою писемності, що дало змогу зберегти знання для майбутніх поколінь. Друга — стала результатом винаходу книгодрукування: почали активно поширюватися знання, що радикально змінило суспільство і культуру. Третя інформаційна революція зумовлена появою телефону, телеграфу, радіо, телебачення: це дало можливість оперативно передавати інформацію на будь-яку відстань. Четверта — пов'язана з винаходом комп'ютера, розвитком електронно-обчислювальної техніки; комп'ютери внесли суттєві зміни у накопичення, зберігання, обробку і використання інформації.

Дослідники інформаційного суспільства (Масуд, Гоффлер, Мойсєєв) підкреслюють кілька моментів, важливих для розуміння його об'єктивної зумовленості. По-перше, інформація має величезне значення у суспільному житті, вона невичерпна, легко і швидко тиражується й передається, має ресурсозберігаючу здатність, економічна, екологічно чиста, відносно незалежна від часу (у банках даних може зберігатися тривалий період). По-друге, в історії суспільства зростання потоків інформації відбувається стрибкоподібно. По-третє, інформація лежить в основі інформаційних технологій, які чималою мірою визначають зміст, масштаби і темпи розвитку інших технологій. По-четверте, інформація перетворюється на основний предмет людської діяльності.

Отже, інформаційне суспільство — це відповідь людства на виклик часу. Сьогодні основним капіталом будь-якого підприємства стають інтелектуальна власність, ноу-хау, знання, вміння, навички, інформація, а не традиційні ресурси та матеріальні активи. Виникають нові галузі бізнесу — персоналізоване забезпечення інформацією, дистанційне технічне обслуговування та навчання, електронна індустрія розваг, різні форми електронної торгівлі. Тобто із зростанням обсягу інформації

зростає і рівень її використання.

"Інформаційне суспільство" виражає ідею нової фази в історичному розвитку передових країн. Тобто, не прихід "пост-індустріального" суспільства, а створення нового соціального зразка, що є результатом "другої індустріальної революції", яка в основному ґрунтується на мікроелектронній технології. Зростаюча кількість людей з необхідністю втягується в безпрецедентне розмаїття інформаційно орієнтованих типів робіт. Наукові й технічні працівники збирають і продукують інформацію, менеджери й фахівці опрацьовують її, викладачі й працівники комунікаційної сфери поширюють її. Цей процес "інформатизації" не залишає недоторканою жодну сферу соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин.

Нові телекомунікаційні технології спроможні технічно забезпечити ефективне функціонування найдієвішого механізму демократії - плебісциту. Окрім того, голос кожного буде почуто кожним зацікавленим, тобто процес волевиявлення буде інтерактивний, окрім того, що буде й перманентний. У постійному діалозі різних точок зору - не лише кінцевих переконань, а й аргументів, що до них привели, - завжди так чи інакше буде враховано думку й тих, хто за нинішньої системи становить дискриміновану щодо права бодай якогось впливу меншість.

Інформаційне суспільство забезпечує демократію в буквальному розумінні - правління народу як організму, що є чимось більшим від арифметичної суми індивідів, які його складають. Тож з формуванням інформаційного суспільства дедалі більше питань функціонування держави та її взаємодії з іншими державними та наддержавними формаціями вирішуватиметься шляхом референдуму.

Таке суспільство забезпечить максимальну реалізацію громадянських прав і свобод кожного громадянина відповідно до ступеню активності його соціальної позиції. Воно не лише надасть для цього можливість - але й сформує потребу, оскільки підвищить освіченість членів суспільства. Бо інформаційне суспільство - це й освіта протягом усього життя, а не лише на його

початку для отримання спеціальності.

Освічений індивід спроможний усвідомити свої інтереси, співвіднести їх з інтересами інших й відповідно скоригувати, зробити максимум для того, аби суспільство забезпечувало їх захист - тобто, аби побудова суспільства відповідала його інтересам, які, в свою чергу, мають певною мірою відповідати інтересам інших членів спільноти, оскільки тоді взаємодія індивід-суспільство буде найбільш ефективною.

Таким чином, інформаційне суспільство - така соціальна формація, яка є найбільш чутливою до змін в суспільних настроях та прагненнях у будь-якій сфері. Тож інформаційне суспільство - найприспосованіша до потреб людської спільноти форма громадського буття. І всі зусилля, спрямовані на його побудову, спрямовуються на прогрес людства.

Державі належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей в нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченню прогресу демократії і дотримання прав особистості в умовах інформаційного суспільства.

Інформаційна взаємодія держави, суспільства і особистості найбільш оптимальна при використанні інформаційних і телекомунікаційних технологій з метою підвищення загальної ефективності діяльності державного механізму, створення інформаційно відкритого суспільства, розвитку інститутів демократії.

Вплив інформаційного суспільства на культуру виявляється в масштабних змінах культури виробництва, бізнесу, організації роботи, дозвілля, споживання. Ці зміни зумовлені швидким процесом об'єктивізації інформації і знань, можливостями їх передачі у вигляді технологій через телекомунікації широким верствам населення, а також виникненням нових видів діяльності, заснованих на використанні знань.

Як це не парадоксально, "інформаційне суспільство" має як ідеологічний, так і утопічний аспекти. І жоден з них не повинен залишатися поза увагою. На закінчення дозвольте мені на-

вести чотири важливі докази щодо сказаного з відповідними зауваженнями.

По-перше, "інформаційне суспільство" ставить питання про нові соціальні обставини, але зовсім не в тому ракурсі, як про це думають усім відомі його прихильники. Як я вже показував, сподівання стосовно цього "нового суспільства" досить часто ґрунтуються на дуже сумнівному економічному аргументі про домінацію нового "інформаційного сектора". Його прояви можна бачити в зростаючій залежності від мікроелектроніки, комп'ютеризації й телекомунікації і в дедалі більшій кількості "інформаційних працівників", котрі забезпечують очікуваний соціальний вимір, що виправдовує розмови про "інформаційну революцію" та "інформаційне суспільство".

Ще зовсім немає ясності в тому, чи інформаційне суспільство виникло в усіх своїх вимірах. Централізм, монополії та нерівність, що їх породжує капіталізм, не щезають, а служба сервісу продовжує (як завжди) поширюватися разом з індустріальним виробництвом (хоч дещо з останнього переміщується на Південну півкулю). Демократія участі з безпосереднім доступом кожного до джерел інформації також з'являється не відразу за рогом. І те, що відсутнє в політичній сфері, відсутнє також і в культурній.

Це означає, що, як виявляється, процес "інформатизації" соціального, економічного й культурного життя породжує важливі соціологічні питання. Тоді як на даний момент цілком ясно, що нагляд з боку державних агентів та службовців має довгу історію, котра передувє впровадженню інформатики, вплив нових технологій під час загальної економічної перебудови може призвести до тривалих (і непередбачених) наслідків.

На економічному, політичному й культурному рівнях ефект інформатики видається досить глибоким, її впливом на індустріальні відносини (як прямий, так і опосередкований) не можна нехтувати. Зростаюче усвідомлення моніторингу (часто небажаного) за особистим життям з боку комп'ютеризованих служб може стимулювати у відповідь нові види соціальних рухів. І, судячи з минулої історії, ті засоби передачі інформації й ті

типи людської подоби, що передані на зберігання до "думаючих машин", здатні спричинити зміни в нашому культурному досвіді.

По-друге, технологічна конвергенція, яка виражена в понятті "інформаційна технологія" є важливою як в соціальному, так і в технічному плані. Колись цілком зрозумілі категорії, що нині засмічені через поширення інформаційної технології, мають важливі соціальні розгалуження. Такі поняття, як "журналізм" або "середній менеджмент", набувають нового змісту у зв'язку з впровадженням прямого вводу тексту й комп'ютеризованого упорядкування

даних. Нагляд, хоч і стає ефективнішим завдяки тільки комп'ютеризації, все ж його масове застосування можливе лише завдяки комп'ютеризації в поєднанні з телекомунікацією. Більше того, саме в цій галузі й відбуваються зараз швидкі зміни. І знову, тепер вже в глобальному контексті, дебати стосовно комунікативної й культурної домінації Півночі над Півднем чи Заходу над Сходом набувають зовсім іншого забарвлення, оскільки інформаційна технологія робить ті ж самі комунікації провідниками економічної влади.

Як уже було показано вище, ті самі труднощі, до того ж, обтяжені етичними проблемами, окрім всього іншого, виникають від занадто інтенсивного споживання "інформації". Усі питання, що постають стосовно соціальної, особистої, громадської, приватної, комерційної та культурної інформації, є тут доречними. І кожне вимагає відповідного етичного аналізу в контексті ревізії з точки зору їх технічного й соціального використання.

По-третє, в будь-яких міркуваннях щодо "інформаційного суспільства" слід пам'ятати, що технологічний потенціал не є чимось неминучим. Таке легке скочання від розмов про технологічний прорив до проголошення його соціальних переваг є просто необачним. Навіть сам технічний прорив — це соціальна конструкція. Дослідження, експеримент та планування мали місце задовго до того, як інновації впроваджуються у вигляді економічно життєпридатного продукту. Однак це не означає, що інформаційна технологія неминуче має соціальне шкідливі чи

зловісні аспекти.

По-четверте, і це впливає з попередніх міркувань, проблема інформаційного суспільства є як політичною, так і аналітичною. Соціальний аналіз відіграє певну роль у самій політиці інформаційної технології. Маю на увазі таку "політику", яка існує на різних рівнях: від міжнародної форми (через національне урядове планування) до рівня фірми й школи або навіть об'єднання сусідів. Тій діяльності, що як звичайно, приймається за політику, часто бракує етичного виміру й соціального усвідомлення.

У сьогоднішньому політичному кліматі, затьмареному, так би мовити, технологічною політикою (чи для того, щоб не втратити економічної конкурентоздатності, чи задля військової безпеки), робляться енергійні зусилля для того, аби спільно віднайти соціальну науку для технологічних цілей. Виділені для цього кошти витрачаються на те, щоб дослідити умови, за яких нова технологія може бути прийнятною, а люди могли б досить успішно пристосуватися до неї. Питання соціальних цілей, дослідження можливостей для звільнюючої, належної технології, оцінка етичних чи культурних вимірів нової технології — ці питання досі не сприймаються як пріоритетні.

Отже, поняття "*інформаційного суспільства*" звучить як обнадійлива нота посеред настрою загальної рецесії. В Японії воно знайшло повну підтримку в певній групі людей як об'єднуюче гасло для активізації досліджень та підприємницької діяльності. Якщо будь-який соціальний прогноз є песимістичним, таким, що попереду бачить лише занепад (економічний) чи катастрофу (ядерну), то тоді поняття "*інформаційного суспільства*" звучить позитивно і, очевидно, надає певного сенсу соціальним намірам і цілям. У той час, коли інтелектуали оплакують кінець прогресу або недостатність утопій, оживає стара ідея про те, що добре суспільство виростає із сучасного. Таким чином, не лише використання цього поняття для соціального аналізу, а і його соціальна роль усередині національного та глобального контексту заслуговують на подальше дослідження.

Тисунова В.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ИНТЕРЕСОВ В УКРАИНЕ

На данном этапе развития экономики в украинском обществе происходят процессы, которые способствуют дальнейшему преобразованию общества, формированию новых социально-экономических отношений в государстве. Организационные, экономические и региональные процессы, происходящие в обществе, predetermined соответствующими интересами, как проявлением общественных отношений между людьми.

Исследование экономических интересов является важным моментом в развитии экономики Украины. Системный подход к изучению экономического поведения на сегодняшний день является актуальным в связи с проведением административной реформы, объединением юридических лиц, выработке правового статуса «региона» и «региональной экономики». Проблема формирования и реализации интересов определяет степень влияния государства на общественные процессы. Общество тем больше нуждается в государственном вмешательстве, чем меньше в нем уровень саморегулирования и чем меньше согласованы интересы участников общественных отношений. Эта закономерность просматривается на всех уровнях общественной организации — от личностных интересов до общенациональных.

Эффект действительной самоорганизации и саморегулирования достигается только тогда, когда на всех уровнях интересов индивидуальных, корпоративных, государственных, региональных субъекты характеризуются зрелостью и общностью своих интересов. Для этого необходимо согласование интересов между властными структурами страны, территориальными структурами, корпорациями и домохозяйствами в экономической, политической и социа-

* Доцент кафедры экономико-правовых дисциплин Луганской академии внутренних дел, к.экон.н.

льно-культурной сферах. Наиболее оптимальной формой для согласования интересов выступает корпоративная форма управления. Такая форма будет являться оптимальной и для экономики региона. По мнению ученых и специалистов ИЭПИ НАН Украины, согласовывать экономические интересы можно на различных уровнях, через систему план-контрактов “Регион” – “Правительство”; “Регион” – “Территориальная громада», “Предпринимательские корпорации”.

В настоящее время в мире ситуация такова, что главной силой рыночной экономики выступает корпоративный сектор в лице национальных и транснациональных корпораций. Национальные и транснациональные корпорации являются скелетом мировой экономики, которые включают в себя средние и малые фирмы. Внутри корпораций законы свободного рынка, действующие в глобальном масштабе, не работают. Для корпораций характерно плановое хозяйство со своими внутренними ценами, выработанной стратегией корпорации, а не рынком. Поэтому для Украины очень важно создать модель корпоративной экономики в указанном треугольнике: государство, корпорации, рынок, что приведет к обузданию рыночной стихии и создаст условия для планового управления экономикой: страны, региона, отдельных корпораций.

Таким образом, государству необходимо способствовать созданию условий для развития корпоративных интересов в Украине, которые будут способствовать: 1) обеспечению функционирования механизма саморегуляции и самоорганизации – выработке эффективной государственной корпоративной политики, которая бы воздействовала на реализацию интересов страны, регионов, самих корпораций. 2) согласованию региональных интересов в процессе создания структур корпоративного типа.

*Червонописька К. **

**ПРОЦЕС ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА ЗАВДАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ЕКОНОМІЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Однією з основних характеристик сучасного етапу розвитку світового суспільства є процес глобалізації, який безпосередньо чи опосередковано впливає на всі рівні економічного і політичного життя охоплених ним країн. Економічний аспект глобалізації можна представити як розширення економічної діяльності за межі окремих держав, що пов'язано з економічним взаємопроникненням, зі зростанням залежності країн одна від одної насамперед у фінансовій, торговельній, інвестиційній, технологічній, науковій, культурній та інших сферах. Це саме по собі є позитивним проявом глобалізації, оскільки виступає стимулом до подальшого прогресу суспільства. В основу глобалізації покладена концепція створення “світового співтовариства”, системи “глобального управління” або „світового уряду”. Найбільш результативною є взаємодія для держав, що складають постіндустріальну цивілізацію, а країни, які знаходяться на більш низьких ступенях розвитку стають залежними від розвинених держав - представників постіндустріального світу – як від постачальників нової інформації та технологій. На початку ХХІ століття об'єктивно склалася ситуація, що не дозволяє жодній із країн увійти в постіндустріальне суспільство без його згоди і без його активної підтримки.

У новій міжнародній економіці існує менше можливостей для розвитку автономної національної економіки. Процес глобалізації призводить практично до нездатності регулювання ринком і системами виробництва в окремо взятій країні у відриві від світових господарських процесів і стану міжнародної кон'юнктури. Глобалізація диктує усім країнам правила щодо взаємного існування та взаємодії

* Гуманітарний інститут КНЛУ, студентка.

на міжнародному рівні, необхідні для досягнення однієї конкретно визначеної мети – створення єдиної світової глобальної економічної та політичної системи. Паралельно проявляються такі негативні наслідки глобалізації як посилення нерівномірності економічного розвитку країн, майнова диференціація населення світу, різний рівень соціального забезпечення, високий рівень безробіття. Нерівність між країнами та людьми призводить не тільки до економічних, але й до політичних потрясінь, проявів тероризму, війн.

З огляду на реалії сьогодення, Україна проводить багатовекторну політику прагнучи вступити до Європейського Союзу. Ця стратегічна мета має стимулювати процес економічного і політичного реформування українського суспільства та надавати перетворенням чітких орієнтирів відповідно вимогам певних сучасних європейських стандартів у найважливіших суспільних сферах. Також на новому рівні розширюються інтеграційні економічні та науково-технічні зв'язки з країнами СНД. За рейтингом глобалізації (2000р.), що враховує чотири основні параметри – економічний, персональні контакти, технологічний; рівень залучення до міжнародної політики – Україна займає 42 місце. Із розпадом Радянського Союзу вона опинилася в таборі країн, які експортують переважно сировинну продукцію та імпортують західні технології.

Внутрішньо суперечливий характер сучасного етапу процесу глобалізації визначає можливі шляхи розвитку України з метою її становлення як гідного партнера технологічно розвинутих держав. Щоб не потрапити в становище країн “третього світу”, не дати можливості розвиненим країнам остаточно поглинути власні дешеві сировинні та інтелектуальні ресурси, українське суспільство повинно усвідомити себе потенційним конкурентом західного світу. Постіндустріальний світ розвивається більш прискореними темпами. У цьому контексті Україна як претендент на входження в нього повинна якісно розвиватися в головних державних сферах – технологічній, економічній та суспільній – з урахуванням особливостей своєї політичної та соціокультурної галузей. Можливості для такого розвитку України ґрунтуються на традиційно високому рівні інтелектуального потенціалу нації та високій кваліфікації трудових ресурсів. За підготовкою науково-технічних кадрів та фахівців ви-

щої кваліфікації Україна належить до провідних держав світу. Незважаючи на тривалу кризу, вдалося зберегти науково-технологічний потенціал в таких галузях як літакобудування, у ракетно-космічному комплексі, суднобудівництві, збережено конкурентноспроможні виробництва у важкому машинобудуванні, приладобудуванні, енергетичному устаткуванні, окремих галузях чорної та кольорової металургії. Достатньо високим є рівень розробок в біотехнології, радіоелектроніці, фізиці низьких температур та ядерній фізиці, телекомунікаціях. Основою для розвитку аграрно-промислового сектору вітчизняної економіки традиційно залишаються сприятливі природнокліматичні умови, ґрунтові та водні ресурси.

Завдання перспективного розвитку України на сучасному етапі економічних трансформацій орієнтовані на підвищення власної конкурентоспроможності. Вони вбачаються у синтезі національних історичних надбань із визначеними тенденціями світового суспільно-економічного процесу. Врахування специфіки національних інтересів є необхідною умовою для подальшого гармонійного розвитку України з метою набуття у перспективі статусу конкурентоспроможної європейської держави, гідного партнера технологічно розвинених країн світу.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРИЯ, КУЛЬТУРА, РЕЛІГІЯ, ОСОБИСТІТЬ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПАРАДИГМИ

*Александрова К., Цибуляк А.**

АРХІТЕКТУРНИЙ ДІАЛОГ. КИЇВ: МИНУЛЕ І СУ- ЧАСНЕ

Відмінна риса нашого часу – бурхлива глобалізація суспільних процесів, коли ми є свідками зміни традиційних уявлень про світ і себе в ньому. Глобалізаційні і цивілізаційні процеси ставлять під сумнів можливість збереження національної сутності і розвитку культурно-духовної своєрідності. Це схоже з “есперанто” – штучною міжнародною мовою, що являє собою стандартизацію, єдине самовираження.

Саме за такої доби постає проблема збереження специфічних особливостей етнонаціональних культур, художнього мислення. Архітектура, як відомо, є застиглою музикою в камені. Вона втілює національний менталітет, образне бачення народом навколишнього світу. І тому пізнати націю можна через архітектуру. Змінюються часи, епохи, обставини, і тільки архітектура є свідченням нашого минулого і провідником у майбутнє. Нас зацікавили проблеми української архітектури і, зокрема, специфіки світобачення київських архітекторів.

Український менталітет та художнє мислення виражається у трьох стилях: архітектура Київської Русі, бароко, модерн. Саме через ці напрямки мистецтва українець виокремив себе за допомогою усіх і сказав про своє “Я”. Київська держава відзначалася такою прикметою: вона поєднувала переважно східну, греко-візантійську релігійну і культурну традицію з переважно західною суспільною і політичною культурою. Отже, в наявності класична суперечність між культурно-ідеологічним генофондом однієї цивілізації та соціальними відносинами іншої. Це штовхало українців до синтезу Сходу і Заходу, робило ініціатором об’єднуючої традиції. Це відчувається в епоху Київської Русі.

* Національна академія управління, студенти.

Так, але ж ми надавали трактування своїх ідей, свої етнічні коди та символи, що свідчать про специфіку цього стилю як українського. Що стосується бароко, його ще називають козацьким, то його слід розглядати в контексті європейського. Поєднання не поєданого – ось його формула. Ця доба презентує різні, найчастіше протилежні погляди людини на світ і людини в ньому. Яскравим прикладом візантійської традиції в Києві є: Софія Київська, Києво-Печерська лавра, Видубицький монастир тощо. Для стилю характерно: по-перше, “олюдненість”, варіативність зображень; по-друге, закодована інформація, символи; по-третє, “ясність неясного”; по-четверте, тяжіння до декоративності, пишності, яскраві форми.

А мені більш подобається модерн, що є проявом національної самобутності. В основу цього стилю покладено динамічність форми, геометричні чіткі ритми будівлі, відсутність чіткого силуету. В українському модерні вдало поєднувалися українські національні традиції, мотиви української вишивки, надмірного декору, дерев'яного різблення, кераміки. Типовою спорудою раннього модерну в Києві є будинок з химерами В.Городецького, а пізній 1907 р. будинок лікарні Качковського (Ледоховський та Соколович). В Києві збереглося 196 пам'яток цього спрямування.

На жаль, більшість архітектурних споруд була втрачена з різних причин. Об'єктивні: війни і революції, стихійні лиха. Суб'єктивні: свідоме ідеологічне нищення художньо-образних кодів і символів українців. Етнос, яв відомо, невмирущий, коли зберігає пам'ять історичну, мову, мистецтво та архітектуру. Адже архітектура-душа народу втілена в камінь.

А що ж відбувається зараз? Обличчя Києва стає жахливою подобою західних міст. Причин тут декілька. Можливо, у фахівців недостатньо знань, особливо щодо національних традицій. Можливо, деякі наші чиновники виявляють несмак і неосвітченість. А найсуттєвіше, як на мене, в нашому суспільстві зараз переважають меркантилізм, одномоментний егоїстичний фінансовий інтерес над вічним. Тобто це люди, які не пам'ятають себе, своє минуле, а тому можуть не мати майбутнього.

Так, я можу погодитися з відновленням храмів, церков, що несуть велику історико-культурну цінність (Михайлівський Золотоверхий собор, Успенський собор), та ніколи не погоджуся з жахливим плундруванням обличчя міста під патронатом Бабушкіна. Поза архітектурною традицією Києва іде його забудова, що порушує закони архітектури, що склалися в Києві. Мені, наприклад, особливо подобається вигляд сучасного Подолу, його архітектурне обличчя, нестандартне і навіть гармонійне. А щодо Майдану Незалежності, то це навіть на еkleктика, архітектурна течія, що об'єднувала несумісні ідеї і форми, але при цьому у високому художньому стилі. Мені ж Майдан Незалежності нагадує сміховисько, кіч, що виявляється лише у намірах надати символів українського бароко, безглузді наміри підняти велич Київської Русі (Лядські ворота, Михайл архангел), спрощені примітивні знаки української історії в скульптурах (Кий, Щек, Хорий та Либідь), а поруч – торгові центри.

У мене є побоювання, що процес глобалізації тягне нас у прірву невідомого, руйнацію національних рис зодчества, культури вцілому. Хоча розумію, що глобалізація в ХХІ ст. – явище закономірне і невідворотне.

Будь-яке суспільство, опиняючись перед загрозою зовнішнього чи внутрішнього виклику, має дати на нього адекватну відповідь – мобілізувати свій творчий культурний потенціал відповідно до рівня складності завдань соціальної реформації, суть якої полягає у тому, щоб привести соціальні відносини у відповідність з набутою культурою.

Брага А. *

РОЗВАЖАЛЬНІ ЗАКЛАДИ КИЄВА ЯК ЕЛЕМЕНТ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: ПАРАЛЕЛІ ЧАСУ

Можливо, тема розваг, на перший погляд, видається легковажною, проте її важливість обумовлена необхідністю фізичної і духовної рекреації людини в будь-які часи. А тим більше при сучасному темпоритмі життя. Отож в доповіді я зосередив увагу на організації, формах і змісті закладів розваг Києва XIX століття, щоб провести паралелі між сучасним і минулим.

Перш за все, мене зацікавила класифікація розважальних закладів від так би мовити “нижчих” до елітних. Це в свою чергу дало можливість зробити соціальний портрет відпочинку, побачити інтереси киян різних прошарків населення.

В Києві позаминулого століття існували “низові”, “середні” та елітні місця розваг. Кожне з них виконувало культурну і рекреаційну функцію серед міщан, які завжди могли дозволити собі певний вид відпочинку, який відповідав майновим можливостям і соціальному стану людей.

Отож, «низові» заклади. У XIX столітті до “трактирного промислу” відносилося багато різних закладів – ресторани, харчевні, самі трактири, їдальні, кав'ярні, закусочні, буфети в театрах, на вокзалах, пароплавах.

Кияни проводити час в трактирах Круга, Бурхарта і Каткова на Подолі. А вже на межі XIX і XX століття вони збиралися в таких відомих подільських закладах, як “Ліван”, “Венеція”, “Зустріч друзів”. Державні чини їздили в трактир у “Волошках”, і, звичайно, усі добре знали трактир Резанова за Дніпром на місці сучасного Гідропарку.

А вже в другій половині XIX століття трактирами також називали і питейні будинки - шинки, що обслуговували малозабезпечені прошарки населення. Найвідомішим трактиром такого

* Національна академія управління, студент.

зразка, був “Париж”. Доречі, центром “кабацького життя” Києва XIX століття був перший квартал вулиці Спаської, де знаходилося по декілька питейних закладів в одному будинку, що обслуговували саму непривабливу публіку- волоцюг, босяків, вантажників. Це викликало незадоволення мешканців, а тому згодом кабацьке життя Києва потрохи переміщується на околиці міста.

У 1830 – 1840 роках у Києві значного поширення набули нелегальні ігрові будинки. Знаходилися вони на Печерську, у місцевості, що носила назву Ямок (район між вулицями Мечнікова і Шелковичної), а тому ці заклади здебільшого носили назву “ямки”.

У Києві в 1840 – 1850 роках був значно розповсюджений інший тип закладів дозвілля – кафешантани, де виступали співаки і танцівники. Першими кафешантани у Києві були буфет у Царському саду, “Шато-еспаланд” на Маловасильківській вулиці, де можна було побачити заборонений у місті канкан. Зазвичай ці місця вважалися значними місцями низького штибу, з постійно п'яною публікою, дівчатами легкої поведінки, “дешевими співаками”. Добре відомими були три вишуканих кафешантанів: “Олімп”, “Шато-де-Флер” і “Аполлон”, де працювали талановиті актори, якими захоплювалися відвідувачі.

Таким чином трактири, шинки, кафешантани – основні місця відпочинку міських низів були місцем об'єднання людей життя яких, зазвичай, було сповнене проблем і негараздів. І тільки там вони могли відпочити, відчуваючи себе рівними серед інших і вільними від атмосфери достатку і недосяжної розкоші.

Серед міського населення популярністю завжди користувалися кав'ярні. На відміну від “низових” закладів відпочинку, київські кав'ярні завжди вирізнялися затишною атмосферою, спокоєм, розкішно, чемним обслуговуванням і якісною кавою.

У XIX сторіччі в Києві існувало кілька кав'ярень, кожна з яких мала свої особливості. Так, одна з найвідоміших кав'ярень була “Швейцарська”, особливістю якої була свіжі періодичні видання Європейських країн, “Нова швейцарська кав'ярня”

Б. Семанді, яка отримала відомість найкращої кав'ярні центрального Києва. Відомою також була кав'ярня Жоржа Дортема на "Жоржа". Кав'ярня "Франсуа" по вул. Фундукліївській не претендувала на високі ціни, але каву тут готували не гірше, ніж у інших. Українська інтелігенція відпочивала в кав'ярні "Варшавська".

Пиття чаю в XIX столітті можна назвати самим яскравим моментом міського культурного життя. Із розповсюдженням "чайної церемонії" з'являються перші чайні будиночки-буфети в саду або парку. Чайні церемонії проходили в приватному парку Києва Кинь-грусть, у парку при дачі митрополита на Шулявці, у Садівництві Кристера і Карла Християні, в буфеті на головній алеї Царського саду, де також виступали артисти, співаки, подорожуючі музиканти і циркачі.

Будучи осередками високої моди і культури в місті, кав'ярні і чайні будинки успадковували найостанніші тенденції суспільного розвитку європейських країн – першопочатковців споживання кави і чаю, що були немов би прикладом для української аристократії й інтелігенції. Поступово вони ставали доступнішими для середніх верств населення, кав'ярні поширили культурні процеси серед "нижчих" станів, що і впливало на загальний рівень культури всього населення.

Сьогодні, як і в ті давні часи, престижним закладом відпочинку є ресторація. По-справжньому елітних ресторанных закладів у місті нараховувалося не так вже й багато. В останніх сполучалися вишуканий інтер'єр, зручні меблі, дорогий посуд, уважна прислуга, величезний вибір блюд і напоїв. Ресторани такого класу малися при кожному готелі. Кращий ресторан знаходився при готелі "Метрополь", його утримував міський підприємець Дьяков.

Щоб уявити, як могла відпочивати в рестораціях заможна публіка, наведу замовлення в ресторані одного з відвідувачів другої половини XIX сторіччя: порція холодної білуги чи осетрини з хроном, ікра, дві тарілки ракового супу, солянки рибної із двома розтігаями, а потім смажене поросся, чи телятина, рибне, дивлячись по сезону. Влітку обов'язково холодець з осетриною,

білорибцею і сухим тертим баликом.

Ресторани є елітною формою відпочинку. Проте Київ протягом останніх 300 років знав раніше більш вишукані форми відпочинку – бали, світські прийоми, клубні зустрічі при палацах шляхти. Але ресторани вперше почали процес демократизації відпочинку еліти. Атмосфера балу була строго обмежена етикетом та іншими правилами поведінки. Крім того, коло запрошених було завжди чітко визначене, випадкових гостей бути не могло. Інша справа була в рестораціях – де оточення не було відоме наперед. Саме відхід від визначених канонів поміщицького дозвілля сприяв появі нових – більш вільних форм спілкування між людьми.

У XIX столітті почала формуватися нова приваблива і престижна форма відпочинку. Кияни любили на човнах перепливати Дніпро на Труханів острів, де часто бували і веселі денні прогулянки, і пікніки запівніч у багаття. А в 70-х роках XIX на Трухановому острові був влаштований ресторан "Ермітаж" Адама Гінтовта. У 1890 році відкрився ще один літній парк "Венеція" з рестораном, літньою естрадою. Свій ресторан "Босфор" мало і Товариство пароплавства на Дніпрі. Отож парки були, можливо, єдиним місцем, де могли одночасно відпочивати люди різних соціальних прошарків. Не було суворості етикету а головне – високих цін на відпочинок у парку. Саме відпочинок на природі сприяв знищенню станових меж, об'єднанню інтересів різних верств населення.

Класифікація закладів відпочинку Києва XIX століття надала можливість зробити "зріз" інтересів киян різних соціальних прошарків, з іншого боку, – дослідити процес формування культури відпочинку міщан. Процес йшов від "низових" до елітних форм дозвілля. "Низові" та середні заклади рекреації, які на той час були в більшості, впливали на "елітний" відпочинок в напрямку його демократизації.

Сьогодні в державі і, зокрема, в Києві створилася дивна ситуація, коли тільки від 3 до 10 відсотків населення можуть дозволити собі відвідування закладів дозвілля. Це справі фінансово-майнові. Існує і інша проблема – культурний рівень цих

закладів. Сучасні елітні клуби, ресторації створені для фінансової. Майнової “верхівки”, яка, бува, знаходиться “поза культурою” Справжня духовна, інтелектуальна, художня еліта в своїй більшості на сьогодні не може дозволити собі таких форм відпочинку, бо мають обмежені матеріальні ресурси.

А звідси впливає справді глобальна проблема – проблема роз’єднання людей, неможливості об’єднання справді прогресивних ідей і думок наукової і культурної еліти України.

*Браславець О.**

ПРОБЛЕМИ ПРАЦІ ТА СПРАВЕДЛИВОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В СОЦІАЛЬНОМУ ВЧЕННІ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Загальні засади вчення католицької церкви про працю.

Чи не найдискусійнішою темою як економічних так і богословських міркувань протягом багатьох століть залишається таке, здавалося б, просте поняття як праця. До сьогодні богослови сперечаються, чи є праця благом, чи покаранням за порушення перших Божих заповідей. Понині економісти вирішують, чи є праця основним джерелом вартості та матеріального добробуту людської істоти й суспільства.

Традиційно Церква під поняттям праці розуміє свідоме, серйозне, цілеспрямоване застосування духовних чи фізичних здібностей людини для доцільного використання цінностей, що служать бажаній для Бога самореалізації людини, а також людському суспільству й, врешті решт, славі Бога²¹.

Для Католицької Церкви тема праці є головною в сфері дослідження економічних відносин. Праця з’являється на сторі-

* Національна академія управління, викладач.

²¹ Хёффнер Й. Христианское социальное учение. – М.: “Духовная библиотека”, 2001

нках Святого Письма майже на початку книги Буття: “Узяв Господь Бог чоловіка й осадив його в Едемському саду порати його та доглядати його” (Буття 2:15)²². Таким чином, усупереч досить звичному уявленню, праця не є наслідком гріха – праця першої людини в райському саду була свого роду співучастю людини у Божій роботі. Знак близькості з Богом полягає в тому, що Бог помістив людину в саду, щоб обробляти його і зберігати його; звідси Церква робить висновок, що праця – це не покарання, але співробітництво чоловіка і жінки з Богом в удосконаленні видимого творіння (ККЦ 378)²³.

Поетичне сприйняття людської праці відобразилося в Святому Письмі через порівняння актів творіння, що їх проводив Бог, з повсякденними робочими клопотами людини. Не дивно, що в окремих місцях діяння Творця описані як праця гончаря, що немов би ліпить людину (Буття 2:7), пальцями створює небеса і ставить місяць та зорі на їхні місця (Псалми, 8, 4); і з іншого боку, у великому гімні, що прославляє Бога Творця, говориться і про людину, що виходить зранку “до свого діла й до своєї праці аж до вечора” (Псалми 103:23; Сирах 7:15). Отже, праця людини – це розквіт Божого творіння, виконання Його волі.²⁴ Праця є первісним покликанням людини, – так стверджує визначний католицький містик сучасності, блаженний Хосе-марія Ескрива, який пише: “З самого створення свого людина повинна була працювати... Це було ще до того, як через людину гріх увійшла у світ, і гріхом смерть (Рим:12), прикрості і страждання... Ви не повинні сумніватися в тім, що професійне покликання – це істотна, невіддільна частина нашого христии-

²² Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія). – Об’єднане Біблійне товариство, 1991.

²³ Катехизис Католической Церкви. – М.: Рудомино, 1996.

²⁴ Словник Біблійного богослов’я.– Київ-Москва: Кайрос – Істина і Життя, 1998.

янського буття...”²⁵

Після гріхопадіння праця залишилася притаманною людині, однак характер цієї праці дещо змінився: *“Проклята земля через тебе. В тяжкій труді житимешся з неї по всі дні життя твого...”* (Буття 3:17). Необхідно звернути увагу, що в цьому контексті праця знову ж таки не є покаранням. Після гріхопадіння Бог не позбавив людину права бути співучасником чи співавтором творіння, однак зробив так, що сам акт співтворіння на всі дні життя людського став важким, і тільки дуже віддана Богові людина зможе зрозуміти справжню радість та справжній сенс навіть й важкої праці.

Через такий зв'язок праці та Божого творіння дуже часто працю порівнюють з молитвою, з специфічною формою співслужіння: *“Молися і трудися”*. *“Молиться, немов би усе залежало від Бога, і працюйте, немов би усе залежить від вас”*. Коли ми виконали нашу роботу, їжа стає даром Отця нашого: добра справа – просити в Нього, дякуючи Йому. Таким є сенс благословення їжі в християнській родині. (ККЦ 2834).²⁶

Вчення Церкви розрізняє як її природну (свого роду, метафізичну), так і соціальну (відносну) цінність. Природну цінність праці надає справжня воля Бога: праця є законом людського існування (Второзаконня 5:13), праця стає обов'язком кожної людини навіть раніш, ніж вона довідається, що покликана Богом до спасіння.

Важливою також є й суспільна цінність праці – це повага до праці, яка заснована на дуже раціональній візії праці в суспільному житті й в економічних відносинах. Без хліборобів і ремісників *“неможливо збудувати місто, ні жити в ньому, ані ним ходити...”* (Сирах 38:32). Важливо, що в цій книзі праця визнається необхідним компонентом життя в місті. З точки зору теології, одним з образів раю виступає Небесний Єрусалим – містичне місто, в якому, напевно, також неможливо жити без лю-

²⁵ Ескрива Х. Бл. Работа Божия. / Ближние Господа. – М.: Рудомино, 1995.

²⁶ Катехизис Католической Церкви. – М.: Рудомино, 1996.

дей працюючих, які є справжніми праведниками. З точки зору економіки, цей уривок також важливий, оскільки чітко каже нам, що міська цивілізація неможлива без наполегливої й важкої праці.

Працю потрібно цінувати не як товар, а як прояв людської особистості. Найголовніше в праці – це людина. Чи буде вона художником, ремісником, підприємцем, робітником чи селянином, працівником фізичної чи розумової праці, але найголовніше тим, хто працює – це завжди людина, і притому працююча для іншої людини. На думку вже згаданого блаженного Хосе-марія Ескрива, праця – це шлях, що веде до святості: *“Якщо ти шукаєш освячення через свою роботу – спробуй перетворити її в особисту молитву... Тільки зрозумійте, що це зовсім не важко – перетворити роботу в молитовне спілкування. Досить принести її в дарунок Господеві й узятися за діло. Бог уже чує, уже слухає. Він допоможе нам досягти в праці висот, доступних для душ споглядальних... Якщо ти зважишся без дивацтв і дивин, не залишаючи світу, у своїх повсякденних працях вступити на шлях споглядального життя – то вже незабаром відчуєш себе ближнім Учителя, покликаним відкрити шляхи Господні всьому люду. Так, саме так: через твою повсякденну працю Царство Христове пошириться по всій землі. І підуть одна за одною години роботи, присвячені далеким народам, що народжуються до віри, народам сходу, яким по-варварськи заборонено вільно сповідати свою релігію, країнам стародавньої християнської традиції, у яких люди розучилися сприймати світло Євангелія і метушаться в пільмі неучтва... От щира ціна цієї години роботи і її продовжень з тією же завзятістю в наступну мить, хвилину, годину – доти, поки справа не буде кінчена. Таким чином, споглядальне життя, просто і природно перетворюється в апостольське служіння – цю владну потребу серця, що б'ється в унісон з найсоліднішим і милосерднішим Серцем Ісуса...”*²⁷

²⁷ Ескрива Х. Бл. Работа Божия. / Ближние Господа. – М.: Рудомино, 1995.

Для кожної людини окремо праця також відіграє дуже важливу роль – вона є чинником людської солідарності. Справді, в умовах індустріального виробництва праця є колективним явищем, яке поєднує людей між собою завдяки нерозривності та інтегрованості виробничих процесів. Через дотримання принципу солідарності сучасні католицькі богослови цілком слушно пов'язують працю з Царством Божим – справді, спільне співслужіння взаємопов'язаних між собою людей є актом творіння Містичного Тіла Христа, своєрідним служінням Христу і, таким чином, солідарна праця є чи не найефективнішим шляхом до Спасіння.²⁸

“Солідарність людей праці, а також більші повне і більші відповідальне усвідомлення прав працівників з боку інших зробили в багатьох випадках глибоку еволюцію. Були винайдені різні нові системи. Розвилися різні форми неокapіталізму або колективізму. Нерідко люди праці можуть брати участь і фактично беруть участь у керуванні і контролі виробництва на підприємствах. Через відповідні об'єднання вони впливають як на умови праці і винагороду, так і на соціальне законодавство”. (LE)²⁹

Починаючи вже з енцикліки “*Regum Novarum*” Апостольська Столиця говорила про необхідність солідарності людей праці. Згодом ця ж думка була розвинута в енцикліці “*Laborem Exercens*” (1981 р.) – “Працею своєю”. Тільки в солідарності може людина праці відстояти власні права на людські умови праці та забезпечити дотримання соціальної справедливості щодо себе та членів своєї родини: “Для реалізації соціальної справедливості в різних частинах світу, різних країнах і у взаємних відносинах між ними, необхідні все нові фронти солідарності людей праці, а також солідарності з людьми праці. Така солі-

²⁸ Обер Ж.-М. Моральне богослов'я. – Львів: Стрім, 1997.

²⁹ “*Laborem Exercens*” (“Працею своєю”), Енцикліка Римського Папи Івана Павла II, 1981 р. / Енцикліки Его Святейшества Папы Римского – К.: Институт праксеологии, 1993.

дарність повинна виявлятися постійно там, де цього вимагає соціальна деградація суб'єкта праці, експлуатація трудящих і зростаючі обсяги убогості, і навіть просто голоду. Церква активно займається своїми справами, тому що вона вважає своєю місією, своїм служінням, мірилом вірності Христу — бути «Церквою бідних». «Бідні» же з'являються в різних проявах, з'являються в різних місцях і в різні моменти часу, з'являються в багатьох випадках як результат порушення достоїнства людської праці, або через те, що залишаються обмеженими можливості людської праці, а отже, через нещастя безробіття, або через те, що знижуються цінність праці і права, що з неї випливають, зокрема, право на справедливу плату, на забезпечення особистості працівника, а також його родини. (LE)³⁰

Солідарність в праці як один з основоположних принципів соціальної доктрини Церкви

Основоположним принципом стосовно праці виступає солідарність. В практичній діяльності цей принцип може набувати різноманітних форм. Але в основі таких організаційних форм, на думку Церкви, має стати примирення та узгодження взаємних економічних інтересів між власниками капіталів (роботодавцями) та найманими робітниками: “*Насамперед, сукупність релігійних істин, які тлумачаться та зберігаються Церквою, буває дуже корисною для примирення та об'єднання багатих з убогими, особливо за допомогою закликів до обох суспільних станів для виконання взаємних обов'язків, зокрема, тих, які походять від справедливості... Ми з задоволенням спостерігаємо, що все більше з'являється подібних об'єднань: чи то самих робочих, чи то представників обох станів, і потрібно тільки бажати, щоб їхня кількість та сила зростали...”* (*Regum Novarum*)³¹ – так окреслив сутність проблеми Лев XIII ще 1891 року. В його енцикліці йшлося насамперед про узгодження інтересів праці та капіталу за допомогою професійних (або робочих) союзів. Однак, згодом й економічна практика, й духовний сенс

³⁰ “*Laborem Exercens*”.

³¹ “*Laborem Exercens*”

принципу солідарності довели, що існує не менш ефективна форма забезпечення інтересів власників та працівників – це кооперативний рух. Кооперативна взаємодопомога в такому контексті виховує солідарне мислення та діяльність, вона дозволяє вирішити об'єднаними зусиллями ті задачі, з якими людина сама не впоралася б. Цікаво, що певною мірою цей рух ми можемо навіть розцінити як прообраз сучасної моделі “народного капіталізму”, за якого саме наймані працівники об'єднують економічні, трудові, фінансові та інші ресурси для забезпечення себе роботою та достойним способом життя.

Згодом про це дуже добре було сказано в енцикліці Івана Павла II : *“Важливу роль зіграла діяльність робочого руху. Викликаний як реакція моральної свідомості на несправедливість і образи, він розвинув широку союзню і реформаторську діяльність, вільну від ідеологічних фантазій, але близьку повсякденним потребам людей праці; у цій сфері його зусилля часто поєднувалися з зусиллями християн, спрямованими на поліпшення умов життя працівників... Ці реформи також були підсумком самостійного процесу самоорганізації суспільства; він створив результативні механізми солідарності, завдяки яким став можливим господарський ріст, у більшому ступені поважуючий цінність особистості. Тут варто згадати різномірну діяльність, що починалася також багатьма християнами і зв'язану з підставою творчих, споживчих і кредитних кооперативів, з розвитком народної і професійної освіти “(СА)”³²*

Особливу роль в економічному розвитку між двома світовими війнами кооперативний рух відіграв в Україні (зокрема, в Галичині), більшість віруючих в якій становили католики обох обрядів – візантійського для українців та латинського для поляків.

³² “Centesimus Annus”(“Сота річниця”), Енцикліка Римського Папи Івана Павла II, 1991 р. / Енцикліки Его Святейшества Папы Римского – К.: Інститут праксеології, 1993.

Таблиця 1

	Львівське воєводство	Станіславське воєводство	Тернопільське воєводство
1	2	3	4
Кількість кооперативів разом	440	71	549
Структура кооперативної системи, %%	30,14	2,26	37,60
Кількість кооперативів, членами наглядових рад або дирекцій яких є священики	210	93	243
Структура системи кооперації, членами наглядових рад або дирекцій яких є священики, %%	32,51	9,88	37,62
Питома вага кооперативів, членами наглядових рад або дирекцій яких є священики, в:	X		X
Структурі кооперативного руху воєводства, %%	47,73	40,98	
Структурі кооперативного руху Галичини, %%	14,38	13,22	
Кількість священиків – членів наглядових рад кооперативів	243	202	246
Кількість священиків – членів дирекцій кооперативів	36	31	33

Духовну підтримку кооперативному руху серед українців греко-католиків надав митрополит Андрей Шептицький. *“Лучіться разом в організації! Заводіть по своїх селах християнські крамниці... та всякі ніші пожиточні установи! У нас, священиків, найдете завжди не тільки пораду, але теж (оскільки це буде лише в наших силах) і чинну поміч”*, – писав Андрей Шептицький 1899 року, вступаючи на єпископську кафедру Станіславівської єпархії³³. Згодом, ставши вже митрополитом Української Греко-Католицької Церкви, Андрей Шептицький не

³³ Шептицький А. Перше слово пастиря. / Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Т.1. – Львів: Свічадо, 1994.

тільки морально, але й матеріально заохочував до створення кооперативних організацій. Навесні 1939 року митрополит передав новоствореному Кооперативному Ліцею у Львові ділянку землі з садом, на якій згодом мали постати шкільні будівлі³⁴.

Кооперативний рух набув значної популярності та зумів певною мірою забезпечити стабільний економічний розвиток Галичини, створити нові робочі місця та забезпечити роботою близько 15 тисяч українців. Крім того, до участі в кооперативах було залучено понад 700 тисяч осіб, а загальна кількість кооперативів зросла з 580 (у 1921 році) до 4000 (у 1939 році)³⁵.

Велику активність у розвитку української кооперації в Галичині між двома світовими війнами, в тому числі сільської, виявляли греко-католицькі священники. Їх участь в керівних органах українського кооперативного руху в 1926 році можна проілюструвати такими даними (Таблиця 1).

Висока заангажованість греко-католицького духовенства в кооперативних організаціях Галичини свідчить не тільки про духовну підтримку українською Католицькою Церквою засад солідарності в праці, але й про практичні кроки щодо втілення ідей енцикліки "Rerum Novarum" в практику трудових відносин в Україні. Така співучасть дозволяла Церкві також одержувати матеріально-харитативну підтримку з боку українських кооперативів.

Цікаво, що кооперація не стала лише українським феноменом. Після Другої світової війни саме завдяки використанню принципів християнської соціальної доктрини тодішніми керівниками Німеччини – канцлером Конрадом Аденауером та міністром економіки Людвігом Ерхардом (обидва належали до кола християнських партій повоєнної Німеччини) – вдалося вивести з економічної скрути переможену союзними військами країну.. В царині трудових відносин, діючи повністю в руслі соціального вчення про солідарність уряд Аденауера стимулював створення

³⁴ Сич М. Українська кооперація в Галичині під час II Світової війни. – Львів: НТШ, 1999.

³⁵ Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1992.

дрібного бізнесу, кооперативів, і досвід цих реформ міг би бути корисним для сучасної України³⁶. Сучасні католицькі науковці, що працюють над дослідженням соціальних проблем також наголошують на важливій ролі, яку відіграло запровадження у практику трудових відносин принципу солідарності. Так, проф. Гелен Альфорд ОР (декан факультету суспільних наук Папського Університету "Ангелікум") стверджує: "Я хотіла б відзначити важливу роль католицьких, а точніше, християнських партій, що були частиною процесу тих економічних реформ. Цим партіям вдалося створити таку суспільну атмосферу, завдяки якій стало можливо поєднати приватну ініціативу з принципом загального блага. Християнські демократи протистояли позиції соціал-демократичної партії, яка виступала за націоналізацію багатьох галузей економіки, і тільки позиція Аденауера і Ерхарда змогла зупинити процес тотального усуспільнення, що безсумнівно пішло на користь Німеччині".³⁷

Проблема справедливої заробітної плати в соціальній науці Церкви

Також важливою проблемою трудових відносин виступає проблема справедливої заробітної плати. При цьому можна виділити два основні напрямки проблеми – це розмір справедливої заробітної плати та своєчасність її виплати.

У християнській традиції критерієм визначення заробітної платні виступає моральний принцип. У Старому Заповіті Єремія звинувачує тих, хто обманує робітників: «Горе тому,... хто силує ближнього дарма працювати й не дає йому заробітку» (Єр 22,13). Саме система визначення розмірів справедливої заробітної плати, на думку Святішого Отця Івана Павла II, є основним показником, що характеризує цивілізованість та справедливість будь-якого соціально-економічного ладу: "В будь-якій

³⁶ Уильямс Ч. Аденауер: Отец новой Германии. – М.: АСТ, 2002.

³⁷ Браславец О. Бізнес, побудований на християнських принципах, є корисний та ефективний. (Інтерв'ю з проф. Г.Альфорд ОР, деканом факультету суспільних наук Папського Університету "Ангелікум") // Парафіяльна газета. – 2001. – № 32.

системі, не дивлячись на пануючі в ній головні угоди між капіталом та трудом, плата або винагорода за працю залишається конкретним засобом, завдяки якому значна кількість людей може користуватися тими багатствами, які призначені для загального споживання: це й природні багатства, й багатства що є результатом виробництва. І ті, й другі стають доступними для людини праці завдяки платі, яку вона отримує як винагороду за свій труд. Саме звідси справедлива заробітна плата стає в будь-якому конкретному випадку критерієм справедливості всього соціально-економічного ладу, і в будь-якому випадку, справедливого функціонування цього ладу. Це не єдиний критерій, але особливо важливий і, певною мірою, ключовий...” (ЛЕ, 9)³⁸. “Ключовою проблемою соціальної етики в цьому випадку є питання справедливої оплати за виконану роботу. У дійсному контексті немає іншого, більш важливого способу перетворення в життя справедливості у відносинах працівник — роботодавець, чим саме цей — заробітна плата. Незважаючи на те, чи виконується ця робота в системі приватної власності на засоби виробництва чи ж у системі, у якій ця власність піддалася «усуспільненню», відносини між роботодавцем (насамперед безпосереднім) і працівником зважається за принципом саріату, тобто шляхом відповідної винагороди за виконану роботу”. (ЛЕ)³⁹

При визначенні розміру справедливої заробітної плати виникає фундаментальне протиріччя між інтересами роботодавця, який, як правило, є власником капіталу (основних фондів, засобів та предметів праці тощо) та найманого працівника. Саме на цю особливість звертав увагу Святіший Отець Пій XI у енцикліці “Quadragesimo Anno” (“Сорокова річниця”), що була опу-

³⁸ “Laborem Exercens” (“Працею своєю”), Енцикліка Римського Папи Івана Павла II, 1981 р. / Енцикліки Его Святейшества Папы Римского – К.: Институт праксеологии, 1993.

³⁹ “Laborem Exercens”.

лікована 15 травня 1931 року⁴⁰. Згідно з енциклікою, при розподілі заробітної плати, якщо такий розподіл справді є справедливим, слід виходити з трьох факторів:

Життєвих потреб робітника і його родини;

Життєвої спроможності підприємства;

Вимог загального добробуту.

Щодо заробітної плати вихідним постулатом цієї енцикліки є забезпечення загального блага, якого можна досягти лише тоді, коли робітник і його родина будуть забезпечені життєвими засобами, коли дружини й матері дбатимуть лише про сім’ю, а не працюватимуть додатково, бо платні чоловіка не вистачає. Одночасно заробітна плата буде несправедливою, якщо вимоги щодо збільшення її розміру руйнуватимуть підприємства, наслідком чого стає крах підприємства, що однаково шкодить як власнику, так і працівникам. Звідси енцикліка робить висновок, що лише солідарна співпраця обох виробничих факторів – праці й капіталу, – може забезпечувати нормальний і здоровий розвиток економічного життя.⁴¹

Християнська традиція підкреслює моральне значення компенсаційної політики, певною мірою заперечуючи так звану теорію обміну щодо заробітної плати. “На жаль, сучасна свідомість втратила традицію такого розуміння справедливості щодо виплати заробітної платні як теоретично, так і на практиці. Сьогодні визначення заробітної платні подається перш за все через формулювання її стратегії: мета платні — привабити, винагородити, утримати і мотивувати дії працівників, котрі в найкращий спосіб досягають стратегічних цілей організації. Ці стратегічні цілі, зазвичай, мають винятково економічну природу: перемога над конкурентами, зростання ринкової частки підвищення якості, максималізація прибутку тощо... Тому фундаментальне положення християнської точки зору на справедливу заробітну платню полягає в тому, що пла-

⁴⁰ “Quadragesimo Anno” / Spoleczne nauchanie Kosciola. // Znak. – 1982. – # 332-334. – Krakow: Znak.

⁴¹ Данилів В.-Ю. Солідарність і солідаризм. – К.: КМ-Akademia., 2000.

тня ніколи не вичерпує людської праці, адже праця людини є участю в постійній роботі Творця. Виходячи з цієї трансцендентальної реальності, грошова платня ніколи не буде еквівалентною вартості праці. Отже, краще уникати називання платні передусім обміном, натомість варто говорити про неї як про частину робочих відносин між працедавцем та працівником, відносин, які за своєю природою є моральними і духовними. В осердя цих відносин християнська соціальна традиція пропонує поставити чесноту справедливості...”⁴²

Тому сучасна католицька соціальна доктрина розглядає справедливу заробітну плату не тільки як грошову компенсацію й не лише як обмін, але скоріше як можливість для роботодавців та працівників зростати в чеснотах у своєму організаційному житті. Так, скажімо, проф. Г. Альфорд ОР (Папський університет “Ангелікум”) вирізняє такі ознаки справедливої заробітної плати:

Справедлива заробітна плата повинна задовольняти потреби працівників (прожиткова зарплатня — living wage) (принцип потреб);

Справедлива заробітна плата повинна відповідати внескам робітників у загальну працю (пропорційна зарплатня — equitable wage) (принцип внеску);

Справедлива заробітна плата повинна підтримувати життєздатність економіки (економічно вимушена зарплатня— sustainable wage) (принцип економічного ладу).

Ці три важливих елементи, на думку Х.Альфорд, складають структуру справедливої заробітної платні. Так, згідно з вимогами принципу потреби християнська традиція наполягає на тому, що працівники мають право на отримання достатньої компенсації для гідного людського життя. Заробітна платня для багатьох є єдиним способом задоволення людських потреб, що включають їжу, одяг, житло, транспорт, страхування, освіту, дозвілля та пенсійне забезпечення. Звідси, прожиткова зарплат-

⁴² Альфорд Г. Справедлива зарплатня – християнська традиція. // Соціум. – 2002. – № 4.

ня – це мінімальна сума, що має виплачуватися кожному працівникові, враховуючи те, що він є людиною, життя якої необхідно підтримувати, і особистістю, яку потрібно розвивати.

Згідно з принципом внеску, за проф. Г. Альфорд, своїми зусиллями й жертівністю, так само як навичками, освітою та досвідом, деякі працівники роблять більший за інших внесок у діяльність організації, а отже, їм слід більше платити. Щодо ж принципу економічного ладу, заробітна плата є не тільки доходом для працівника, але також і витратами для роботодавця, котрий має значний вплив на економічне життя організації. Справедлива зарплатня не може визначатися безвідносно до кількості та якості наявних ресурсів або безвідносно до наслідків, які можуть спричинитися поточними виплатами та заохоченнями. Виплата справедливої зарплатні без передбачення того, як прожиткова та пропорційна платні вплинуть на економічне життя організації, стає відчутним, але практично порожнім моралізмом. Відтак, принцип економічного ладу вимагає аналізу здатності роботодавця сплачувати зарплатні, які б не загрожували економічному здоров’ю організації.

Забезпечити справедливий рівень заробітної плати можна шляхом досягнення компромісу між роботодавцем та працівником. Однак, і про це застерігають документи Церкви, можуть виникати проблеми: *“Величина заробітної плати визначається за обоюсторонньою згодою; тому здавалося б, оскільки капіталіст виплатив домовлену винагороду, виконав слово і не зобов’язаний нічим, то тоді тільки була б порушена справедливість, коли той, хто приймає роботу, щось відняв із плати, або коли робітник не бажав виконати цілком роботу, і що тільки в цьому випадку, і ні в якому іншому, виправдано втручання державної влади, щоб ніхто не був скривджений у своєму праві. (RN)⁴³*

Отже, з точки зору Церкви, одним з шляхів гарантування справедливості величини заробітної плати є певне втручання

⁴³ “Rerum novarum” (“Нові речі”), Енцикліка Римського Папи Лева XIII, 1891 р. / Енцикліки Его Святейшества Папы Римского – К.: Институт праксеологии, 1993.

держави. Як правило, таке втручання в світовій практиці існує у формі встановлення величини певних соціальних та державних стандартів, які регулюють величину мінімально припустимої заробітної плати та величину доходів, які повинні забезпечувати мінімальні життєві потреби працівників та його утриманців. Власне, аналізуючи ці показники ми можемо дійти до висновків, наскільки в кожній конкретній країні державна політика щодо праці та заробітної плати відповідає норма християнських принципів та моральності.

Відомо, що Організацією Об'єднаних Націй було встановлено стандарт мінімальної погодинної оплати на рівні 3 USD. Для сорокагодинного робочого тижня (8-годинний робочий день при 5-денному робочому тижні) стандарт ООН становить відповідно 120 USD, щомісячна мінімальна заробітна плата за стандартом ООН повинна становити близько 480 USD. Окремі країни встановлюють свої величини мінімальної оплати праці – приміром в США мінімальна погодинна оплата становить 6,15 USD.⁴⁴ Крім того, до подібних соціальних стандартів в світовій практиці використовується ще й такий показник як межа бідності, величина якої в міжнародній практиці становить 2 USD для однієї особи на добу (60 USD на місяць). Світовий банк для міжнародних порівняльних аналізів використовує величину 4 USD на добу (120 USD на місяць для однієї особи), в економічно розвинутих країнах застосовують показник рівня бідності за стандартом США – 14,4 USD для однієї людини на добу (432 USD на місяць)⁴⁵.

Подібні (за технологією, однак не за методикою розрахунків та величиною) стандарти встановлені й в Україні. Насамперед, використовується поняття прожиткового мінімуму – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я,

⁴⁴ До стандартів ООН по зарплате нам ще далеко. // Вечерние Вести. – 2002. – № 077.

⁴⁵ Кого називають бедняками в других странах. // Факты. – 2002. – 19.06. – № 129 (1191)

набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості⁴⁶. Величина прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць у 2002 році в Україні становить 342 грн. Крім того, для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення величина прожиткового мінімуму диференційована та становить для:

дітей віком до 6 років - 307 гривень;

дітей віком від 6 до 18 років - 384 гривень;

працездатних осіб - 365 гривень;

осіб, які втратили працездатність, - 268 гривень.⁴⁷

Дані щодо подібних соціальних гарантій в Україні наведені в таблицях нижче (Табл.2, 3).

Другим стандартом виступає мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).⁴⁸ З 1 січня 2002 року розмір мінімальної заробітної плати становив 140 гривень на місяць, а з 1 липня 2002 року – 165 гривень на місяць.⁴⁹ Тут слід зауважити, що державні гарантії забезпечують рівень мінімальної заробітної плати, яка в 2 рази менша за прожитковий мінімум.

⁴⁶ Закон України “Про прожитковий мінімум” N 966-XIV від 15 липня 1999 року (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1999, N 38, ст.348.

⁴⁷ Закон України “Про затвердження прожиткового мінімуму на 2002 рік” N 2780-III від 15 листопада 2001 року // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 6, ст.42.

⁴⁸ Закон України “Про оплату праці” N 108/95-ВР від 24 березня 1995 року (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995, N 17, ст.121.

⁴⁹ Закон України “Про встановлення розміру мінімальної заробітної плати на 2002 рік” N 2896-III від 13 грудня 2001 року. // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2002, N 15, ст.99.

Таблиця 2. Розміри величини вартості межі малозабезпеченості та прожиткового мінімуму в Україні

Назва соціального показника	Величина показника	Термін дії	Законодавчий акт, що регулює величину показника
Величина вартості межі малозабезпеченості	45 грн.	1.01.1998	З.У. N 49-XIV від 22 липня 1998 року
« _____ »	55 грн.	1.07.1998	З.У. N 49-XIV від 22 липня 1998 року
« _____ »	90,7 грн.	1.01.1999	З.У. N 366-XIV від 25 грудня 1998 року
« _____ »	118,3 грн.	1.07.1999	З.У. N 366-XIV від 25 грудня 1998 року
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць	На одну особу – 270 грн	На 2000р.	З.У. N 2025-III від 5 жовтня 2000 року
	На дітей віком до 6 років - 240,71 грн.;	На 2000р.	З.У. N 2025-III від 5 жовтня 2000 року
	На дітей віком від 6 до 18 років - 297,3 грн.	На 2000р.	З.У. N 2025-III від 5 жовтня 2000 року
	На працездатних осіб - 287,63 грн.	На 2000р.	З.У. N 2025-III від 5 жовтня 2000 року
	На осіб, які втратили працездатність, - 216,56 грн.	На 2000р.	З.У. N 2025-III від 5 жовтня 2000 року
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць	311,3 грн.	На 2001р.	З.У. N 2330-III від 22 березня 2001 року
	дітей віком до 6 років 276,48 грн.	На 2001р. рік	З.У. N 2330-III від 22 березня 2001 року
	дітей віком від 6 до 18 років - 345,66 грн.	На 2001р.	З.У. N 2330-III від 22 березня 2001 року

	працездатних осіб - 331,05 грн.	На 2001р.	З.У. N 2330-III від 22 березня 2001 року
	осіб, які втратили працездатність - 248,77 гр.	На 2001р.	З.У. N 2330-III від 22 березня 2001 року
Прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць	342 грн.	На 2002р.	З.У. N 2780-III від 15 листопада 2001 року
	дітей віком до 6 років - 307 гривень;	На 2002р.	З.У. N 2780-III від 15 листопада 2001 року
	дітей віком від 6 до 18 років - 384 гривень;	На 2002р.	З.У. N 2780-III від 15 листопада 2001 року
	працездатних осіб - 365 гривень;	На 2002р.	З.У. N 2780-III від 15 листопада 2001 року
	осіб, які втратили працездатність- 268 грн.	На 2002р.	З.У. N 2780-III від 15 листопада 2001 року

Однак, ці стандарти щодо заробітної плати необхідно порівняти з величиною заробітної плати в Україні (порівняй таблицю 4). Власне, за даними 2000 року можемо побачити, що середньомісячна заробітна плата в Україні (230 грн.) не перевищувала величину прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць (270,1 грн.).

Таблиця 3. Розміри мінімальної заробітної плати в Україні

Розмір мін. з/п на місяць	Строки дії розміру МЗП	Законодавчий акт, яким регулювалася величина МЗП
45 грн.	01.01.98р.-30.06.98 р.	Закон України N 780/97-ВР від 24.12.97 р. (780/97-ВР)
55 грн.	01.07.98р.-31.12.98 р.	Закон України N 780/97-ВР від 24.12.97 р. (780/97-ВР)
74 грн.	01.01.99р.-31.03.2000	Закон України N 366-XIV від 25.12.98 р. (366-14)
90 грн.	01.04.2000-0.06.2000	Закон України N 1766-III від 01.06.2000 р. (1766-14)
118 грн.	01.07.2000–1.12.2001	Закон України N 1766-III від 01.06.2000 р. (1766-14)
140 грн.	01.01.2002–30.06.2002	Закон України N 2896-III від 13.12.2001 р.
165 грн.	01.07.2002	Закон України N 2896-III від 13.12.2001 р.

Таблиця 4. Середньомісячна заробітна плата працівників за галузями економіки, грн. (за 1997 – 2000 роки).

	1997	1998	1999	2000
Промисловість	174	184	217	305
Охорона здоров'я	124	126	131	139
Освіта	127	129	142	156
Культура	97	99	106	116
Наука	175	186	220	302
Всього:	143	153	178	230

Джерело: Заробітна плата та стан її виплати. – К.: Міністерство праці та соціальної політики України, Міністерство статистики України, 2001.

Друга визначена проблема щодо заробітної плати полягає у несвоєчасній її виплаті. Перші згадки про своєчасність виплати винагороди за працю знаходимо у Старому Заповіті: *“Того ж самого дня виплатиши його заробіток, ще перед заходом сонця”* (Второзаконня 24:15)⁵⁰. Старозавітні пророки погрожували гнівом Божим тим, хто затримував виплату заробітної плати: *“Я прийду до вас близько, щоб суд судити, і буду скорим свідком: проти чарівників, перелюбників, кривоприсяжників та проти тих, що утискають наймита з його заробітком...”* (Малахія 3:5)⁵¹. *“Горе тому, хто будує свій дім несправедливістю і свої світлиці беззаконством, хто силує ближнього дарма працювати й не дає йому заробітку”* (Єремія 22:13)⁵².

У Новому Заповіті св. Яків продовжує цю традицію пророків: *“Ось затримана вами платня робітникам, що жалі ваші ниви, кричить, і голосіння женців дійшло до Господа сил”* (Яків 5:4)⁵³.

Церква однозначно розцінює подібні вчинки роботодавців як порушення сьомої заповіді Декалогу – *“Не кради”* (Вихід 20:15; Второзаконня 5:19) *“Сьома заповідь забороняє брати чи неправедно утримувати у себе добро ближнього та наносити збитки ближньому та його власності будь-яким способом. Вона наказує управляти земними благами та плодами людської праці з любов'ю та справедливістю...”* (ККЦ 2401)⁵⁴. Крім того, це є порушення десятої заповіді – *“Не зазіхай на дім твого ближнього, ні на поле його, ні на раба, ні на рабину його, ні на вола, ні на осла його, ні на будь-що, що належить до твого ближнього”* (Второзаконня 5:21)⁵⁵. З точки зору економічної та правової невивплата заробітної плати також становить незаконне

⁵⁰ Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія). – Об'єднане Біблійне товариство, 1991.

⁵¹ Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія). – Об'єднане Біблійне товариство, 1991.

⁵² Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія).

⁵³ Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія).

⁵⁴ Катехизис Католической Церкви. – М.: Рудомино, 1996.

⁵⁵ Святе Письмо Старого та Нового Заповіту (Римська Біблія).

привласнення результатів чужої праці. Адже справді, найманий працівник своєю працею проавансував певний економічний процес. Навіть в стандартних умовах щомісячної виплати заробітної плати роботодавець виплачує кошти лише наприкінці місяця, маючи змогу до цього моменту вільно використовувати результати праці робітників (зауважимо, що саме тому, як на нашу думку, Книга Второзаконня вимагала від роботодавця виплатити заробіток до заходу сонця). Коли ж заробітна плата не виплачується взагалі або затримується на невідзначений термін, то спостерігається пряме порушення сьомої заповіді. Більше того, в окремих випадках, коли найманий працівник не має інших джерел доходу, несвоєчасна виплата заробітної плати створює пряму загрозу життю та здоров'ю його особисто та його утриманців. Тут вже мова йде про порушення права на життя та гріх проти п'ятої заповіді – “Не вбивай” (Вихід 20:13). “Людське життя священне, бо від початку воно несе в собі творчу дію Бога й назавжди перебуває в особливих стосунках з Творцем, своєю єдиною метою. Один Бог є Владика життя, від початку її й до кінця: ніхто ні за яких обставин не має права прямо знищити невинну людину” (ККЦ 2258)⁵⁶

Останніми роками проблема заборгованості щодо невиплати заробітної плати стала гостро актуальною в Україні. Основні показники Міністерства статистики, наведені в таблиці 5, демонструють стан цієї проблеми. На жаль, як бачимо, протягом 1999-2000 років основну масу заборгованості з заробітної плати становили виплати за рахунок держави. Тобто, держава, яка на думку Церкви, повинна бути гарантом справедливості щодо трудових відносин в суспільстві, є на сьогодні найбільшим боржником своїм найманим працівникам.

Але достатньо позитивним моментом слід вважати, що в умовах економічної кризи питома вага заборгованості недержавного сектору (тобто, приватних власників капіталів) є відносно незначною і станом на 01.01.01 становить лише 5,32% від загальної суми заборгованості. Думається, що це може певною мірою свідчити про усвідомлення приватними власниками своїх обов'язків перед суспільством та Богом.

⁵⁶ Катехизис Католической Церкви. – М.: Рудомино, 1996.

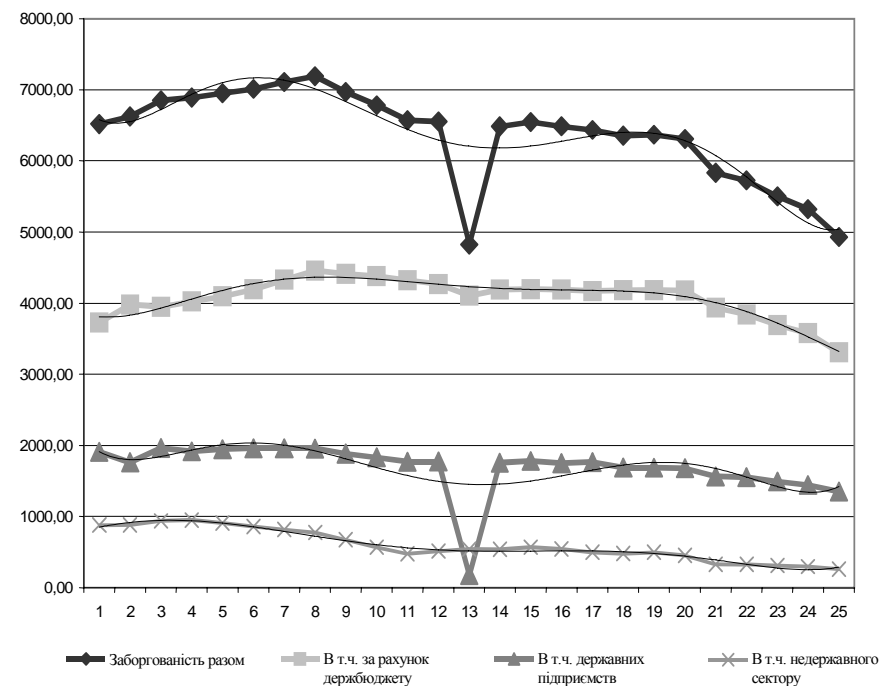


Рисунок 1. Динаміка та структура заборгованості з виплати заробітної плати в Україні за формами власності

В окресленому контексті важливим сучасним досвідом застосування соціально-економічної доктрини Церкви в Україні слід відзначити “Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви до духовенства, мирян та всіх людей доброї волі” від 10.10.2000 р.⁵⁷ Цей документ став першим, в якому Католицька Церква в Україні оприлюднила свій погляд на систематичну невиплату заробітної плати: “... От уже дев'ятий рік україн-

⁵⁷ Звернення Синоду Єпископів Києво-Галицької Митрополії Української Греко-Католицької Церкви до духовенства, мирян та всіх людей доброї волі. // Соціум. – 2002. – № 3.

нський народ, докладаючи неймовірних зусиль та терплячи труднощі й нестатки, будує власну державу. Значна частина бід, які випали на його долю, є неунікненними, бо вони — трагічна спадщина тоталітарного минулого. Разом з тим мільйони людей зазнають штучно створених уже сьогодні, а тому незаслужених труднощів. Ідеться про систематичне затримання переважно мізерної зарплатні, внаслідок якого людину позбавляють участі в плодах своєї праці. Зловживання з боку окремих представників державної влади, деяких приватних працедавців набули в цій ділянці настільки масового і загрозливого характеру, що мовчати про це більше не можна... Слова Біблії «затримана платня... кличе до Господа» (Як. 5, 4) вказують на те, що принципово неможливо збудувати власну заможність і благополуччя на кривді і пограбуванні інших. Наслідки злочинів впадуть як не на самого кривдника, то на його нащадків. Аналогічно неможливо побудувати заможну державу на зубожінні її громадян. Дотеперішній розвиток економічної ситуації в Україні засвідчує, однак, що багато ділків економіки й досі живуть ілюзіями збудувати Україну в своєму окремо взятому подвір'ї чи окремо взятій кишені вже тепер і будь-якими засобами... Тому потрібно сказати правду: нечесне збагачення немає нічого спільного ані з «накопиченням капіталу», ані зі справжнім бізнесом. В такий спосіб суспільне багатство не твориться і не примножується. Відбувається лише черговий його перерозподіл і то цілком аморальний, бо поєднаний із замовними вбивствами і фінансовими махінаціями. Усвідомлення правди слів Біблії щодо нерозривності моралі та економіки може стати першим імпульсом до оздоровлення ситуації, а зміна пріоритетів з егоцентрично-утилітарних на християнські — «правдою, яка визволить нас»...

*Варенко В.**

ВИХОВАННЯ УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ НА ХРИСТІЯНСЬКИХ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЯХ ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКОГО ЗНАЧЕННЯ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (XIX - ПОЧАТОК XX СТ.)

Сьогодні стан і проблеми національного виховання несуть на собі відбиток тієї духовної кризи, що переживає все наше суспільство. Духовний “чорнобиль”, залишений у спадок будівниками “світлого майбутнього”, ще довго буде нагадувати про себе. Дефіцит національних позитивних цілісних виховних орієнтирів та ідеалів не може бути тривалим, бо веде до агресії так званої “західної культури”, де в першу чергу пропагується культ сили, споживацтва, зневіри. Тому одним із першочергових завдань оновлення системи виховання є вивчення позитивного досвіду минулих поколінь та його врахування при визначенні сьогоденних виховних орієнтирів.

Протягом багатьох століть український народ мав змістовну християнську культуру, систему християнського виховання, що відповідала менталітету і суспільним та духовним потребам українця. Змалку дітям закладалися нетлінні християнські цінності, що допомагали батькам і педагогам виховати душу дитини, чесні і сильні характери, формували сумління і громадські чесноти: доброту, чесність, працьовитість, повагу до старших, милосердя.

Зрештою, мова йде про загальнолюдські цінності, основу яких складають Божі заповіді, віра в неминучість перемоги добра над злом. Саме ці абсолютні вартості, що становлять систему виховних ідей і ідеалів, які сформувало людство впродовж своєї

* Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, здобувач.

історії, повинні стати фундаментом світогляду громадянина Української держави.

Потреба духовного відродження України, зафіксована в Державній національній програмі “Освіта”(Україна на рубежі ХХІ ст), концепції “Національне виховання”, Указі президента України від 27 квітня 1999р. “Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян” та інших законодавчих актах вимагає рішучих дій уже сьогодні.

Зазначимо, що виховання учнів на християнських моральних цінностях у процесі вивчення української літератури аж ніяк не суперечить світському характеру освіти в сучасній школі. Християнські моральні норми, які склалися протягом тисячоліть, увібрали в себе загальнолюдські моральні норми, які є і зараз орієнтирами в оцінці людиною добра і зла, у виборі правильних норм поведінки, у доброзичливому ставленні людей один до одного.

Проблема виховання дітей на християнських моральних цінностях ставилася ще від часів Володимира Мономаха з його “Повчанням”. Повсякчас була в центрі уваги передових мислителів і діячів суспільства в пізніші часи. Твори Данила Заточника, Кирила Туровського, митрополита Іларіона, Івана Вишенського, Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, Константина Ушинського, Григорія Ващенко, Івана Огієнка стали важливим підґрунтям для відновлення християнських виховних традицій в сучасному українському суспільстві.

У наш час все більше вчених в Україні схиляються до думки, що саме християнські моральні цінності є тим виховним орієнтиром і стержнем, що допоможе Україні вийти з кризи і виховати справжнього громадянина своєї країни. Серед сучасних дослідників цього питання можна назвати А. Колодного, І. Андрухива, А. Богуш, А. Вихруща, В. Кухарського, О. Вишневського, О. Карпенчука, М. Чепіль, І. Підласого, Г. Сагач та інших.

Однак якщо говорити про виховання учнів на християнських моральних цінностях в процесі вивчення української лі-

тератури, то ця проблема ставилася і розглядалася лише побіжно. Є тільки поодинокі публікації окремих авторів.

Отже, актуальність нашого дослідження постає з необхідності поглибленого і ґрунтовного вивчення проблеми виховання учнів на християнських моральних цінностях в процесі вивчення української літератури в загальноосвітній школі.

Мета дослідження – з’ясувати виховний вплив християнських моральних цінностей в процесі вивчення української літератури, соціально – педагогічний ступінь розробки проблеми, а також виявити оптимальні шляхи реалізації цих моральних цінностей на уроках української літератури в загальноосвітній школі.

Відповідно до мети поставлені такі завдання дослідження: а) розкрити зміст християнських моральних цінностей як складової частини навчально-виховного процесу; б) розглянути стан досліджуваної проблеми в науково-педагогічній літературі; в) з’ясувати соціально-педагогічні особливості виховання християнських моральних цінностей в сучасних умовах; г) дослідити виховання християнських моральних цінностей на уроках української літератури в процесі вивчення творчості українських письменників ХІХ - початку ХХ століття.

Сучасна програма з української літератури включає чимало творів, на яких можливо і потрібно виховувати принципи християнської моралі. Однак є твори, в яких християнська моральність є першорядною, показовою, а літературні герої, носії принципів християнської моралі, є прикладом для наслідування, або ж, навпаки, антиподами, носіями негативних якостей і вад. Саме на такі твори зорієнтована запропонована методика.

Ця методика включає в себе один і той же алгоритм педагогічної діяльності: формування понять про християнські моральні цінності через факти і явища життя у творі і їх аналіз; поглиблене вивчення християнських моральних принципів через проведення паралелей між зображеними і справжніми картинами життя (в тому числі негативними) і відповідними висновками; вироблення в школярів власного ціннісного ставлення до художньої та реальної дійсності; і, зрештою, прищеплення

стійких переконань і моральних принципів.

У ході апробації розробленої експериментальної методики одержані такі результати: 1. Підтверджена ефективність системної і цілеспрямованої роботи з виховання на християнських моральних цінностях на уроках української літератури (в експериментальних класах кількість відповідей високого рівня на 11,8%, а середнього на 16,7% більше, ніж у контрольних із загальної кількості учнів); 2. Розроблені критерії визначення рівнів вихованості є важливим інструментарієм в практичній діяльності вчителя-словесника; 3. В експериментальних класах однозначно незалежно від рівнів вихованості покращала етика міжособистого спілкування, відношення до вчителів, до навчально-виховного процесу, до свого життя, місця в ньому; 4. Для значної частини старшокласників стали ближчими та зрозумілішими християнські моральні цінності: любов до ближнього, доброта, чесність, здатність співпереживати, здатність вибачати, готовність допомогти, повага до батьків і старших, милосердя, вміння не падати духом, безкорисливість та інші; 5. Морально-етичні орієнтири, отримані учнями під час експериментальних уроків, відкрили шлях до самовдосконалення учнів; 6. Показ християнського морального ідеалу закономірно викликав захоплення ним і бажання наслідувати його.

Практична частина експериментальної роботи показала необхідність подальшої науково-методичної, педагогічної роботи з виховання принципів християнської моральності, оскільки українська література має безмежні можливості виховної діяльності в цьому плані.

*Дашкевич А.**

АСПЕКТИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ МУСУЛЬМАНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ (В ПОРІВНЯННІ З ЛІБЕРАЛЬНОЮ ТЕОРІЄЮ)

Розуміння та характеристика ісламської концепції прав людини завжди викликали численні дискусії. Традиційно мусульманська (ісламська) концепція вважалася такою, що не відповідає західним стандартам, тобто повним антиподом ліберального розуміння прав людини. Світове співтовариство висувало численні претензії щодо порушення ісламським світом прав людини, звинувачуючи країни шаріату в невизнанні загальних міжнародних принципів у цій галузі. Мусульмани, у свою чергу, сприймали це як негативну оцінку їх основного закону – шаріату – в цілому. Все це, а також традиційна упередженість західних юристів щодо мусульманського права, тривалий час робили неможливим розуміння дійсного змісту норм ісламу щодо прав людини.

Проте сьогодні проходить певне переосмислення стереотипного та упередженого розуміння мусульманської концепції прав людини. При більш детальному та глибинному розгляді сучасні учені не тільки не вбачають непримиренності західної та мусульманської концепцій, але, більш того, визначають спільне між ними в розумінні деяких принципів та понять. Західні та мусульманські юристи співпрацюють щодо виопрацювання нового розуміння концепції прав людини в ісламі, і такий новий підхід дозволив спростувати значну кількість юридичних міфів щодо цього.

Прийнято вважати, що мусульманське право не визнає концепції природних прав. Дійсно, це є фактом. Проте аналіз сучасних конституцій багатьох держав світу дає можливість за-

* Київський національний економічний університет, студентка.

уважити, що і найдемократичніші держави зараз віддають перевагу не природному, а позитивістському розумінню прав людини. Багато західних країн встановлюють такий принцип, що держава визнає і гарантує той перелік прав, що закріплено в основному законі. Звичайно, такі держави включають у свої закони досить вичерпний перелік прав, але і шариат закріпив принципи свободи, рівності та поваги до людини, причому на 14 ст. раніше, ніж це зробили західні країни. Тобто, шариат подає таку саме позитивістську концепцію прав людини. Основною відмінністю є те, що західна концепція спирається на розуміння права як визначеного людьми для людей, а мусульманське право вважає, що таким чином неможливо отримати дійсно справедливого та універсального права і визначає джерелом шариат як Божу волю, що не підпорядкована впливу суб'єктивних інтересів та бажань. Тобто, шариат подає таку саме позитивістську концепцію прав людини.

Схожим є і те, що обидві концепції визнають верховенство права в галузі прав людини. Тільки для західного світу правом є встановлений або санкціонований державою закон, а в мусульманському найвищим законом є закон шариату. Власне, це було основною причиною ставлення до шариату як до антиліберальної концепції: західні вчені звикли вважати встановлений державою закон найефективнішим та найсправедливішим і тому відмовляли в справедливості релігійним нормам, створеним незвичним для демократичних держав шляхом.

Проте аналіз принципів та певних засад прав людини в шариаті дає підстави заперечувати повну несправедливість норм шариату.

По-перше слід звернути увагу на те, що в основі прав людини в шариаті лежать майже ті самі поняття, що й в ліберальному праві: достоїнство, свобода, рівність та справедливість. Багато норм Корану та сунни вказують на виключне місце людини серед усього, створеного Аллахом, і передписують поважати людину та її гідність. свобода людини традиційно пов'язується знавцями Корану з такими цитатами: “все, що є на землі, підкорено людині”, “хто дав вам право неволити людей,

коли Аллах зробив їх рівними”. В той же час свобода в шариаті, так само як і в ліберальній концепції, не визнається абсолютною. Як Жан Жак Руссо сформулював тезу про те, що “особиста свобода кожного закінчується там, де вона починає заважати свободі іншого”, так і Коран проголошує, що “ніхто в суспільстві не має свободи обмежити або зашкодити іншого”. Більше того, так само як в нашому суспільстві свободу обмежено вимогами закону, так і в мусульманському світі вона обмежена шариатом, який покликаний “охороняти інтереси суспільства, Аллаха та особистості”. „Ніхто не вільний поширювати у суспільстві порчу, гріх, смуту”, – встановлює Коран. Щодо принципу рівності, то він витікає з положення про те, що всі люди мають однакове походження від Аллаха, незалежно від кольору, національності і певних інших критеріїв. Єдиним критерієм нерівності серед правовірних є благочестя. “Того серед вас найбільше шанує Аллах, хто є найбільш благочестивим”, пише пророк. Основною різницею між людьми є також їх віра в Аллаха та знання норм Корана. Важливо те, що вказані якості людина може розвивати самостійно, тобто в її силах стати більш достойною і заслуговувати на більшу повагу, в той час, як колір шкіри не обирають. Принцип справедливості Мухаммед формулює фразою: “Якщо вкраде чи вб'є дочка моя, не порятую її від справедливої карі!”, що дає підстави зробити висновок про рівність всіх перед законами шариату. Вчені вважають, що це відповідає принципу рівності перед законом. Особливу увагу вчених при розгляді концепції справедливості привертає така теза: “Справедлива, хоча і невірна, держава існуватиме, а несправедлива, хоча і правовірна, загине”, в якій вони вбачають верховенство принципу справедливості над всіма іншими нормами. Таким чином, можна зробити висновок, що і шариат, і західні концепції базуються на певних спільних вихідних положеннях.

Щодо конкретизації принципів у конкретних правах людини, то і тут шариат не видається такою вже антигуманістичною системою. Мусульманське право гарантує переважну більшість особистих прав, визнаних демократичними державами, як-то: право на свободу пересування, право на працю, право

власності, право на таємницю особистого життя. Політичні права майже не аргументуються шаріатом, тому ступінь їх визнання різний у кожній конкретній мусульманській державі.

Найбільш проблемним питанням у галузі прав людини є визнання прав жінок та інших релігійних груп (не мусульман). Слід відзначити, що шаріат дійсно дуже обмежує статус жінки, і хоча в більшості мусульманських країн сьогодні зроблено кроки в бік досягнення відносної рівності між чоловіком та жінкою, все ж норми шаріату мають більше значення. Статус жінки залишається проблемним питанням і дійсно його покращення вимагає певної модернізації норм шаріату. Проте, як зазначають науковці, що вивчають норми шаріату, в самій цій системі закладено можливість пристосування до нових вимог еволюціонуючого суспільства, тож є надія на позитивні зміни і в цій галузі. Що стосується прав національних та релігійних меншин, ситуація є дещо іншою. Традиційно вважається, що шаріат є найбільш нетерпимим до інших релігій. Така думка є помилковою, адже в Корані пророк пише: «Хто хоче-вірує, хто не хоче – ні». Сунні передбачають, що невірні повинні знаходитися під владою та під захистом мусульман, тобто підкорятися мусульманському правителю, сплачувати спеціальний податок і взамін на це отримувати право вільно сповідати свою релігію, користуватися рівними з мусульманами правами та свободами. Ісламська свобода віросповідання передбачає також право на можливість регулювання особистого статусу особи відповідно до норм релігії, яку вона сповідає. Я не вважаю, що ця теза суперечить тезі рівності перед законом, бо шаріат є законом релігійним, а, отже, досить справедливо визнавати його юрисдикцію лише для тих, хто сповідує іслам. Проте в той же час ставлення до релігійних меншин у мусульманських країнах є досить дискримінаційним. Наприклад, не мусульманам забороняється займати певні державні пости. На мою думку, така норма є досить закономірною у теократичній країні, дискусія щодо цього повинна вестися не в рамках недоліків мусульманського права, а в рамках недоліків теократичних держав взагалі.

Особливим моментом у мусульманській концепції прав людини є соціальне наповнення прав. Так, Коран щодо цього встановлює: «Не є віруючим той, хто лягає спати тоді, коли поруч з ним інша людина лягає голодною». Це передбачає для мусульманина обов'язок дбати про добробут інших у міру своїх можливостей. Учені називають це соціальним забезпеченням прав та соціальною їх підтримкою. Деякі навіть проводять паралель між цією концепцією та західною теорією соціальної держави, тільки роль «соціального рятівника» тут відведена не державі, а кожній окремій особі. Інші вчені, навпаки, вважають шлях шаріату третім поряд з соціалізмом та капіталізмом. Серед безпосередніх відмінностей між мусульманською концепцією прав та західною слід виділити такий факт. Західне суспільство визначає, що закріплення прав та свобод має на меті захистити особу від свавілля держави. мусульманська концепція, навпаки, ставить наголос на необхідності практичного втілення прав і саме в цьому вважає обов'язок влади. Існує думка, що в певному аспекті це характеризує мусульманську систему права як більш забезпечену та життєздатну.

Таким чином, сьогодні винайдено нові підстави для діалогу між мусульманською та ліберальною концепцією людини, розвінчано конкретні упередження щодо шаріату, визнано, що він має свої переваги.

В той же час з метою адаптації норм під потреби сучасного суспільства мусульманські юристи проводять значну роботу. Відмічається, що перевага на цьому шляху віддається не державній нормотворчості, а новому юридичному трактуванню (слід зауважити, що Коран вповноважує на це знавців ісламу), що і буде основою подальшого розвитку концепції прав людини в мусульманському праві.

Кінер О.*

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Серед своєрідних символів українського, а саме київського культурного простору одне з провідних місць займає Українська Академія Мистецтв. Створена на зламі віків, вона ознаменувала початок нової історичної епохи у культурному житті нашої країни. День 18 грудня 1917 р. увійшов в історію народженої тоді УНР як день заснування вищої мистецької школи – УАМ – державної інституції, здатної забезпечити потреби у розвитку й зміцненні національної школи в галузі образотворчого мистецтва.

Основною метою першого в Україні художнього навчального закладу було плекання мистецької школи на ґрунті традицій національної та світової культури. Це стало справою державної ваги. З відкриттям академії для обдарованої української молоді з'явилася можливість отримувати вищу освіту не поза межами України, а на своїй батьківщині. Адже до цього моменту найближчими культурними осередками були міста Москва і Петербург, академії яких взяли на себе прерогативу у галузі художньої освіти. Чимало найвидатніших українських художників після навчання у Петербурзі осідали поза межами України. Натомість спорожніле мистецьке середовище заповнювали приїжджі художники інонаціонального походження. І ось, за революційної ситуації 1917 р., скориставшись нагодою, фундатори академії, провідні майстри, заклали основи формування і розвитку новітньої вітчизняної педагогіки в галузі образотворчого мистецтва. Серед них були: М. Бойчук, М. Жук, Г. Нарбут, В. Кричевський, Ф. Кричевський, А. Малевич, О. Мурашко. Першими ректорами академії стали такі видатні митці-педагоги, як Ф. Кричевський, Г. Нарбут, І. Врона.

* Національна академія управління, студентка.

Новий навчальний заклад з невеликим професорським складом, нечисленним контингентом студентів та обмеженою кількістю спеціальних дисциплін (живопис та графіка) певною мірою був подібний до зарубіжних вільних академій Жульєна, Коршона, Хоноші, Ашбе, заснованих ще всередині ХХ-го ст. Перші роки функціонування закладу були вкрай утруднені: громадянська війна, іноземна інтервенція, відсутність власного постійного приміщення, найнеобхіднішого обладнання, втрата професорів (1919 – го року було вбито О. Мурашко, у 1920 р. помер Г. Нарбут, полишив Київ М. Бурачек, виїхав за кордон А. Малевич). Тут необхідно сказати про подвійну роль, яку відіграла революція у створенні і майбутньому академії: з одного боку події 1917 р. були тим поштовхом, який дав можливість нарешті започаткувати цей вуз; а з іншого, перші повоєнні роки з їх екстремальними умовами, перетворили мистецьке життя академії на справжнє животіння і були чи не найголовнішою причиною подальшої зміни назви і профілю закладу. Радянська влада вносила відчутні корективи у діяльність вузу. Саме через її пресинг митці академії поставали перед вибором: творити за наказом, чи зовсім не творити на батьківщині.

Однак, незважаючи на несприятливі обставини, академія виконала одне з головних своїх завдань – започаткувала основи вищої мистецької школи в Україні. Дуже вагомою у цьому є заслуга знаменитого графіка Георгія Нарбута. Як відомо з історії, саме він був митцем, який створив перші пореволюційні українські гроші. Це була винятково талановита людина і яскрава особистість. За короткий час Г. Нарбутом була вихована плеяда графіків, котрі, продовжуючи традиції учителя, зробили значний внесок у формування національного стилю книжкової графіки. У цей час визначилися засади школи монументального живопису М. Бойчука. Тут він почав здійснювати свою мрію про організацію колективної творчості на зразок цехових об'єднань. Вже наприкінці 1920-х рр. бойчукізм набув широкого визнання як напрям і школа, як самобутнє явище української художньої культури. Початок нового століття потребував нових підходів і концепцій. А особливо в УНР – новоствореній державі, яка так

довго чекала свого часу, щоб самовиразитися. Новаторством вибухнули усі сфери життя, а понад усе – мистецтво, яскравим виразником якого стала школа М.Бойчука. Його учні та їх послідовники брали активну участь у багатьох виставках як у себе в країні, так і за кордоном. Бойчукізм – геніальне хитросплетіння художніх напрямків, що формують принципово новий стиль. З легкої руки фундатора стилю, він поєднав у собі здобутки французьких майстрів, мексиканських муралістів, наголошував на спорідненості своїх засад із засадами голландця Пітера Альми, а в минулому – Сезана і Гогена. Послідовники цього напрямку вважали себе представниками нового, революційного мистецтва. М.Бойчук прагнув виховати у своїх учнях нове ставлення до природи, що стверджувалося у європейському мистецтві і за яким натура не копіювалася, а представлялася у синтезованій формі. М. Бойчук поклав синтез сучасного мистецтва з культурним надбанням попередніх історичних епох в основу своєї педагогічної теорії. Головною метою його системи було виховання національного художника нового типу з синтетичним мисленням, здатного осягнути нові естетичні цінності і піднести українське мистецтво до світового рівня.

На думку творчої інтелігенції, УАМ мала лишатись навчальним закладом класичного спрямування. Але у зв'язку з тим, що відкрити новий художній вуз, який готував би фахівців для задоволення нових потреб, не вдалося, директивними інстанціями було вирішено УАМ перетворити на навчальний заклад з оновленим профілем. Так замість академії з'явився Інститут пластичних мистецтв, який 1924 р. об'єднали з Українським архітектурним інститутом і назвали новоутворений заклад Київським художнім інститутом. Розпочався новий етап у розвитку вузу, пов'язаний з ректоруванням І. Врони. По-новому було визначено структуру навчального закладу, скеровану головним чином на підготовку художників “для гармонійного формування навколишнього середовища, побуту, виробництва”. Функціональна переорієнтація художнього фаху зумовила реформування і методів навчання.

З художнім інститутом також була пов'язана діяльність видатного дослідника українського мистецтва XIX – початку XX ст. професора Федора Людвіговича Ернста. Втім, широта його наукових зацікавлень та лекторські здібності в умовах сталінського терору були не в пошані. 1933 р. Ф.Ернста, як і багатьох інших професорів академії, було репресовано.

За короткий час КХІ посів одне з провідних місць серед мистецьких вузів колишнього СРСР. Але наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. його спіткала невтішна доля. Виникнення різних мистецьких течій, об'єднань, угруповань, міжособна боротьба за гегемонію у мистецтві, особисті чвари, посилення ідеологічного пресингу звели нанівець усі досягнення. Було закрито ряд відділень. Професура почала залишати інститут. 1930 р. звільнили з посади ректора І. Врону і провели нову реорганізацію відповідно до пролеткультівської ідеології. Навчальний заклад було названо Київським інститутом пролетарської мистецької культури і перепрофільовано спеціалізацію. У 1934 р. знову сталася докорінна реформа, після якої вже Всеукраїнський художній інститут, а з кінця 1930-х рр. Київський державний художній інститут, повернувся до академічних методів освіти. Внаслідок реорганізації пріоритет було надано станковим формам, які на довгий час стали основою методів навчання. Втім, при певній сталості академічних програм, у процес навчання вносилися певні корективи і зміни. Вони зумовлювалися притоком нових педагогічних кадрів, естетичними віяннями, які суперечили консервативним основам звуженого у свій час поняття реалізму. Однак, незважаючи на докорінні зміни у викладацькому складі, сутички та нездорові стосунки між окремими викладачами, суперечки з представниками партійних і радянських органів влади не вщухали. Репресії 1937 р. коштували життя багатьом визначним діячам мистецтва. Передусім найбільше потерпіла школа М.Бойчука, яка була знищена як морально, так і фізично.

Та попри всі деструктивні явища, якими оберталася кожна чергова ідеологічна кампанія, ідея національної школи лишалась живучою. Вона значною мірою підтримувалася автори-

тетом Федора Кричевського, чи не єдиного, хто залишився з когорта засновників УАМ. Мистецтвознавець Борис Піаніда назвав його флагманом українського живопису. Значення Ф.Кричевського як майстра тематичної картини, пейзажу, портрета, загалом першокласного живописця й педагога не втрачається і сьогодні.

Незважаючи на порівняно невеликий період існування, УАМ відіграла і відіграє суттєву роль у формуванні духовного середовища у суспільстві. У цьому хочеться бачити запоруку того, що і в майбутньому її потенціал прислужиться справі примноження київського культурного простору.

*Корнєва Д.**

ТОРГОВЕЛЬНІ ТРАДИЦІЇ КИЄВА (НА ПРИКЛАДІ КИЇВСЬКИХ КОНТРАКТІВ)

206 років тому відбулася подія, що відіграла значну роль у соціально-економічному та культурному розвитку нашого краю. Розпочалася історія Київського контрактного ярмарку. Почалося все 27 вересня 1797 р. з “височайшого указу” Павла I – перенести, з метою поліпшити внутрішній торг, контрактний ярмарок до Києва. Новий ярмарок, що починався 6-8 січня, злився з давнім Київським хрещенським ярмарком, встановленим ще у 16 ст. привілеєм від короля Сигізмунда I. Це мало величезне значення для Києва і всієї країни. 15 січня 1798 року урочисто, з церковними процесіями, відкрилися на Подолі перші контракти. Чому саме на Подолі – це цілком зрозуміло: більшість людності, купці та міщани, магістрат та гостинний двір – геть усе воно було тут. Щоправда, окремий гостинний двір знаходився тоді на Печерську. Але невелика кількість приватних будівель Печерська не вмістила б і половини всіх ярмаркових гостей.

* Національна академія управління, студентка.

Первісні контракти – це біржа, де поміщики, купці, банкіри складають між собою угоди та реєструють їх в урядовій установі. Перші контракти відбувалися у старовинному будинку магістрату на Подолі (стояв на майдані між сьогочасним будинком контрактного дому та фонтаном Самсона.). Але щоб затвердити угоди, доводилося їхати на далекий Печерськ, до головного цивільного суду.

Контрактний ярмарок настільки розворушив Київ, дав стільки прибутку місцевим мешканцям, що вирішили збудувати спеціальний будинок для контрактних зборів. Місце йому було обрано тут же на Подолі, на Покровській вулиці поруч з церквою Миколи Доброго. Коли саме заклали цей будинок, невідомо. Але 1801р. контрактні збори відбулися вже у новому приміщенні, збудованому на кошти громадян. Цей контрактний будинок зберігся до наших часів лише частинами. Нині – це нижній поверх гімназії-лицею “Поділ”. Через надбудови зараз неможливо і впізнати його віку.

Після цього всі справи та угоди реєструвалися тут, а не Печерському суді, бо призначалася своєрідна виїзна сесія головного суду, що залишалася на Подолі протягом місяця.

Несподівано на Подолі скоїлося страшенне лихо – одна з найважчих у тисячолітньому житті Києва катастроф. 9 липня 1811 року зайнялася хата одного шевця на березі Дніпра. Вогонь за короткий час охопив весь Поділ. Ця страшна катастрофа викликала радикальні зміни у всьому зовнішньому вигляді Подолу. Міський архітектор Меленський виробив цілком новий, затверджений у Петербурзі, план міста. Замість вулиць, що нерівними лініями, розходилися од центрального майдану магістрату, гостинного двору, собору і братства з академією на всі боки – весь Поділ було переплановано на прямокутники, які по військовому розбили мальовниче місто і надали йому нудного казенного вигляду.

Коли Київ швидко оправився від пожежі, то це в значній мірі через контракти. Є відомості, що пожежа 1811 року не вплинула на великий контрактний з’їзд наступного року. Так, контракти продовжували свою плідну діяльність. Де саме одбу-

валися контрактів збори у 1812 – 1816 рр. нам невідомо. Давній контрактний будинок, що його горішній, дерев'яний поверх згорів, певно, стояв деякий час порожній. Згідно з планом 1812 року магістратський майдан набув зовсім інакшого вигляду. На давньому місті залишилися тільки братство з академією, гостинний двір та фонтан Самсона. По обидва боки від гостинного двору тепер призначено було два великі, прямокутні майдани. Будинок магістрату, що стояв посеред одного з цих майданів (теперішнього контрактного), очевидно, остільки був зіпсований, вирішено було розібрати. З'явилася необхідність збудувати новий контрактний будинок. Отож було проголошено конкурс архітекторів і виграв проект англійця Вільгельма Гесті. Саме за його малюнками побудовано приміщення теперішнього контрактного будинку у Києві.

Перебувати на київських контрактах характеризувалося одним словом "ярмаркувати". На контрактах молоді шляхетні паничі проходили школу громадського виховання.

Культурна роль київських контрактів характеризувалась блискучим станом театру, музики, балету. Певну роль відігравали вони у розвитку літератури. Тривалий час приміщення контрактного будинку слугувало місцем зборів представників польсько-української школи у польському письменстві. Є відомості, що 1821 р. контракти відвідав О.С.Пушкін, там також побував О.Бальзак. Контракти брали участь і в повстаннях, так, наприклад, у Польському повстанні під час походу Наполеона на Росію. У 1820-х до Києва на Поділ з'їжджаються вся передова інтелігенція, що захоплювалась масонством, організувалися національні рухи, які потім вилились у повстання декабристів 1825 р.

Розквіт київських контрактів належить до 1830-1840-х років. Це найбільший розмах і в економічному, і в культурному розумінні. П'ятдесяті роки XIX ст. вже початок занепаду. Кримська війна та інші обставини вплинули на кількість ярмаркових гостей. Та найбільшу роль відіграв той соціальний рух, унаслідок якого було знищено кріпацтво, це вдарило по самому серцю контрактів – купівлі та продажу маєтків та торгівлі селянськими

душами. Шістдесяті роки взагалі поклали край цій торгівлі. У звичайний, не контрактний час, міська управа силувалася використовувати будинок, як тільки можна було. Тут містилась і якась міська аукціонна камера, і навесні, коли Дніпро розливавсь, і заливав Труханів острів – у контрактному будинку часто розміщували прибережних мешканців, що постраждали від повені.

Та ось на старий контрактний будинок насунули хмари. Київська міська управа вирішує, що стародавня будівля вже не задовольняє потреб міста, яке страшенно розрослося, і все ще досить живого, контрактного ярмарку. І ось 1911 року київська міська управа звертається до петербурзького товариства архітекторів з проханням оголосити всеросійський конкурс проектів на будівництво нового контрактного будинку.

Яке щастя, що події війни припинили це будівництво! А вже копали землю під її фундаменти! Влітку 1914 року криваві хмари світової братовбивчої війни нависли й над нашим Києвом. Війна тяглася, і контракти, звичайно, одійшли на задній план. А старий контрактний будинок служив тепер для різноманітних військових потреб. Грянула революційна буря – і знову яких тільки подій, зборів, мітингів, лазаретів, штабів, районних установ не бачив старий будинок. Але й ця революційна боротьба минає, і Українська Республіка вступає в добу соціального будівництва. І знову Контрактний будинок починає служити своєму прямому завданню. Коштами київського спеціально організованого ярмаркового комітету зроблено ґрунтовний ремонт старого будинку. Зараз контрактний дім в Києві відродив традиції контрактів, там зосереджена Українська міжбанківська валютна біржа.

Мине ще скільки років, і можливо, що знову київська міська влада захоче знести старий контрактний будинок і збудувати новий – відповідний до потреб величезної країни та її великої столиці. Можливо. Але хочеться вірити, що за нового ладу ці питання розв'язуватимуться не так, і ми не забудемо той внесок, що зробили Київські контракти в розбудову Києва і всієї країни. У справах нищення старовинних або будівництві нових великих

будівель треба прислухатися до голосу компетентних художніх органів – інакше ми йдемо назустріч цілковитому крахові в мистецтві.

Використана література

1. Ернст. Контракти та Контрактовий будинок в Києві: 1798-1923 роки / ВУАН – К.; 1923.
2. Корольова Л. Київські контракти. К.; Літопис, 1997.
3. Шамрай С. Забутий куточок старого життя на Подолі.- К.; 1925.

*Логвин В.**

УКРАЇНСЬКА КЛАСИЧНА МУЗИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА НА МЕЖІ СТОЛІТЬ

XX ст. – це час значних зрушень і змін, важких випробувань, час стрімких наукових відкриттів, епоха науково-технічної революції, індустріалізації, а звідси – виникнення нових форм та принципів мислення. XX ст. – це також злет культури та мистецтва, в тому числі і музичного, який привів до великих художніх відкриттів, розквіту багатьох національних композиторських шкіл. Проте, це ера гострих художніх протиріч, складного переплетення тенденцій, у пошуку новітніх засобів музичної мови, нового змісту, нової якості звучання.

Музична культура цього періоду являє собою складний та неоднозначний процес, який, з одного боку, виявив значні художні надбання, створення нових цінностей, а з іншого – показав відірваність від культурних традицій попередніх століть, привів до виникнення так званої “маскультури”, що особливо є характерним для європейської музики.

* Національна академія управління, студентка.

Варто зазначити, що особливо виразними, новаторськими стали творчі пошуки українських та європейських композиторів другої половини XX ст., що в Україні, зокрема, пов'язано з “відлигою”, послабленням сталінського режиму та репресій.

І все ж таки, сформувалися загальні, як спільні, так і де-що відмінні, риси українського та європейського музичного мистецтва цього періоду.

Однією з найвиразніших та найхарактерніших тенденцій музики другої половини XX ст. є повернення до фольклору, його аналіз та переосмислення, проникнення в його глибини, та пошук через фольклор самого сенсу буття. Ця тенденція чітко окреслена як в творах українських, так і зарубіжних композиторів. Найбільш яскраво відображають цю тенденцію такі музичні твори: “Танцювальна сюїта” А.Хачатуряна, “20 угорських пісень” Б.Бартока, “Болеро” М.Равеля, твори Зольтана Кодая. Українська ж класична музика традиційно формувалася на фольклорних засадах. Проте фольклоризація другої половини XX ст. набуває нового значення, нового забарвлення та розуміння: обробки пісень Л.Ревуцького, Людкевича, симфонічна картина Лесі Дичко “Килимок”, її балет “Досвітні вогні”, “Карпатський концерт” М.Скорика, опера Євгена Станковича “Коли цвіте папороть” – всі ці твори приваблюють нас світлістю настрою, барвистістю звукової палітри, народністю, щирістю, мелодичністю музичної мови. Отже, якщо раніше прямо цитувався фольклорний матеріал, то тепер композитори використовують цілий комплекс нових якостей: темброві характеристики, тип ритмічної пульсації, принципи формоутворення.

Художня творчість великих композиторів не може бути відірвана від реальності. Бажає чи ні того автор, він – частина суспільства, свого часу. Але художня правда може в одному випадку достатньо явно проступати на поверхню, коли добре відомі і зрозумілі художні закономірності музичної мови. А в іншому випадку така художня правда може бути прихованою в сюжетно-фабульному ладі, специфічних образних рішеннях та системах виразних засобів, індивідуальному, новому представленні твору. Авангардні пошуки в музиці другої половини XX

ст. були значними, особливо авангардизмом захоплювалися в Європі. Проте деякі авангардні композитори у своїх пошуках майже повністю відривалися від сталих задач мистецтва, використовували незвичні, невідомі до цього часу засоби виразності, йшли на експеримент, і таким чином намагалися дійти сенсаційності, що в свою чергу найчастіше призводило до руйнування естетичних і, навіть, технологічних засад мистецтва. Тут можна назвати так звану “конкретну музику”, яка повністю відійшла від раніше застосовуваних музичних звуків як системи, та замінила їх акустичними ефектами, шумами, криками, звуками природи, наприклад, “Симфонія для однієї людини”, змонтована Шеффером та Анрі. Така музика призвела до звуження меж вираження, позбавила композитора можливостей створення значимої художньої концепції. Вона стала першим напрямком, який спробував звільнитися як від музичного інструмента, так і від виконавця. Автор намагався поєднати все в собі, була потрібна лише електронна апаратура. В Європі винайдені спеціальні синтезатори звука, які дають можливість створювати різноманітні звучання, в тому числі людського голосу, інструментів, їх транспортування в різні діапазони та тембри. З одного боку – це прорив, а з іншого – відрив від справжнього мистецтва. У цей період було сформовано декілька авангардних стилів, зокрема пуантелізм, метою якого було показати вагомість одичного звучання, що дозволяє оцінити значущість і красу кожного звука (твори Веберна). Протилежним пуантелізму став напрямок соноризму, в якому увага приділялась самій довжині звука. На відміну від попередніх стилів, напрямок алеаторики багато в чому відходить від сформованої музичної логіки. Тут композитори переставали бути авторами своїх творів, вони цілком покладалися на випадок. Так, алеаторичні твори створюються шляхом викиду гральних костей, а потім цифри переводяться на ноти, в ноти дешифруються математичні формули, шахматні партії, музичними творами стають плями від випадково розбриканих по нотних аркушах чорнил.

В Україні також відбувався процес модернізації музичних засобів виразності. Українська авангардна музика збуджена,

подекуди вибухова за характером ритму і метру, проте все ж таки не така агресивна як музика європейських композиторів. Виразними прикладами українського авангардизму є твір Мирослава Скорика “Містерія” для флейти та ударних, симфонічні твори Валентина Сильвестрова “Спектри”, “Тіmn”, “Елегія”, в яких композитор втілює особливий вид пафосу, притаманний його музиці. Всі зазначені твори є не тільки складними для виконання, але певною мірою важкими для сприйняття. Взагалі, нерідко твори композиторів ХХ ст. не сприймаються слухачем, композитори створюють значну дистанцію між собою та аудиторією.

Втомившись від вибухового авангардизму, багато європейських композиторів повертаються до “класичної класики”, до творів Баха, Бетховена, Моцарта, працюючи в так званому неокласичному стилі, серед таких композиторів заслуговують на увагу П. Хіндеміт, Бузоні, С. Прокоф’єв, зокрема його “Класична симфонія”, І. Стравінський та його балет “Пульчинелла”.

В європейській, а особливо в українській класичній музиці багато уваги приділяється історико-епічній тематиці, тобто осмисленню сьогодення через пізнання історії, народної пам’яті. Це можна почути в творах Євгена Станковича балет “Ольга”, “Героїчна симфонія”, присвячена 30-ти річчю перемоги Радянської армії над фашистською Німеччиною. Ця симфонія являє собою розгорнуте, масштабне героїко-епічне полотно, в якому за допомогою своєрідних новаторських прийомів втілено ідею могутності духу народу, відбито високу моральну силу його героїв. Слід відмітити також кантату Лесі Дичко “Червона калина”, оперу Лятошинського “Щорс”, поему Людкевича “Дніпро”. Серед європейських композиторів яскравим доказом означеної тенденції є твори Хачатуряна (балет “Спартак”), “Реквієм” Кабалевського, творчість Пуленка.

Період другої половини ХХ ст. в суспільному житті позначається увагою до окремої особистості, а в мистецтві, як наслідок, - заглиблення у внутрішній світ людини, психологізація, дослідження “філософії душі”. Звідси великої актуальності на-

бувають твори композиторів-імпресіоністів, у музиці цей стиль започаткував Клод Дебюсі, який стверджував, що саме краса природи здатна збудити художню фантазію композитора. Потреба передати в звуках стан природи, її образи викликає нові фарби, свіжі засоби виразності, позбавлені академічних штампів, стертого сенсу. Поетично одухотворені картини природи майстерно змальовані в творах Дебюсі, Равеля, а особливо в творах “Весна священна” І. Стравінського та опері “Коли цвіте папороть” українського імпресіоніста Євгена Станковича.

Індивідуалізація також характеризує романси (наприклад, романси Ю. Шапоріна, Т. Хреннікова, Г. Свірідова, Ф. Пуленка), які побудовані на оприлюдненні стану душі. І як особливість української музики, зазначимо проникнення цих мотивів у великі музичні жанри, зокрема, балети Лесі Дичко “Досвітні вогні” і “Метаморфози”, сюди слід віднести і пісні Сильвестрова на вірші Пушкіна, Лермонтова, Мандельштама. Таким чином, для композиторів, як європейських, так і українських, стають актуальними, особливо хвилюючими теми “людина і світ”, “митець і народ”, “митець і час”.

І нарешті. Серед музичних тенденцій цього часу постає звучання в музиці містично-язичницьких мотивів. Свідченням тому є балети І. Стравінського “Весна священна”, Є. Станковича “Ольга”, особливо сцена врятування Ольги від спалення. Такого містично-язичницького забарвлення тема отримала завдяки кантатному звучанню смичкових, скреготу ударних, ритмічним збільшенням, низькому регістрові та специфічному гармонійному колориту всіх цих звучань.

Таким чином, в Україні другої половини ХХ ст. формувався багатоманітний, чарівний та захоплюючий музичний світ, який є неповторним, самобутнім. І в той же час не є периферією світової музичної культури. Можна твердити про новаторський характер творчих пошуків українських композиторів, їх зв'язок, з одного боку, з традиційними надбаннями національного музичного мистецтва, а з іншого – це сміливий прорив у майбутнє в руслі європейських художніх пошуків.

*Лустенко А.**

КУЛЬТУРНА ПОВСЯКДЕННІСТЬ: ПЕРСПЕКТИВИ ДИСКУРСУ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНА ЗЛОБОДЕННІСТЬ

Сучасні кризові процеси в суспільному бутті та зіткнення цивілізацій є загальнолюдськими проблемами, що спонукають до нового усвідомлювання таких феноменів, як “суспільство” та “цивілізація”. У доповіді звертається увага на культурну повсякденність, що є проблемою, глибоко симптоматичною для стану сучасного дискурсу про суспільство та цивілізацію. Розкривається практична перспективність її обґрунтування у трьох вимірах її актуальності: науковому, цивілізаційному та суспільному.

Трансформація сучасного суспільства вимагає пошуків нових галузей та шляхів, які здатні не тільки запроваджувати засоби раціонального осмислення реальності у її нових станах, але й попри все дають можливість чинити доцільний, координуючий, раціональний вплив на соціокультурну реальність. У числі проблем, звертання до яких можна охарактеризувати як глибоко симптоматичне для стану сучасного дискурсу про суспільство та цивілізацію, ми назвемо культурну повсякденність. Спробуємо стисло розкрити для себе аспекти, яких набуває проблема повсякденності, звертаючи увагу на ті перспективи, які містить її обґрунтування у трьох вимірах її актуальності: науковому, цивілізаційному та суспільному.

Роль авангарду в засвоєнні вимірів сенсу, які існують, зберігаються та грають у повсякденному, незмінно належала художньої літературі. Робота над цим зумовлювала нетеоретизоване визначення культурно-генетичної ролі повсякденності.

* Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Луганськ, к. філос. н.

Автор художнього тексту обертає функціонування у ньому повсякденної реальності таким боком, що вона з необхідністю входила у складне, взаємосуперечливе та взаємо породжуюче водночас відношення з окремим виміром культурного буття, який традиційно *не визначається* як повсякденність. Такими вимірами було трансцендентне (Апелей, Данте, Гофман), романтичне (Сервантес), екзистенційне (Достоевський, Кафка, Сартр, Мамлеєв) та ін.

До повсякденності як до наукового поняття першою звернулася історична наука, французька школа анналів. Вона розуміє повсякденність як базовий рівень духовного засвоєння світу, загальна система уявлень та форм діяльності, що виступає підмурком для свідомо утворених, експлікованих та інституалізованих "вершин" даної культури. Введення цієї категорії в арсенал історичної аналітики зумовило появу перспективних напрямків дослідження, наприклад, осмислення феномену соціокультурного хронотопу. Але в цілому історична аналітика дещо знизила реальність повсякденного, редуціювавши її до рівня суспільного буття та звісною мірою скасувавши феноменологічний аспект, без якого, на нашу думку, ніякої повсякденності взагалі не існуватиме. Ззовні опинилися дві глибокі проблеми, які були розібрані саме художньою літературою: повсякденність, процесуальність протікання мислення та суперечливий характер відношень між повсякденністю та людиною, екзистенційний аспект повсякденної реальності.

Винесення повсякденності на простір філософського мислення уявляється як найменш необхідним, виходячи з самої логіки наукового пошуку. Адже існує цілий шар реальності, який з самого початку є повноправним об'єктом саме для філософського дискурсу, бо це ж саме культурно-філософське питання: що таке повсякденність, яке її місце в культурному бутті. Традиція аналітики з цієї проблеми, також безпосередньо входить до окремих галузей філософії: естетики, соціальної філософії тощо. Але ця традиція, як ми визначили, не є достатньою в плані понятійної та системної досконалості. Запровадження повсякденності як теми філософського дискурсу та необхідність

відповідної наукової теорії цілком закономірне для неklasичної філософської парадигми. Просування від класики відбувалося у філософії шляхом відштовхування від предмета класичної філософії, розумного духу, ідеальної та матеріальної субстанції, до нових тем для дискурсу. Думка XIX-XX ст. розкривала собі нові простори для філософського міркування. Повсякденність ще залишається поза межами професійного філософського краєвиду чи, за рідким виключенням, опиняється на периферії (наприклад, у соціальній герменевтиці П.Ріквора). Найплідніше засади для розуміння повсякденності пропонує філософія М. Гайдеггера, коли проблема визначається за допомогою категорії *dasein*, „тут-буття”. Повсякденне розуміється як те, що існує та є насущним, злободенним для суб'єкта екзистенції. Воно є фундаментальною проблемою буття та, водночас, проблемою екзистенції. Отже, першу проблему обґрунтування сучасної філософії повсякденності слід сформулювати так: визначення повсякденності як категорії та окреслення її ролі в процесі культурогенезу.

По-друге, теорія культурної повсякденності дозволяє поновому розглянути традиційні шляхи порозуміння між цивілізаціями, як їх пропонує сучасна культурологічна та політологічна думка. Сучасна практична цивілізаціологія зосереджується на понятті культурного порозуміння, не досить глибоко уявляючи собі засади, які роблять можливим саме таке порозуміння. Традиційний погляд пов'язує їх зі свідомими реаліями наукового герменевтичного, але не ставиться питання, чи є цей шлях оптимальним, чи то навіть адекватним для такої загальнолюдської проблеми, як зіткнення цивілізацій. Герменевтика випрацьовувала можливості інтерпретації т.зв. «духовної культури», під якою розумілися принаймні пам'ятки «високої» культури, котра досить штучно протиставлялася світу повсякдення. Та, якщо герменевтичні засоби прагнуть зрозуміти феномен культурного діалогу через культурні «верхи», то вживання філософськи визначеної категорії повсякденності направлено на «низове» розуміння, воно повертає до ролі актуальних чинників діалогу такі культурні аспекти, що знаходились за межами традиційного культурологічного погляду, але реально глибоко сприяли мож-

ливості порозуміння цивілізацій.

Досить хрестоматійним є твердження, що для повноцінного діалогу культур необхідним є існування трансмісійної сфери, такої собі третьої мови, за допомогою якої відбувається трансляція. Добре, якщо вона існує, але й результативність, смислова напруга діалогу через це не є високою. Але часто-густо така сфера зовсім відсутня. Що ж, у такому разі – відмовити взагалі діалогу у можливості? Часто це неприкрито суперечить самим фактам. Риторична вказівка на спільний для учасників діалогу речовий світ майже ні про що не каже. Адже неприкритою історико-культурною правдою є те, що повсякдення, життєвий процес одного культурного цілого не є тотожним тому, у якому перебуває інший. Тобто виникає проблема перекладу одного культурно-повсякденного існування – на інше культурно-повсякденне існування. Отож, другий аспект пошуку філософської концепції повсякденності – знаходження та обґрунтування фундаментальної методології культурного взаєморозуміння, яке стає органом вирішення проблеми, з якою людство зіткнулося на межі тисячоліть – конфлікт цивілізацій.

Сучасний стан, у котрому опинилася суспільна свідомість у самому широкому сенсі – як система цінностей та мотивацій діяльності, як свідомість мас тощо – зумовлює актуальність проблеми повсякденності як механізму з'ясування соціальної ідентичності. Один з аспектів сучасної кризи суспільної свідомості розкривається як криза довіри до формалізованих та інституалізованих форм відтворення духовності. Дійсно, відверто відбувається девальвація минулих гарантів духовності, таких форм суспільної діяльності, на які раніше можна було вказати як на простір адекватного віддзеркалювання суті людськості та завдяки котрим ставала актуальною її упорядкованість та сама рефлексія. Справа не у тому, що вони підлягають ерозії. Навпаки, різноманітні форми соціокультурного буття зазнають зараз нових можливостей для саморозвитку. Але людина починає доходити до думки про те, що її людська суттєвість не є достатньо вичерпаною тими результатами, котрих вона досягає у цих інституалізованих та формалізованих засобах.

Симптомом розпаду інституалізованих гарантів духовності, що переживається на території держав СНД, є той факт, що більшість населення явно не відчуває істотного впливу на власні цінності та самооцінку з боку тих структур, які для нормального цивілізованого існування формують духовне лице людини: інститути освіти, ідеології, церков. Складається ситуація, при якій духовність «живе» із зовні до загальноприйнятих гарантів духовності. Або духовність досягає вершин, небувалих за моральною якістю та масовістю, які, виявляється, мають підмурком такі погляди на людину, при яких, принаймні, взагалі важко бути людиною. Отже, парадокс, переданий Достоевським: «людина походить від мавпи, тому будьмо любити один одного» стало майже моральним імперативом, невід'ємним для ХХ століття.

Тому розкриття проблеми повсякденності є злободенням для знаходження основ духовного існування людини, яку ХХ ст. поставило за кордони всіх традиційних засобів приведення її, людської, суті до ситуації налічування. Коли в соціокультурі скасується нормативність моральних вимог, коли задвигаються „у вирій” суспільні інститути як засоби саморозкриття „нормального” „пересічного” чинника цієї цивілізації, то єдиною культурною реальністю, в якій продовжує перебувати людська суть, залишається повсякденність. І якщо духовність нікуди не пропадала – то вона тут! Звичайно, сучасні процеси в суспільному бутті та свідомості, що кваліфікуємо як кризові, та зіткнення цивілізацій є загальнолюдськими проблемами, що спонукають до нового усвідомлювання таких феноменів, як «суспільство» та «цивілізація». Щось, мабуть, ще недостатньо було розкрито в них аналітикою XVIII-XX ст. Та виринання феномену повсякденності може стати тим моментом, розкриття та застосування якого до прийняття сучасних рішень може принципово оздоровити ситуацію.

Лященко Т.*

ПРАВОВА ДЕРЖАВА ЯК ІДЕАЛ СУСПІЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ: ПОГЛЯД В. КІСТЯКІВСЬКОГО

Навіть на зламі тисячоліть людство прагне свого недосягнутого ідеалу – правової держави. Враховуючи те, що ідея побудови правової держави в Україні розрахована на майбутнє, а майбутнє визначається минулим, то створення української моделі правової держави, визначення шляхів до утворення потрібно шукати в минулому і сучасному стані національних державно-правових структур і філософсько-правових учень про правову державність [1, с.608], розробці яких і присвятив своє життя Богдан Олександрович Кістяківський. У своїх пошуках він дотримувався принципу:...особистість з її ідеальними пориваннями та вищими цілями не може змиритися з тим, щоб держава, покликана здійснювати інтереси людей, займалася їх винищенням.

Політичні переконання В. Кістяківського, його погляди на конституціоналізм сформувалися ще в молоді роки під впливом і М. Драгоманова, якого він вважав своїм учителем. На нього справили враження політичні думки Драгоманова щодо конституційного уряду, що складатиметься з усіх верств населення та національностей і діятиме на універсальних засадах соціалістичної економічно-соціальної системи.

Конституціоналізм Драгоманова – це гармонійне поєднання ідей теорії природного права про верховенство особи над державою; органічне поєднання політичної свободи суспільства та особи держави [2, с.293]. У своїх дослідженнях В. Кістяківський виходив з постулату панування закону над всіма приватними, особистими і груповими інтересами. При чому вчений зазначав, що «регулювання всіх суспільних відносин статтями писаних законів характерна поліцейській державі, що становить помітну протизагугу державі правовій»[3, с.281]. Маю-

чи на увазі, що суспільство повинно розуміти значення правових норм для суспільного життя. Населення повинно не сторонитись і боятись, а навпаки, втручатись у правотворчі процеси тим самим відсторонюючи від влади недалекоглядну еліту, що іноді вороже ставиться до законів, лише формально закріплює їх виконання. У правовій державі панує рівність усіх громадян перед законом. Кістяківський упевнений, що основу міцного правопорядку становить свобода особистості та її недоторканість [4, с.31]. Серед найпріоритетніших прав виділись: право свободи совісті; право свободи слова та право вільного світогляду. Чи не саме такі основні права закріплені в 2 розділі Конституції України? Але це зовсім не означає, що наша держава є 100% правовою, хоча це вірний знак, що вона є на шляху становлення.

При цьому правове регулювання здійснюється відповідно до юридичного принципу: дозволено все, що не заборонено законом та встановленими реальними гарантіями прав і свобод особи. Визначення суті правової держави не обмежується набором зовнішніх характеристик (зв'язаність держави правом, поділ влади, наявність конституції) чи певною системою принципів, інститутів та норм. Суть правової держави не в законслухняності і не у великій кількості законодавчих актів, оскільки й одне, й друге це ознаки не правової, а поліцейської держави. «Суть правової держави – в характері законів, їх відповідності правовій природі речей, спрямованості на забезпечення суверенітету особи»[5, с.45].

Завдання та істинні цілі правової держави Кістяківський вбачає у здійсненні солідарних інтересів людей...а не для взаємного пригноблення... виходячи з того, що держава, як форма суспільного організму, існує там, де є суспільство і народ [6, с.103].

Усі цивілізовані людства живуть у державних утвореннях, де людина і держава – це два поняття, що взаємно доповнюються, внаслідок чого цивілізована людина навіть не мислиться без держави. Негативно ставлячись до уявлень про державу як безжалісного деспота, який губить людей, В. Кістяківський вважав справжнім завданням держави та її іс-

* Національна академія управління, студентка.

тинною метою здійснення солідарних інтересів людей. Держава, сприяючи зростанню звеличує людину, робить її благородною. Саме в цьому полягає, з його погляду, роль і призначення держави, її дійсна сутність та ідеальна природа.

Аналізуючи праці В.М. Гессена, Б. Кістяківський підтвердив зроблений ним висновок, що «конституційна і правова держава – синоніми»[7, с.94]. Хоча, з іншого боку, конституційна держава „по своїм формальним установленні зовсім не враз стає правовою”[8, с.45]. Цілі історичні епохи її існування можуть бути охарактеризовані як перехідні.

Головний принцип правової або конституційної держави за Б. Кістяківським полягає в тому, що державна влада в ній є обмеженою. У правовій державі владу поставлено в певні межі, які вона не повинна і правовим чином не може порушуватися.

Досить суперечливою знайшов Кістяківський думку про те якщо окрема особа була лише продуктом соціальних умов, то тим паче і свої права вона отримувала тільки від суспільства. Б. Кістяківський констатує, що у такому випадку ці права ні в якому разі не будуть невід’ємними і недоторканими. І те суспільство або та держава, які наділили особу правами, може в будь-який момент позбавити їх. Він критикує історико-соціологічну теорію (автор – С. Гербер), яка заперечує за правами людини значення суб’єктивних прав, тобто прав особи, резюмуючи, що в справжній науковій теорії соціального процесу ні соціальне, ані індивідуальне начало не може відігравати роль самодостатнього і панівного принципу. Сам учений розділяє думки Г. Єллінека про різні форми буття особи в державі: пасивне (особа виконує обов’язки відносно держави), негативне (особа вільна від втручання держави), позитивне (особа висуває вимоги до держави) і активне (особа діє за державу). На відміну від О. Кістяківського, Б. Кістяківський вважав, що права людини «природні», оскільки вони дополітичні, довічно властиві людям, людським істотам, а не членам тієї чи іншої соціально-політичної системи. І стверджував, що невід’ємні права людської особистості не повинні спотворюватися державою, навпаки, вони за самою суттю своєю безпосередньо надані особистості.

Природне походження прав і свобод людини не означає що вони не потребують законодавчого закріплення, скоріше, навпаки, саме завдяки юридичному закріпленню прав і свобод державою в законодавчих актах, завдяки безпосередній участі держави у їх гарантуванні створюються реальні підстави для забезпечення їх невід’ємного і непорушного характеру [9, с.288].

Аналізуючи сутність правової держави, Б. Кістяківський вимагав розмежування вимог суверенітету або верховенства народу і самодержавства народу, чіткого з’ясування змісту цих категорій, оскільки останнє часто трактувалося як повне обмеження влади верховної народу, що рівнозначно автократії, або самовладдню народу, застерігаючи, що деспотизм народу може бути страшнішим за деспотизм окремої особи. Ідеї необмеженості народовладдя він протиставляв принцип народності суверенітету, згідно з якими державна влада в правовій державі пов’язана з народом, який бере участь в організації державної влади і створених державних закладів, головним з яких є народне представництво як співучасник державної влади через вибори на основі загального рівного виборчого права. Тільки за підтримки та участі народу, опорі на нього державна влада у правовій державі залишається владою, зберігає своє власне і самостійне значення, створює певну єдність себе і народу. «Завдяки народному представництву і правам людини та громадянина, які гарантують політичну самодіяльність окремих осіб і суспільних груп, вся організація правової держави має суспільний або народний характер»[10,с.95], – наголошує Б. Кістяківський.

Єдність держави з народом завжди є метою і основним прагненням будь-якої народної влади, правової держави. Напрочуд суперечливою є думка Кістяківського, що становлення правової держави неодмінно пов’язане з класовою боротьбою, оскільки правова держава покликана захищати особу і бути досягнутою мирним шляхом, а не ціною людських життів. Причому, боротьба класів аж ніяк не мирна, причому за таких умов якийсь певний клас прагнучим захопити владу в державі, а отже знову встановиться певною мірою диктатура. Водночас він зазначав, суперечачи сам собі що наявність у сучасному суспільстві, пра-

вовій державі панівних і підпорядкованих (навіть пригноблених) соціальних елементів не дає змоги досягти повної єдності державної влади з народом. Така єдність (як спільна соціальна організація) можлива в державі майбутнього, в народній або соціалістичній державі – соціалістичну державу він розглядав як ідеал, до якого варто прагнути.

З'ясовуючи правову природу соціалістичної держави, Б. Кістяківський намагався дати відповідь на запитання: чи є соціалістична держава за своєю правовою природою прямою протилежністю правовій державі?

Головним завданням соціалістичної держави Б. Кістяківський вбачав заміну анархії капіталістичного виробництва організованим виробництвом, наголошуючи, що більшість інституцій соціалістичної держави будуть створені за аналогією із закладами правової держави, а організованість та усунення анархії в суспільному господарстві будуть досягнуті тими ж самими засобами, якими досягається організація і побудова закладів у правовому, економічному та політичному житті в правових державах. До них він відносив послідовний розвиток і розширення суб'єктивного публічного права, участь народу в законодавстві та управлінні країною, де до категорії суб'єктивного публічного права приєднується загальне право на гідність людського існування, розвиток власних державних закладів з метою подальшої демократизації і з паралельним створенням нових закладів, які б регулювали та організовували побут соціалістичної держави. Соціалістичний ідеал готується правовою державою, над його здійсненням потрібно багато і вперто працювати як теоретично, так і практично в рамках правової держави при забезпеченні панування повної свободи та демократичних закладів.

Тому відповідаючи на поставлене запитання щодо правової природи соціально справедливої чи соціалістичної держави, Б. Кістяківський відповідає: «...нічого нового в правовому відношенні держава майбутнього нездатна створити». Таким чином, соціалістична держава не повинна протиставлятися по своїй правовій природі правовій державі. Конституційна держа-

ва, будучи втіленням правової держави, передбачала взаємодію конституціоналізму та соціалізму: соціалістична держава могла розвиватися лише за умов конституціоналізму, а конституційний лад набував досконалості лише в соціалістичній системі.

За словами Б. Кістяківського, реальною була: «...система взаємовідносин, де всі члени певного суспільства мають велику свободу дій, а також право на самовизначення». Слід зазначити, що правовий устрій не контрастує з соціалістичним устроєм, навпаки, більш глибоке розуміння обох систем приводить до висновку про їхню взаємну схожість і про те, що з юридичної точки зору соціалістичний устрій є просто більш послідовним втіленням правового устрою. З іншого боку, соціалістичний устрій може бути запроваджений, якщо всі його інститути мають чітке правове визначення. Переконавання, що права людини повинні визначатися на основі певного конституційного ладу, було моральною основою поглядів Б. Кістяківського впродовж його життя.

Сучасна юридична наука досить чітко сформулювала тезу про те, що будівництво правової держави варто розпочинати із розв'язання питання про забезпечення прав людини. Права людини – історично складене явище, яке має свій еволюційний розвиток, причому нові ідеї виступають спадкоємницями уявлень про право з погляду людини як безпосереднього учасника соціального життя. Держава і права людини у цих ідеях постають як взаємопов'язані суспільні явища. Отже, робимо висновок. Зробивши великий вклад у розвиток правової думки держави, Кістяківський перебував у постійних пошуках формули правової держави, винайшовши цю формулу, але не давши нам розв'язку! Мета сучасної демократичної правової держави – повне забезпечення прав і свобод особи і громадянина. Без чіткої регламентації становища людини і громадянина, забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина, який стоїть на засадах демократизму і гуманізму неможлива реалізація ідей правової держави, для розвитку яких так багато зробив Б. Кістяківський.

Побудова правової держави в Україні визначатиметься

насамперед тенденціями власного поступу, рівнем «готовності» як суспільства, так і кожного громадянина до цих змін.

Використана література

1. Алексеев С.С. Право. Опыт комплексного исследования. – М.;1999.
2. Кістяківський Б. М.П Драгоманов. Його політичні погляди – Вибране. – К.; 996.
3. Кістяківський Б. Держава і особистість. Вибране .К.; 996.
4. Мороз С.П. Зростання конституційного потенціалу ідеї прав людини в Україні // Держава і право. – Збірник наукових праць – Вип. 7. – К.;2000.
5. Кисельов Ю.Ю. Концепція правової держави як напрям демократичного державорозуміння. – Держава і право. – Збірник наукових праць – Вип. 7. – К.; 2000.
6. Нерсесянц В.С. Философия права – М.; 998.
7. Кистяковский Б.А Философия и социология права. – С-Пт.;1998.
8. Кант И. Сочинения на немецком и русском языках.
9. Нерсесянц В.С. Философия права. - М.;1998.
10. Кисельов Ю.Ю. Концепція правової держави як напрям демократичного державорозуміння. – Держава і право. – Збірник наукових праць. – Вип.7 – К.;2000.

Мілонова В.*

**ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКІ ТА РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ:
ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ**

Упродовж усього історичного існування люди намагалися зробити своє життя щасливим, принаймні приємним та гармонійним. Зовнішнє життя є приємним у комфорті, а внутрішнє життя людини - у душевній рівновазі і моральному задоволенні. Цінності — це головні орієнтири для людини, які слугують задоволенню цих потреб і відповідають певним інтересам та бажанням. Людські цінності відображають різну природу людини.

Можна визначити дві основні природи людини - тілесну і духовну. Тілесна природа людини розпадається на біологічну та психоемоційну. Але треба врахувати також і соціальну природу людини. Для біологічної природи є такі цінності як здоров'я та життя. Для соціальної природи людини цінністю є рівність, братерство, мир, демократія, свобода. Для психоемоційної природи людини цінностями є дружба, любов. Для духовної сфери – любов до Бога, ближнього, віра, надія, добро, спасіння, вічне життя.

З точки зору теорії релігійних цінностей духовною сферою є тільки та сфера людської діяльності, яка має відношення до її взаємовідносин з Богом. Ще досі вчені користуються постулатами марксистсько – ленінського вчення, яке до духовної сфери відносить науку, мистецтво, культуру. Це все є гуманітарною сферою, і вона може набувати риси духовної сфери, якщо має відношення до Бога. Наприклад, художнє мистецтво іконного розпису є духовним напрямком відповідної гуманітарної сфери. Також і церковні співи є духовним напрямком музичного, хорового мистецтва.

Цінності можуть бути матеріальними та абстрактними

*Київський національний торговельно-економічний університет, студентка.

поняттями (любов, віра, надія, дружба). Деякі одні і ті ж абстрактні цінності можуть перетворюватися у відносні та абсолютні істини.

Відносні цінності це ті, які не існують поза людиною. Абсолютні цінності існують поза людиною і є абсолютними істинами. Одні й ті ж поняття можуть бути або загальнолюдськими цінностями – відносними істинами, або духовними цінностями - абсолютними істинами.

Загальнолюдські цінності відносні, їх світ мінливий, вони змінюються разом з людиною, розвитком суспільства і їх поглядів. Релігійні або духовні цінності є абсолютними і ніколи не змінюються.

Якщо в деякі поняття вкладені людські міркування, то це загальнолюдські цінності, а якщо ідея Бога, то вони перетворюються на релігійні. Так, наприклад, якщо така цінність як рівність людей передбачає рівність людей між собою, то це загальнолюдська цінність, яка є відносною, тому що не всі люди рівні між собою і можуть мати досить суттєву різницю з багатьох критеріїв. Якщо розглядати рівність як рівність всіх людей перед Богом, то це є абсолютна істина. Також і свобода в загальнолюдському вимірі може привести до вседозволеності та анархії, а в духовному розумінні - свобода є звільнення людини від влади гріха та пороків і є абсолютною істиною, яка веде людину дійсно до щасливого життя.

Якщо взяти таку біологічну цінність як життя, то в загальнолюдському плані право на життя передбачає і право на позбавлення себе життя. У духовному ж плані ніхто не має себе позбавити життя, тому що воно дається та забирається тільки Богом.

Тепер візьмемо таку соціальну цінність як демократія. У загальнолюдському плані це відносна цінність і може привести до тиранії як це було в часи французької революції. У духовному плані, якщо демократія поєднується з провідною роллю Церкви у моральних питаннях та контролі над політикою це вже є «теодемократія» – абсолютна духовна цінність. Якщо словосполучення «теодемократія» принаймні термінологічне, є новин-

кою, то поняття теократії відоме всім з глибокої давнини. Цим словом висловлюється впевненість, що світом повинна правити не людська, а Божественна воля. Для цього більш пристосована не демократія, а монархія, яка прийшла на зміну демократичним суспільствам стародавньої Еллади та Риму до імператора Августа, якщо монарх є Божий обранець, Божий помазаник, який вершить волю Божу. Без цього монархія не може бути загальнолюдською цінністю.

Також існують і суто релігійні цінності. Якщо розглядати цінності християнської релігії, то існують такі духовні цінності морального плану, як десять заповідей та ті, що викладені в нагорній проповіді Ісуса Христа. Такі цінності є ірраціональними для людського розуму. Але для гармонійного та досконалого влаштування свого життя, суспільство не може спиратися тільки на загальнолюдські цінності, на свій розум, воно мусить визнати і абсолютні вищі від їх розуму цінності, які треба сприймати за закон. Це можуть бути цінності релігійні, які йдуть від Бога як вищого розуму, хоча вони в деяких випадках можуть і не набувати формального статусу релігійної цінності.

Таким чином, можна зробити висновок, що згідно з теорією релігійних цінностей, останні класифікуються за різною природою людини – тілесною та духовною. Співвідношення деяких цінностей залежить від того, які поняття вкладені у зміст цінностей. Якщо людські – то це загальнолюдські цінності, а поза людські, або Божественні – то це релігійні. Частина цінностей є суто релігійними, абсолютними істинами. Основне співвідношення загальнолюдських і релігійних істин полягає в тому, що загальнолюдські цінності є відносними, а релігійні – абсолютними істинами.

Набока О.*

ТАЄМНИЦІ ІСТОРІЇ ДУХОВНОГО КИСВА: ЗВІРИНЕЦЬКІ ПЕЧЕРИ

Історія відкриття Звіринецьких печер є досить містичною. Це був кінець 19 ст. Тоді окрім Києво-Печерської Лаври, Видубицького та Свято-Троїцького монастиря навколо були розташовані будинки, угіддя й садиби. Феодосія Матвієнко, яка жила в одній з таких садиб на вулиці Ломаківській, якось уві сні побачила, як божественна райдуга впала прямо біля її будинку і залишила глибокий слід, а коли вранці пішла на те місце, дійсно побачила свіжу яму, а в ній рештки людських кісток, одягу та взуття. Одразу ж почалися дослідження печери, в газеті “Києвлянин” В.Б.Антонович надрукував статтю про огляд печер, але бажання їх вивчати не реалізувалося, бо через досі невідомі причини всі дослідження були заборонені інженерним управлінням та припинені. 5 років потому Феодосія знову-таки уві сні почула з боку печер тяжкий стогін, ніби декілька монахів, простягнувши руки, благали її про їжу. Так і не зібравшись замовити панахиду, ще 9 років потому Феодосія вночі побачила святу жінку із немовлям, яка докоряла Феодосію за невиконану обіцянку. Після цього видіння Феодосія одразу ж замовила панахиду, всі її тривожні сні та думки припинились, і самотня хазяйка садиби незабаром померла.

Печери нарешті почали досліджуватися, коли вже протягом 30 років земля перебувала в оренді князя Жевахова та отця Свято-Троїцького монастиря, і весь цей час стояли вони без нагляду, так що безцінні скарби історії безкарно розносилися дітьми, грабіжниками, туристами. Нарешті в результаті копіткої роботи археологів Ертеля та Вельміна за допомоги багатих купців з усіх куточків Русі було виявлено наступне.

* Національна академія управління, студентка.

Найбільшою територія Звіринця була в 10 ст. і охоплювала Козине Болото зі спорудами тогочасної Міської Думи, Перевісите, тобто сучасний Хрещатик, Кловське урочище з озером, а також Видубичі аж до Либіді. З появою ж 50 років потому Печерського монастиря Звіринець занепадає.

Ще з перших відомостей про Звіринець у 14 ст. дослідники зробили висновок, що печери лежали нерозкритими близько 900 років у незмінності і, можливо, були засипані разом з жертвами, які тікали до тісних сирих підземель, щоб гаряче молитися про захист під час набігів турків і татар. Десь у період з 10 ст. по 17 ст. в печерах (назва їх, до речі, пішла від багатих звірами місцин, де проводилися князівські полювання) жили монахи, але вириті вони були задовго до цього часу. Печери мали досить складні ходи і навіть були умовно поділені на чотири вулиці: з так званої “головної” печери до численних (понад 50) усипальниць та келій монахів. Усі предмети побуту монахи виготовляли самі й досить майстерно, і в цьому плані Звіринецькі печери багатші за Лаврські. На стінах збереглися зразки письма, при чому було доведено, що більшість написів зроблені однією людиною. Також була своя підземна церква на одній з вулиць, яка так і називалась Алтарною, декілька жертовників, як і у подібних печерах (таких, як Нікольська). Там у храмі на міцному залізному листку, вкритому білою емаллю, яку не знищили століття, знайшли ікону богоматері Одигітрії, і вона була надзвичайно схожа на ту, яку описувала зі своїх містичних снів Феодосія.

Хочу зауважити, що, хоча Звіринецькі печери, які справедливо вважаються джерелом раннього християнства та просвітництва, такі ж старовинні, як і Лаврські, були побудовані за загальним зразком, але, на відміну від них, не змінилися під впливом католицтва майже до протилежності.

Відкриттю та збереженню Звіринецьких печер у наші часи безвір'я як нагадуванню про високі духовні цілі суспільства, маємо завдячувати Історичній Спілці, Спілці охорони пам'яток мистецтва і старовини, археологу Ертелю та преподобному Нестору - літописцю.

Дослідники мріяли, що в 20 ст. на місці малої Звіринецької фортеці буде побудовано кам'яний храм грецького стилю з виходом через нього прямо до печер та великим парком. Дійсно, за часів правління Всеволода Ярославича біля печерного Звіринецького монастиря було збудовано так званий Красний Двір, а також нову церкву на березі Дніпра. А вже в 1936 році на місці Звіринця було відкрито Державний Ботанічний сад Академії наук, а сьогодні саме над печерами знаходиться сиренаріум цього ботанічного саду. Тому маємо сподіватися, що питання про відновлення святині буде поставлене «во славу о том, чтобы мы не попирали зря праха умерших и сами не для праха жили»(це слова Іеромонаха Серапіона).

Використана література

- Ертель А.Д. Древние пещеры на Зверинце в Киеве. 1913.
Серапион Иеромонах. Новооткрывающиеся древние пещеры в Киеве на Зверинце. Київ, 1914.
Каманін, Попов. Зверинецкие пещеры в Киеве: древность и святость. Київ, 1914.

*Погорєлова Т.**

КУЛЬТУРА ТА ЕТИКА ЯК ПРИРОДНЕ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Вища школа відіграє особливу роль у суспільстві тому, що вона забезпечує його кваліфікованими кадрами в тому числі й управлінськими для усіх галузей суспільної діяльності. Отже, саме від якості підготовки фахівців з вищою освітою великою мірою залежить майбутнє держави, рівень її інтелектуального та духовного потенціалу. Сьогодні все більше людей розуміє, що вища школа

* Національна академія управління, зав. кафедрою ін. мов.

має здійснити суттєвий вплив на темпи, якість та способи реалізації соціальної та економічної політики оновлення країни. Про це свідчить й результат опитування, яке було проведено серед студентів старших курсів економічних та юридичних спеціальностей протягом двох останніх років. Головною причиною, яка негативно впливає на соціально-економічний та політичний розвиток українського суспільства, 68,7% респондентів назвали засилля на майже усіх ланках керівництва у країні старої генерації управлінців або їх вихованців, які використовують у своїй діяльності такі віджиті методи як авторитаризм, бюрократизм і як результат - подвійну мораль, безвідповідальність, інтриганство, утилітарне ставлення до людини. 72% опитуваних вважають, що суттєві зміни у розвитку суспільства почнуться тільки з появою нової генерації управлінців, яка буде здатною працювати з урахуванням кращих світових досягнень в галузі менеджменту. Практично всі респонденти погодились, що ведуча роль у підготовці майбутніх реформаторів належить саме вищій школі, яка, на жаль, також страждає від багатьох вищеназваних хвороб. *Отже, актуальним питанням для сучасної вищої школи залишається вимога щодо оновлення підходів до змісту, структури та форм реалізації нової програми підготовки майбутнього спеціаліста.* Випускник має не тільки отримати в стінах Alma Mater певну суму знань, а й пройти школу загальнокультурного, демократичного, морального та професійного виховання. Для досягнення цієї мети має бути система професійного виховання, механізм реалізації якої охопив би цілий комплекс взаємодіючих об'єктивних та суб'єктивних, зовнішніх та внутрішніх факторів.

Зупинимось лише на одному з них. Це створення у вищій школі специфічного виховного середовища, головними елементами якого на всіх рівнях керівництва та взаємовідношень між суб'єктами та об'єктами практики вузівської навчально-виховної діяльності стануть культура та етика.

Таким чином, керівництво вузу має культивувати та стимулювати культуру міжособових відношень на рівнях: адміністрація - викладацький склад; адміністрація – студент; викладач – викладач; викладач – студент; студент - студент. Культура

в цьому випадку буде визначатись як вихованість. Тобто, тактовність, уважність до оточуючих, толерантність, повага до гідності іншої людини. Це потребує відмови від традиційної для вищої школи тактики маніпулювання людиною та переходу до педагогіки співробітництва, яка базується на зацікавленості у людині, її внутрішньому світі, створенні емоційно-комфортної, творчої атмосфери співпраці та взаємоповаги, використання системи мотивацій та стимулів, які спонукають всіх учасників навчально-виховного процесу до плідної праці. Зворотньою стороною цього явища є встановлення у вузі демократичних правил життєдіяльності, які передбачають виконання всіма членами колективу (перш за все керівним складом) певних юридичних та моральних норм. Це стосується впровадження такого способу керівництва, який забезпечує рівні права та можливості для всього колективу вищої школи і як результат сприяє поширенню відповідальності, поваги до іншої точки зору, культури полеміки, колегіальності, ухваленню виважених рішень, які відповідають, перш за все, інтересам загальної справи.

Підвищення культурного потенціалу вищої школи неможливе також без втілення у практику поведінки та спілкування всіх суб'єктів та об'єктів навчально-виховного процесу професійно-етичних принципів та норм. Мова йде про необхідність кардинальної заміни пануючої зараз бюрократичної етики на етику гуманістичну. Керівництво вузу та викладацький склад мають бути кращим прикладом для майбутніх фахівців в плані дотримання культури вербальної та невербальної комунікації, тобто вміння чітко, ясно, логічно, послідовно, без зайвих слів, висловлювати думку та формулювати ідеї в різних спілкуваннях, виявляти коректність, доброзичливість, пунктуальність, безконфліктну манеру поведінки, справедливість в оцінюванні знань та навичок студентів, уважно спостерігати та розуміти людину, вдумливо робити висновки, встановлювати довірливий контакт з колегами з метою організації ефективної спільної професійної діяльності, виявляючи відповідальність, взаємодопомогу, колегіальність. Все це сприятиме більш надійному завоюванню студентами моральних аспектів професійної поведінки.

Для досягнення цієї мети має рацію створення професійного етичного кодексу вищої школи, обговорення актуальних проблем професійної етики та деонтології на науково-практичних конференціях, семінарах, заняттях курсів підвищення кваліфікації. При розробці кваліфікаційної характеристики та проведенні атестації фахівців слід звертати особливу увагу на рівень сформованості її комунікативних та деонтологічних вмінь та навичок.

Адміністрації вузів слід здійснювати підбір кваліфікованих кадрів професорсько-викладацького складу, здатних співпрацювати з колегами та студентами на засадах гуманістичної етики.

Отже, поєднання таких факторів як культура, демократія та етика у діяльності вузу допоможе створити природне професійно-виховне середовище.

*Погребна В.**

ТРАНСФОРМАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ КОНЦЕПЦІЇ: РЕАЛЬНІСТЬ І ПЕРСПЕКТИВИ

Гендерні дослідження - новий науковий напрямок, що знаходиться на межі багатьох наук. У центрі його уваги - соціальні, культурні, мовні та інші фактори, що визначають поведінку чоловіків і жінок у залежності від їх уявлень не тільки про свою біологічну стать (sex), але й про гендер (gender), стать соціокультурну. Якщо біологічна стать створюється природою, то гендерні відмінності моделюються суспільством. Гендер - конструкція, яка засвоюється жінкою та чоловіком у процесі соціологізації.

Гендерні дослідження - це новий крок в осмисленні природи людської особистості, жіночого й чоловічого начала. Сучасний історик Л. Смоляр у статті "Фемінізм в Україні. Традиції і сучасність" так обґрунтовує необхідність гендерних досліджень в Україні: "Розширення

* Національна академія управління, доцент, к. філол. н.

нашого розуміння прав людини, досягнення рівності чоловіка і жінки, зміна статусу жінки, захист материнства і дитинства вимагають визнання на державному рівні пріоритетності відповідних наукових досліджень, їх концентрації в Національному гендерному центрі, серйозного і систематичного контакту з дослідниками інших країн, входження України в систему Міжнародних гендерних центрів” [1, 91].

Сучасні українська й російська ментальності зберігають патріархальний характер (патріархат від грец. *πατήρ* - батько, *αρχή* - влада), тому, незважаючи на шалені кроки прогресу в будь-якій галузі людського життя, жінку все ще сприймають за століттями виробленими й усталеними стереотипними моделями. Зміна гендерних стереотипів - процес тривалий і складний. Патріархальна парадигма мислення відображає сприйняття світу як якоїсь структури, елементи якої полярні й вибудовані у вигляді ієрархічної моделі. “Чоловіче” і “жіноче” начало сприймається також як полярні категорії. “Чоловіче” ототожнюється з духом, логосом, культурою, активністю, силою, раціональністю, світлом та ін. “Жіноче” - з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, п'янкою... До того ж, “чоловічий” символічний рід оцінюється в цій парадигмі як більш значимий...” [2, 32]. З точки зору чоловічого канону й норми, жінка повністю залежить від чоловіка, бо є істотою неповноцінною, дефективною, як “друга стать” (французька феміністка Симона де Бовуар своєю знамениту книгу назвала саме так, “Друга стать” [3]). Такі уявлення про себе жінці насаджувались століттями.

Початок гендерних досліджень у Росії та в Україні припадає на першу половину 90-х років ХХ ст., проте вже наприкінці ХІХ століття чимало письменників, критиків і вчених розмірковували над відмінностями чоловічої та жіночої природи (П. Боборикін, М. Цебрикова, О. Колтоновська, Леся Українка та ін.). Остання, зокрема, у статті “Нові перспективи і старі тіні (“Нова жінка” західноєвропейської белетристики)”, переглядаючи зразки французької літератури про “нову жінку” і проводячи паралелі з німецькою, англійською, російською літературами, наголошує: “З психологічної точки зору зацікавлюють твори тих письменників, які розвивають мопассанівську тезу відмінності щодо психічного складу чоловіка й жінки, незалежно від того,

хто вище і хто нижче” [4, 8, 97]. Письменниця переконана, що чоловік і жінка повинні прагнути до рівності, а не до схожості, оскільки їх природа відмінна.

Останнім часом інформаційне поле гендерних досліджень значно розширилось: почали виходити друком нові журнали, наприклад, в Росії – “Вы и мы”, “Преображение”, на Україні – “Гендерные исследования” (видання Харківського Центру гендерних досліджень). У 2000 році побачив світ тематичний випуск “Гендерні студії” в українському журналі „І: Культурологічний часопис”(2000 р., № 17). На Україні плідно функціонують гендерні студії, лабораторії. Гендерна проблематика є центром численних конференцій, симпозіумів, круглих столів, презентацій і виставок. В останнє десятиліття на Україні було надруковано цілий ряд робіт, пов'язаних із гендерною проблематикою, історією і теорією фемінізму (наприклад, [5-12]).

На наш погляд, феміністська критика характеризується певною однобічністю. Так, чоловіки і жінки по-різному сприймають світ. Проте, неможливо вирішити жіночі проблеми в повній ізоляції від проблем чоловічих, неможливо враховувати жіночий досвід, не пам'ятаючи про чоловічий. Закономірно виникає питання (центральне в гендерних дослідженнях) про співвіднесення статей. Гендерні пошуки більш різнобічні й всеохоплюючі, ніж суто феміністські, вони мають ширший контекст, оскільки зважають як на чоловічий, так і на жіночий досвід.

На сьогодні виникла потреба взаємодії та взаємозбагачення чоловічого й жіночого досвідів. Патріархальний тип стосунків між статями, за прогнозами вчених, поступово має перейти до егалітарного (від франц. *egalite* - рівність). Реалізація егалітарного типу стосунків передбачає усунення гендерної асиметрії, встановлення особистісного взаємного доповнення жінок і чоловіків як у суспільстві, так і в родині. Світ перебуває на порозі нової доби – доби біархату, коли чоловіче і жіноче начала будуть збалансовані.

Гендерна методологія є новим, перспективним напрямком у науці, який набув певного визнання в академічній та освітній сферах.

Використана література

1. Смоляр Л. Фемінізм в Україні: традиції і сучасність // Віче. – 1995. – № 9. – С. 81–92.
2. Габриэлян Н.М. Ева – это значит «жизнь»: (Проблема пространства в современной русской женской прозе)//Вопросы литературы.– 1996.–№ 4.– С. 31–71.
3. Бовуар С. де Второй пол. – М.; СПб.; Прогресс, 1997. – 832с.
4. Українка Л. Зібрання творів у 12-ті тт. – К.; Наукова думка, 1975-1979. Посилання у тексті подаються із зазначенням тому та сторінки.
5. Жеребкина И.А. Женское политическое бессознательное: Проблема гендера и женское движение в Украине. - Х.; ф-Пресс, 1996. – 376с.
6. Теория и история феминизма/ Под ред. И.А. Жеребкиной. – Х.; ф-Пресс, 1996. –388с.
7. Femina Postsovietica. Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике/ Под ред. И. Жеребкиной. – Х.; ХЦГИ, 1999. – 335с.
8. Жеребкина И. «Прочти моё желание...» Постмодернизм. Психоанализ. Феминизм. – М.; Идея-Пресс, 2000. – 256с.
9. Введение в гендерные исследования. Ч.1: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. – Х.; ХЦГИ, 2001; Спб.; Алетейя, 2001. – 708с.
10. Гендер і культура. Зб. статей. Упоряд.: В. Агеєва, С. Оксамитна. – К.; Факт, 2001. – С. 4–33.
11. Гундорова Т. Femina Melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К.; Критика, 2002. 272 с.
12. Павличко С. Фемінізм. – К.; Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 322 с.

Ромашко О.,* Степанова Н.**

ПОЛІТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ В ІНФОРМАЦІЙНУ ДОБУ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКІ ПРОБЛЕМИ

Комунікативна революція, яка стала однією з ознак ХХ ст., призвела до суттєвих змін у політичному житті людства. Посилення зв'язків між державами й народами завдяки розширенню та інтенсифікації інформаційних потоків відзначається фахівцями як важливий чинник розпаду останніх тоталітарних імперій або їх кардинальної трансформації. Мова йде про формування нових способів світосприйняття, нових культурних систем у тих політичних системах, які до недавнього часу залишалися закритими. Під впливом комунікативної революції почав змінюватися “життєвий світ” (Ю. Хабермас) соціальних суб'єктів, на засадах якого вони намагаються вибудувувати свої повсякденні практики і досягати певних результатів, у тому рахунку і в політичній сфері.

У 70-80-ті роки минулого століття саме Ю. Хабермас поставив проблему соціокультурної кризи індустріального суспільства, його патології, зумовленої передусім втратою змісту і свободи життєвим світом, його поглинання системою. Система за Хабермасом є формально організованою сферою раціональної дії в політиці й економіці, керування якою здійснюється за допомогою влади і грошей. У свою чергу життєвий світ спирається на приватну і громадську сферу взаємодії, зорієнтовану не стільки на конкретний результат, скільки на взаємопорозуміння. Відтворення життєвого світу особи або певної соціальної спільноти обумовлено спадкоємністю культурних традицій, завдяки чому відбувається процес соціалізації, регуляції суспільних від-

* Одеський національний університет ім. Мечникова, аспірант.

** Одеський національний університет ім. Мечникова, доцент, к.істор.н.

носин, соціальної інтеграції. У добу модерну, яка певною мірою співвідноситься з індустріальною фазою розвитку людства, всі ці процеси підпадають під уніфікуючий вплив механізмів системної інтеграції, спотворюються і культурно збіднюються. Таким чином, світ раціональної інструментальності (система) і світ ідентичності (життєвий світ) опиняються в ситуації якщо не відкритого конфлікту, то, принаймні, прихованого протистояння.

Сучасна стадія цивілізаційних змін, яку пов'язують з переходом до інформаційного, постіндустріального суспільства або епохи постмодерну, не зняла актуальності порушених Ю. Хабермасом питань, додавши водночас нових рис процесам інформаційного обміну як у світовому масштабі, так і всередині окремих державно-політичних спільнот. Зокрема, А. Турен відзначає поширення безодні між досвідом конкретної людини і масою інформації, яка акумулюється в комп'ютерних мережах та інших каналах її передавання. Якщо раніше соціалізація ґрунтувалася на щільно пов'язаних між собою образах простору і часу, сучасна людина втрачає час і простір в їх соціальній визначеності. Далеке минуле стає приступним завдяки телебаченню, а ідея історії, носієм якої завжди була нація або територіальна спільнота, замінюється на індивідуальну або суспільну пам'ять. Відбувається фрагментація культурного досвіду, який вже не може слугувати посиленню політичної влади та інтеграції конкретного соціуму [3, с.468-484].

Водночас виявилися марними сподівання на утворення в масштабах планети спільного інформаційного простору, побудованого на так званих загальнолюдських цінностях або неоліберальному ідеологічному комплексі. Натомість, швидкий розвиток міжнаціональних і міжкультурних зв'язків спричинює питому вагу образів і понять, які не відображують ані культурну пам'ять, ані емпіричний досвід окремих народів. Завдяки міграції з інших культур, такі поняття стають дедалі абстрактнішими, як каже А. Панарін, семантично віртуальними. Все більш помітним також стає нееквівалентний характер інформаційного обміну, а засіб комунікації тяжіє до монологічної моделі з претензіями однієї світової культури – західної - на роль глобального

еталону [2, с. 16]. Як вважає російський автор, найбільш небезпечним щодо функціонування соціуму є відчуження від сенсу і реальності авангардних елітних груп (гуманітарної інтелігенції, політичної еліти), тому що порушується його здатність адекватно реагувати на дійсність і виклики майбутнього. Адже сфери управління, в тому числі політичного, потребують інформації, яка б відображала реальний стан речей і підлягала перекладу на мову конкретних технологій і рішень.

Для українського суспільства, яке нещодавно почало відлік свого суверенного державного існування, проблема налагодження змістовності, насиченості та інтенсивності соціальної комунікації має доленосне значення. Розпад колишнього Радянського Союзу на самостійні культурно-політичні одиниці був для мільйонів його мешканців величезним зламом звичного життєвого світу, стрибком у радикальну невизначеність. При цьому кожен був вимушений вирішувати екзистенціальні питання власної ідентичності щодо національного походження, громадянства (не стільки у формально-юридичній, скільки духовній площині), культурно-історичної спадщини, мови тощо. Зі свого боку, “посткомуністична влада швидко розпізнала універсальну значущість та практичну вигоду культурполітики, коли на самому своєму початку звернулася до етнонаціональних форм життя й національних ідей (російської та української) як фактично єдиної основи власної легітиматії” [1, с.160-161]. Проте, апеляція політичної еліти до роздрібненого українського соціуму не знайшли і, мабуть, не могли знайти відлуння, тобто налагодження справжньої комунікації не відбулося. Політики, які діють в особливому інформаційному середовищі, насиченому дезорієнтуючими знаками чужої (західної, радянської, російської) культури, виявили себе нездатними відшукати ціннісні підвалини щодо нових дискурсивних практик і засобів спілкування з власним народом.

Використана література

1. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти по-

сткомуністичної доби. – К.; 1997.

2. Панарин А. Глобальное информационное общество: вызовы и ответы // Власть. – 2001. №1.

3. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные // Новая индустриальная волна на Западе. Антология. – М.; 1999.

*Тарковський І.**

ЛЕСЬ КУРБАС: ПОГЛЯД З МИНУЛОГО У МАЙБУТНЄ

В історії культури кожного народу існує кілька видатних осіб, на які так чи інакше зорієнтовано весь культурологічний простір. Вони або найповніше відбивають потреби й проблеми свого часу, або випереджають його, структуруючи просторово-часовий континуум даної культури. Для української культури ХХ сторіччя такою постаттю є Лесь Курбас – режисер, актор, театральний діяч, представник українського модерну, що повною мірою розділив трагічну долю свого покоління. Його ім'я стоїть поряд з іменами Станіславського і Мейерхольда, Крега і Аппія, Брехта і Арто.

Його знаменитий театр «Березіль», яким він керував усього лише два роки, став розвідником у світі нової театральної мови, нової семіотики. Художній шлях Курбаса – це шлях від антропософії Рудольфа Штайнера до космізму філософа Григорія Сковороди, від експериментального політичного театру до театру.

Саме Лесь Курбас синтезує містерію і революційно новаторський театр, новітні інтелектуальні технології і чуттєво-психологічні осяяння. Його кращі вистави («Макбет» Шекспіра, «Гайдамаки» за Шевченком, «Газ» Кайзера, «Джیمмі Гігінс» за

* Національна академія управління, студент.

Сінклером; вистави за п'єсами видатного українського драматурга Миколи Куліша та ін.) – футуротексти Культури, які ніби «передбачили» пошуки Єжи Гротовського, Пітера Брука, Інгмара Бергмана, зайвий раз наголосивши на єдиних фундаментальних законах художньої самоорганізації.

Новаторство Леся Курбаса за останній час досліджено досить ретельно. Я хочу зупинитись на двох, як на мене, основних моментах: 1) зв'язок Леся Курбаса з традиціями минулого; 2) переосмислення сталих канонів українського театру під впливом революційних подій, нових ідей, філософських шукань 20-х років ХХ ст.

Лесь Курбас – це художник театру сучасності, адже саме він першим в Європі звернувся до того, що необхідний не лише симбіоз (поєднання) усіх світових тенденцій розвитку театрального мистецтва, але й потрібно також звертатись до минулого, до одвічних традицій кожного народу. Лесь Курбас не відкидав свого зв'язку із Заходом та Сходом, він був відкритий для критики як для тих, так і для інших. І це не дивно, адже кожний новатор, який ніби дивиться своєю творчістю в майбутнє, переживає цю штучну ваду суспільства – критику.

У своєму театрі «Березіль» Майстер намагався поєднати всі яскраві моменти сучасності, всі переживання людини сучасності, її настрій, погляди, думки під впливом революційних подій та філософського переосмислення всього, що відбувається на землі, та сенсу людського життя.

Саме від минулого Лесь Курбас взяв та розвинув містерію (обожнення особи), яка так дивовижно присутня в його режисерських постановках. Народність, «гасловість» – це також риси минулого, але переосмислені під впливом часу і пристосовані до розуміння і сприйняття сучасниками. Лесь Курбас вважав, що для того, щоб досягнути висот театрального мистецтва, необхідно йти в маси, необхідно, щоб кожна людина могла відвідати театр, відчути себе там людиною, а театр, у свою чергу, повинен ставити такі вистави, такі реалістичні картини дійсності, щоб це було правдиво, справедливо, захоплююче та реально, пробуджуючи тим самим інтерес, самоповагу, відкритість, лю-

дяність у душі і серці кожної людини.

Театр Курбаса захоплював своєю вишуканістю та зрозумілістю, своїм піднесенням духовного симбіозу та почуттів. Підсилена емоційність його вистав створювала справжній ефект психологічного спілкування людини з театром і з усім світом. Все це досягалось завдяки відкритим ним театральним прийомам: 1) застосування співу хору для возвеличення традицій минулого та передання настрою, почуттів, переживань; 2) відкриття такого вже нині відомого прийому, як "десять слів поета", які своїм глибоким змістом торкалися самої глибини проблеми; 3) традиційний колорит одягу та мови акторів, який зачаровував не лише своєю красою, але й вишуканістю; 4) відкриття прийому застосування ведучого, який відводить нас від основного сюжету, переключає увагу глядачів з дійства на розуміння того, про що розповідає ведучий.

Саме тому в своїй творчій діяльності Л Курбас поєднував самотність, бароковість козаччини, європейські авангардні тенденції та реалії тогочасного життя народу. Револуції, злиденність, репресії, війни руйнують та деморалізують культурне та духовне життя народу, спотворюють його душу, приводячи його таким чином до зuboжіння як матеріального, так і духовного. І ось саме в цих умовах театр, який кидає гасло народності, повертає глядача до правильного власного розуміння свого минулого, пробуджують його від беззупинного сну прогресу та комерціалізації і дають курс на розвиток власного Я, суверенно-народу та незалежної держави.

Театр Курбаса – це не політична установа, де той, хто платить, той і замовляє, це дієвий організм почуттів, який відображає дійсність та життя народу, його проблеми та думки. Доля його, унікальна навіть в аспекті окремої доби. Унікальним є і вплив його постаті на майбутнє. Його ім'я співвідноситься з трьома етапами українського відродження: розстріляного на початку 30-х, частково реабілітованого під час «відлиги» 60-х, відтвореного у нових вимірах наприкінці 80-х – у 90-ті роки століття, яке щойно минуло. На кожному з цих етапів особистість і творчість Курбаса входила у контекст часу, зіставлялася з нага-

льними потребами суспільства. Театр Майстра, його режисерські новації не були сприйняті Європою як такі, що заслуговують не лише на присвоєння їм новаторства, а й взагалі, на увагу з їх боку. Хоча у своєму театрі Курбас поєднував тогочасні традиції авангардного театру та власного українського національно-традиційного театру з усіма його особливостями та яскравим, виразним колоритом. Тільки через півстоліття вплив театру “Березиль”, новації його Майстра були відчуті Європою в тій мірі, в якій вони заслуговували на те за часів життя Леся Курбаса.

Наприкінці 80-х на початку 90-х європейський театр зацікавився традиціями українського театру, які звичайно творилися не одним Майстром, чільне місце серед них посідає і Лесь Курбас. Адже саме Лесю Курбасу вдалося відкрити, поєднати та відчуті західноєвропейські тенденції майбутнього та тенденції національного театру, поєднавши минуле з майбутнім, сучасне з прийдешнім. Курбас передбачив поступовий занепад світової культури, і тому свій головний акцент він робить на народності, національності, самотності, єдності та дієвості кожного народу та суспільства окремо та загалом. Л Курбас – дійсно фігура світового контексту. Його авангардний театр – це театр майбутнього, яке вже настає для кожного з нас сьогодні.

Отже, шануймо традиції українського народу, прислухувуймося і творімо добро на славу нашої України.

*Тютин Б.**

О ПРАВСТВЕННОЙ ПАРАДИГМЕ, КОТОРАЯ НЕОБХОДИМА ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ

В настоящее время людей разделяют расстояния и гра-

* Финансово-экономический еженедельник “Украина-Business”, к.техн.н.

ниці, хотя и в меньшей мере, чем было в первой половине XX века и ранее. Разоблачает людей уровень жизни и неодинаковый доступ к культуре, образованию, медицинскому обслуживанию. Не столько эти обстоятельства мешают понять друг друга, а совсем иное: стремление обращать все в свою пользу.

В основе данного принципа находится Эго, то есть Я, которое хочет все для себя и ничего (или почти ничего) для других. Эгоизм – довольно распространенное явление (а может быть и всеохватывающее), которое продолжает сохраняться, несмотря на то, что человечество могло бы использовать в своей жизнедеятельности в противовес этому явлению нравственные принципы, определившиеся еще много тысяч лет назад (в основе которых: возлюби ближнего как самого себя, не убий, не укради, не суди и не судим будешь и так далее). Человечество в достаточной мере (мягко говоря) не смогло ими воспользоваться. Причины общеизвестны – противоречия различного характера: религиозные, этнические, территориальные, экономические, политические и другие. Неудивительно и то, что противоречия до сих пор не устранены. Ведь человечество как вид разумных существ находится в начале своего развития. Процесс неприятия нравственных принципов может усугубиться, если ему не препятствовать. Следует отметить, что духовные наставники мировых религий делают многое для утверждения нравственного образа жизни. Но им не удается привлечь к такому образу жизни многих из числа тех, кто обладает большой властью и большими финансовыми возможностями и тех, кто олицетворяет собой международную организованную преступность в различных ее проявлениях. И по этой причине противоречия также сохраняются.

Задача номер один состоит в том, чтобы религиозные, политические, государственные деятели начали бы конструктивное обсуждение того, как устранить накопившиеся противоречия и открыть путь для нравственного совершенствования человечества. Однако противоречия в мировом обществе не только сохраняются, но и обостряются в связи с наличием главного фактора – интенсивного роста населения планеты. Невозможно не

заметить, что духовность подавляется возрастающим рационализмом, который возник, как условие выживания человека. Человечество развило науку и технику, охватывающих все сферы жизни, что привело к тому, что над духовностью возобладало мышледействие, не нуждающееся в чувствительности и гуманизме. Возникла опасная тенденция превращения человека в придаток техники.

Пришло время переосмыслить наш образ жизни и смысл существования и сформулировать принципы глобальной нравственности, которая бы объединила человечество, отражая его современное мировоззрение и способность к духовному совершенствованию. Необходимо ускорить процесс проникновения глобальной нравственности в жизнедеятельность человека потому, что происходит катастрофическое духовное обнищание многих людей.

Нам следует научиться управлять гармоничным развитием человека. Решение этой задачи целесообразно начать с создания воспитательно-образовательно-тренировочных заведений, которые бы развивали ассоциативное мышление, творчество и формировали бы людей новой генерации, чтобы они смогли бы осознать и руководствоваться стремлением обращать все в пользу ближнего – этот принцип должен стать парадигмой нашего образа жизни.

Есть еще некоторые обстоятельства, которые должны нас глубоко тревожить. Одно из них это то, в каком направлении идет процесс глобализации (жизнедеятельности мирового сообщества), который способствует объединению человечества и повышает его возможности решать проблемы планетарного значения. Но почему же тогда появились антиглобалисты? А потому, что процесс глобализации не обрел пока еще человеческого лица.

Международные корпорации, возникающие в экономически развитых странах, руководствуются корпоративными интересами, эксплуатируя инфраструктуру, природные и трудовые ресурсы развивающихся стран, не доплачивая работникам этих стран, продавая в эти страны морально устаревшие технологии

и оборудование, способствующие занижению производительности труда и загрязняющие природную среду. Нет равноправных отношений между развитыми и развивающимися странами. Открытость и доступность современных средств массовой информации (особенно телевидения) позволяет видеть, слышать, читать о том, что делается во всем мире. Люди, владея информацией, анализируют ее и делают свои выводы.

Большинство негативных последствий развития происходит из узкого экономического ведения, согласно которому рост экономики рассматривается как конечная цель, а удовлетворение общественных потребностей, как средство. Экономическое ведение не учитывает такие ключевые аспекты человеческого благополучия, как социальную взаимосвязь, чувство принадлежности, общность; силу культурных, моральных и духовных ценностей, не имеющих рыночной стоимости. Необходима новая концепция развития, которая бы ориентировалась на сообщество (семья, местные этические группы, общества в рамках государства) и уделяла бы внимание политическим, общественным, культурным, природным и моральным аспектам развития, рассматривала бы экономику в качестве социального инструмента. Жизнеспособные крепкие семьи и общество в целом, зависят от общественной экономики. Она, в отличие от рыночной экономики, создает такую ткань взаимоотношений, которая основана на взаимном сотрудничестве. Передача основных функций из сферы общественной экономики в рыночную (воспитание детей, здравоохранение, приготовление пищи, развлечения и другие) не дает необходимого улучшения благосостояния.

Если будут созданы условия для консенсуса в мировом сообществе, то только тогда мы сможем все ключевые проблемы человечества правильно решать. Из тупика накопившихся мировых проблем нас могут вывести только люди более высокого уровня развития – люди новой генерации, которые создадут международные общественные организации, способные отразить интересы всех жителей планеты.

База Гражданского Фонда планеты в зоне пустынь и малочисленной растительности – цель: создание высокого качест-

ва жизни населения как основы демократического развития стран, находящихся в этой зоне.

Программа реконструкции зоны:

обводнение пустынь (сооружение водохранилищ, каналов, скважин);

опреснение морской воды в ближайших от зоны акваториях мирового океана и создание системы транспортировки ее к местам использования;

развитие интенсивного сельского хозяйства (в том числе, парниковых хозяйств) с применением капельной системы орошения;

развитие интенсивного автоматизированного птицеводства, животноводства;

адаптирование высоких технологий, разработанных в экономически развитых странах (США, ФРГ, Японии, Англии, Франции и других) к потребностям различных отраслей хозяйствования;

разработка высоких технологий, отражающих специфику жизнедеятельности зоны;

развитие транспортных средств, отражающих климатические условия зоны;

развитие глобального экобизнеса;

создание экологически чистой зоны с восстановлением экосистем;

создание буферно-стыковочных зон совместной деятельности стран имеющих общие границы;

организация международной супершколы для подготовки специалистов, способных осуществлять крупномасштабную деятельность.

*Хомалах Л.**

ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

На сучасному етапі розвитку української держави є три сприятливих передумови для формування нової суспільної свідомості, а саме: а) географічне положення України, дякуючи якому значним чином країна відчуває вплив двох основних типів цивілізацій: західного (“техногенна цивілізація”) та східного (“традиційне суспільство”); б) наявність чистого ідеологічного простору (після руйнування комуністичної ідеології іншої, такої ж впливової, усе ще не сформовано); в) наявність нових можливостей, наданих 4-інформаційною революцією, за аналізом історичних причин, які сприяли росту добробуту у розвинутих країнах, та шляхів, які привели до кризового стану у різних сферах життєдіяльності людини, у тому числі у культурному житті.

Нова суспільна свідомість буде спрямоване на: а) збереження людини, як біологічного виду, тобто відтворення та піклування про потомство; б) піклування про старше покоління свого роду; в) постійне самовдосконалення особистості з ціллю найбільш повного розкриття природних талантів, досягнення найбільш високих творчих висот у трудовій діяльності та постійне збагачення духовного життя.

Відтворення потомства та піклування про потомство є природним інстинктом людини. Батьки на рівні безумовних рефлексів, пов’язаних із збереженням виду та придбаними у суспільстві умовними рефлексами, докладають чимало зусиль, щоб їхня дитина найбільш краще пристосувалась до природного та суспільного середовища. Але на даному етапі розвитку суспільства для задоволення цих природних потреб необхідні великі матеріальні витрати (придбання якісної їжі, витрати на освіту, медичне обслуговування, культурний розвиток). Неможливість

* ТОВ “Юридична фірма “Микола Хомалах та партнери”.

задовольнити природні інстинкти по піклуванню за своєю дитиною сприяє підвищеному нервовому та психологічному розладу людини.

Піклування про старше покоління свого роду, що є однією із основ духовного комфорту людини, також потребує значних матеріальних затрат, і також, частіше за все, залишається незадоволеною потребою.

Таким чином, матеріальна забезпеченість, яка спрямована на задоволення первинних та вторинних потреб людини і є основою його пристосування до природного та суспільного середовища, повинна бути достатньо високою.

При аналізі досвіду країн, які досягли найбільш високих результатів у матеріальному забезпеченні своїх громадян, чітко прослідковується позитивне ставлення суспільства до праці, того чинника, який і забезпечує матеріальні блага. Мотиви позитивного ставлення до праці у Західних країнах, США та в Японії різні. Для західних країн та США це прагнення до технічного панування над простором, часом і матерією, для японців - сумлінне ставлення до праці є однією із найцінніших якостей характеру людини в суспільній моралі.

Формуванню у західних країнах та США позитивного ставлення суспільства до праці сприяли ідеї прагматизму, які панували у суспільній свідомості. В основу цих ідей був покладений «принцип прагматизму», який визначає значимість знання та дій його практичними наслідками. Виходячи з цього принципу саме праця є джерелом задоволення первинних матеріальних потреб, пов’язанна з відтворенням потомства та піклуванням про потомство. Лише з матеріальним насиченням суспільства та розростанням кризи культури, зв’язаної з значним випередженням матеріальної культури від культури духовної, у 60-70 роки ХХ ст. ідеї прагматизму були послаблені.

Завдяки науково-технічному прогресу праця усе більше стає колективною. Найбільш цінною якістю людини стає вміння працювати у колективі. Проминаючи такі ступені у своєму розвитку як «залежність» та «незалежність», людина ступає на нову, більш вищу ступінь розвитку - «взаємозалежність».

Взаємозалежність як передумова успішного існування особи у сучасному суспільстві, проникає і в інші сфери існування людини і перш за все у відносини сім'ї, первинної ланки суспільства. Найбільшою мірою це пов'язано з існуванням високих матеріальних потреб для відтворення та піклування про потомство. Характерною рисою для українського суспільства завжди було збереження родинних відносин протягом життя. У західних країнах та США установка на задоволення суб'єктивно-індивідуальних потреб сприяла, як правило, руйнуванню родинних зв'язків. Гадаю, що це значною мірою зумовило розростання культурної кризи у суспільстві.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що ідеї практицизму, які необхідні для формування позитивного відношення суспільства до праці, повинні бути спрямовані на наше українське суспільство таким чином, щоб практична користь дій особи була направлена на забезпечення не суб'єктивно-особистих інтересів (як це є у класичній теорії прагматизму), а родинних інтересів особи. Піклування про родину, задоволення родинних потреб буде сприяти духовному та гармонійному розвитку людини, формуванню найбільш цінних якостей характеру особи. З цих характеристик буде складатися суспільство.

Необхідно враховувати, що четверта інформаційна революція та науково-технічний прогрес значно змінили зміст поняття «труд». Зараз роботодавець згоден добре оплачувати не будь-яку роботу, а лише працю, в основу якого покладений метод ефективності. Цей метод означає, що переконання, звички та традиції повинні бути піддані сумніву. Це не просто посилення активності. Ефективність – це вивчення фактів, умов, причин, їх активне осмислення та здійснення корисних дій, направлених на досягнення загальної мети. Тільки ефективна праця стає запорукою необхідного добробуту людини.

Виходячи з цього, можна констатувати, що праця все більше містить у собі елемент творчості. Творча діяльність найбільшою мірою сприяє самореалізації особи та отриманню великого задоволення від буття. Таким чином, праця для людини з монотонного, виснажливого процесу докладання фізичних зу-

силь зі зтворення умов для виживання та добування їжі все більше перетворюється на джерело глибокого задоволення. Це дуже добра альтернатива тим задоволенням, якими сповнений сучасний світ (кіно, відео, казино, алкоголь, наркотики тощо), тому що тільки праця в її новому змісті сприяє росту матеріального достатку та найбільш повної самореалізації особи. Суспільна цінність – піклування про родинні відносини – буде запорукою, що праця не стане самоціллю людини, та не розів'ється у так звану психологічну хворобу – трудоголізм.

Людина – істота не тільки розумна і діяльна, але ще й духовна. В основі духовності завжди лежить віра. Вона вказує людині її життєвий шлях, зазначає її відношення до себе, до людей, до природи, до всього священного у житті людини. Віра дає емоційний спокій, упевненість у правоті вчинених дій. Тому дуже важливо підтримувати в людині прагнення до укріплення духовної віри.

Таким чином, вважаю, що, ефективна праця, в основі якої будуть лежати принципи прагматизму та віра, буде найбільшою мірою сприяти росту добробуту, задоволенню як первинних, так і вторинних матеріальних потреб громадян нашого суспільства, а також знаходженню людиною сенсу життя, який допоможе запобігти багатьом нервовим та психічним захворюванням, а значить, буде сприяти щасливому та довголітньому життю.

Найбільший вплив на теперішньому етапі існування української держави на формування нової суспільної свідомості може здійснити діяльність будь-якої партії, в теоретичну основу ідеології якої будуть покладені вищенаведені положення.

*Шилкіна О.**

ЗЛЕТ ІДЕЙ ТА ДРАМА ЧАСУ: З ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Розвиток наукової думки в Україні визначався своїм своєрідним характером. Наша держава завжди мала великі потенційні можливості для ефективного впровадження науки у суспільну сферу життя, але була неспроможна зорганізувати роботу кваліфікованих кадрів, винаходи часто були незапатентованими, науковці були розпорошені по країні, а іноді досягненнями української наукової думки збагачувалися і закордонні держави, прикладом чого може слугувати відкриття українським фізиком Іваном Пулюєм 1883 р. гамма-променів, що пізніше були названі рентгенівськими на честь Рентгена, який запатентував феномен на 12 років пізніше. Заснування центру, ядра української науки було на меті у багатьох культурних діячів держави, але через складні і суперечливі події національної історії, зокрема проблеми виокремлення власне української наукової думки з-під політичної експансії інших держав, виявлялося довгий час неможливим. І утворення УАН можна по праву вважати дивом, що тісно переплелось з успішним для України поворотом історії. Серед учених існує думка, що історія повторюється, ніби рухаючись циклічно через століття і віки за заданим напрямком. Можливо, зробивши ще один оберт через століття, перестрибнувши з ХІХ-го в ХХ-те, змінивши людські світовідчуття і погляди, історія зажадала корінного перевороту встановлених догм і постанов – величезними зусиллями і стараннями УАН було створено.

Українська академія Наук – саме такою була перша назва наукового закладу, що об'єднав у своїх стінах учених, які мали високу освіченість і величезні потенційні можливості для сприяння гармонійному розвитку і процвітання української наукової думки, які були ідейними “братями” і мали спільну мету, досягти якої на-

* Національна академія управління, студентка.

магались попри все. УАН, Всеукраїнська академія наук (ВУАН), Академія наук УРСР (АН УРСР), тепер – Національна Академія наук України (НАН України) – на сьогоднішній день є однією з провідних наукових установ світу за своїм інтелектуальним і матеріальним потенціалом. Та чи могли здогадуватись і мріяти про такого роду світове визнання ідейні натхненники, засновники і фундатори Академії, які стояли у її витоків, які сприймали кожен щонайменший злет і успіх закладу як подарунок долі, а тяжкі часи переживали разом, як з виплеканою улюбленою дитиною, якій потрібна допомога і підтримка. І кожен вірив, сподівався, боровся. Поставити питання про Академію наук стало можливим лише після революційних подій 1917 року.

У вересні 1918 р. очолювана В.І. Вернадським Комісія з підготовки законопроекту про заснування АН та розробки її статуту завершила свою роботу. А 14 листопада тогочасний гетьман Павло Скоропадський прийняв закон і погодився на відкриття установи, яка б гуртувала навколо себе численні наукові таланти. 27 листопада 1918 р. відбулося перше установче Спільне зібрання УАН або, за сучасним статутом, Загальні збори. Не дивно, що саме цю дату визнано нині точкою відліку в біографії Академії. Збори таємним голосуванням одноголосно обрали В.І. Вернадського президентом Академії, а відомого сходознавця та славіста А.Ю. Кримського - її неодмінним секретарем. Поряд з цими іменами не можна не назвати, віддаючи належне їх заслугам, ще десяткох фундаторів Академії, її перших дійсних членів, що обиралися на загальних зборах шляхом таємного голосування. Згідно зі статутом, Академія мала три відділи: історико-філологічний, фізико-математичний і соціально-економічний. В історично-філологічному відділі працювали Д.І. Багалій, М.І. Петров і С.Й. Смаль-Стоцький; у фізико-математичному – М.Ф. Кашенко, С.П. Тимошенко, П. А. Тутковський; у соціально-економічному – В.А. Косинський, О.І. Левицький, Ф.В. Тарановський і М.І. Туган-Барановський. Варто зазначити, що перше спільне зібрання академії надіслало історика М.П. Василенку, якого у 1920 році було обрано головою третього соціально-економічного відділу, величезну подяку за те, що “бувши міністром народної освіти, Ви всією ду-

шею поклопоталися про заснування УАН і тим записали своє ім'я нестертими літерами в історії Академії"; цей документ учений зберігав як свою найдорожчу реліквію. З перших днів свого існування Академія розгорнула активну роботу. Створювалися перші академічні установи, конкретизувалися наукові напрями, йшов добір наукових кадрів. Гетьманський уряд, зі свого боку, всіляко сприяв і підтримував працю науковців матеріально. Але зберігати автономію і незалежність поглядів на розвиток власне української наукової думки виявилось складним завданням.

В умовах запеклої громадянської війни ставало дедалі важче налагоджувати академічну діяльність. У Києві постійно змінювалась влада, а з нею – і ставлення до Академії. Академікам і тим, хто працював разом з ними, доводилося постійно боротися не тільки за існування свого дітища та збереження демократичних традицій, а й за власне виживання. І, можливо, тільки завдяки їхній самовідданості Академія вистояла.

З приходом радянської влади УАН дістала у користування садибу пансіону графині Левашової у Києві по Великій Володимирській вулиці, 54.; згодом зайняла частину будинку ч.37 по тій же самій вулиці для природничого відділу. Полонська-Василенко згадувала, що приміщення не опалювалося, було холодно і зимно, а науковці в потріпаних пальтах і в шапках, насунутих на самі вуха, обмороженими пальцями писали, за браком атраменту, замороженим розчином хімічних олівців, який треба було розморозувати власним подихом. Не було і паперу: академіки використовували так звані "утиль" – старі афіші, плакати, картки відривних календарів. Платні здебільшого не одержували: в комісіях було до 15-20 членів-фахівців, а "штатними", тобто з платнею, було лише 1-2. Зрештою, платня на початку 1920-х років важила небагато в бюджеті через високу інфляцію, що була спричинена нестабільною економічною ситуацією. Набагато жвавіше сприймався академіками мізерний пайок харчів, що завсякчас вони отримували за роботу. У таких жорстоких умовах холодні і голодні академіки писали видатні наукові праці, чисельність яких збільшилася до 1924 року, коли виявилася нагода їх видавати. Але саме тоді, у скрутні часи, науковці знаходили більше морального задоволення від праці, ніж

пізніше, коли одержували за неї платню і вимушені були не виходити за рамки "законів марксизму-ленінізму".

У червні 1921р. РНК УСРР схвалила положення, згідно з яким Академія визнавалася найвищою науковою державною установою республіки. Академію було перейменовано на Всеукраїнську (таким чином, декларувався намір об'єднати в рамках однієї організації наукову інтелігенцію всіх українських земель) і підпорядковано наркомату освіти. Відносини ВУАН з керівництвом були напруженими, оскільки вчені не бажали коритися диктату. Зв'язки із західноукраїнськими вченими швидко зійшли нанівець, оскільки СРСР відгородився від оточуючого світу "залізною завісою".

Вже на той час радянське керівництво зрозуміло, що діяльність ВУАН треба контролювати, але рішучих загальномаштабних заходів щодо цього ще не здійснювало, маніпулюючи життями академіків через українські більшовицькі партії. У своїх щоденникових записках В.І.Вернадський розмірковував: "Невольно питаєшся оценишь, насколько верна мысль о том, что мне грозит опасность от большевиков? Я ушел в Староселье после убийства Науменко. Ясно выявилась роль в этом убийстве украинских националистов-большевиков-боротьбистов. Указывали, что Академия наук ведет контрреволюционную деятельность и во главе стоит бывший министр Временного правительства и крупный помещик, а Крымского убеждали, что какой я украинец, и что они не понимают, что он меня защищает... Я думаю, что те украинские группы, которые сознательно устранили Науменко как лицо, мешавшее их самостоятельности, легко могли – и еще легче – найти ненужным и меня."

Після від'їзду В.Вернадського з України президентом Академії у липні 1921р. було обрано М.Василенка (наркомат освіти не затвердив його на посаду, і він був змушений подати у відставку). Пізніше, у 1923р. його було притягнуто до політичного процесу "Центру дій", і 1924р. засуджено на 10 років суворої ізоляції з конфіскацією майна (дорогої академіку бібліотеки), проте силами А.Кримського, М.Грушевського, Д.Багалія, М.Василенка було поновлено у правах академіка і амністовано, що траплялося напрочуд рідко.

У 1922-1923 рр. становище Академії наук дещо поліпшилось. Американська організація АРА прийшла на допомогу ВУАН цінними пакунками з харчами, одягом, ліками. Виражаючи безмежну вдячність за дружній жест, у 1924-1925рр. Академія вперше провела вибори іноземних членів, але їх не затвердив нарком освіти.

Проте, академічна думка вирувала. В історико-філологічному відділі академії плідно працювали Інститут української наукової мови, Етнографічна та Археологічна комісії. З 1921р. організовано Археологічний інститут. Після приїзду в Україну в 1924 р. М.Грушевського істотно розширилися дослідження з вітчизняної історії. У фізико-математичному відділі працювала найбільша кількість академічних кафедр – 30. На світовому рівні проводилися дослідження на кафедрах прикладної математики (Г. Пфейффер), математичної фізики (М. Крилов), експериментальної зоології (І. Шмальгаузен) та ін. У соціально-економічному відділі особливо плідно працювала перша у світі науково-дослідна установа з проблем демографії – Демографічний інститут під керівництвом М. Птухи, який згодом, до речі, був розігнаний радянською владою, оскільки статисти, що фіксували демографічну ситуацію в державі, могли виявитися перепоною на шляху диктату.

Майже до кінця 1920-х років ВУАН зберігала певну автономність. Приблизно з 1927 р. становище Академії змінилося. Радянський уряд і партія все більше почали звертати уваги на Академію, що мало для неї і її діячів двосторонній характер. З одного боку, вона почала діставати більше коштів на видання, відрядження, збільшилася оплата працівників, але, з другого боку, зміцнився партійний контроль над діяльністю ВУАН, її виданнями і тематикою. Вибори 1929 р. проводилися на розширеному засіданні нового Органу-Ради ВУАН, до складу якої входили представники наркомосвіти. Кількість вакансій було істотно розширено (до 34), щоб поряд з ученими, які мали об'єктивні підстави для обрання, проштовхнути партвисуванців. До складу Академії були прийняті народні комісари О. Шліхтер, М. Скрипник, В. Затонський, голова Держплану СРСР Г. Кржижановський. За списком кандидатів, рекомендованих до обрання ЦК КП(б)У, пройшли в академіки кому-

ністи-суспільники С. Семковський, В. Юринець, М. Яворський. У травні 1928 р. на вимогу радянської влади на перевиборах президії президентом ВУАН було обрано Д. Заболотного. У 1928р. усунено від обов'язків незмінного секретаря ВУАН А. Кримського, а незабаром ліквідовано всі установи, які очолював учений. З літа 1929 р. серед науковців ВУАН розпочалися масові арешти. Так, у березні було заарештовано двох членів Академії (С. Єфремова і М. Слабченка) і 24 співробітники ВУАН, яких було звинувачено у приналежності до неіснуючої контрреволюційної організації “Спілка визволення України” і згодом засуджено до тривалих термінів ув'язнення. Коли колишній президент Академії М. Василенко звернувся до новообраного Д.Заболотного з вимогою виступити від ВУАН на захист С. Єфремова, якого на той час представники правоохоронних органів дозволяли собі називати “тупоумним націоналістом” та “сміттям історії”, той відповів, що вона може виступити лише на стороні обвинувачення. Через кілька років багато хто з ув'язнених, а також багато людей, хто начебто був додатково виявлений як учасник СБУ, або були розстріляні, або одержали нові строки ув'язнення. “Нам треба поставити українську інтелігенцію на коліна, це наше завдання – і воно буде виконано: кого не поставимо – перестріляємо”, – заявляв один із слідчих по справі Брук.

У 1930-31рр. “чистки” співробітників ВУАН продовжувались. Повного розгрому зазнали історичні установи, створені у ВУАН під керівництвом М. Грушевського, а його самого заарештовано за участь у “ворожій організації” “Український національний центр” і примушено жити у Москві.

З чим була пов'язана така жорстокість радянського керівництва? Невже воно боялося висот, яких може досягти українська наукова думка, чи воно просто боялося втратити контроль над вченими, які замість того, щоб залякано ходити з книжками Леніна і Сталіна і слухати курс лекцій з марксизму-ленінізму, могли привести свою країну до усвідомлення необхідності національної незалежності? Керівництво залякувало співробітників ВУАН, і ті з них, хто безмежно боявся, підкорялися його волі, доносили на колишніх колег, засуджуючи їх якщо не до страти, то до тривалого заслання.

Можливо, оберт історії зачепив і людські якості, змінивши світосприйняття і моральні цінності. Та все ж залишалися ті, хто гідно витримував знущання і репресії, і саме завдяки ним Академія наук вистояла, витримала, не скорилася. Саме завдяки відданим і непокірним ми бачимо сьогодні Академію такою, як вона є, всесвітньо відомим науковим осередком.

Ми маємо виправдати покладену на нас честь і довіру, зберегти АН. Але згадаємо підступні історичні оберти! Згадаємо, що ми маємо звання “людини, що живе на зламі століть” і проаналізуємо ситуацію. Нещодавно проведені вибори до АН пройшли під гаслом політичної спрямованості. Отже, маючи певні політичні погляди і відповідний статус можна стати незалежним науковцем? Чи не нагадує це помилки, здійсненої століття тому? Згадаємо, що це призвело до вкрай негативних наслідків не тільки для науки, а й для людських особистостей. Ще раз пов’яжемо це з циклічністю історії. Таке враження, що історія просто грається з людьми, випробовуючи їх на досвід. Вона ніби перевіряє, чому за століття навчилося людство і якщо не навчилося нічому, дозволяє повторити вже зроблену помилку для усвідомлення її і аналізу. То чи варто підкорятися законам “обертів”? Відповідь і висновок залежить від кожного з нас.

Використана література

Щоденникові записи В.І Вернадського від 12/25, 1920.

Шлях, сповнений постійного творчого пошуку, подвижницької праці вчених. Доповідь Б.Є. Патона, президента Національної Академії Наук України на сесії Загальних зборів, присвячених 80-річчю від дня заснування Національної академії наук України 2 грудня 1998.

С. Кульчицький. Українська академія Наук.

Полонська-Василенко. М.П. Василенко і ВУАН. Хроніка 2000 № 51-51 за 2003.

Ресурсні джерела інтернету.

ЗМІСТ

<i>Єрохін С. Учасникам науково-практичної конференції “Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій”.</i>	3
<i>Сьомін С. Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій.</i>	6
<i>Привітання Предстоятеля Української Православної Церкви блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира (Сабодана).</i>	9
<i>Привітання Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета.</i>	10
<i>Мішель Дюре НАТО і суспільство: як працює консенсус культур.</i>	12
<i>Хохлов О. Людство на межі тисячоліть: діалог цивілізацій.</i>	14
<i>Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини в контексті формування національної ідентичності.</i>	16
<i>Смолянук В. Зіткнення цивілізацій: міф чи реальність?</i>	24
<i>Павленко Ю. Глобальні протиріччя та цивілізаційна природа України.</i>	31
<i>Аникин В. О некоторых практических аспектах философии информационной цивилизации в международных отношениях.</i>	42
<i>Широкорадюк С. Людство на межі тисячоліть: “діалог цивілізацій”.</i>	46

Шейх Ахмед Тамим. <i>Исламская цивилизация в современном мире.</i>	51
Петрова О. <i>Маргіналізація мейнстріму сучасної української культури: мистецтво, архітектура.</i>	54
Горпинчук В. <i>Українське суспільство: погляд на можливу парадигму його розвитку через декалог у тлумаченні доктора Мартіна Лютера.</i>	62
Гаваньо І. <i>Зіткнення цивілізацій: міф чи реальність? (Визначення місця України в сучасному цивілізаційному поступі)</i>	69
Мелков Ю. <i>Проблема единства и множественности культур в условиях глобализации.</i>	78
Альмов А., Микитенко В. <i>Научно-технический прогресс и проблемы энергетической безопасности Украины.</i>	81
Решетников Ю. <i>Свобода релігії та толерантність як передумова міжконфесійного діалогу.</i>	93
Ільчук Л. <i>Право прав людини: національний та міжнародний аспекти (історико – політологічна ретроспектива).</i>	100
Осичнюк Е. <i>Диалог цивилизаций: проблема будущности человечества.</i>	113

**РОЗДІЛ І.
ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА В СУ-
ЧАСНИХ УМОВАХ**

Алістратова О. <i>Соціальний розвиток і глобалізаційний процес.</i>	123
Арутюнов В. <i>Глобалістика як наука.</i>	126
Баран О. <i>Проблема глобалізації у політичних доктринах Соцінтерну.</i>	130
Белінська Я. <i>Актуальні питання інтеграції України до Європейського Союзу.</i>	133
Биконя С. <i>Трансформаційні процеси і теорії перехідного суспільства.</i>	142
Будз В. <i>Техніка як чинник глобального міжцивілізаційного конфлікту.</i>	146
Вознюк О. <i>Глобалізація: шлях до катастрофи чи прогрес?</i>	149
Грушківська Л. <i>Глобалізація тіньової економіки на прикладі України.</i>	152
Задорожний А. <i>Глобалізація: сутність та перспективи.</i>	155
Иларионов Е. <i>Глобальное сознание: миф или реальность.</i>	158
Ковалевський В. <i>Три виміри інформаційної демократії: постановка питання.</i>	160
Корнева Д. <i>Трансформации в современной цивилизации: постиндустриальное и постэкономическое общество.</i>	163
Литовченко Л. <i>Формування глобального техногенного простору.</i>	165

<i>Макаренко Е. Миротворча діяльність в контексті європейського вибору України.</i>	167
<i>Макаренко Н. Інформаційні війни XXI століття: “соціальний колапс” чи надія на виживання.</i>	173
<i>Мельник О. Деякі особливості еволюції пост-індустріального суспільства.</i>	178
<i>Набока О. Формування етичної моделі західної цивілізації.</i>	182
<i>Ніколаєв Є. Зміна статусу держави у міжнародних відносинах.</i>	184
<i>Орленко В. Сучасна геополітика: характеристика основних напрямків.</i>	188
<i>Останкова О. Парадигма усталеного розвитку: вирішення світових проблем або нова іграшка теоретиків?</i>	193
<i>Петрук Л. Глобалізація – суспільно-історична парадигма XXI століття (теоретичний аспект).</i>	197
<i>Попова О. Освіта і трансформація суспільства.</i>	200
<i>Самоненко І. Технологізація освіти України у вирії глобалізації.</i>	204
<i>Свистунов С. Функціональне зіткнення цивілізацій.</i>	208
<i>Тарковський І. Людство на межі тисячоліть: перехід від індустріального до інформаційного суспільства (глобальний аспект).</i>	212
<i>Тисунова В. Некоторые особенности формирования и реализации региональных отношений и экономических интересов в Украине.</i>	219
<i>Червонописька К. Процес глобалізації та завдання українського суспільства на сучасному етапі економічних трансформацій.</i>	221

РОЗДІЛ 2
ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, РЕЛІГІЯ, ОСОБИСТІТЬ:
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПАРАДИГМИ

<i>Александрова К., Цибуляк А. Архітектурний діалог. Київ: минуле і сучасне.</i>	225
<i>Брага А. Розважальні заклади Києва як елемент міської культури: паралелі часу.</i>	228
<i>Браславець О. Проблеми праці та справедливої заробітної плати в соціальному вченні католицької церкви.</i>	232
<i>Варенко В. Виховання учнів старшої школи на християнських моральних цінностях загально-людського значення у процесі вивчення творчості українських письменників XIX початок XX ст.</i>	255
<i>Дашкевич А. Аспекти сучасного розуміння мусульманської концепції прав людини (в порівнянні з ліберальною теорією).</i>	259
<i>Кіпер О. Українська академія мистецтв: історія і сучасність.</i>	264
<i>Корнєва Д. Торговельні традиції Києва (на прикладі Київських контрактів).</i>	268
<i>Логвин В. Українська класична музика в контексті європейського музичного мистецтва на межі століть.</i>	272
<i>Лустенко А. Культурна повсякденність: перспективи дискурсу та соціокультурна злободенність.</i>	277
<i>Ляценко Т. Правова держава як ідеал суспільної організації: погляд В. Кістяківського.</i>	282

<i>Мілонова В. Загальнолюдські та релігійні цінності: проблема співвідношення.</i>	289
<i>Набока О. Таємниці історії духовного Києва: Звіри-нецькі печери.</i>	292
<i>Погорєлова Т. Культура та етика як природне навчально-виховне середовище у вищій школі.</i>	294
<i>Погребна В. Трансформації гендерної концепції: реальність і перспективи.</i>	297
<i>Ромашко О., Степанова Н. Політична комунікація в інформаційну добу: світові тенденції та українські проблеми.</i>	301
<i>Тарковський І. Лесь Курбас: погляд з минулого у майбутнє.</i>	304
<i>Тютин Б. О нравственной парадигме, которая необходима человечеству.</i>	307
<i>Хомалах Л. Діалог цивілізацій: нові можливості українського суспільства.</i>	312
<i>Шилкіна О. Злет ідей та драма часу: з історії створення Національної Академії Наук України.</i>	316
Зміст	323

ЛЮДСТВО НА МЕЖІ ТИСЯЧОЛІТЬ: ДІАЛОГ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО–ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Оригінал-макет підготовлено в Національній академії управління

Підп. до друку 10.12.2003. Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. “Times New Roman”
Ум. друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 20,2. Наклад 300 прим.
Замовлення № 499

Національна академія управління,
01011, м. Київ, вул. П. Мирного, 26.
Тел. 573-94-98, тел./факс 290-80-56
www.nam.kiev.ua, office@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії АТЗТ «Атопол»
04073, м. Київ, пр. Червоних козаків, 9.
atopol_inc@ukr.net
